

શ્રી વીરશાસનના છઠ્ઠીસમા વર્ષના બ્રાહ્મકાને લેટ

આત્માને ઓળખો

[જાર જાહેર પ્રવચનોનો સંગ્રહ-ખીજી આવૃત્તિ]

: પ્રવચનકાર :

પૂ પરમ શાસનપ્રભાવક, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ

આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.

શ્રી વીરશાસન કાર્યાલય

ટંકશાળની પોળ-અમદાવાદ

મૂલ્ય-ત્રણ રૂપીઆ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૬૪૩૫ કિંમત ૩-૦-૦

ગ્રંથનામ રૂ.ત્માને રોપણો

વર્ગિક પૃષ્ઠ ૪૨

જામોત્યુ ણં સમણસ્સ મગવમ્મો મહાવીરસ્સ

આત્માને ઓળખો

[ખાર મનનીય જાહેર પ્રવચનોનો સંગ્રહ]

બીજી આવૃત્તિ

: પ્રવચનકાર :

પૂ. સહ્યાગમરહસ્યવેદી, પરમ બીતાર્થ, સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મ. ના પદપ્રભાકર-પૂ. સિદ્ધાન્તમહોદધિ
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મ. ના પદાલંકાર-પૂ.
પરમ શાસનપ્રભાવક, સમર્થવિદ્વાન, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

: પ્રકાશક :

શાહુ પ્રેમચંદ હુઠીસીંગ, -તંત્રી શ્રી વીરશાસન

શ્રી વીરશાસન કાર્યાલય

રતનપોળ : : : અમદાવાદ

શ્રી વીરશાસનના છબ્વીસમા વર્ષના ગ્રાહકોને ભેટ
વીર સં. ૨૪૭૭] મૂલ્ય-ત્રણ રૂપીઆ [વિ. સં. ૨૦૦૩

૫૨૬:૪૬

ગુજરાત વધાપીઠ પ્રધાન
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૬૪૩૫

નિવેદન

અનેક ગુણગુણાલંકૃત પૂ. બાલધ્રુવચારી, પરમ શાસનપ્રભાવક, પરમારાધ્ય, વ્યાખ્યાનવાચ-સ્પતિ આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસૂરી-શ્વરજી મહારાજનાં અતિ મનનીય ને બોધક રસિકતાભર્યાં વ્યાખ્યાનોનું સારભૂત અવતરણ પ્રગટ કરવાનો અમારો પ્રયાસ ચાલુ છે. તેમાં પૂ. પ્રવચનકાર મહાત્માશ્રીના વાસ્તવિક આશયથી વિરૂદ્ધ આશયને પેદા કરનારી જે કાંઈ ઉક્તિ અમારા પ્રમાદાદિથી મૂકાઈ જતી હોય, તદર્થે અમે તે પરમ તારકની ક્ષમાના પ્રાર્થી છીએ; તેમજ વાંચકો પ્રત્યે પણ નિવેદન છે કે-તેમને જે કાંઈ શંકાસ્પદ લાગે, તેનો અમારી પાસેથી ખૂટાસો મેળવે : અમારા પ્રમાદને કારણે કૃપા કરી પૂ. પ્રવચનકાર મહાત્મા-શ્રીને ન વગોવે.

સંપાદક : “ શ્રી જૈન પ્રવચન ”

રતનપોળ : અમદાવાદ

મુદ્રક: ગોવિન્દલાલ મોહનલાલ જ્ઞાની
શ્રી કૃષ્ણ પ્રિન્ટરી ટે. રતનપોળ-અમદાવાદ

કિંચિત્

[આ બીજી આવૃત્તિનું]

શ્રી વીરશાસનના છઠ્ઠીસમા વર્ષના ગ્રાહકોને આપવાના બેટપુસ્તક તરીકે આ ‘આત્માને ઓળખો’ અન્ય પસંદ કરવાનું કારણ એ છે કે-આ અન્યની પ્રથમાવૃત્તિ ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પ્રગટ થઈ, ત્યારે આ પુસ્તક શ્રી વીરશાસનના ગ્રાહકોને બેટ અપાયું નહોતું અને હાલમાં ઘણાં વર્ષોથી આ પુસ્તકની નકલો ખલાસ થઈ જવાથી મળી શકતી નહોતી. આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ માટે જનતાની ઘણી માગણી છતાં સરકારી ધારાને અંગે તે છપાવી શકાય તેમ નહિ હોવાથી, આને બેટપુસ્તક તરીકે પ્રગટ કરેલ છે. આ પુસ્તકની ઉપકારકતા વિષે કાંઈ જ કહેવાની જરૂર નથી. માત્ર એટલું જ કહેવાનું છે કે-કેટલાક અનિવાર્ય સંયોગોને કારણે કેટલીક અશુદ્ધિઓ રહી જવા પામી છે અને તેનું શુદ્ધિચૂચન તૈયાર કરીને આપવાનો અવકાશ પણ મેળવી શકાયો નથી. આશા છે કે-સુઝ વાંચકો તેને સુધારી લેશે.

— પ્રકાશક

કિંચિત્—

[પહેલી આવૃત્તિનું]

આ પુસ્તક જ એવું છે કે-જેને પ્રસ્તાવનાની જરૂર ન હોય. અન્યકારે સ્વયં પ્રત્યેક પ્રવચનની પ્રસ્તાવના કરેલ છે અને અનેકવિધ તાત્ત્વિક રહસ્યોનો સ્ફોટ કરેલ છે. અન્યકારનાં પ્રવચનો આજે હજારોની માનવમેદની આતુરતા અને શાન્તચિત્તાથી સાંભળે છે. ઓતાને લાગે છે કે-એના અન્તરમાં કાંઈ અજ્ઞપ્ર પ્રકાશ પડી રહેલ છે. આન્તર જીવનના તડકા-છાંયડાનો આબેહુઅ ચીતાર ઓતાની દષ્ટિ સમક્ષ ખડો થઈ જાય છે. અન્તરમાંથી ધ્વનિ ઉડે છે કે-કાંઈક નવોન, કાંઈક જરૂરી, કાંઈક દીવ્ય પામી રહ્યો છું, અને ત્યારે એના બાહ્ય જડરાગ-ભર્યા જીવન ઉપર એને ઘૂણા ઉત્પન્ન થાય છે.

આ માત્ર થોડાં જ પ્રવચનોના સંગ્રહનું નામ ‘આત્માને ઓળખો’ સહેતુ રાખેલ છે. જગત દેહની સેવામાં, દેહની અન્દર

રહેલાને બૂલી ગયું છે. દેહની સુખશાન્તિ માટેના જ પ્રયત્નોમાં આત્માની સુખશાન્તિ વિસરાઈ ગઈ છે. જગતનું જીવન સૂચવે છે કે-મણે આત્મા જેવી કોઈ ચીજ અસ્તિત્વમાં નથી. જગતની આ બૂલબૂલામણીને આ પ્રયત્નો અસિધાર રૂપ બની છેદે છે. આત્માના અસ્તિત્વનો ખ્યાલ આપે છે. આત્માની ઉન્નતિ સાધવાની જરૂરીયાત દર્શાવી, એના સાધક માર્ગોનું નિદર્શન કરાવે છે. એમાં પોતાને અને જગત માત્રને શાન્તિ કથી રીતિએ પ્રાપ્ત થાય એ દર્શાવે છે, અને માટે જ આ સંગ્રહનું નામ ‘આત્માને ઓળખો’ રાખેલ છે.

વિશ્વસેવ્ય જૈનશાસન માત્ર એક જ પ્રભુને કે અમુક પ્રભુને જ માનતું નથી. જ્યાં જ્યાં પ્રભુત્વ, ત્યાં ત્યાં એ પ્રભુનો સ્વીકાર કરાય છે. જૈનશાસનનું પ્રભુત્વ તે સર્વથા રાગદ્વેષનો અભાવ-નિર્મમ સમવૃત્તિ-માત્ર આત્મરમણતા : અને આ પ્રભુત્વ પ્રત્યેક આત્મા પામી શકે છે. પ્રત્યેક આત્મા પરમાત્મા બની શકે છે; અને માટે જ દેહની અન્દર રહેલા આત્માની જ ઉત્તિ થાય તેવું જૈનશાસનનું સાહિત્ય છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથ, એ જ સાહિત્યસાગરનું એક બિન્દુ છે. આત્માને પરમાત્મા બનાવવાને માર્ગે દોરનાર અને ગતિ આપનાર આ ગ્રંથ એક ચેતનાશક્તિ છે.

સાધુઓ, પરમાત્માના પ્રતિનિધિ રૂપ છે. પરમાત્માના માર્ગનું જગતને જ્ઞાન કરાવી, એની આત્મનૌકાના નાવિક બનનાર છે. આજે બાવાઓ અને ફકીરોની સંખ્યા વધી પડી છે. એમણે એને જીવનનિર્વાહનું સાધન બનાવી દીધેલ છે. આથી દુનિયાને એ ‘સંન્યસ્ત’ના નામ નીચે પોષાતી ‘સંસારિતા’એ ઉભગાવી દીધી છે. પરંતુ સાચા જૈન સાધુઓના આચાર-વિચાર એથી સાવ નિરાશ છે. ઘણાય જૈનેતરે પણ આજે કળૂલ કરે છે કે-આજે કોઈ પણ સ્થલે સાધુતા દેખાતી હોય તો જૈન સાધુઓમાં! જૈન સાધુઓ સ્વયં પોતાના જીવનને પરમાત્મ-માર્ગમાં બનાવીને, જગત એ માર્ગનું રસિક અને પથિક બને એ માટે પ્રયત્ન કરનાર હોય છે. દેહસેવામાં દયાર્થી અએલી દુનિયાની આત્મજ્યોતિને જૈનસાધુ જગાવનાર છે.

પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાંનાં પ્રવચનોના દાતા એક જૈન સાધુ છે. એ મહાત્માના શુભ નામથી આજે જૈનો અને જૈનેતરો ખૂબ ખૂબ પરિચિત છે. એઓ શ્રીમદ્દત્તી વિદ્યાતા, મંબીરતા, તદ્વસ્પર્શી વિવેચના, સચોટ વ્યાખ્યાનશક્તિ અને સાથે નિર્મલ ચારિત્રશીલતાએ આજે એ મહાત્માને અનેકોના હૃદયરાજ બનાવ્યા છે. અનેકા એમની સેવા કરે છે. અનેકા એમના નામસ્મરણમાં આત્મકલ્યાણ અનુભવે છે. તે પૂજ્યપાદ બાલચંદ્રચારી, પરમ શાસનપ્રભાવક, વ્યાખ્યાનવાચસ્પાતિ પંચાસપ્રવર શ્રીમદ્ રામચિજ્જયંત્ર ગણિતર.

વિ. સં. ૧૬૫૨ માં પાદરા (ગૂજરાત) માં એક સાધારણ, પરન્તુ જૈનત્વની સુવિશિષ્ટ ભાવનાઓથી વાસિત કુટુંબમાં જન્મી એક પુત્રનો જન્મ થયો, ત્યારે ભાગ્યે જ કોઈ એ ધાતું હશે કે-અનેકોના તારણહાર થવાનું આ પુત્રના ભાગ્યલક્ષાટમાં આણેખાયું છે. બાલકાલમાં જ એમના પિતા સ્વર્ગવાસી થયા. માતાને મન એ પુત્ર એ જ જીવન હતું, સંપત્તિ હતી. માતાએ બાલકના જીવનને સંસ્કારી અને તેજસ્વી બનાવ્યું, તેમ જ તે બાળકના પિતાની માતાએ પણ બાળકના જીવનમાં પવિત્ર સંસ્કારો રેડ્યા. આવું સુયોગ્ય વાતાવરણ હોય અને એમાં પૂર્વ ભવના સંસ્કારોનો ઉદય થાય, એટલે નાની વયમાં પણ પરમાત્મમાર્ગ પ્રતિ ખીંચાવું સ્વભાવિક છે; અને એથી જ આ બાળક સંસારમાં હોવા છતાં પણ એનું હૃદય કાંઈક જૂદું જ શોધી રહ્યું હતું. કોણ જાણે કેમેય-હૃદયને સંસારનું વાતાવરણ શુદ્ધ બાસતું.

જૈન કુટુંબનાં બાળકોના જીવનસંસ્કાર જૂદા જ હોય છે. બાલકાલથી જ એ રાગ અને દ્વેષના વિજેતા પ્રભુને પૂજનારા અને એ પ્રભુપંથના પ્રવાસી નિર્ગ્રન્થ મુનિવરોની ભક્તિ કરનારા હોય છે. લાખ્ખો, કરોડો, અખજો, અરે સામ્રાજ્યના માલિકો પણ આ પૂજન અને ભક્તિમાં જીવનકલ્યાણ માને છે. ત્યાંથી જ જૈન બાળકના હૈયામાં એક વાત રમ્યા કરે છે કે-જગતની વિપુલતમ સંપત્તિ કિંવા અમર્યાદિત સત્તા કરતાંય એ સંપત્તિ અને સત્તાનો ત્યાગ વધારે પૂજ્ય છે. ત્યાંથી જ એ

ત્યાગભાવના એના હૈયામાં જન્મે છે. આ જ કારણે, ઘણી વાર સંસ્કારી બાળકો પોતાનાં માતા-પિતાની સંમતિથી બાળ વયે ત્યાગી બની, ભવિષ્યના મહાન્ ત્યાગી ને ઉપકારી બને છે. ઇતિહાસ ઉચ્ચારે છે કે— જૂતકાલના યશસ્વી મહાત્માઓ બાલકાલથી જ વિરક્ત થઈ સંસાર-ત્યાગી બન્યા હતા. વર્તમાનના ચમકતા સીતારાઓ પણ એની જ સાક્ષી પૂરે છે, અને ભવિષ્યમાં થનાર મહાપુરુષોનાં વર્ણનો પણ એ જ સનાતન સત્યના એકરાર રૂપ છે. આ કારણે જૈન સાહિત્યકારોએ બાળદીક્ષાની મહત્તા ઉપર ભાર મૂક્યો છે. સુયોગ્ય વાલીની છત્ર-છાયામાં જૈનત્વના સંસ્કાર પામેલ બાળક, પૂર્વ સંસ્કારોના મેળથી વિરક્ત બને, દીક્ષાલે અને વૈરાગ્યવર્ધક વાતાવરણમાં સુયોગ્ય ગુરુવરની છાયામાં જ્ઞાનાદિ પામે, ત્યારે એની વિકૃત્તા, પ્રભાવકતા, વૈરાગ્યવૃત્તિ અને સત્ચારિત્રશીલતા ભલભલાને શિર ઝુકાવવા પ્રેરે એવી પ્રયત્ન હોય, એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. અને આ સ્વાભાવિકતાના પૂરાવા તરીકે આ અન્યના કર્તાને પણ મૂકી શકાય.

પ્રસ્તુત અન્યના રચયિતા બાલકાલથી જ શાસનસેવક બનવાના, આ રીતિએ અભિલાષી બન્યા હતા. એ મહત્વાકાંક્ષાને જૈનત્વના સંસ્કારોએ પોષી અને નિઃશ્રેય સદ્ગુરુઓના નિકટ પરિચયે ચિકસાવી. હૃદયમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની પ્રયત્ન ભાવના પેદા થઈ, અને આખર એ ભાવનાની પ્રયત્નતાએ આચારનો વેગ પકડ્યો. વિ. સં. ૧૯૧૯ માં અન્યકાર મહાત્માએ ગંધાર (ગૂજરાત) મુકામે સાધુદીક્ષા ગ્રહણ કરી. વીસમી સદીના પરમ શાસનપ્રભાવક, પાંચાલ દેશોદ્ધારક, ન્યાયા-મ્મોનિધિતપોગચ્છાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયાનન્દસૂરીશ્વરજી (આત્મારામજી) મહારાજના અનન્ય પદ્માલંકાર, પરમ શાસનપ્રભાવક આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયકમલસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટધર, પરમ ગીતાર્થ આચાર્યવર્ધ શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજના પરમ વિનેય, સિદ્ધાન્તમહોદધિ મહોપાધ્યાય શ્રીમત્ પ્રેમવિજયજી ગણિવરના શિષ્ય-આ મુનિ શ્રી રામવિજયજીએ, ત્યારથી દેહદમન દ્વારા આત્મસાધનાનો અને વિનય-

અમથી વિદ્યોપાજ્ઞનનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો. આ મહાત્માની તીવ્ર બુદ્ધિ, વિલક્ષણ સ્મરણશક્તિ, વિનયશીલતા અને દૃઢચિત્તા પૂર્વકની પકન-પ્રવૃત્તિએ સૌને આકર્ષ્યા. પૂ. પરમ ગુરૂદેવ અને ગુરૂદેવની છત્રછાયામાં આ મહાત્માએ ખૂબ ખૂબ આત્મવિકાસ અને જ્ઞાનવિકાસ સાધ્યો.

આ મહાત્માના પહેલાજ પ્રવચન શ્રોતાએને મંત્રમુગ્ધ બનાવ્યા એ વિવેચના અને એ પ્રભાવકતાએ ભાવિનો ખ્યાલ આપ્યો. ઉત્તરવ ભાવિ ડોકીયાં કરી રહ્યું. ધીરે ધીરે એ શક્તિએ વિકાસ સાધ્યો. અમદાવાદમાં આ મહાત્માની વિશેષતઃ પિંજાન થઈ. આજે અમદાવાદમાં તેમજ બીજાં અનેક શહેરો અને ગામડાંઓમાં સેંકડો સ્ત્રીપુરૂષો આ મહાત્માનાં પુણ્ય પ્રવચનોના પ્રતાપે જીવનસુધાર કરી રહ્યાં છે.

અમદાવાદનાં ત્રણ ચતુર્માસો પછી ખંભાત અને સુરતનાં ચતુર્માસ થયાં. ત્યાંથી મુંબઈમાં વસતા સેંકડો જોનોના નિમન્ત્રણથી તેઓશ્રી વિ. સં. ૧૯૮૬ માં મુંબઈ પધાર્યા. રોજ રહવારે થતાં આ મહાત્માનાં પ્રવચનોમાં હજારો સ્ત્રી-પુરૂષોની હાજરી રહેવા લાગી. ખડારગામના રહીશો પણ આ પુણ્ય પ્રવચનોનો લાભ લઈ શકે, એ ઇચ્છાથી કેટલાક ભક્તોએ આ મહાત્માનાં પુણ્ય પ્રવચનો રિપોર્ટર પાસે લખાવીને જપાવવા માંડ્યાં અને એ સાપ્તાહિક ‘જૈન પ્રવચન’ આજે પણ સેંકડો વાંચકાના આત્મિક આહાર રૂપ બની ગયું છે. રવિવારના પ્રભાતે સેંકડો નેત્રો એની આતુરતા પૂર્વક રાહ જૂએ છે. આ મહાત્માનાં પુણ્ય પ્રવચનોનું જ પ્રકાશન કરવું, એ એનું ખ્યેય છે. ‘જૈન પ્રવચન’ અડવાડિક વિષે સંખ્યાબંધ વલુમાગ્યા અભિપ્રાયો મળ્યા છે અને એ બધા આ મહાત્માની વૃત્તિ ને પ્રવૃત્તિ ઉભય તરફ ઉચ્ચ સન્માન દર્શાવે છે. કેટલાય જૈનેતરો આ મહાત્માના પરિચયમાં આવવા બદલ પોતાની જાતને ધન્ય માને છે. સારા વિદ્વાનો અને ધારાશાસ્ત્રીઓ પણ આ મહાત્માનાં પ્રવચનો સાંભળી મંત્રમુગ્ધ બન્યા છે. ‘આત્મધર્મ’ના જાહેર પ્રવચનને અનંતે મી. જમનાદાસ માધવજી મહેતા, ખાર ઍ. લો-એ ઉચ્ચારેલા શબ્દો અને ‘માનવ-

જીવનની સાર્થકતાના જાહેર પ્રવચનને અન્તે વીલ્સન કૉલેજના પ્રોફેસર શ્રી મન્જુલાલ જમનાલાલ દવેએ ઉચ્ચારેલા શબ્દો, પ્રસ્તુત અન્યના વીસમે અને ચાલીશમે પાને અપાએલ છે. આ શબ્દો, એ જ વાંચકને અન્યકાર મહાત્માની પ્રતિભાભરી પ્રવચનશક્તિ માટે કલ્પના કરવાને પૂરતા છે. વધુમાં એક વાર વયોવૃદ્ધ સાક્ષરરત્ન શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, આ મહાત્માના પ્રવચનનું પાન કરવા આવેલા અને તે પછી તેઓએ પોતાનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય લખી મોકલેલો. વાંચકો એ ઉપરથી જોઈ શે કે—આ મહાત્માનાં પ્રવચનો કેટલાં પ્રતિભાસંપન્ન છે. વાંચકોની જાણ ખાતર તેનો અન્તે ઉતારો અપાય છે:—

સુંબઈની સ્મૃતિ કાંઠા કાંટાના માછ ન્યાં દિવાનખઠાદૂર સાક્ષરરત્ન કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીનો અભિપ્રાય.

“ મુનિ શ્રી રામવિજયજી મહારાજનાં વ્યાખ્યાનોની સોએ સો ટકા ખૂબી અને કીંમત તો તે વ્યાખ્યાનો સાંમજવાથી સમગ્ર વાંચવાથી નહિં. આ વ્યાખ્યાનો અનુભવ લેવા માટે મેં મુનિશ્રીના “ ધર્મ ” ઉપરના એક વ્યાખ્યાનમાં ખાસ હાજરી આપી અને તેમના પ્રભાવશાળી વક્તૃત્વનો લાભ લીધો. સચોટ, સરલ અને તરત હૃદયમાં ઉતરી જાય તેવી શૈલી વાપરવામાં એઓ એકા છે. એમનો શ્રોતાવર્ગ મ્હોટે ભાગે ડેળવણી, શિક્ષણ અને સંસાર-વ્યવહારની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ મધ્યમ વર્ગનો Middle class નો હોય છે, એટલે તેમના મન ઉપર અસર કરવા માટે વ્યાખ્યાનોની ભાષા ધરત્યાયુ, લોકપ્રિય હોવી જોઈએ અને દૃષ્ટાંતો રહેલથી સમજી શકાય તેવાં અપાવાં જોઈએ : અને મુનિશ્રી ખરેખર તે જ ધોરણે વ્યાખ્યાન આપી શ્રવણ કરવા બેઠેલી મંડળીના હૃદયમાં પોતાના વિચારો સોંસરા પેસાડી દે છે. વચમાં વચમાં પ્રશ્નોત્તર પણ થતા જાય છે. ગમે તેવો કઠિન પ્રશ્ન એકાએક એમની સમક્ષ મુકવામાં આવે છે, છતાં પણ મગજનું સમતોલપણું ન ખોતાં, પોતાની વિચારશ્રેણીમાં ત્રુટિ ન આવવા દેતાં, નૈસર્ગિક હાજર-

જવાબીના ગુણનો ઉપયોગ કરી, તે પ્રશ્નનો પોતે ઉત્તર આપે છે. પુસ્તક રૂપે તો એમનાં વ્યાખ્યાનોનો માત્ર સાર જ અપાય, કારણ એમના બોલેબોલ, એમની ભાષણ કરવાની છટા, એમના મનના ભાવનું પ્રદર્શન વિગેરે કાંઈ ટાઇપમાં મૂકી શકાય નહિ, પરંતુ એ સારનું પણ જે રીતે દોહન કરવામાં આવ્યું છે તે પ્રશંસનીય છે. છપાયેલાં વ્યાખ્યાનો જો મ્હોટથી અને યોગ્ય જગ્યાએ ભાર દઈ વાંચવામાં આવે, તો જાણે મુનિજીને જ સાંભળતા હોઈએ એવો આભાસ થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે-જની શકે ત્યાં વ્યાખ્યાન-કર્તાએ ઉચ્ચારેલા શબ્દો તથા બોલ સાચવી રાખવામાં, ઉતારી લેવામાં, લખી લેવામાં આવેલા છે અને તેથી એ વ્યાખ્યાનોનું વ્યક્તિત્વ (Individuality) જળવાઈ રહ્યું છે. વ્યાખ્યાનોમાં કર્તાએ આપેલો બોધ તથા જણાવેલી હકીકતનું તેમજ હાલના જમાનામાં થયેલી આચારોની શિથિલતા, સાધુતા જળવવાની આવશ્યકતા, વગેરે જરૂરી વિષયોનું બહુ સારી રીતે સ્પષ્ટીકરણ થયું છે. કટાક્ષરૂપે જે સમજે તેને એમણે સખત ચાખખા પણ માર્યા છે. એમાંની ઘણી હકીકત જૈન તથા જૈનેતર બન્નેને સરખી રીતે લાગુ પડે છે, એટલે બન્ને કામને એ પ્રવચન વાંચવાથી લાભ જ થશે. મુનિશ્રીનાં પ્રવચન આની રીતે સંગ્રહી રાખવાનો ખાસ પ્રયાસ સ્તુત્ય છે, એમ કહેવાની જરૂર નથી. ”

આ બધાય કરતાં વાંચકોની દૃષ્ટિ સ્થાને આ પુસ્તક ધરવામાં આવે છે, તે જ પૂરતું છે. વાંચકો સ્વયં પોતાના જૈન કે જૈનેતરપણાના બેદને બૂલીને જો આ વાંચશે, તો એ વિષે પોતાનો અભિપ્રાય બાંધી શકશે તેમજ તેમને લાગશે કે-આ પુસ્તકમાંથી તેઓ કાંઈક નવીન, કાંઈક જરૂરી પામી રહ્યા છે. ગમે તેવા સુખદ કે દુઃખદ પ્રસંગોમાં સાથી બનીને આ ગ્રન્થ એના વાંચકને શાન્તિ આપશે. સુખમાં મુગ્ધાઈ ન જાય અને દુઃખમાં સ્વત્વ ન ગુમાવી બેસે, એવો કામીયો આ પુસ્તકમાં પરાપકારરસિક મહાત્માએ બતાવેલ છે.

આ પુસ્તકમાં આ મહાત્માએ આપેલાં મુંઝધ, અમદાવાદ અને પાટણ ખાતેનાં બહેર પ્રવચનોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. સેંકડોએ સાંભળેલાં અને હજારોએ વાંચેલાં આ પ્રવચનો સંગ્રહ રૂપે બહાર પાડવાનો હેતુ એ જ છે કે—એના વાંચનના વ્યસનીઓ એને સદાય જાળવી શકે. અન્ય વિષે તો કાંઈ કહેવાનું છે જ નહિ. અન્ય જ સ્વયં કહેવાનું કહી દે છે. અનુક્રમણિકામાં પેટા હેડીંગો પણ આપવામાં આવ્યાં છે, કે જેથી વાંચકની અનુકૂળતા વધે. યુક્તિ તરફ પણ પૂરતું લક્ષ્ય અપાયું જ છે, છતાં દષ્ટિદોષ—પ્રેસદોષ યાતો અન્ય કારણે જો કાંઈ અશુદ્ધિ રહી જવા પામી હોય, તોતે તરફ લક્ષ્ય દોરી ભવિષ્ય માટે ચેતવવા વાંચકને વિનંતિ છે.

અન્યકાર મહાત્માનાં મુંઝધમાં એ ચતુર્માસ થયાં. વિ. સં. ૧૯૮૭ માં ત્યાંના સંઘના આગ્રહથી યોગ્યતા વિચારી આ મહાત્માને ચતુર્વિધ સંઘની હજારોની એકત્રિત મેદનો સમક્ષ તેઓ શ્રીમદ્વના પરમ ગુરુદેવે આખ્યાનવાચરૂપિત પદ, ગણિપદ અને પાંચાસપદ પ્રદાન કર્યું. મુંઝધએ આ પ્રસંગે આઠ દિવસનો ભવ્ય ઉત્સવ કર્યો. આજે આ મહાત્મા અનેકનાં જીવનોમાં પદો લાવીને આત્મિકતાનો પરિચય કરાવી રહ્યા છે. એમનો ઉજવણ પન્થ અને એમનું ઉજવણ જીવન આજે જ્ઞેનશાસનની ઉજવણતાની જ સાક્ષી આપી રહ્યાં છે. જ્ઞેન સાધુની મહત્તા અહીં આવીને અનેક જ્ઞેનેતરો જોઈ શક્યા છે. આત્માનુલક્ષી જંગલ ધરં છે કે—એઓશ્રી દ્વારા મળતો દુર્લભ ઉપદેશ સાંઝે જ જંગલ સાંભળે.

પ્રાન્તે—વાંચકને વિનંતિ છે કે કાંઈ પણ જાતના કલુષિત વાતાવરણથી નહિ દોરવાતાં, એક વાર આ મહાત્માના પવિત્ર પરિચયમાં આવે. જરૂર એમાંથી એ કાંઈક નવીન દીવ્ય પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરશે.

આભાર-દર્શન

જામનગરનિવાસી સ્વ૦ શેઠ શ્રી શાન્તિદાસ ખેતરશીલાઈએ, દર વર્ષે આ પ્રકારનું એક એક પુસ્તક શ્રી વીરશાસનના ગ્રાહકોને ભેટ આપી શકાય, એ માટે જે સ્થાયી યોજના પૂર્વક આર્થિક સહાય આપી છે અને એ રીતિએ શાસનસેવાના અમારા કાર્યમાં અમને જે ઉત્સાહ પ્રેર્યો છે, તે બદલ અમે તેઓનો આભાર માનીએ છીએ.

સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રચાર માટેની તેઓની લાગણી અને શાસનસેવામાં સહાયક રહેવાની તેઓની ભાવના પ્રશંસનીય છે. બીજા પણ શ્રીમન્તોને માટે એ લાગણી અને ભાવના અનુકરણીય છે.

તેઓને પોતાને આભાર મનાવવાની વૃત્તિ ન હોય તો પણ અમારે અમારા કર્તવ્યનું પાલન કરવું જોઈએ, એ દૃષ્ટિએ તેમની ના છતાં દરેક પુસ્તકમાં તેમનો આભાર પ્રદર્શિત કરવાનું અમે ચાલુ રાખ્યું છે. બાકી ખોટા પણ ગુણે ગાઈને ખૂશ કરવાની કે ખૂશ રાખવાની વૃત્તિ અમે કેળવી નથી અને કેળવવાની ઈચ્છા પણ નથી જ !

—પ્રકાશક

આત્માને ઓળખો—બીજી આવૃત્તિ

અ નુ ક્ર મ શ્રિ કા

આ પુસ્તકની પ્રથમાવૃત્તિમાં જે અનુક્રમશ્રિકા આપવામાં આવેલી, તેમાં દરેક પ્રવચનના અવતરણમાં આવેલાં પેટા મથાળાં પણ આપવામાં આવ્યાં હતાં. આ આવૃત્તિમાં તેમ બની શક્યું નથી. સરકારી ધારાને અનુસરીને કાગળની ઠરકસર ક્યાં સિવાય છૂટકો જ નહોતો. આ પુસ્તકમાં અપાએલાં બાર પ્રવચનોનો અનુક્રમ નીચે મુજબ છે—

નામ	શરૂ પાવું
૧. આત્મધર્મ ...	૧
૨. જીવનસાર્થકતા ...	૧૯
૩. આત્મશુદ્ધિ ...	૩૫
૪. સુખનાં સાધન ...	૬૧
૫. યુવાવસ્થા ...	૮૬
૬. સાચી શાન્તિ ...	૧૦૫
૭. યુવાનોને શિક્ષણ...	૧૩૨
૮. ધર્મનું રહસ્ય ...	૧૪૮
૯. સાત્ત્વિક વિચારણા ...	૧૬૭
૧૦. જૈન દીક્ષા અને પત્રકારો ...	૧૮૮
૧૧. સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક નિબંધ...	૨૦૮
૧૨. જૈનપણું શું અને શા માટે ? ...	૨૧૯

આત્મધર્મ

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
 સભા બોલાવનાર : ધી યંગમન્સ જૈન સોસાયટી, મુંબઈ
 સભાસ્થલ : શ્રી મહાત્મા જન વિદ્યાલય હાલ, મુંબઈ
 દિવસ : શુક્રવાર, તારીખ ૨ : ઑગસ્ટ : ૧૯૨૬

આત્માને પીછાનો !

ચેતન અને જડ, એ એ આ જગતમાં મૂખ્ય તરવો છે. આજે આપણે આત્માનો ધર્મ વિચારવાનો છે. જડના ધર્મોના અનુભવ તો આપણને અમૂક અંશે પ્રત્યક્ષ છે અને આપણે તેના રંગરાગમાં ઝટ આકર્ષાઈ શકીએ છીએ : પરંતુ મૂખ્ય વસ્તુ જે આત્મા છે, તેને આપણે જોઈ શકતા નથી : અને તેથી—‘તેનું સ્વરૂપ કેમ સમજીએ અને તેના ધર્મની ખીલવણ શી રીતિએ થાય ?’—તેની ભાવના પ્રગટે, એવો આપણે વિચાર કરવો છે. દુનિયાના સઘળા આસ્તિક દર્શનકારોએ, આત્મા અને તેના ધર્મોનું થોડુંકા ધ્યાનું વર્ણન કર્યું છે. જે દિવસે—‘આત્મા અને આત્માનો ધર્મ શું છે ?’—તે યથાર્થ રૂપમાં સમજઈ જશે, તે દિવસે જે આનંદ, સુખ અને શાન્તિ અનુભવવામાં આવશે, તે ગોર જ હશે. જે સઘળાને પોતાની વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન થઈ જાય, તો આજની અશાન્તિ સદજમાં નષ્ટ થઈ જાય. ‘આત્માનો ધર્મ શું હોઈ શકે તો ખીલવવા માટે શું કરવું

નેઈએ ? ’-એ જાતિનું જ્ઞાન મેળવીને, તેનો અમલ કરવાનું અર્થિ-
પણું જ્યાં સુધી નહિ જાય, ત્યાં સુધી આત્માનો સાક્ષાત્કાર નહિ
થાય. એવું અર્થિપણું પ્રાપ્ત થવું, એ એકદમ શક્ય નથી : જતાં
જો સદ્ગુરૂના સહવાસમાં આવી, બાહ્ય પદાર્થોમાંથી ચિત્તને ખસેડી,
ચોવાસ દલાકમાં એકાદ ઘડી પણ શાન્ત ચિત્તે પોતાના સ્વરૂપનો
રોજ વિચાર કરવામાં આવે, તો ધીમે ધીમે પણ તેની ઝાંખી થયા
વિના રહે નહિ. દરેકે એટલું તો કબૂલ કરવું પડશે કે-‘ શરીર એ
આત્મા નથી ! ’ આત્મા શરીરથી ભિન્ન એવી કોઈ અદૃશ્ય વસ્તુ
છે અને એથી જ આયુષ્યનો અન્ત આવતાં, શરીરને અહીં મૂકીને
જ આત્માને જવું પડે છે. આત્મા, આ લોક અને પરલોક, -એ બધી
વસ્તુઓ બુદ્ધિ અને યુક્તિથી સંગત થાય એવી છે. એક જ ક્ષણે
ઉત્પન્ન થયેલા આત્માઓમાં પણ પરસ્પર ભિન્નતા જણાય છે, તે
શાથી ? એક સારા કુટુંબમાં જન્મે છે, તો બીજો અધમ કુટુંબમાં
જન્મે છે : એક જ પિતા અને એક જ માતાથી જન્મેલ બે પુત્રોમાં
એક મંદ બુદ્ધિવાળો હોય છે, તો બીજો તીવ્ર બુદ્ધિવાળો હોય છે :
એકમાં શક્તિઓ વિકસેલી હોય છે, ત્યારે બીજામાં તે શક્તિઓ
વિકસાવવા વર્ષો નેઈએ છે : આ બધાનું કારણ શું ? જરૂર એમાં
કાંઈ ને કાંઈ પૂર્વના યોગ, પૂર્વના સંસ્કાર અને સામગ્રીઓ કારણ
રૂપ છે. એને લઈને જ ભિન્નતા છે. શરીરથી આત્મા જૂદો છે, માટે
શરીરનાં ધર્મો એ આત્માના ધર્મો નથી, એ સિદ્ધ છે. ચોવીસે કલાક
આપણે શરીરના ધર્મોને જ ખીલવવા મથીએ, તો શરીરના માલી-
કની શી હાલત થાય ? શરીરને એક દિવસ મને કે કમને અવશ્ય
છાડવું પડે છે, એ ચોક્કસ અનુભવને દૃષ્ટિમાં ન લઈએ, તો પરિ-
ણામ શું આવે ? આ જીવનમાં આપણે જો આત્માને ન પીઠાની
શક્યા અને આત્માના કલ્યાણ માટે કરવાનું કાંઈ જ ન કરી
શક્યા, તો દરેક દર્શનધારોએ માનવજીવનની જે મહત્તા આંકી છે,
તે મહત્તા આપણા જીવન માટે શી રીતે સફળ થાય ?

ભવિષ્યને ન ભૂલો !

જ્ઞાન, બુદ્ધિ અને સામગ્રીનો જેવો સદુપયોગ અહીં મનુષ્યપણામાં થવા જોઈએ, તેવો જો ન થાય, તો તે કરવા માટે ખીલુ એકય સ્થાન નથી. જ્યાં સુધી આત્માનું અને આત્માના ધર્મોનું સ્વરૂપ ન સમજાય, ત્યાં સુધી સૌ પોતપોતાની ફરજ યથાસ્થિત બળવી શકવાના નથી. જે દિવસે સર્વ કાષ્ટ પોતપોતાની ફરજ સમજી જશે, તે દિવસે વિગ્રહ આપોઆપ શમી જશે. ફરજ નથી સમજતી, તેનું મૂખ્ય કારણ એ છે કે—‘આત્મતત્ત્વ ભૂલાઈ ગયું છે !’ ‘મહારે આ શરીરને છોડીને અન્યત્ર જવાનું છે’—એવો ખ્યાલ, કે જે દરેક મનુષ્યના હૈયામાં સદાને માટે જીવતો ને જાગતો રહેવો જોઈએ, તે આજે ભૂલાઈ ગયો છે. ‘અહીંથી ગયા પછી શું થશે ?’—તેની ચિંતા નષ્ટપ્રાયઃ થઈ ગઈ છે. આજે તો મોટે ભાગે કેવલ વર્તમાનકાળની અને તે પણ વિવેકશૂન્ય ચિંતાએ સ્વામિત્વ લીધું છે. દરેક તત્ત્વ-વેત્તાઓએ સ્વીકાર્યું છે કે—‘ભવિષ્યમાં સુખી થવું હોય, તો વર્તમાનના કષ્ટની ચિંતા ન કરો !’ કેવળ વર્તમાનની દૃષ્ટિને અનુસરવાથી, સારાસારનો વિવેક પ્રગટી શકતો નથી. સારાસારનો વિવેક કરવા-જોગી લાયકાત પ્રાપ્ત થઈ હોય, તોય તે કેવળ વર્તમાનની દૃષ્ટિને અનુસરવાથી આપોઆપ નષ્ટ થઈ જાય છે. વર્તમાનમાં આહે તેવી સ્થિતિ હોય, પણ—‘ભવિષ્યમાં શું ?’—તેનો પહેલો વિચાર કરવો જોઈએ. વ્યવહારમાં પણ વેપારી ભવિષ્યના લાભ માટે ઓછી આર્પત ખેડતો નથી. તેનાં મન, વચન અને કાયા ઓવીસે કલાક કયા ચિંત્વનમાં રહે છે ? મનુષ્યે ભવિષ્યનો જે વિચાર કરવાનો છે, તેને મૂડીને તે જો કારણ વર્તમાનને જ વળગે, તો તે પોતાની ફરજમાંથી ચ્યુત થયા વિના રહે જ નહિ. એથી અનેક જાતનાં અનિષ્ટો સ્વયમેવ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અનંતશક્તિનો માલિક આત્મા, જે જાતિની ચિંતા, વિકલ્પો તથા પાર વિનાની આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિનું

કુઃખ અનુભવી રહ્યો છે, તે નષ્ટ કરવા માટે એક વાર દીર્ઘદર્શી બનવું પડશે : ભવિષ્યના વિચારક થવું પડશે. બાકી વર્તમાનની ક્રિયાઓ-પેટ ભરવું, બાળબચ્ચાને પાળવાં, મોજમજલ કરવી વિગેરે ક્રિયાઓ તો કોણ નથી કરતું ? મનુષ્ય જેને તુચ્છ જાતુઓ માને છે, તે પણ પોતાને રહેવાને સ્થાન બનાવી લે છે, વર્તમાનની જરૂરીયાતને એકત્રિત કરે છે અને આપત્તિના સમયે નાશભાગ આદિ પણ કરે છે. એવી રીતિએ વર્તમાનમાં કાંઈ ને કાંઈ મેળવી અને ભોગવી લેવાની ભાવનાઓ તો, સામાન્ય પણ જાતુઓમાં મૌનુદ છે.

હિતૈષી તરફ સદ્ભાવ ક્યારે જાગે ?

મનુષ્યો પણ બહારના રંગરાગમાં જ ને આબાદી અને વર્તમાન મોજશોખમાં જ આનંદ કદી લે-એમાં જ સ્વર્ગ અને મોક્ષ કદી લે, તો તેવા આદમીઓને ગમે તેવા ધર્મશાસ્ત્રો પણ કેવળ યોગ્ય રૂપ લાગે ! એવાઓને તો એક વર્તમાનનું જ સુખ નોંધએ અને તે બતાવનાર શાસ્ત્ર મળે તો ખૂશી !! તેવા સલાહકાર, હિતૈષી અને મિત્રો મળે તો ખૂશી !!! એવાને ને કાંઈ કહે કે-“ ભાઈ પછી શું ? ” તો એમ કહેનારને એ ઝટ કહી દે કે-“ અમે આનંદ કરતા હતા, તેમાં વચ્ચે ક્યાં પત્થર ફેંક્યો ? અમે અમારાં સુખમાં લીન હતા, ત્યાં વળી વચ્ચે આ ચિંતાનું ધાંધલ ક્યાં ઉભું કર્યું કે-ભવિષ્યમાં શું ? ” આમ આત્મચિંતાને ન્યાં ધાંધલ અને દોષ રૂપ માની લીધી, એટલે એક મોટી ખામીએ પણ આવી કે-પોતાના દોષ સાંભળવાનો શક્તિ નાખૂદ થઈ અને તેથી ગુણોને આવવાનું દાર બંધ થયું. ‘હું’-પદ વધી જવાથી, શિષ્ટ પુરુષોનો સમાગમ અને તત્ત્વની ગોઠિ, -એ વિગેર ગુણો આવવાના માર્ગો નાખૂદ થઈ ગયા ! આપણામાં ખામી છે, એ સમજીએ એમાં આપણા ઉદય કે આપણામાં ન હોય તેવા પણ ગુણો આપણામાં છે-એવું કોઈ સંભળાવું, એમાં આપણા ઉદય ? આનંદ ધણુ લાગે એ દશા છે કે-

‘ પોતાની ખામી સાંભળવાની તાકાત રહી નથી અને એથી કોઈ ખામી કહે તો તે જૂઠ્ઠમ રૂપ લાગે છે. ’ પણ ન્યારે આત્મભાન થશે, ત્યારે તો—જો કોઈ પોતાની ખામી દર્શાવનાર મળશે, તો તેનો ઉપકાર માનવાની ભાવના થશે. આ દુનિયામાં ખોટા યા સાચા કે છતાં યા અછતા ગુણ ગાનારા તો બહુ મળી રહે છે : કારણ કે—સામાનું બહું થશે કે ઘૂંડું થશે એની ચિન્તા કર્યા વિના, પોતાનો જ સ્વાર્થ સાધવાની તેવડમાં ફરનારાઓનો આ દુનિયામાં તોટો નથી. એ તો કહેશે કે—‘ ખાડામાં એ પડશે, મારે શું કામ ખોટા બનવું ? ’

સાં ખોટા બની ખામી બતાવે કાણ ?

કડવા ઔષધના ઘુંટડા તો મા જ પાય ને ? અને અચ્ચાંતી લાત તથા તિરસ્કાર પણ મા હોય તે જ સહે ને ? બધું સહન કરીને પણ દવા પાવાની તૈયારી મા કરે. એને મન અચ્ચાંતી લાત, તિરસ્કાર અને ગાળો ખાતાં પણ, અચ્ચાંતી પેટમાં દવા ગઈ, એ જ આનંદનો વિષય છે. મા સમજે છે કે—‘ એનામાં પેડેલો રોગ નાશ કરવાની દવા કોઈ રીતિએ એના પેટમાં ચાલી જાય તો ઘણું છે. ’ કારણ કે—એનામાં એનું જીવન રહેલું છે. એવી જ રીતિએ સામાની ખડા મરજી વહોરીને પણ, તેની ખામી દર્શાવવા પ્રયત્ન કાણ કરે ? સાચો હિતૈષી હોય તે જ કરે. ખામી બતાવનાર ન્યારે હિતૈષી લાગે, ત્યારે ખામીઓ ક્રમે ક્રમે દૂર થાય. આ બધી સ્થિતિ લાવવા માટે વર્તમાનને કડવો પણ બનાવવો પડશે. ખામી જેવા અને સાંભળવાની લાયકાત પેદા થશે, ત્યારે—‘ સત્ય ક્યાં છે ? ’—તે શોધવા માટેની વૃત્તિ રહેજે પેદા થશે : એમ થતાં સમજશે કે—‘ મારે મારા આત્માનો સુધારો કરવો હોય, તો મારામાં રહેલી ખામીઓ સમજવી જોઈએ ! ’ પછી એનામાં એની ખામી બતાવનાર તરફ સદ્ભાવ, સન્માન અને ભક્તિ જગૃત થયા વિના નહિ રહે.

આત્માના રોગની કાળજી છે ?

શરીરમાં રહેજ વ્યાધિ થાય તો ઝટ ચિકિત્સક પાસે જઈએ :

વૈદ્ય ને એને-‘ભયંકર દર્દ છે’-એમ કહે, તો ‘કેમ બચવું ?’-
એ પૂછીએ. વૈદ્ય કહે કે-‘બચવા માટે બધી સ્વતંત્રતા મૂકી દેવી
પડશે : અમારે તાબે થવું પડશે : દર્દે ધર ક્યું’ છે : અત્યાર સુધી
પાંચે ઈંદ્રિયો ને માગતી હતી તેની પૂઠે ધસ્યા જતા હતા, ખાવા-
પીવામાં મરજી મુજબ વર્તતા હતા, પણ હવે એવા દર્દના પંખમાં
ફસાયા છો કે-એમાંથી બચવું હશે તો તમારી ઈચ્છાને આઘી મૂકવી
પડશે.’-તો શરીર માટે આ બધું થાય છે. શાથી ? એને પોતાનું
માન્યું છે, એથી ! એની આખાદીમાં પોતાની આખાદી માની છે,
એથી !! પણ જ્ઞાનિઓ કહે છે કે-‘ એને ગમે તેટલું સાચવવામાં
આવે તો પણ, એક દિવસ એ જરૂર પડી જવાનું છે. ’ આવા
નિયત નાશવાળા શરીરના રોગ માટે આટલી બધી કાળજી અને
આત્માના રોગો માટે કાંઈ નહિ ? આત્મા, કે જે આપણે પોતે
છીએ, જે શાશ્વત છે, જે કાયમ રહેવાવાળો છે, તે જે જે રીતિએ
ખરાબ બનતો જાય છે, એને સુધારવા માટે ચિકિત્સક નોંંઈશે કે
નહિ ? દર્દીને વૈદ્ય ખાનપાન મૂકાવે છે, ત્યારે આત્માના રોગ માટે
કાંઈક આગળ વધવું પડશે કે નહિ ? જેવા રોગ તેવા પ્રયત્ન તો
કરવા જ નોંંઈએ ને ? પણ તે થતા નથી. તે કરવાની જરૂર છે,
એનો વિચાર કરનારા ય વિરલ છે.

ભાવના સુખ મેળવવાની અને કાર્યવાહી એથી જૂદી !

અત્યારે શુદ્ધ જીવન ખવાતું જાય છે અને શુદ્ધ સંસ્કારો ધસાતા
જાય છે, તે અનુભવની બહાર નથી. પૂર્વપુરૂષોની ઉત્તમ ભાવનાઓનો
વિચાર કરો ! જેમને તમે તમારા મહાપુરૂષો માનો છો, તેઓ પોતાના
ઘોર દુઃખનો-અપકારિઓ પ્રત્યે પણ ઉપકારની ભાવના રાખતા
હતા. એ ભાવનાઓ નાબૂદ થતી જાય છે, એ પ્રતાપ કેનો ? આચાર્ય-
શુદ્ધિ નથી તેમ વિચારશુદ્ધિ પણ નથી : વિચાર સુધાર્યા વિના
વિવેક આવે નહિ : વિવેક વિના હેય-ઉપાદેયનું જ્ઞાન થાય નહિ :

તે થયા વિના અંતરંગ શત્રુઓનો જય થાય નહિ : અને આંતર શત્રુઓનો જય કર્યા વિના સાચા સુખની પ્રાપ્તિ પણ થાય નહિ ! 'અમારે દુઃખ તથા અશાંતિ ન જોઈએ અને આખાદી, સુખ તથા સંપત્તિ જોઈએ'—એમ ઈચ્છો છો, પણ એટલા માત્રથી શું વળે ? સુખ કાંઈ રસ્તા વચ્ચે રખડે છે કે મળી જાય ? એના માટે તો કાર્યવાહી પણ તેવી જ જોઈશે. અંતિમ સમયે હીરાના હાર, કુટુંબ-પરિવાર અને ધનધાન્ય, એ બધાથી શાન્તિ વળવાની નથી. આપ-ત્તિના સમયમાં મુંઝાવા ન દે અને આનંદમાં રાખે, એ ચીજ કયી ? એક કવિ કહે છે કે:-

“ ધર્મસ્ય ફલમિચ્છન્તિ, ધર્મ નેચ્છન્તિ માનવાઃ ।

ફલં પાપસ્ય નેચ્છન્તિ, પાપં કુર્વન્તિ સાદરાઃ ॥૧૧॥ ”

ધર્મનું ફળ-સુખ, સંપત્તિ અને આખાદી, એને સૌ ઈચ્છે છે, પણ કહેવામાં આવે કે-‘ ધર્મ કરો ! ’-તો કહે કે-‘ શરીર અનુકૂળ નથી : મંથોગો પ્રતિકૂળ છે : ટાઈમનો અભાવ છે : આગસુ છું ! ’ કાંઈક મર્યાદામાં હોય તો તે આ પ્રમાણે કહે, પણ મર્યાદા મૂકીને ધર્મથી વિરૂદ્ધ થઈ એટલાઓ તો વળી બીજું જ કાંઈક કહે ! પાપનું ફળ-અશાંતિ, દુઃખ તથા રીયામણ, એને કાઈ હૃદયથી ઈચ્છતું નથી : પણ પાપને તજવાની વાત ઉપર પણ વિરલાઓને જ પ્રેમ ઉપજે છે. ધર્મનું ફલ જોઈએ છે, પણ ધર્મ જોઈ તો નથી અને પાપનું ફલ જોઈતું નથી, પણ પાપત્યાગનો વિચારેય ગમતો નથી. આવી વિપરીત દશામાં સુખ-શાન્તિ મળે કયાંથી ? આજ તો કહે છે કે-‘ આધિ ને વ્યાધિ ન જોઈએ, પણ ઉપાધિ જોઈએ. ’ આધિ એટલે મનની પીડા ને વ્યાધિ એટલે શરીરની પીડા : એ ન જોઈએ, પણ એ એને ઉત્પન્ન કરનાર ઉપાધિને મૂકવાની વાત ગમે નહિ : મૂકવાની વાત તો દૂર રહી, પણ તે મેળવવાની આશા પણ હોડાય નહિ : આશા હોડાવાની વાત તો ઘેર ગઈ, પણ તે મેળવવામાં અનીતિ તો નહિ જ આવરવી એવો ય નિર્ણય થાય નહિ : અનીતિ નહિ જ આવરવી

એવા નિર્ણયની વાત તો દૂર રહી, પણ અનીતિ આચરાય તેનો ડર પણ નહિ : અનીતિનો ડર તો ઘેર ગયો, પણ આજે તો અનીતિની પ્રશંસા કરતાં પણ શરમ નથી આવતી ! ઉલટું એમ કહે કે-‘કેવો હુંશિયાર ? કેવો તાલીમઆજ ? મારી અનીતિને કોઈ જરાય કળી શક્યું ?’ તેને કોઈ કહેવા જાય કે-‘આ બધું શાના માટે ?’ તો જવાબ દે કે-‘એસો, તમે શું સમજો ? તમારે અમારી વચ્ચે આવવું નહિ. એક વાર કીધું તે કીધું, પણ હવે કહેવા આવશો તો તમારે માન નહિ જળવાય !’ ભાગ્યશાળી ! આ વિપરીત દશાનું પરિણામ તો જૂઓ. આસ્તે આસ્તે પાપ વધતું ચાલ્યું. આજે મૃષાભાષણ, લોભ, લાલચ, મમતા, ભોગ, ભોગસુખની ભાવનાઓ, -એ બધા દોષો જડમૂળથી વધતાં વૃક્ષ રૂપ થવા માંડ્યા છે. પાપનું ફળ ન જોઈએ અને પાપ કરવાનું આદરપૂર્વક, એટલે દશા એ થવા માંડી કે-જે પાપબીરતા હતી, તેનો નાશ થયો. પોતાનો સ્વાર્થ સધાતો હોય, તો સામાનું ગમે તેટલું ભૂંડું થતું હોય તેની દરકાર રહી નહિ. પાપનો ભય જાય, ત્યાં ધર્મનો પ્રેમ શી રીતે થાય ? પાપના ભય વિના ઉત્તમ ભાવનાઓ પ્રગટે શી રીતે ?

ચાર ઉત્તમ ભાવનાઓ :

સન્માર્ગને આરાધવા તૈયાર થયેલા પુરુષોનાં જીવનો જૂઓ ! તેઓને પાપનો ભય કેટલો હતો ? ‘કોઈ પણ પ્રાણીને મારા તરફથી તકલીફ ન થઈ જાય : કોઈનું પણ ભૂંડું ન થઈ જાય !’-આ એમની ભાવના હતી. આત્માનો ઉદ્ધાર સાધવા માટે ચાર ઉત્તમ ભાવનાઓથી જીવનને ઓતપ્રોત બનાવી દેવું જોઈએ. જેનામાં આ ચાર ભાવનાઓ પ્રગટે, તે પાપનો ભીરૂ અને ધર્મનો સેવક ન હોય એ અને નહિ. આ ચાર ભાવનાઓ ઈ-મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને મધ્યસ્થતા.

મૈત્રી ‘જગતમાં મારો કોઈ દુશ્મન નથી : કદાચ હો તો તેનું પણ ભલું થાવ !’-એ પરહિતચિંતન રૂપ મૈત્રીભાવના છે. પાર-

કાના હિતની ચિંતાવાળાને હિંસા, ગૂડ, ચોરી, વ્યભિચાર અને પરિગ્રહ-એ કાયમ ખાતે ખટકે ખરાં કે નહિ ? હિંસામાં પરને પીડા : મૃષામાં પણ પરને પીડા : ચોરીમાં અને વ્યભિચારમાં પણ પરને પીડા : તથા પરિગ્રહ પણ પરને પીડા વગર આવતો હશે ? નાહ જ. હવે વિચારો કે-હિંસા આદિ પાંચેય ચીજો પારકાના હિતની ચિંતાની ભાવનાથી તરબોળ થએલા આત્માને ખટકે કે ગમે ? ખટકે જ ! કારણ કે-‘ દુઃસ્મનનું પણ ભયું થાવ. ’ -એ એની ભાવના છે. આ ભાવનાનો યથાર્થ અમલ તો હિંસા આદિ પાપોથી સર્વથા નિવૃત્ત થયા વિના અને જ નહિ. ગૃહસ્થદશામાં આનો સંપૂર્ણ અમલ શક્ય નથી, છતાં તેનામાંય ભાવના તો આ જ હોવી જોઈએ. કદાચ ગૃહસ્થને, અપરાધિને શિક્ષા કરવી પણ પડે, છતાં તેમાંય તેનું ભૂંડું તો તે ન જ ચિંતવે. તેને શિક્ષા કરે એ પણ સુધારવા માટે ! એમાં દુન્યવી પદાર્થોના સંરક્ષણ આદિનું કે દુન્યવીનું કારણ હોય, તો એ કારણ એને ખેદ ઉપગમ્યા વિના રહે જ નહિ. મૈત્રીભાવનાવાળો આત્મા તો હિંસા આદિ જે પાંચેય વસ્તુઓ પારકાની પીડા સાથે સંપ્રવાએલી છે, તેનાથી અલગ થવાનો પ્રયાસ કર્યા જ કરે : કારણ કે-એ વિના એ પોતાની ભાવનાને જીવનમાં વાસ્તવિક પ્રકારે અમલી બનાવી શકે, એ શક્ય નથી.

પ્રમોદ ૦ કાંઈના પણ ગુણને જોઈ આનંદ થાય : દુઃસ્મનના પણ ગુણને જોઈ હર્ષ થાય : આવા ગુણો સૌમાં પ્રગટે અને વધે તો સારું : એવો ગુણનો જે પક્ષપાત, તેનું નામ છે પ્રમોદભાવના.

કરુણા ૦ ગુણધીન, દોષવાન અને દુઃખમાં પડેલા આત્માઓ પ્રત્યે કરુણાભાવના હોવી જોઈએ. હીનગુણી, અદ્યગુણી, દોષવાળો યા દુઃખી જીવ, કરુણાવંત આત્માની નજરે પડતાં જ, તેના હૃદયમાંથી કરુણાનો ઝરો વહે. કરુણાવંત આત્મા એકલો વિચારતો હોય, ત્યારે પણ ભવશેષથી પીડાતા, વિષય-કષાયની આવીનતાના થોડે દુઃખમય દશાને ભોગવતા જીવોની તરફ તે કૃપાદષ્ટિવાળો અન્યા વિના રહે

નહિ. કંઈવાળામાં ઉપકાર કરવાની ભાવના સહજ હોય. અવસરે યોગ્ય જીવને યોગ્ય રૂપે શિખામણ દેવાની વૃત્તિ પણ તેનામાં પેદા થયા વિના રહે નહિ. ઉગ્ર થઈને પણ જો સામાને દોષથી મુક્ત કરી શકાતો હોય, તો તે તેમ પણ કરે. વૈદે નિષેધેલી ચીજ દરદી લેવાને આતુર થયેલો હોય અને તેનાથી તેની જીંદગી જોખમમાં આવતી હોય, તો સગામાં સગી મા, સ્નેહી પિતા યા સાચો સાથી તેને શું કરે ? લેવા દે નહિ, લીધી હોય તો ઝૂંટવી લે, અરે મ્હોંઢામાં નાખી હોય તો મ્હોંડું પહોળું કરીને પણ કાઢી લે. આ દયાળુ કે નિર્દય ? તે ચીજ નહિ આપવામાં જ તેનું ભણું રહ્યું છે, માટે એની જીમરાણુ આદિની ચિંતાથી એ ચીજ આપીએ, તો દયાભાવના નાશ પણ પામે ! એજ રીતિએ સાચો દયાળુ જો કે-શાન્ત હોય, ક્રોધના પ્રત્યે પોતાના હૃદયમાં અશાંતિ, દુર્ભાવ યા અરુચિવાળો ન હોય, છતાં અવસરે તે ઉગ્ર પણ થાય : ભયંકર દેખાવવાળો પણ થાય : પણ શાથી ? કેવળ કંઈવાળી. જ્યાં ઉગ્રતા દેખાય ત્યાં કંઈવા અગર તો સામાની હિતકાંક્ષા ન હોય, એવી માન્યતા આજે દેશાવવામાં આવે છે : પરંતુ એ માન્યતા ભૂલભરેલી જ છે. એવી માન્યતામાં રાચનારાઓને કંઈવાળીશીલ હૃદયનો અનુભવ જ નથી. સાચો કંઈવાળ ત આત્મા, સ્વ-પરના દોષનિવારણને માટેના શક્ય એટલા પ્રયત્નો, યોગ્ય પ્રકારે કરવાને ચૂકે જ નહિ.

મધ્યસ્થ્ય ૦ કંઈવાળી ભાવનાવાળો આદમી સઘળા પ્રયત્નો કરી છૂટે, પણ સામે એવો છે કે-અધી મહેનત યોગી પીએ-ઉલ્ટો ચાલે, દયાની દૃષ્ટિએ જેટલા ઉપાયો યોગ્ય શકાય તેમ હોય, તેટલા ઉપાયો યોજવા છતાં પણ ન સુધરે, તો એના માટે શાસ્ત્રે ચોથી ઉપેક્ષા-ભાવના રાખી, એટલે **તસ્ય માગ્યમ્** । એની ખાતર મારે મારૂ ખગાડવાની આવશ્યકતા નથી. આ ચોથી માધ્યસ્થ્ય ભાવના.

આ ચાર ભાવનાવાળા આત્માની હિંસા, જૂડ, ચોરી, વ્યભિ-ચાર અને દુન્યવી પદાર્થોની મૂર્ચ્છા-એ પાંચ પ્રત્યે મનોવૃત્તિ કથી

હોય ? તેનાથી કદાચ હિંસા આદિ બધુંય ન જોડાય તેમ હોય, તો પણ તે માને તો એમજ કે— ‘ આ પાંચેય વસ્તુઓ, આ ચારેય ભાવનાઓને માટે બાધક છે. ’ જીવનમાંથી ખૂશબો ક્યારે નીકળે ? આત્મા જગત માટે ઉપકારી ક્યારે નિવડે ? સાચો ઉપકાર તેજ કરી શકે, કે જે પાંચેયથી મુક્ત બનાવવાના પ્રયત્નોમાં રાયતો હોય. એ પાંચેય વસ્તુઓનો સહવાસ આત્માને મલિન કરનાર છે. દરેક દર્શનકારોએ—ધર્મના સ્થાપકો અને પ્રરૂપકોએ, જગતના બધા માટે એ પાંચેયનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે. એમાં જો કે ઘણી તરતમતા છે, પણ પાપભીરતા અને ધર્મનું સાચું અર્થિપણું આવશે, ત્યારે તે પણ ક્રમશઃ સમજાયા વિના નહિ રહે. શાસ્ત્ર કહે છે કે— આ ચાર ભાવનાઓથી તરબોળ બનેલો રંકમાં રંક લાગતો આદમી પણ, જે આત્મિક આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તે આનંદની ઝાંખી મેળવવાને માટે, આ ભાવનાથી હીન એવો મોટો શહેનશાહ કે છ ખંડનો માલીક ચક્રવર્તી પણ અસમર્થ છે.

કહેવાનો ઇરાદો :

શરીર મૂકીને જવાનું છે, એ નક્કી છે. મમતા ઉતરી હોય તે ઇચ્છાપૂર્વક મૂકી શકે અને મમતા ન ઉતરી હોય તેને અનિચ્છાએ પણ મૂકવાનું : છતાં નાશવંત વસ્તુઓની રક્ષા માટે જેટલા પ્રયત્નો થાય છે, તેટલા આત્મા માટે થાય છે ? નથી થતા. એ પ્રયત્નો કરવા જરૂરી છે, એનો ખ્યાલ આપવાને માટે જ આજનું આત્મધર્મનું વ્યાખ્યાન છે. દુનિયાની કળાઓ શીખવાની શાળાઓ માટે પાઠશાળાઓ હોય છે : શરીરની ખબર—અંતર પૂછનારા હોય છે : વેપારની સલાહ આપનારા અને વ્યવહારની શિખામણો આપનારા મળી રહે છે : અમારે આનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી : એમાં ઓછું કરતા હો તો મળતું નથી—સંયોગો નથી એથી ! પણ એ મેળવવા માટે તો શક્તિ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન બધું ખચાચે જાય છે ! ટાઈમિટેબલો રખાય

છે ! મિત્રો પણ એના, સહવાસ પણ એનો અને એ વસ્તુના ચોપડાયે કીટ ! પણ ગુણ અને દોષનો સરવાળો કાઈ દિવસ ક્યો છે ? દુનિયામાં જન્મીને સારું કેટલું કર્યું અને ખોટું કેટલું કર્યું ? દાન કેટલું દીધું અને લૂંટ કેટલી ચલાવી ? એમ ન કહેતા કે-‘ બધાને લૂંટારા કહ્યા ! ’ જે કહેવાય છે તે હિત માટે : દુર્ગુણ હોય તેને કાઢવા માટે : ન હોય તો એ ન આવે એની કાળજી રહે તે માટે ! તમારામાં દુર્ગુણ ન હોય, તો અમને તો આનંદ : પણ અમારી ફરજ અમે ન ચૂકીએ. એ ફરજને અંગે જ તમને હું એ વિચારવાનું કહું છું કે-‘ મનુષ્યજીવન જેવા આ ઉત્તમોત્તમ જીવનને પામીને તમે સદાચાર કેટલો સેવ્યો અને અનાચાર, દુરાચાર કેટલો સેવ્યો ? સહિષ્ણુ કેટલા બન્યા અને ધાંધલીયા કેટલા થયા ? વિષયમાં આસક્ત થયા કે વિરક્ત ? ઇંદ્રિયોને આધીન થઈ અયોગ્ય કાર્યવાહી કરી કે ઇંદ્રિયો ઉપર જીત મેળવી અયોગ્યથી બચ્યા ? બીજાનું ભલું કેટલું કર્યું અને બૂઝું કેટલું ચિંતવ્યું ? ’ એક કવિએ કહ્યું છે કે-

‘ જ્ઞાનેન હીનાઃ પશુભિઃ સમાનાઃ । ’

જ્ઞાન વિનાના આદમીઓ પશુ સમાન છે. હવે પશુ કહ્યા, તો શીંગડાં અને પૂંછડાં બેઠાં છે : એટલે કહ્યું કે-

‘ શ્રંગપુચ્છવિહીનાઃ । ’

આમાં કવિનો આશય શું મનુષ્યજાતિનું અપમાન કરવાનો છે કે જ્ઞાનપ્રીતિને ગાળ દેવાનો છે ? નહિ જ. કવિનો આશય તો એ છે કે-મનુષ્યોને પોતાના મનુષ્યપણાનો ખ્યાલ આવે : મનુષ્યો પોતાના સ્વરૂપને સમજે : મનુષ્ય જતાં પશુપણું આવતું હોય, તો એટી બધા કહેવાનો આ એક જ ઈશદોષ છે, પણ ખામી હોવા છતાં તે સાંભળવી ગમતી નથી અને એથી ખામી બતાવનાર તરફ સદ્ભાવ જાગતો નથી.

શિષ્ટપુરુષોને આધીન બનો :

પર વસ્તુમાં લાગેલી લીનતા અને ત્યાંનું મારાપણું ખસેડી,

સ્વસ્વરૂપ તરફ આત્મા વળે, તેના માટે આ બધો પ્રયત્ન છે. જ્યાં સુધી ચેતન અને જડ, કે જે મૂળ તરવો છે, એમાંથી જડ પ્રત્યે અર્ચિ ન થાય, જડ વસ્તુ જન્ય તો શોક અને આવે તો આન્દ-
નણે સુખનો દાતા એ જ ન હોય !—એ બુદ્ધિ ન મટે તથા જડ પદાર્થોને લાવવા અને સાચવવાની ચિંતામાં ને ચિંતામાં જ જીવન પસાર કરાય, ત્યાં સુધી સત્ય શી રીતિએ પમાય ? કાઈ પૂછે કે—
‘ જીવનમાં સાધ્યું શું ? ’ તે વખતે એમ કહેશે કે—‘ પાંચ બંગલાઓ બાંધ્યા : અમેરીકા અને જાપાન સુધી પેદીઓ ખોલી : લીમીટેડ કંપનીઓના હેડ થયા ? ’ પણ એમાં તમારું શું ? તમારી સાથે એમાંનું શું આવવાનું ? આ કંઈ જીવનને સુધારવાની તૈયારી છે ? મનુષ્ય જેવા મનુષ્યની જીંદગીના સરવૈયામાં આ જ વસ્તુ ? તત્ત્વ જેવી કાઈ ચીજ નહિ ? વારસામાં વારસોને અનુકરણ કરવા જેવું કંઈ નહિ ? વારસોમાં વિવેકબુદ્ધિ પ્રગટી હશે, તો તેઓને પણ વિચાર થશે કે—
‘ અમારા વડિલોએ અમારા માટે મૂક્યું શું ? ’ વડિલોની સંતાન પ્રત્યે શી ફરજ છે ? બાળકમાં એક પણ દોષ ન ધુસી જાય અને વધારેમાં વધારે ગુણો પ્રગટે, એની પૂરેપૂરી કાળજી રાખવાની ફરજ વડિલોની છે. પગમાં કાંટો વાગે તો કાંટાથીયે નીણી સોય ઘાસે, તેનાથીયે ન નીકળે તો કપાવે, લોહી કાઢે, પછી પત્થરથી પણ ફૂટે. શાથી ? પાંક નહિ માટે. આટલો કાંટો પગમાં રહી જાય તો શરીરને બગાડે, સડો લાગે ને પ્રાણ જાય, તો સંખ્યાયંત્ર દોષોના યોગે આત્માનું શું થાય ? આત્મામાં કાઈ દોષ ધુસી ગયો, તો તે રૂપ કાંટાને કાઢવા કાઈ દિવસ મહેનત કરી ? વિષ ખાવાથી પ્રાણ જાય છે, એ સાંભળીને માનો છે કે અનુભવીને ? પાપના અખતરા ન હોય ! નાશકારક વસ્તુઓના અનુભવ ન હોય ! શિષ્ટપુરૂષો કહે તે ઝટ માની લેવાનું હોય ! નિશાળે ભણુવા જાય ત્યારે પહેલેથી જ—‘ એકઠો આવો ન હોય ’ અગર—‘ એકઠો આવો જ કેમ હોય ? ’—એમ જે કહે, તે કાઈ દિવસ ભણી શકશે ? મને તો રૂએ તે જ માનું,—એમ કહ્યું

હોત તો આ સ્થિતિ આવત ? વ્યવહારની આગતમાં બધી વસ્તુ મનાય છે, પણ આજ એવું વાતાવરણ ફેલાયું છે કે-‘ શાસ્ત્રે-શિષ્ટ પુરૂષોએ કહ્યું તે પહેલેથી જ હમ્મય લાગે ! ’ પરિણામ શું ? સત્સંગ, સારા શાસ્ત્રનું રટણ, મનન, એ બધું ગયું અને અર્થ-કામની સાધનામાં પાવરધા, એકા અને પ્રવીણ બન્યા. છતાં એમાંય, એ વસ્તુ ભાગ્યા-ધીન હોઈને વારંવાર ખત્તા ખાવા પડે છે. વિચાર કરો કે- જો પચીસ-પચાસના પગારને માટે પણ છ કલાક વેચવા પડે, તો આત્મકલ્યાણ માટે થોડા કલાક વેચાવું પડે કે નહિ ? જેસા કમાવાના નહિ જેવા સ્વાર્થ ખાતર આધીનતા, વિવેક, વિનય કેળવવો પડે છે, ત્યારે આત્માના કલ્યાણ માટે-આત્માની અનંત શક્તિ પ્રગટ કરવા માટે, કોઈનું શરણ કે તાબેદારી સ્વીકારવી પડશે કે નહિ ?

કાળનું ચક્ર ધ્રુવી રહ્યું છે :

આજે તો એમ થઈ રહ્યું છે કે-‘ દેવ એ પુતળું, ગુરૂ કાંઈ નહિ અને ધર્મ એ ભુના જમાનાની વસ્તુ ! ’ હું પૂછું છું કે-‘ દુનિયાની બધી વસ્તુઓ આત્માના રક્ષણનું કામ કરશે ? ’ નહિ જ, તો પછી એનો ખ્યાલ કરો કે-‘સંસારની દરેક લાઈનનો અભ્યાસ કરવાની તૈયારી જીવનની આદિથી તે અન્ત સુધી ચાલુ જ, ત્યારે પછી આ લાઈનનો અભ્યાસ કે દિ’ કરવાનો ? ’ આત્મા અને આત્માના ધર્મનું જ્ઞાન એ નકામી ચીજ છે કે કામની ? આત્માના હિત માટેની કરણી, એ નકામી કે કામની ? જો કામની, તો અહીંથી ઉઠ્યા બાદ શાન્ત ચિત્તવાળા બનીને એક જ વિચાર કરજો કે-‘ આપણે આપણા માટે-આત્માને માટે કર્યું શું ? ’ અને જો તમને આત્મા જેવી વસ્તુ ઉપર શ્રદ્ધા હશે, તો કાંઈક નવીન જ જણાશે. આજે એક એવી જાતિની છાયા પડી ગઈ છે કે-‘ આ ટાયલાં જેવી વાતોમાં ફાયદો શો ? રાજ્ય, ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, પાંચ જાખ, પચીસ લાખ કેમ મળે તેવી વાતો કરો ! ’ હું કહું છું કે-‘ અર્થકામની લાલચ બતાવીને આખી દુનિયાને ચોતાની

અનુયાયી બનાવવી હોય-તો તેના માટે પ્રાણ પાથરનારી બનાવવી હોય. તો તેમાં મહત્તા નથી. જેન જે ઈચ્છી રહ્યા છે, તેને તે માર્ગે વાળવા, તેમાં વિશેષતા શી છે ? 'દેવ, ગુરુ અને ધર્મની વાત આવે, ત્યાં દહે છે કે-‘મૃકને પંચાત ! એ બધું ડોકરાઓનો સોપો.’ હું એમ પૂછું છું કે-‘ ઘરડા થયા પછી મરવાનું છે કે વચમાં પણ મરવાનું છે ? સમજે છે કે-માતાના ગર્ભમાં પણ કાળ આવે, જન્મતી વખતેય કાળ આવે અને પાંચ, પચીસ યા પચાસ વર્ષે પણ કાળ આવે. કદાચ તેથી લાંબા ગાળે પણ કાળ આવે, છતાં તે નક્કી નહિ. એવો સમય તમે બતાવી શકશો, કે જે સમયે કોઈનો પણ કાળ ન જ આવે ? કાળ કોઈ નોટીસ આપવા નથી આવતો. આજે તો રોગ બી એવા થાય છે કે-સાંજે સમો ને હાટ ફેઈલ ! આજે તો દર્દો પણ એવાં ભયંકર સંભળાય છે કે જેનાં નામ પહેલાં કદી ન સંભળાતાં ! તો પછી આ જમાનામાં-‘ ધર્મ કાલે કરીશું ’-એમ કહેવું તે કેટલું બધું હમ્મર્ગ છે ? આટલું બધાનું રાખવાનું છે કે-કાળનું ચક્ર ધ્રુમી રચું છે. ક્યારે કોણ એનો ભોગ થશે, તે આપણે જાણતા નથી. આનો ખ્યાલ રાખીને હિંસા આદિનો ત્યાગ કરવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. બધો ત્યાગ ન અને તો થોડે થોડે પણ ત્યાગ કરતા રહેવું. એ વિના-‘ભલે મરણ આવતું ’તેએમ કહેવું એ મૂર્ખતા છે. એમ ક્યારે કહેવાય ? પીડ બળવાન હોય તો ! બાહોશ રહેવું એ વ્યાજબી. પણ બાહોશ મનાય ? મરવાનો ડર નહિ, એ કાના માટે ? પુણ્યાત્માઓ નિર્ભય જરૂર હોઈ શકે : કારણ કે-તેમણે કોઈનું ભૂંડું કયું-કરાવ્યું નથી કે કોઈનું ભૂંડું ઈચ્છ્યું પણ નથી : એટલે ભૂંડું થવાનું નથી : પણ ચોવીસે કલાક પાપની ક્રિયાઓમાં રક્ત રહેવું ને પછી કહેવું કે-‘ અમને મરણનો ભય નથી : અને નિર્ભય છીએ.’-એનો અર્થ શો ? નિર્ભયતા, નમ્રતા, ક્ષમા, શાંતિ, -એ બધાના અર્થ સમજવા પડશે. સાચું સમજવા અભ્યાસ કરવો પડશે. જેને આત્માના અસ્તિત્વ ઉપર, આત્માની શાશ્વત ઉપર અને પુણ્ય-

પાપ-પરલોક આદિ ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય તે ગમે તેમ કહે, પણ આપણે તો આસ્તિક ! આત્માને અને પરલોક આદિને માનનારા ! એટલે આપણાથી તો એમ કમ જ કહેવાય ?

કેળવણી :

કેળવણી એટલે શું ? વક્તા નહિ પણ કામળતા. જેમ રાટલી વણતાં તુટી ન જાય એને બાઈઓ કેળવાયલી કહ્યુંક માને, તેમ કેળવાયું એટલે સીધા, સાદા અને સરલ થવું. કેળવાતી વખતે બરાબર અંકુશમાં રહેવું પડે. યોગ્ય અંકુશ મનુષ્યને મનુષ્ય બનાવે છે. જંગલના ઘોડા દેખાવડા, ઉંચા અને લાંબા હોય, પણ તેને લગામ વિના ગામમાં લાવે તો ઉત્પાત થાય કે બીજા કંઈ ? તેવી જ રીતિએ મનુષ્યો માટે કયો અંકુશ છે ? ‘હું કોણ ? મારાથી શું થાય ? મારે શું કરવું જોઈએ ?’—એ બધાના ખ્યાલપૂર્વક જે કંઈ સાચા મહાપુરુષ બન્યા હોય, તેમનો અંકુશ. તે અંકુશમાં રહી, જડના સંસર્ગની લાલસાથી ખસી આત્મધર્મની સન્મુખ થવું, એ શાંતિનો સાચો માર્ગ છે. સાચી કેળવણી પણ આ જ છે.

ઉપસંહાર :

તમને સમજાવવા છતાં પણ તમે જે સારાનો સ્વીકાર ન કરો અને ખાટાને ન મંદા, તો એમાં અમને હાનિ શી ? અમારે તો ઉપદારિઓની આજ્ઞા મુજબ, ‘તમે અમને પૂજશો કે ગાળો દેશો’—એ વિગેરે લાલચ કે ભયનો લાગ કરીને, તમને ખરાબ કરનારી જે જે વસ્તુઓ હોય, તેને શરમ વિગેરે રાખ્યા વિના કહી દેવી નેહએ. જે સમજશે અને માનશે તેનું કલ્યાણ થશે ! આમ છતાં જેનામાં વિપરીત ભાવ પ્રગટે, તેને માટે તો એ જ કે—‘જેવું તેનું ભાગ્ય !’ તમારામાં અંગત જઈએ તો અમે અમારી દ્રજાથી ચૂકીએ. તમે કોણ ? અર્થ—કામથી ખરડાવેલા, તેમાં આસક્ત થયેલા : તેમાંથી તમને બચાવવાનો પ્રયત્ન અમારે કરવાનો. સારો બચે કે નહિ, પણ

યોગ્યતા મુજબ શુદ્ધ બુદ્ધિથી શુદ્ધ પ્રવર્તન કરનારને તો લાલ જ છે. જ્યાં સુધી અમારામાં આજ્ઞાનુસારિતા અને ઉપકારબુદ્ધિ હોય, ત્યાં સુધી અમે અમારી ફરજથી નથી ચૂકવાના, એ નિશ્ચિત છે. આ જીવનમાં અર્થ-કામની પ્રવૃત્તિ એ જીવનને દોષિત કરનારી છે અને વૈરવિરોધને વધારનારી છે : આથી દુનિયાના પરમ ઉપકારિઓએ એક જ કહ્યું કે-‘સુખી બનવું હોય તો એવા બનો કે-તમારી કાર્યવાહીથી કોઈને પણ દુઃખી કરનાર ન નિવડે !’ આ ક્યારે અને ! હિંસાદિ સર્વનો ભાગ થાય ત્યારે ! એક વિષયવાસનામાંથી સેંકડો દુઃખો આપોઆપ પ્રગટ થાય છે. એક રાગ, એમાંથી દ્વેષ, ક્રોધ, પ્રપંચ ! ક્યાં સુધી ! તો કે-તેની સીમા, મર્યાદા-અવધિ નહિ ! માટે તેનાથી ઝોંકા, ઝેંતો અને થભો ! શરીરની મમતામાંથી છૂટી આત્મા તરફ ધ્યાન આપો અને આત્માના ઉદ્ધાર માટે સાચા જ્ઞાનિઓનું આ જીવનમાં શરણુ સ્વીકારો, તો તમે ઘણું ઘણું મેળવ્યું એમ કહેવાય. સૌ કોઈ આ રીતિએ આત્માનુકૂળી બનો, જડની સેવાથી પરાક્રમુખ બનો, મંત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓમાં રત બનો, એના યોગે હિંસા-દિના ભાગી બનો અને એમ વર્તી આ જીવનને સાર્થક બનાવો તેમજ નિકટના ભવિષ્યમાં મુક્તિસુખના ભોક્તા બનો, એજ એક શુભાભિલાષ.

*

*

*

શ્રી જમનાદાસ માધવજી મહેતાના ઉદ્દગારો :

પૂ. ગુરૂદેવનું પ્રસ્તુત પ્રવચન સમાપ્ત થયા બાદ શ્રી જમનાદાસ માધવજી મહેતા આર-એટ-લો. એ જણાવ્યું કે-

“ મહારે કોઈ ભોક્તાનું હોય નહિ. હું પણ તમારી જેમ સાંભળવા, શીખવા અને સમજવા આવ્યો છું. મહારાજશ્રીએ કહ્યું તેમ, સંસારની અનેક વિટંબણાઓને લીધે હું આજે મોટો આવી શક્યો છું, જતાં પણ એક કલાક સુધી જે ભોધજનક ઉપદેશ સાંભળ્યો છે. તે વિદ્વાનોને પણ કમૂત કરાવનાર છે. હવે પણ વ્યાખ્યાન આપના આલત તો હું ન થાકત. જેઓએ આ વ્યાખ્યાન સાંભળવા માટે ‘નિમંત્રણ-પત્રિકાઓ’ કાઢી છે અને હજારોને જ્ઞાનામૃતનું પાન કરા-

વીને તૃપ્ત કર્યા છે, તેઓને હું ધન્યવાદ આપું છું. આવો ઉપદેશ સાંભળવો, એ જીંદગીનો એક અજબ દહાવો છે. હું જો કે એક રાજદ્વારી છું, શીલોસોશીને બહુ સમજતો નથી, છતાં જે સમજ્યો છું, તે પરથી હું કહીશ કે—આ ભાષણ આગળ ચાલ્યું હોત, તેા વિશેષ લાભ થાત. ”

અત્રે કેટલીક બીજી પણ પ્રાસંગિક વાતો ઉચ્ચાર્યા બાદ, આગળ ચાલતાં તેમણે જણાવ્યું કે—

“ હાલમાં હું અપૂર્ન સીંકલેર, જે આ વીસમી સદીના આગેવાન નવલકથાકાર છે, તેની નોંધેલ વાંચું છું. તેમાં બે મજૂરનાં અમેરીકામાં ખૂન થયેલાં તેનું ચિત્ર આપ્યું છે. તે ચિત્રનો જે ઉદ્દેશ છે અને આ ભાષણનો જે ઉદ્દેશ છે, તેની હું ૦ કલાકથી સરખામણી કરી રહ્યો હતો. પૂર્વના જ્ઞાનિઓ અને આ વીસમી સદીના જ્ઞાનિઓ શીખવે છે, તેમાં શું ફેર છે ? બન્નેની ભાવનાઓમાં—‘ વર્તમાન સ્થિતિ અનિષ્ટકારક છે ’—એવો અભિપ્રાય છે. ‘ તેને સુધારી વધારે સુખ થાય ’—એવી ઇચ્છા છે : પણ વિશેષતા એ છે કે—વીસમી સદીના લેખકોનો ઉદ્દેશ એ છે કે—શ્રીમંતો અને બધા સરખા થાય : એક સુખી અને નવાણું દુઃખી છે, તે સોયે સો સુખી થાય : એક લહેર કરે છે તેમ સોયે સો લહેર કરે ! ’ પણ ભવિષ્યમાં આત્માનું શું થાય, એનો આ નવલકથાનાં ત્રણસો ચુંચોતેર પાનાંમાં ક્યાંય ઉલ્લેખ નથી. આ નવલકથાકાર બહુ નામાંકિત છે. એનાથી આગળ વધેલા લેખકો થોડા છે, પણ બધાની સ્ટાઇલ અને ભાવના વૈભવનો ભાગ બધાને અપાવાની છે. અહીં તેનાથી કાંઈક જૂદી જ ભાવનાનું શ્રવણ કર્યું છે. મહારાજશ્રીએ તેા પોતાની ફરજ બજાવી. આપણે ટાઇમના અભાવને લઈને વધુ શ્રવણ ન કરી શક્યા તેમાં નુકશાન આપણને જ ન. મહારાજ ટાઇમમાંથી આજે એક કલાકનો ભાગ આપીને હું અહીં આવ્યો—તે બહુ યોગ્ય કર્યું છે, એમ મને લાગ્યું છે અને મારા હૃદયને અત્યંત શાંતિ થઈ છે. ”

જીવનસાર્થકતા

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.

સભા બોલાવનાર : ધી યંચર્મન્સ જૈન સોસાયટી, મુંબઈ

સભાસ્થલ : ટાઉન હોલ.....કોટ.....મુંબઈ

દિવસ : રવિવાર, તારીખ ૨૬ : સપ્ટેમ્બર : ૧૯૨૬

આપણું કિમતી જીવન :

આ દુનિયાના સર્વ કાંઈ તત્ત્વગાની પુરૂષોએ એકી અવાજે જે જીવનની મહત્તા સ્વીકારી છે અને જગતની સન્મુખ જે જીવનની મહત્તા ઘણા જોરશોરથી ગાઈ છે, તે માનવજીવનની પ્રાપ્તિ આપણને થઈ ચૂકી છે : છતાં તેની સાર્થકતા જે ન સાધી શકાય, તો એ મળેલી વસ્તુને આપણે સમજી ન શક્યા-તેની પીછાન ન કરી શક્યા એમ કહેવાય : અને એમ અને, તો તે આપણી મોટામાં મોટી કમનશીબી ગણાય. જ્ઞાનિપુરૂષોએ જે જીવનની પ્રશંસા કરી છે, તે જીવન દ્વારા આપણે સારું કાંઈ જ મેળવી શકીએ નહિ અને જે મેળવીએ તે એવું મેળવીએ કે જેથી આવા જીવનની પુનઃ પ્રાપ્તિ ઘણા કાલે પણ થવી મુશ્કેલ અને, એ ઇચ્છવાયોગ્ય નથી જ. આ જીવન કેવી રીતે સાર્થક અને, તે વિષે તમને કાંઈક વિચારતા પનાવતાનો આજના વ્યાખ્યાનનો મૂખ્ય હેતુ છે. જે જન્મે છે તે આવશ્ય મરે છે. સંસારના સર્વ પ્રાણી માટે જન્મ લેવા અને મરણ પામવું, તે જન્મ-મરણની દૃષ્ટિએ સરખું જ છે.

પશુઓ અને પંખીઓ આદિ પણ જન્મે છે, અમુક કાળ હવે છે અને મરે છે. આપણું જીવન પણ એ રીતિએ પસાર થઇ જાય, તો તે આપણી સમજશક્તિની અપેક્ષાએ તો ઘણું જ શરમાવનારું ગણી શકાય. આવી ઉત્તમ સામગ્રીવાળું જીવન મળ્યું છે, તો તે કેમ સફળ થાય, તેનો દરેક આત્માએ જરૂર વિચાર કરવો જોઇએ. જો આપણને તેવી ચિંતા ન હોય, તો કહેવું જોઇએ કે-‘આપણે આ માનવજીવનની કિંમત સમજી શક્યા નથી.’ આ જીવન માત્ર ખાનપાન અને મોજશોખમાં પસાર કરવા માટે નથી. આ કિંમતી જીવનને કેવળ રંગરાગમાં અને બાહ્ય સુખોમાં રાચતા રહેવા દ્વારા આપણે જો પાયમાલ કરી નાખીએ, તો માનવજીવન પામ્યા-નહિ પામ્યા એ બન્ને સરખા જેવું છે. એમય અને કે-આ જીવનના ભોગે આપણે જે નુકશાનને પામીએ, તે આ જીવનના અભાવે ન પણ પમાય. દુનિયામાં જ્યાં ને ત્યાં મનુષ્યકર્તવ્યનો વિચાર થાય છે, પણ પશુકર્તવ્ય કે દેવકર્તવ્યનો વિચાર કોઇ કરતું નથી : આ વાત દરેકે વિચારવા જેવી છે. જો નહિ વિચારાય, તો જ્ઞાનિઓએ વખાણેલી જાંઘળી પણ, આપણે માટે તો કિંમત વિનાની જ બની જશે. આથી આપણો આજનો પ્રયાસ માનવકર્તવ્યની દિશા ઝોળખવા માટેનો છે.

મનુષ્યજીવનનો મુદ્રાલેખ :

આજે જે કાર્યવાહી ચાલી રહી છે, તેથી જુદી જ કાર્યવાહી મનુષ્યની હોવી જોઈએ, એમ સંસારના પરમ અનુભવી, સમર્થ જ્ઞાની અને જગતના સાચા હિતૈષી મહાપુરુષોનું કહેવું છે : અને તે જ વસ્તુ કહેવાને હું અહીં આઓ છું. મારું કહેવું કદાચ ઘણાઓને નવાઈ ભરેલું પણ લાગશે : કારણ કે-દુનિયાના તુચ્છ પદાર્થોમાં ઘણાઓ એવા લીન થઈ ગયેલા છે કે-તેમને એ સિવાયની ખીજ વસ્તુના વિચારો કરવાને કુરસદ પણ નથી. પરંતુ જે વસ્તુના યોગે આ કિંમતી જીવનની સાર્થકતા સધાવી શક્ય છે, તે વિષેનું જ્ઞાનિપુરુષોની આજ્ઞા મુજબનું કથન અવશ્ય સાંભળી લેવું જોઈએ :

અને તે વિષે અત્રે જ નહિ, પરંતુ ઘેર ગયા પછી પણ વિચાર કરવો જોઈએ. વિચારને અંતે જો એમ જ લાગે કે-‘આપણે હાલમાં જે કરીએ છીએ તે ઠીક જ છે’-તો જૂદી વાત, પણ જો એમ લાગે કે-‘જે કરીએ છીએ તેના કરતાં જૂદું જ કરવા જેવું છે’-તો તે પ્રમાણે અવશ્ય સુધારો કરવો જોઈએ. એ વિચાર કરવા જેવી વાત છે કે-‘જે કાર્યવાહી કરીએ છીએ તે જો યોગ્ય ગણાતી હોય, તો જ્ઞાનિજનોએ આ જીવનની આટલી બધી પ્રશંસા શા માટે કરી?’ પશુજીવન કરતાં માનવજીવનને ઉચ્ચ ગણી તેનાં વખાણ કરવામાં આવે છે, તેનો હેતુ શો? પશુ પણ માનવની માફક શક્તિ-સામગ્રી આદિ મુજબ ખાય છે, પીએ છે, તડકેથી છાંયે જાય છે, ભોગો ભોગવે છે અને પોતાનાં બાળબચ્ચાંનું પાલન આદિ પણ કરે છે! જો એ જ કાર્યોમાં માનવજીવનની સફળતા ગણાતી હોત, તો આપણે પશુ કરતાં ઉત્તમ કોટિનાં ન આવી શકત. આથી સિદ્ધ થાય છે કે-‘માણસને ઉચ્ચ કોટિના બનવા માટે કોઈ જૂદી જ કાર્યવાહીની જરૂર છે.’ ખરો માનવ તે, કે જે વિચાર કર્યા વિના એક પણ પગલું ન ભરે. “મારી ક્રિયા અને મારી પ્રવૃત્તિથી બીજને હાનિ પહોંચવી ન જોઈએ”-એ મનુષ્ય-જીવનનો મુદ્રાક્ષેપ હોયો જોઈએ. જે બીજનું રક્ષણ કરે તે ઉચ્ચ કહેવાય. રક્ષણ ન થાય તો પણ બીજને તકલીફ પડે તેવું કામ તો તેનાથી ન જ થવું જોઈએ. પોતાના સુખ માટે બીજને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાનું જે ઈચ્છે, તે મનુષ્ય માનવકોટિમાં રહી શકતો નથી. જે મનુષ્ય અનેકનું રક્ષણ અને પાલન કરીને ઉચ્ચ કોટિનો ગણાવાને લાયક બની શકે છે, તે જ મનુષ્ય જો વિવેકહીન અને-મર્યાદા છોડે, તો પશુ કે પશુ કરતાં પણ અધમ ગણાવાને લાયક બની જાય છે : અને એ અધમતાના યોગે તે પોતાના આત્માને માટે તેમજ બીજ પણ ઘણા જીવોને માટે ઘણું જ કારમું પરિણામ લાવનારો પણ નિવડે છે.

નીતિ, પાપભીરતા અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ :

જીવનની સાર્થકતા માટે જેમ અનેક વસ્તુઓ યાનિજનોએ ખતાવી છે, તેમ નીતિ આદિ ત્રણ વસ્તુઓને પણ આવશ્યક જણાવી છે. એ વસ્તુઓ તે-નીતિ, પાપભીરતા અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ છે. નીતિ ઉપર મનુષ્યજીવનની સાર્થકતાનો પાયો રહેલો છે : નીતિમાં દૃઢ રહેવા માટે પાપભીરતાની જરૂર છે અને પાપની ક્રિયામાંથી બચવા માટે ઇન્દ્રિયો ઉપર કાણુ હોવો એ જરૂરી છે. જો આ ત્રણ વસ્તુઓ જીવનમાં એકતાર બની જાય, તો જીવન ઉચ્ચ કોટિનું બને અને સર્વને નમસ્કરણીય થાય. ઇન્દ્રિયનિગ્રહ માટે મનઃશુદ્ધિની પણ જરૂર છે. જો જીવનમાં નીતિ પરિણત થઈ જાય છે, તેનાથી સઘળા પ્રપંચ વેગળા રહે છે. નીતિ, એ જીવનનો પાયો છે. માણસ ગમે તે અવસ્થામાં હોય, પણ તેણે પોતાના જીવન માટે જે કલ્યાણનો માર્ગ નક્કી કર્યો હોય, તે માર્ગને વળગી રહેવાની શક્તિ નીતિની આધીનતામાં રહેલી છે. નીતિ જીવનને મર્યાદિત બનાવે છે. સુનીતિવાનથી કોઈને હાનિ પહોંચતી નથી. સારી વસ્તુનો ઉપયોગ દુન્યવી સ્વાર્થ માટે ન થવો જોઈએ. દુન્યવી સ્વાર્થ માટે નીતિનો ઉપયોગ કરનાર, નીતિમાંથી ક્યારે લપસી પડે તે કહી શકાય નહિ. કોઈનું પણ ખૂફ ન થાય, એ નીતિવાને જોવાનું છે. નીતિ એટલે હૃદયની નિખાલસ-વૃત્તિથી કાર્ય કરવાની રીતિ, એમ પણ કહી શકાય. નીતિના અનેક અર્થો થઈ શકે. વચન એક, પ્રવૃત્તિ એક અને વિચાર એક, તે પણ નીતિ છે. વિચારમાં કાંઈ અને વર્તનમાં ઇરાદાપૂર્વક જૂદું, તે નીતિમાં ન ચાલે. હૃદયમાં હોય તે જ હિતકર રીતિએ વચનમાં આવવું જોઈએ : અને તે જ પ્રમાણે વર્તવાનો સ્વપરહિતના ખ્યાલપૂર્વકનો શક્ય પ્રયત્ન હોવો જોઈએ.

શિષ્ટપુરુષોની સલાહ ધર્મમાં પણ સ્વીકારો !

દરેક દરેક વ્યક્તિ જો પોતપોતાના વિચારોને મૂખ્ય કરીને કાર્ય કર્યું જાય, તો તો દુનિયાનો વ્યવહાર પણ ચાલે નહિ. દરેક આદમી

જે પોતપોતાના જ વિચારે પ્રમાણે ચાલવાનો આગ્રહ રાખે, તો દુનિયામાં એક મોટી અવ્યવસ્થા ઊભી થાય. તરંગી વિચાર કરનાર આદમીનું તરંગીપણું ક્યાં ચાલે! ઘરમાં, બજારમાં કે વ્યાપારમાં નહિ ચાલે. ચાલે ક્યાં? એની હાની કે નુકશાનીની પોતાના ઉપર અસર ન થતી હોય ત્યાં! પોતાના જીવનની જરૂરી અને હિતકર ચીજોમાં નહિ!! આજની દુનિયાની એક ચીજ માટે એવી માન્યતા ધરાઈ છે કે-‘એ ચીજ અમે કરીએ તોય ચાલે અને ન કરીએ તો પણ ચાલે! અમને કાવે અને રૂચે તો કરીએ! એ ચીજ કરતો અગર માનવી, એ અમારી મુખત્યારીની વાત છે.’ તેવાઓને વ્યવહારમાં બધું કરવું પડે છે, પણ એક ચીજ એવી છે કે-ત્યાં ગમે તે આદમી, ગમે તે વખતે, ગમે તેમ કહે: પણ તે જ ચીજમાં આત્માનો નિસ્તાર રહેલો છે. તેમાં જ સર્વ સુખોની સાધનાના માર્ગોનો જીવનની સાર્થકતાની ચાવી પણ તેમાં જ રહેલી છે. આવી ચીજમાં જ આત્મા યા અધન નહિ, એ આજની વિષમ મનોદશા છે! તે ચીજ ને સદ્ધર્મ છે. ખરી રીતિએ તો, ધર્મ આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત કરવાને માટે જરૂરનો છે, જેના પ્રત્યે વધુમાં વધુ આદરભાવ હોવો જોઈએ! પરંતુ-‘આત્માના ઉદય માટે તેની જરૂર છે’-એમ હૈયામાં વસ્યું નથી અને જ્યાં સુધી ‘આત્માના ઉદય માટે તેની જરૂર છે’-એવું હૈયામાં વસ્યું નથી, ત્યાં સુધી જ મનુષ્ય તેની અવગણના કરે છે. મનુષ્ય પોતે જરૂરી માનેલી બધી વાતમાં પોતાની શક્તિ અને સામગ્રી મુજબ પરીક્ષા કરે છે, વિચાર કરે છે અને શિષ્ટપુરોને શરણે ધાય છે. જે જે પ્રવૃત્તિમાં જે જે કુશળ હોય, તેને અત્યારે શિષ્ટ તરીકે ઓળખા. જે વસ્તુની કિંમત મનાઈ છે, જેના વિના આજીવિકા-પોતાનો વ્યવહાર નહિ ચાલે એટલી શ્રદ્ધા યા વિશ્વાસ છે, તેના માટે મનુષ્ય તે તે વસ્તુઓના કુશળ પુરોને શરણે થાય છે. માત્ર ધર્મની જ વાતમાં લગભગ બધા એમ કહે છે કે-‘ધર્મ એ આત્માની વસ્તુ છે અને એને માટે આત્મા કાવે તેમ કરે.’ તેવાઓને

હું પૂછું છું કે-‘ તમારો આત્મા અદ્વૈત છે या सर्वज्ञ છે ? ’ સૌને કબૂલ કરવું જ પડશે કે-‘ વર્તમાનમાં દરેકનો આત્મા સર્વજ્ઞ નથી પરંતુ અદ્વૈત છે. ’ ને ‘ અદ્વૈત છે ’-એ વાત કબૂલ છે, તો પછી અદ્વૈતો માટે સર્વજ્ઞનું શરણ સ્વીકારવું-એજ હિતકારક માર્ગ છે, એમ પણ કબૂલ રાખવું જ નોંધ્યે : કારણ કે-જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ જ્ઞાન ન હોય, ત્યાં સુધી પોતાના વિચારને વળગી રહેવામાં ભયંકર ભ્રમ છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે-જેમ દરેક કાર્યમાં શિષ્ટપુરુષોની સલાહનો સ્વીકાર કરો છો, તેમ અહીં પણ, આત્માના કલ્યાણની વાતમાં પણ, શ્રી સર્વજ્ઞની અને એ તારકની આજ્ઞાને અનુસરતા સાચા શિષ્ટપુરુષોની સલાહનો સ્વીકાર કરો. એમ કરશો તો જ માનવજીવનની વાસ્તવિક સાર્થકતા સાધી શકાશે.

સાપ કરતાં પણ પાપ વધારે ભયંકર છે :

આ રીતિએ શિષ્ટપુરુષોનું શરણ સ્વીકારાય, તો નીતિ આદિનું પણ સાચું સ્વરૂપ સમજવા વિના રહે નહિ. નીતિ પરવાતક અને ક્વણ સ્વાર્થસાધક ન બોધ્યે : એ તો સ્વપરનું કલ્યાણ કરનાર નોંધ્યે. સ્વપરનું કલ્યાણ કરનારી નીતિને ટકાવવા-મજબૂત બનાવવા માટે પાપભીડ બની, પાપથી બચવા ખાતર સર્વસ્વનો ત્યાગ કરનાર થવું નોંધ્યે : સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય, તો બની શકે તેટલા વધુ પ્રમાણમાં ત્યાગી બનવું નોંધ્યે : પણ હૃદયમાં પાપને મૂળમાંથી તજવાની મજબૂત ભાવના તો હોવી જ નોંધ્યે. પાપથી ભીડ અનેલા આત્માને અનીતિ કરતાં મેંકડો વિચારો આવશે. અનીતિ ન થઈ જાય, તેને માટે તે કાળજી રાખનાર બનશે. પાપનો ડર રોમે રોમ વસવો નોંધ્યે. નીતિને પાળનાર પાપથી અવશ્ય પાંજા હેડ. કિંમતીમાં કિંમતી-પર્વદિવસે પહેરવાની-ઘણા દિવસથી સાચવી રાખેલી મૂલ્યવાન પાઘડી પહેરીને તમે જતા હો, આસપાસ કાદવ-કીચડ હોય અને કાઈ જૂમ પાડે કે-‘ પાઘડીમાં સાપ છે ’-તો

તમે શું કરો ? પાઘડીને કાઢીને ફેંકી દો, કારણ કે— સાપ એટલે જીવલેણ જંતુ ’—એમ તમે સમજી છો અને માનો છો ! તમને એ વખતે પાઘડી ફેંકી દેતો, આસપાસના કાદવડીચ્ચડનો વિચાર આવે કે ? નહિ જ : ઉલટું તમે ઘેર જઈને વિચાર કરો કે— ‘ પાઘડી અગડી ગઈ તો કાંઈ નહિ, પણ જીવતો ઘેર આવ્યો એ જ ખસ છે ! ’

પાપ તો સાપથીયે ભયંકર છે : કારણ કે—સાપના ડંસનો અન્ત જેવટમાં જેવટ જીન્દગીના અન્ત સાથે તો આવી જ જાય, જ્યારે પાપનો અંશ અનેક ભવો સુધી પણ અરબાદ કરે. છતાં પાપનો ડર કેટલો ? તમને સાપના જેટલી પણ પાપની ભીતિ લાગતી હોય, તો હિંસા વધે કે ઘંટ ? જૂઠું, ચોરી, વ્યભિચાર અને લોભ વધે કે ઘંટ ? આજના ઘણાઓનું જીવન એવું બની ગયું છે કે— ‘ વાત—વાતમાં જૂઠું ખોલાય છે અને જરા-જરામાં ચોરી થાય છે. ’ મોટી ચોરીની આ વાત છે. આમ થાય છે, એનું કારણ શું ? એ જ કે— ‘ પાપની ભીતિ રહી નથી. ’ સાચા મહર્ષિઓ કહી ગયા છે કે— ‘ પરને પીડા થતી અટકાવવા માટે પોતે પોતાના પૌદ્ગલિક સુખને જતું કરતાં જરાય અંચકાવું નહિ. ’ સામા આત્માને તકલીફ આપવાથી આપણા આત્માને શાંતિ થાય, એવી સ્વપ્ને પણ આશા રાખતા નહિ. આમ છતાં પણ જેટલો સાપનો અને કાંટાનો ભય છે, તેટલો પણ પાપનો ભય નથી ! શરીરમાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થતાં પ્રાયઃ તરત જ વૈદ્યાદિને ત્યાં દોડી જવાય છે. શરીર માટે કેટલી કાળજી ? પાપથી બચવા માટે આટલી કાળજી છે કે ? સાપ વધારે હેરાન કરે છે કે પાપ ? સાપ કરતાં પાપ તો કેમ ગુણી વધારે હેરાનગતિ કરનાર છે. સાપે કરડે અને ઝેર ચડતાં મૃત્યુ થાય, તોય તેનાથી માત્ર આ ભવનો જ નાશ થાય છે : જ્યારે ભયંકર પાપો તો ભવોના ભવો સુધી પણ આત્માને દુઃખ દેનાર અને છે. પાપનો ડર, એ તો ગુણની જડ છે. પાપના ડર વિનાનો ગુણી હોતો નથી અને પાપના ડરવાળો સર્વથા ગુણરહિત હોતો નથી. પાપથી નહિ ડરનારો માત્ર પોતાનું જ બચાડતો નથી, પણ બીજા

પણુ અનેકાનું અગાડે છે. ત્યાં સુધી આત્મા પાપથી ડરનાર ન બને, ત્યાં સુધી એના હાથે કોઈનું વાસ્તવિક બહુ થાય, એવી આશા રાખવી એ પણુ વ્યર્થ જ છે. જેને પાપનો, અનાચારનો ભય નથી, તે સામાનું વાસ્તવિક બહુ કયી રીતિએ કરી શકે? પાપરસિક તો કોઈના બલાનો દેખાવ કરીને પણુ, પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે બીજાના જૂઠામાં જ રાચનારો હોય છે. એનાથી તો સામાનું જેટલું ભૂંડું ન થાય તેટલું સાફ, એમ જ માનવું પડે.

ઈન્દ્રિયોની આધીનતા એ જ પાપની જડ :

નીતિને ભાંગી નાખનાર જેમ પાપ છે, તેમ પાપને જીવનમાં લાવનાર ઈન્દ્રિયોની આધીનતા છે. પાપ શા માટે કરવું પડે છે? સુંદર પ્રકારના શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ મેળવવા માટે ! આપને સુંદર જોવાનું જોઈએ છે, કાનને સુંદર અવાજ સાંભળવા છે, નાકને સુંદર ગંધ જોઈએ છે, જીભને સુંદર રસ જોઈએ છે અને સ્પર્શનેન્દ્રિયને સુંદર સ્પર્શ જોઈએ છે !! આ જ પાપનું મૂળ છે. પાપ કરાવનાર આ પાંચેય ઈન્દ્રિયોની આધીનતા છે. અધી ઈન્દ્રિયોની પોષક રસના ઈન્દ્રિય છે. અધી ઈન્દ્રિયોને મજબૂત કરી અહેકાવી મૂકનાર રસના એટલે જીભ છે. રસના ખાનપાન અને ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિવેક ભૂંટાવે છે. તેને સ્વચ્છન્દપોષક સામગ્રીઓ આપી એટલે અધી ઈન્દ્રિયો હેવાન બની જાય છે. આ ઈન્દ્રિયો જેટલી ઘૂટી, તેટલી પાપની પરાયણતા અધિક. અધી ઈન્દ્રિયોએ ત્યાં મનગમતી વસ્તુઓ ઉપર ત્રાપ મારવા માંડી, ત્યાં પાપની ભીતિ ન રહે : અને પાપની ભીતિ ન રહે એટલે નીતિ પણુ ન રહે. ઈન્દ્રિયો જેટલું માગે તેટલું આપીએ, તો જીવન સુખ રૂપ બની જાય, એમ ? જમીને ઘેર જઈને સુખી કોણુ થાય ? ઉત્તમમાં ઉત્તમ ચીજો ભાણામાં આવી જાય, તે જમીનેય સુખ કોણુ ભોગવી શકે ? રસના ઉપર કાણુ રાખી શકે તે! રસના ઈન્દ્રિયને આધીન બનેલ આત્મા પટકાયા વગર ન રહે.

જે કાણુ ગુમાવીને ખાય, તે ઘેર જઈને સુખે સુઈશકતો પણ નથી : કારણ કે-તેને અકળામણ થાય છે અને અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ પણ થાય છે. વ્યાધિ થયા પછી પણ ઘણા માણસો પાટલે ખેસતી વખતે પાછા કાણુ ગુમાવી ખેસે છે. ઈંદ્રિયોને આધીન થયા, એટલે પાપનો ભય ગયો : પાપનો ભય ગયો, એટલે નીતિ ગઈ : અને નીતિ ગઈ, એટલે મનુષ્ય મનુષ્ય રહે-એમ તમે માનો છો ! પછી તો માત્ર આકૃતિએ મનુષ્ય છે, એમ માનવાપણું રહે. પછી એના-માંથી સ્વ-પરનો, સારા-નરસાનો અને લાભદાયી યા નુકશાનકારક વસ્તુનો વિચાર નાખૂદ થાય છે. સારા-ખોટાનો વિવેક કરાવનારી વિચારશક્તિ ગઈ, તો પછી તેના જીવનમાં સારું રહું શું ! કરું જ નહિ ! માટે સંઘર્ષાં પાપોનું મૂળ ઈંદ્રિયોની આધીનતા છે.

મન ઉપર સંયમ રાખો :

ઈંદ્રિયોને છતવા માટે મન:શુદ્ધિ સાધવી એ જરૂરી છે. હલે-વાય છે કે:-

‘ મન एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ’

છૂટું મૂકેલું મન બંધનું કારણ છે અને કાણુમાં રાખેલું મન મુક્તિનું કારણ છે. જેનું મન સ્વચ્છન્દપણે પ્રવર્તે છે, તે પાપ કરે છે અને એથી આત્માનું અકલ્યાણ કરે છે. જે મન ઉપર કાણુ મેળવે છે અને તેને શ્રી સર્વજ્ઞની આજ્ઞા મુજબ પ્રવર્તાવે છે, તે પોતાનું તથા પરનું પણ કલ્યાણ સાધી શકે છે.

મનોનિગ્રહ વિષે સિંહનું ઉત્તરણ :

સિંહ, એ મનુષ્ય કરતાં બળવાન અને ઘાતકી હોય છે : છતાં માણસ તેના ઉપર કાણુ મેળવી શકે છે. શાથી ? તે તેને પાંજરામાં પૂરે છે. તે પાંજરું દેવદારનાં પાટીઆનું નહિ, પણ લોખંડથી મજબૂત બનાવેલું રાખવામાં આવે છે. સિંહ આ પાંજરામાં પૂરાયા પછી ધમપજાડા કરે છે અને છૂટવાના પ્રયત્નો કરે છે. ધમપજાડા કરવા

છતાંય તેનાથી દૂટાતું નથી, એટલે તે પાંજરામાં આમ-તેમ આંટા મારતો ધુમે છે. આખરે થાકીને તે એક જગ્યાએ બેસી જાય છે. કારીગર તે પછી તેની પાસે આવીને કહે કે-“ક્યાં ગયું તારું બળ ? દેખાડ, હોય તો !” આટલેથી ન અટકતાં તેને મારી ઉભો કરે : એમ કરતાં કરતાં ધીમે ધીમે તેનું બળ હરી લે. કારીગર તે પછી સિંહને ખાવાનું પણ ન આપતાં ભૂખે મારે : તે પછી તેને થોડું ખાવાનું આપી, તેની પાસે અમૂક ક્રિયાઓ કરાવે. તે આવડ્યા પછી તેને બહાર કાઢે, પણ સાવધાનીથી પૂરી રાખે. કામ પતી ગયા પછી તો તેને પાછો પાંજરામાં જ પૂરે : કારણ કે-આખરે તો તેની જાત જંગલી અને હિંસક જ રહી. એવા જ કારીગર બનીને સિંહની જેમ મન ઉપર આપણે અંકુશ રાખવાનો છે. મનની ઇચ્છાને આધીન આપણે થવાનું નથી, પણ તેને આપણી ઇચ્છાને આધીન બનાવવાનું છે. જે માગે તે તેને આપવાનું નથી, પણ આપણે ઇચ્છીએ તે તેને આપવાનું છે. આથી મન ઉપર સંયમની જરૂર છે. મન ઉપર કાણુ મેળવવા માટે મનને તૃષ્ણાથી દૂર રાખવું જોઈએ. મનને વશ રાખવાનો એક રસ્તો એ છે કે-સારી યા ખોટી ઇચ્છાની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. જેટલી ખોટી ઇચ્છાઓ હોય, તેના ઉપર કાપ મૂકવો અને સારી ઇચ્છાઓનો અમલ કરવા પ્રયત્ન પ્રયત્ન કરવો. માત્ર સાધુઓએ જ નહિ, પણ સંસારિઓએ પણ સુખી બનવું હોય, તો મન ઉપર સંયમ રાખવો જોઈએ. સંયમ ન રખાય તો છતી સામગ્રીએ દુઃખી થવાય. માણસે કોઈ પણ રીતિએ ખરાબ ઇચ્છાને દાખી રાખી, સારી ઇચ્છા પ્રમાણે તેને પ્રવર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

મનોનિગ્રહ અસાધ્ય નથી-એક દૃષ્ટાન્ત :

જે જ્ઞાનિઓએ આ જીવનને કિંમતી કહ્યું છે, તેમણે મનને આધીન રાખવા માટેના ઉપાયો બતાવવામાં પણ કમીના રાખી નથી. મનને કેવી રીતિએ કાણુમાં રાખી શકાય, તે સમજાવવા માટે રાજા અને શેઠના એક પુત્રનું દૃષ્ટાન્ત અપાય છે. અહીં એક દૃષ્ટાન્ત

તેના બાવમાં વાધા ન આવે અને તમને ઝટ મૂળ આશયનો ખ્યાલ આવે એ રીતએ કહેવાય છે.

એક સાચા ત્યાગી પુરૂષોનો ભક્ત રાજા, પોતાની રાજસભામાં રાજપુરૂષોની વચ્ચે, સાચા ત્યાગીઓની એટલે-હિંસા, જૂઠું, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ વિગેરેથી સર્વથા નિરાળા હોય, જેમ અને તેમ તેના સંસર્ગથી દૂર રહી અન્યને પણ ત્યાગના સુખનો આસ્વાદ ચખાડનારા હોય-તેઓની હંમેશાં પ્રશંસા કરતો હતો કે-
“ ધન્ય છે તે ત્યાગી પુરૂષોને ! તેઓ જ પૂજવા લાયક, માનવા લાયક અને શરણું લેવા લાયક છે ! તે ત્યાગી આત્માઓ પોતાના મનને, ઇંદ્રિયોને વશ કરીને હજારો આત્માઓને સન્માર્ગે યોજી રહ્યા છે. ”

એક શેઠનો દીકરો, કે જે મોજાલી રીતએ પોતાનું જીવન પસાર કરતો હતો, તેને આ વાત રૂચતી ન હતી. તે એમ માનતો અને બોલતો હતો કે-‘ મન કાબુમાં રહે એ વાત જ ખોટી છે : મન જેવી ચંચળ, ક્ષણે ક્ષણે પરિવર્તન પામતી વસ્તુને કાબુમાં રાખવી, તે તદ્દન અસંભવિત વસ્તુ છે. ’

આની સામે રાજાનું કહેવું એ હતું કે-‘ તત્ત્વજ્ઞાની અર્થાત્ વસ્તુસ્વરૂપને યથાર્થપણે જાણનાર સત્ત્વશીલ મહાત્માઓ પોતાના ચિત્તને બરાબર કાબુમાં રાખી શકે છે. ’

રાજાએ તે શ્રેષ્ઠિપુત્રને સમજાવવાનો ઘણા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તેણે દલીલોથી માન્યું નહિ. બીજી તરફ રાજા એ શ્રેષ્ઠિપુત્રને કાઠ પણ ઉપાયે સન્માર્ગ પમાડવા ઇચ્છતો હતો, એટલે શ્રેષ્ઠિપુત્રને મનોનિગ્રહનો ખ્યાલ આવે તે માટે રાજાએ એક યુક્તિ રચી.

રાજાએ તે શેઠના દીકરાની સાથે પોતાના એક વિશ્વાસુ પુરૂષને ગાઢ મિત્રાચારીમાં યોજાવ્યો. જ્યારે તે અન્નેને પરિપૂર્ણ પ્રેમ બંધાઈ ગયો, ત્યારે રાજાએ પોતાના નામથી અંકિત થયેલી મુદ્રિકા

આપીને તે રાજપુરૂષને સમજાવ્યું કે-“ શેઠના દીકરાના અલંકારોની સાથે એ જાણે નહિ તેવી રીતિએ આ મુદ્રિકા મૂકી દેવી. ”

પેલાએ તેમ ક્યાં પછી રાજાએ ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે-“ મારા નામથી અંકિત થયેલી મુદ્રિકા ગુમ થઈ છે : તે જોને મળી હોય તેણે તૂર્ત આપી જવી : આટલી જાહેરાત કરવા છતાં પણ જો કાંઈ નહિ આપી જાય અને ઘરમાંથી નીકળશે, તો તેને મૃત્યુની શિક્ષા દેવામાં આવશે. ”

પણ ખબર આપે કાણ ? રાજાના નોકરોને આખર નગરની જડતી લેવાનું નક્કી કર્યું અને રાજાની આજ્ઞા મુજબ પેલા શેઠના ઘરેથી જ તેની શરૂઆત કરી. શેઠના દીકરાના અલંકારના ડબ્બા-માથી એ મુદ્રિકા હાથમાં આવી. રાજાનાં માણસો કહે છે કે-“ આ શું ! શેઠના દીકરા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો : હું કાંઈ જ જાણતો નથી, મેં ચોરી કરી નથી. ”-એમ કહેવા લાગ્યો : પણ એનું કહ્યું સાંભળે કાણ ? તેને પકડીને કેદ કરવામાં આવ્યો.

પછી પેલો મિત્ર બનેલો રાજપુરૂષ તે ઐષ્ટિપુત્ર પાસે આવ્યો. ઐષ્ટિપુત્રે તેને આજીજી કરી રાજાને સમજાવવા કહ્યું.

પેલાએ કહ્યું કે-“ ખીજું તો નહિ, પણ મૃત્યુ શિવાયની ગમે તે શિક્ષા કરવાને હું રાજાને સમજાવીશ. ”

ઐષ્ટિપુત્રે કહ્યું-“ એટલું થાય તોય ઘણું છે ! ”

રાજાએ કહ્યું કે-“ કાના વિનાના પિત્તળના વાડકામાં દેડ કાંડા સુધી, જરા પણ ખાલી ન રહે તેમ તેલ ભરીને, તેમાંથી એક પણ ટીપું નીચે પડે નહિ એ રીતિએ તે વાડકા હાથમાં લઈ, આખા નગરમાં ફરીને ઐષ્ટિપુત્ર જો રાજસભામાં રજૂ કરે, તો તેને છોડવામાં આવે : અન્યથા, મૃત્યુદંડની સજા થશે. ”

શેઠના દીકરાએ જોયું કે-જીવતા રહેવાનો ખીજો કાંઈ ઉપાય નથી, એટલે એણે તે પ્રમાણે કરવાની પણ તૈયારી બતાવી.

તે દિવસે રાત્રીએ આખા ય નગરને સુંદર રીતિએ શણુગારાવ્યું. જ્યાં ને ત્યાં ગાન-તાન-નાચ-દેખાવ-રૂપ-રંગ વિગેરેની એવી યોજના કરવામા આવી કે-યોગિને પણ પોતાનું ચિત્ત અચ્ચાયામાન રાખવું મુશ્કેલ થઈ પડે! આવી રીતિએ જ્યાં પાંચેય ઇન્દ્રિયોના વિષયોની સામગ્રી ભરપૂર બનાવવામાં આવી હતી, ત્યાં કોઈ પણ જગ્યાએ દષ્ટિ નહિ ફેરવતાં અને કોઈ પણ શબ્દ તરફ ધ્યાન નહિ આપતાં, એક હાથમાંના કટોરા ઉપર જ ધ્યાન રાખી, આખા નગરમાં ભ્રમીને તે શેઠનો દીકરો એક પણ છાંટા નીચે પડવા દીધા વિના-જેવો ભરેલો હતો તેવો ને તેવો જ તેડનો કટોરો હાથમાં લઈને રાજસભામાં હાજર થયો.

રાત્રીએ પૂછ્યું કે-“ તેં નગરમાં શું જોયું? તારું મન આટલું બધું તને આધીન કેમ રહી શક્યું? ”

મરણુની સળથી-અચ્ચી જવાના યોગે આનંદમાં આવી ગયેલા તે શ્રેષ્ઠિપુત્રે કહ્યું કે-“ મન આધીન ન રહે તો જીવ ક્યાં? મને ખાતરી હતી કે-જરાયે મન ખસ્યું તો મોટી આપત્તિ છે! મરણુના ભયના યોગે અને જીવનને સાચવવાની ઈચ્છાના પ્રતાપે, મારા મનને મેં જરા પણ ખસવા દીધું નથી! ”

હવે રાત્રી તેને પોતાની સાચી વાતનો ખ્યાલ આપતાં કહે છે કે-“ જ્યારે માત્ર એક મરણુની ભીતિથી તારા મનને આટલા મધા આનંદના-વિષયસુખોના પ્રસંગોની વચ્ચે પણ તું વશ રાખી શક્યો, ત્યારે જે તત્ત્વજ્ઞાની-સમજદાર પુરૂષો, એક વખતના જ મરણુને નહિ, પરંતુ ભવિષ્યનાં પણ અનંતાં મરણોને જોઈ શકતા હોય, તેઓનું મન દુનિયાના સંયોગોથી લોભાય ખરું? ”

શેઠનો દીકરો હવે વસ્તુસ્વરૂપ સમજી જવાથી પોતાની ભૂલનો અશ્વાત્તાપ કરતાં એક હાથ જોડીને કહે છે કે-“ આપના જેવી ઉપદેશશુદ્ધિ જગતમાં જોઈ નથી. મને આ કારીગરીથી ન સમજાવ્યો હોત, તો પણ આપ અને ગુરુઓ ગમે તેટલી મહેનત કરત, તો

પણ તરંગી એવો હું, એક પણ વાતને માનત નહિ. આપના જેવા જગતમાં મારા કોઈ પણ ઉપકારી નથી. ”

અંતિમ સફળોદ્ધ :

મનની શુદ્ધિ-મનની શાંતિ ત્યારે જ આવે, કે જ્યારે ભવિષ્યની ચિંતા આત્મામાં જગૃત થાય અને વિવેકપૂર્વકનો આગળ-પાછળનો વિચાર કરનારા બનાય.

[૧મા વખતે બહારના ઘોંઘાટથી સભામાં

પણ કેટલીક બરબડ થવા પામી હતી. આથી

પૂ. મહારાજશ્રીએ તેને અંગે જણાવ્યું કે-]

તાજજીબીનો વિષય છે કે-મકાન બાંધેલું છે, અંદર કોઈ જાતના ભય જેવું નથી, છતાં પણ જીવનને માટે-જીવનના કલ્યાણને માટે સાંભળવાની આવી ઉત્તમમાં ઉત્તમ તક મળી હોય, ત્યારે પણ, મનની ચંચળ સ્થિતિને લઈને આમ અશાંતિ થાય છે. આ કેટલી દુઃખદ અવસ્થા છે ? શું આ મનનો સંયમ છે ? એટલો પણ કાળ ન રાખી શકાય, તો ચિત્તની ચંચળવૃત્તિથી કયું કાર્ય સિદ્ધ થશે ? આ સ્થિતિએ તો દુનિયાનું કામ પણ ન સાધી શકાય, તો આત્માનું કેવી રીતિએ સાધી શકશે ? જ્યારે સ્થિર ચિત્તે સાંભળવાની તમારી શક્તિ પણ હું નથી જોતો, ત્યારે તે ઉપર વિચારવાની અને તદનુસાર વર્તન કરવાની આશા તો કેમ જ રાખી

૧-પૂ. મહારાજશ્રી આત્મિક વિચારોનો પ્રચાર કરે, તે પ્રત્યે અણગમેા ધરાવતા કેટલાક જડવાદી સુધારક ગણાતા તોફાનીઓએ, આજની સભાને તોફા પાડવાનો ઘણો પ્રયાસ કર્યો હતો અને ધોંધલ મચાવ્યું હતું : પણ આ સભામાં ભગભગ દસ હજાર ઔપુરોષોએ પૂ. મહારાજશ્રીનું વ્યાખ્યાન સાંભળવાનો લાભ લીધો હતો. જૈન સમાજમાં સુધારક તરીકે ઓળખાતો વર્ગ કયો મનોદશા ધરાવનારો છે. તે પણ આ વ્યાખ્યાન ઉપરથી બાંચકો કદપી શકશે. તે વર્ગથી આવા સુંદર વિચારોનો પ્રચાર પણ ખમી શકાતો નથી, એ બહુ જ દુઃખદ ખીના છે.

—પ્રકાશક.

સકાય ! આવા સામાન્ય પ્રસંગથી મુંઝાઈ જવામાં આવે તે શોભા-
રૂપ નથી. ચિત્તની અંચળતાનો ભાગ કરીને, જે કાંઈ ઉત્તમ-
વિચારો મળી શકતા હોય, તેને ગ્રહણ કરવામાં સાવધ બનવું
જોઈએ.

[આ વખતે સભામાં શાંતિ પ્રસરી મઈ હતી અને
— એથી ચાહુ વિષયને અંગે અન્તિમ સહયોગ
આપતાં પૂ. મહારાજશ્રીએ જણાવ્યું હતું કે—]

જીવનની સાર્થકતા માટે મનના તરંગો, મનસ્વી ઈચ્છાઓ
અને અયોગ્ય તૃષ્ણાઓને દબાવી દેવી જોઈએ. પાંચે ઇન્દ્રિયો, કે જે
વિષયોની વાસનામાં લીન થઈ ગઈ છે, તેને અંકુશમાં લેવી જોઈએ.
એને અંગે જે પાપ થઈ રહ્યું છે, તેનાથી બચી આ જીવનને સુંદર
બનાવવું જોઈએ. તેમ કરવાથી જૂઠું, ચોરી, અનાચાર અને લોભને
વશ પડી, કોઈ પણ પ્રાણિને દુઃખી કરવામાંથી બચી શકશે અને
એવી જાતની ઉત્તમ નીતિને જીવનમાં ઉતારશે, તો આ લોકમાં
હિંસામાં હિંસા ફાટીની ઉત્તમ આત્મશાંતિ અનુભવી, જ્યાં જશે-
જ્યાં જવું પડશે ત્યાં પણ અનુકૂળ સ્થિતિ અને સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી.
હિંનતગામી બની, આધિ-આધિ અને ઉપાધિમાંથી છૂટી, જે જાતિના
સુખની ઈચ્છા-ચાહના છે, તે મેળવી શકશે ! ગણતરીના બેલામાં
તે મેળવવા જેવી સ્થિતિ આ જીવનમાં તમે પ્રાપ્ત કરો, તો જ
તમારું આ જીવન સાર્થક થયું એમ કહેવાય.

*

*

*

પ્રોફેસર મન્જુલાલ જમનાલાલ દવે :

પૂ. મહારાજશ્રીનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થયા બાદ, મુંબઈની ધી
વીક્સન કોલેજના ફ્રેન્ચ ભાષાના પ્રોફેસર ડૉ. મન્જુલાલ જમનાલાલ
દવેએ સભાને જણાવ્યું હતું કે—

“ લગભગ દોઢ કલાક થયાં આપણા ઉપર એક જાતની
અમૃતની વૃષ્ટિ વર્ષી રહી હતી. મહારાજશ્રીનાં એકે એક વચનો

જાણે અમૃતનાં બિંદુઓ હોય તેમ લાગતાં હતાં. આપણા સર્વનું કલ્યાણ ઈચ્છવું, એજ એક ભાવના આજના વ્યાખ્યાનમાં દેખાઈ આવે છે. આજના વ્યાખ્યાનમાં કોઈને પણ શંકા રહેવા પામે તેમ નથી. મહારાજશ્રીએ આપણને કેવળ સર્વમાન્ય ધર્મ શિવાય બીજું કંઈ કહ્યું નથી. આહે હિન્દુ યા મુસલમાન, કૌન યા જૈનેતર હોય, તે સર્વને ગ્રહણ કરવા લાયક આજનું વ્યાખ્યાન છે. તેમણે નીતિની જે ભાવના રજૂ કરી છે, તે સર્વ ધર્મવાળાને માન્ય હોવી જ જોઈએ. નાનીમુની પણ નીતિ વિના કોઈ પણ માણસ જીવનની સાચકતા ભાગ્યે જ સાધી શકશે. પૂર્વ કે પશ્ચિમ-હરકોઈ સ્થળે નીતિના પાયા વધારે સુદૃઢ કરાતા જાય છે. નીતિ વિનાની બુદ્ધિનો પાયો બીલકુલ ટકી શકવાનો નથી. મહારાજશ્રીએ બહુ જ ગંભીર શબ્દોમાં કૃપા વરસાવીને જે સદ્બોધનાં વચનો કહ્યાં છે, તે સર્વ શબ્દોને જો આપણે આપણા જીવનમાં ગુંથીશું, તો આપણું જીવન વધારે ઉચ્ચ અને દીવ્ય બનાવી શકીશું. ”

વચનામૃતો-

મુક્તિની કામનાએ સેવાતા ધર્મ યોગે દુન્યવી સુખો ન જ મળે એમ નહિ : મળે અને તેય ઉત્તમ કોટિનાં મળે : પણ એ સુખો આત્માને મુંઝવે નહિ. સદ્ધર્મની આરાધનાના યોગે પુણ્યાતુ-બંધી પુણ્યનો સ્વામી બનેલો આત્મા તો, રાગની ઘણી અને ઉત્તમ સામગ્રી વચ્ચે પણ, વિરાગભાવમાં વધતો જાય.

*

દુનિયાના ઇતર માણસો આ દીક્ષા જેવી પવિત્ર વસ્તુની સહામે થયા હોય, તો તેનું મ્હોટે ભાગે એક જ કારણ છે કે-આપણામાંના-ઓએ જ પરમ તારક દીક્ષાને જગત સમક્ષ ખરાબ સ્થિતિમાં મૂકી છે.

આ ત્મ શુદ્ધિ

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીયરજી મ.
સભા ભોલાવનાર : શ્રી કચ્છી દસા ઝોસવાલ જૈન સ્વયંચેષક
મંડલ,
સભાસ્થલ : મસ્જિદખંદરના પુલ નીચે, ઠાણવ રોડ.
ઉપરજી વિશાળ ચોમાન,
દિવસ : શુક્રવાર, તારીખ ૧ : ડીસેમ્બર : ૧૯૨૬

સાધનને સાધ્ય ન માનો !

દુનિયાના સધળા પ્રાણિઓ શરીરાદિ બાહ્ય પદાર્થોની શુદ્ધિના ઉપાયો યોજવામાં કમીના રાખતા નથી. મોટા પ્રાણિઓથી માંડીને નાનામાં નાના જંતુઓ સુધીના જીવો પણ બાહ્ય સાધનો મેળવવા માટે જેટલું બને તેટલું કરી લેવામાં, કોઈ પણ જાતિની ખામી આવવા દેતા નથી. શરીરની રક્ષા માટે આ જગતમાં કોણ પ્રયત્ન કરતું નથી ? જે જંતુઓને આપણે તદ્દન છુદ્દ જંતુઓ માનીએ, તે જંતુઓ પણ પોતાના શરીરની રક્ષા માટે અનેક જાતિના પ્રયત્નો કર્યા વિના રહેતા નથી, એ આપણને અનુભવસિદ્ધ છે. પરન્તુ કદ્યાણુમાર્ગથી સુપરિચિત ઉત્તમ આત્માઓએ, આત્મશુદ્ધિના માર્ગે જ પ્રયત્નશીલ બનવાનું, જગતના જીવોને ઉપદેસ્યું છે. શરીરાદિ બાહ્ય વસ્તુઓની ગમે તેટલી સાધના કરવામાં આવે, પણ તેથી તે શરીરમાં વસી રહેલા આત્માનું શું ? એક 'નાસ્તિક દર્શન' વિના સર્વ દર્શનકારોએ શરીરથી બિન્ન એવા આત્માના અસ્તિત્વનો

સ્વીકાર કર્યો છે. સ્વરૂપવર્ણનમાં ભેદ હોવા છતાં, આત્મતત્ત્વ આનવામાં કોઈ દર્શનનો ઇન્કાર નથી. આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. શરીર અને આત્મા—એ જૂદી જૂદી વસ્તુઓ છે. ‘શરીરના ઉદયથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે.’—એવી માન્યતા પણ તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોની નથી. તત્ત્વજ્ઞાની પુરૂષોની દૃષ્ટિએ શરીરનો કિંમત સાધન સિવાય કશી જ નથી. સાધન રૂપ શરીરને સાધ્ય માની લઈ, સારીય દુનિયાના અજ્ઞાન પ્રાણીઓ પોતાના જીવનને તેની સેવામાં જ અપાવી દે છે, એ ઉત્તમ ઉપકારી આત્માઓને બચ્ચું જ ડાંખે છે. જે વસ્તુને નિશ્ચયપૂર્વક છોડીને જવાનું છે, રાખવા માગે તો પણ જે વસ્તુ નથી રહેવાની, તેની જ સેવામાં જે પોતાની સારીય જીંદગી વ્યતીત કરી નાખે, તેને બુદ્ધિમાન કેમ કહેવાય ? જ્ઞાનિઓએ મનુષ્યોને બુદ્ધિમાન સાથે શક્તિસંપન્ન અને વિશિષ્ટ લાયકાતવાળા પણ માન્યા છે, માટે જ એમને ઉદ્દેશીને આત્મવિષયક વાત કરી છે. બીજામાં તે જાતિની શક્તિ સાથે લાયકાત નથી. આમ છતાં, મનુષ્યો પણ જે કેવળ બાહ્ય પદાર્થોમાં જ લીન થઈ જાય અને તેમાં જ જીવનને યથેચ્છપણે ગુમાવી દે, તો એ બહુ જ ભયંકર કહેવાય. માનવજીવન ઘણી મુશીબતે મળ્યું છે, એમ કાણુ નથી માનવું ? અમૂક કાળે એ નષ્ટ થવાનું છે, એમ પણ કાણુ નથી જાણવું ? આમ છતાં પણ, આવું મુશીબતે મળેલું અને અમૂક કાળે નષ્ટ થનારું આ જીવન નિષ્ફળ ન ચાકી જાય, તેને માટે તમે શું કરો છો ? આજના સારા સારા ગણાતા માણસો પાસે પણ, તેમની મોટાઈ માટે પાંચ-પચીસ લાખ રૂપિયા, સારી પેઢીઓ અને મોટી લાગવગો વિગેરે જ છે : એ શિવાય, એમની નોંધપોથીમાંથી પ્રાયઃ બીજું કંઈ એવું મળે નહિ, કે જે એમના આત્માને ઉજળનાર હોય. આ દશા ઉત્તમ કાટિના મનુષ્યપણાને એણે ગુમાવરા જેવી છે. લાભને બદલે નાશને નોંતરવાનો જ આ ધંધો છે.

માણસાઈ કેળવો :

જ્ઞાનિઓએ મનુષ્યપણાને દુર્લભ કહ્યું છે અને મનુષ્યજીવનને બીજા બેવાનાં જીવનો કરતાં શ્રેષ્ઠ ફરમાવ્યું છે : પણ તે કયી દૃષ્ટિએ, —એ ખાસ વિચારવા જેવું છે. આકૃતિએ તો મનુષ્યો ધણા છે, પણ માણસાઈથી મનુષ્યો બહુ થોડા છે. આત્મશુદ્ધિનો પહેલામાં પહેલો ઉપાય માણસાઈ કેળવવી એ છે. એક માણસાઈ આવી જશે, તો આકૃતિના બધા ઉપાયો સહેલાઈથી આવીને ઉભા રહેશે. એ માણસાઈની જ પહેલાં ખામી છે. મનુષ્ય એટલે સર્વ પ્રાણિઓમાં ઉંચી કોટિનો આત્મા ! એના તરફથી જગત કયી આશા રાખે ? બરના માલીક પાસેથી બરનાં માણસો શી ઇચ્છા રાખે ? ‘અમારું હોય તે પડાવી લે, એનું હોય તે આપે નહિ, અમારી પાસે સેવા કરાવે અને સમય આવ્યે અમારી ખબર પણ ન લે’—એવી ઇચ્છા આશ્રિતોની હોય ખરી ? નહિ જ. તેજ રીતિએ, મનુષ્ય એ સૌથી ઉંચામાં ઉંચી કક્ષાનો આત્મા છે : એની પાસેથી નાનામાં નાનો પણ આત્મા માગે શું ? રક્ષણ કે ભક્ષણ ? રક્ષણ જ ! પણ રક્ષણ કેાણ કરી શકે ? સ્વાર્થી કે પરમાર્થી ? માણસાઈ વિના પરમાર્થવૃત્તિ આવે, એમ માનો છો ? દેખાવના જ મનુષ્ય માત્રથી જે દુનિયાનું બહું થતું હોત, તો જ્ઞાનિઓ માણસાઈની આ કિંમત ન આંકત ! એવા પણ મનુષ્યો હોય છે, કે જેઓને પશુની અને રાક્ષસ આદિની પણ ઉપમાઓ આપવામાં આવે છે : એવા પણ માણસો હોય છે, કે જેને જ્ઞેતાં જ ત્રાસ થાય : એનો સહવાસ ન થાય તો સાફ, એવું થઈ આવે. માણસ તો ધણાએ જન્મે છે અને મરે છે : માણસોની ખોટ કાઈ દિ’ પડવાની નથી : છતાં મનુષ્યપણાને જે ઉંચું કહેવામાં આવે છે, તે શાથી ? તેનામાં રહેલી માણસાઈથી જ. ઉત્તમ પ્રકારની સામગ્રીએ સજ્જિત મેળવેલ મનુષ્યજીવન દ્વારા, આત્મા, જે ધારે તો દુઃખમનનું પણ બહું કરી શકે : પણ જે મિત્રનું બહું

ન કરે તે દુશ્મનનું શું કરે? કેવળ બાહ્ય પદાર્થોની જ સેવામાં પડેલા ખીજનું ભડું કરી શકે? શરીરશુદ્ધિના સમગ્ર ઉપાયો ચાલુ હોય : સ્નાન કરે, મોઢું સાફ કરે, સારાં કપડાં પહેરે, તેજ લગાવે : એ જ્ઞાની શુદ્ધિ છે ? મેલે શરીરે-મેલે કપડે-કપડાં રીતસર પહેર્યાં વિના બહાર ન નીકળાય, ત્યાં ઢંગ બરાબર જોઈએ, એ અંતરંગ શુદ્ધિ છે કે બાહ્ય શુદ્ધિ ? આ રીતિએ કેવલ બાહ્ય શુદ્ધિમાં જ શ્રેય માની, જેઓ બાહ્યથી જ રૂપાળા રહેતા હોય અને અન્તરના મલને કાઢવાની દરકાર ન હોય, તેઓ આત્મશુદ્ધિ કરી શકશે ? નહિ જ. પણ માંડી શું છે, એ આજે જોવું છે કેને ? દુનિયાની દૃષ્ટિ આજે કેવળ બાહ્ય તરફ વળેલી છે. આપણે તેને ખીજે રસ્તે વાળવી છે. અમૂક કાર્ય કરાવવું છે એ નિશ્ચિત છે : પરન્તુ એ કાર્યનું સૂચન કરવાને હજી બાર છે : કારણ કે-જેને દાતાર જનાવવો હોય, એમનામાંથી પારકાનું ઝૂંટવી લેવાની વૃત્તિને પહેલાં જ કઢાવવી જોઈએ. જ્ઞાનિઓ કહે છે કે-દાતાર ભલે મોડો બને, પણ પારકાનું ઝૂંટવી લેવાની વૃત્તિ તો પહેલી જ જવી જોઈએ : કારણ કે-જે દાતાર નથી બન્યો તે બહુ નુકશાન નહિ કરે, માત્ર તેના દાનથી જે લાભ થવાનો તે નહિ થાય, પણ જેનામાં ઘૂંટવાની વૃત્તિ છે, તે તો ખીજઓને પણ હાનિ જ કરવાનો છે ! માણસ દાતાર ન હોય તો ચાલે, ત્યાગ ન કરી શકે તો તેય નભે, પણ ગુણના પ્રતિપક્ષી દુર્ગુણો આવી પડ્યા છે, તેનું શું થાય ? જેઓ આત્માને ભૂલી શરીરની જ ચિંતામાં પડ્યા છે, ‘મારું શું ?’-એ સ્વપ્ને પણ જેઓને યાદ ન આવતું હોય, તેને તારવાનો રસ્તો છે ? શરીરની સેવામાં પડેલા-આત્માને ભૂલી ગયેલા, મનુષ્યપણું પામવા છતાં-ઉચ્ચ સ્થાનની પ્રાપ્તિ કર્યાં છતાં, જગતને લાભ રૂપ નહિ થતાં, શ્રાપ રૂપ થાય છે. શક્તિહીન કરતાં શક્તિસંપન્ન, જે પોતાની શક્તિને યોગ્ય માર્ગે ન વાળે તો, વધારે બયંદર નિવડે છે ! પોતાની શક્તિને સન્માર્ગે ન વાળે, તો શક્તિહીન કરતાં શક્તિવાળાઓ પોતાને મારે અને જગતને મારે પણ

ધણા જ ભયંકર નિવડે, એ સ્વાભાવિક છે. જેના જ્ઞાનમાં ત્યાગ નથી, જે જ્ઞાનિને ત્યાગ વરેલો નથી, તેવા જ્ઞાની અજ્ઞાની કરતાં ભયંકર છે. શક્તિ આવી તે કામ તો કરશે, કામ કર્યા વિના રહેવાની નથી, એટલે તેનો પાસેથી જો યોગ્ય કામ લેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં નહિ આવે, તો જરૂર તે ઊધું કામ તો કરવાની જ. આપણને મનુષ્યજીવન રૂપી ઉંચામાં ઉંચી વસ્તુ મળી છે, તેથી આપણે પુણ્યવાન તો ખરા. શક્તિ અને સામગ્રી તો મળી : હવે આપણે ભયંકર છીએ કે મનોહર છીએ, એ વિચારવાનું છે. મનુષ્ય બન્યા એથી જ મલકાવાનું નથી. પશુ કરતાં પણ મનુષ્ય થયા, એટલા માત્રથી જ રાજ થવાનું નથી. રાજ તો ત્યારે જ થવાય, કે જ્યારે સાચી માણસાઈ આવી જાય ! દુનિયાની સરકાર પણ પશુઓ માટે કાયદા કરતી નથી. પશુ માથું મારે તો ફરીયાદ ન ચાલે : તમે રોસો મારો તો ચાલે. કારણ ! એજ કે-તમને માણસ માન્યા. દુનિયાની સરકાર પણ તમારો હોદ્દો ઉંચો ગણે છે : વધારે યોગ્યતા સમજીને માણસો માટે જ સરકારે કાયદો કર્યો છે. પશુને અક્કલ વિનાનાં માન્યાં, એથી એ માથું મારે તો પણ એની ફરીયાદ ન સાંભળે. કાયદા કરનારે માન્યું કે-પશુ એ અજ્ઞાન છે. મનુષ્યમાં જ્ઞાન આવ્યું, તેથી એની યોગ્યતા વધી અને જવાબદારી પણ વધી. જંગલનું શિકારી હિંસક જનવર દુનિયાનો જેટલો સંહાર ન કરે, તેટલો સંહાર, કારણે હિંસક બનેલો એક માનવી કરે. સંખ્યાબંધ હિંસક પ્રાણીઓને બેળાં કરવામાં આવે તોય, એ જેટલું નુકશાન ન કરે, તેટલું નુકશાન દુનિયામાં અધમ બનેલો એક માનવી પણ કરે : કારણ કે-મનુષ્ય જેવી યોજનાપૂર્વક સંહાર કરી શકે છે, તેવી યોજનાપૂર્વક સંહાર કરવાની પશુમાં શુદ્ધિ કે શક્તિ નથી. મનુષ્યમાં શુદ્ધિ અને શક્તિ આવા, એટલે એ ઉંઘો થાય તો પરિણામ ભયંકર. એક આત્માને એક શક્તિ દેતાં પહેલાં તેનામાં યોગ્યતા કેળવવી જોઈએ. કુપાત્રે પડેલી શક્તિ વિનાશ કરશે. પુણ્યયોગે માનવભવ મળ્યો છે. મનુષ્યજન્મમાં દીવ્ય

શક્તિથી પણ વધી જાય તેવી શક્તિ વડે વિનાશક બનવું છે કે રક્ષક ? સામગ્રીસંપન્ન બન્યા પછી હવે જગતના નાશક બનવું કે રક્ષક બનવું, તે તમારા હાથમાં છે. આજ-કાલ એવું બન્યું છે કે-
 “અમે કાણુ ?”-એ ભાવના પ્રધાન થઈ છે. તમે ગમે તે હો, પણ-“તમે કયું શું ?”-એ અમારું પૂછવું છે. આજે આ અગત્યની વાતને જ કાંઈ પૂછવું નથી. આજે ‘હું’કારનો કારમો વાયુ વાયો છે, પણ એ વાયુના વમળમાં ઘેરાએલા રહેવાથી લાભ નથી અને હાનિ સુનિશ્ચિત છે. આથી જ, તમારી જાતને ભાગ્યવાન માનવા પહેલાં-મોટામાં મોટી, સારામાં સારી અને ઉંચામાં ઉંચી માનતાં પહેલાં, એવા પણ તમે શું કરી રહ્યા છો, એનો વિચાર કરો. ‘હું કાણુ ?’-એવો અહંકારલોતક પ્રશ્ન ન પૂછો : પણ-‘મેં શું કયું ?’-એ આત્માને પૂછો. એ શિવાય આત્મશુદ્ધિ સધાશે નહિ !

રક્ષણની ભાવનામાં માણસાઈ છે :

જો તમે શેઠ કહેવાતા હો તે તમારાં કાર્યો શ્રેષ્ઠ ન હોય, તો શેઠ ન કહેવડાવજો : કાંઈ કહે તે ઘડા નીચું ઢાલો અને એમ કહો કે-‘તમે કહો છો તે જાતિની યોગ્યતા મારામાં નથી.’ આપણે અમૂક જાતિની શક્તિ અને સામગ્રી પામ્યા, તે મદદાન પુણ્યનો ઉદય સૂચવે છે. એમાં કાંઈ ના પાડી શકે એમ નથી : મળ્યું એમાં કાંઈ જાતિની શંકાને સ્થાન નથી : પણ તે મળેલું સાર્થક કરવાની લાયકાત કેળવી શકીએ નહિ, ત્યાં સુધી મળેલું નિરર્થક છે. જે માણસાઈ વિનાનો મનુષ્ય ભવ નકામો છે, તે માણસાઈ કહેવી કોને ? બીજી બધી જાતિની કેળવણી લ્યો, તો પણ તે સાચી માણસાઈ લાવી શકતી નથી. એ શિક્ષણ જૂદું છે. આડી-અવળા ચોપડીઓ વાંચવાથી તે આવી જતું નથી. જગતના જીવ માત્રનું પોતા તરફથી રક્ષણ કરવાની ઉંચામાં ઉંચી ભાવના, એનું નામ માણસાઈ. અમલ ન થાય તો પણ વિચારણા તો એ ચાલવી જ

જોઈએ. એક જ વિચાર કરવામાં આવે કે—‘ માનવજીવન પામ્યા છીએ, તો અમારે નિમિત્તે—અમારા પ્રયત્નથી—અમારા દ્વારા કોઈની પણ હાનિ ન થાય એ રૂપ રક્ષણ કેમ થાય ? ’—તો માણસાઈને વિકાસ પામતાં વાર ન લાગે. બીજનું રક્ષણ કરવાની ભાવના આત્મી, તેમાં પોતાના રક્ષણની વાત તો આવી જ ગઈ. સાચી રક્ષણશુદ્ધિ આત્મહિતાવગ્રંથી જ હોય છે અને એથી તે દ્વારા આત્માને નિયમા લાભ થાય છે. જે રક્ષણશુદ્ધિ આત્માને માટે હાનિકર હોય, તેને જાનિઓ સાચી રક્ષણશુદ્ધિ કહેતા જ નથી. રક્ષણની ભાવના અને રક્ષણની કાર્યવાહી, એ સત્ત્વગુણ આત્મિક કલ્યાણની દૃષ્ટિવાળું હોવું જોઈએ. પ્રશંસા માટે કે મોટાઈ અંકારવા માટે દાતાર અનેલાને લૂટ ચલાવતાં વાર નહિ લાગે : ન્યારે સામાનું ભડું કરવા દાતાર અનેલાથી કોઈ દિવસ પણ લૂટ ચલાવશે નહિ. દાતાર સાચો ને, કે જે અનીતિથી એક પાઈ પણ નીજેરીમાં મૂકવાની ભાવના ન રાખે. ‘ રોજ પાંચ વર ફાડું અને રોજ સેંકડાનું દાન દઉં ’—એવું કોઈ કહે, તો તમે એને દાતાર માનો ? એવા દાતારની પ્રશંસા કરવા તમે તૈયાર છો ? દાનધર્મની આરાધના કરવા ચોરી કરવામાં વાધો ખરો કે નહિ ? એવા દાતારથી તો તમે પણ ડરો છો : કારણ કે—‘ આજે પાડોશીનું ઘર ફાડશે, તો કાલે મારું પણ ફાડશે. ’—એમ તમે પણ માનો છો. એવાની હયાતિ હોય, એમાં દુનિયાનું શું શ્રેય છે ? એથી એવા-ઓને મારી નાખવા કે રંજડવા, એમ માનશો નહિ. એમનાય બચાની જ ભાવના રાખવાની. એમને ય ચોરી મીટાવી સન્નજન બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો. અહીં તો વાત એટલી જ છે કે—એવા પણ ઘરફાડુઓથી દુનિયાનું કયું શ્રેય સધાવાનું ? કોઈ એમ કહે કે—‘ ખરાય કામ કયું’, પણ હેતુ કયો ? ’ પણ—‘ દાનના સારા હેતુથી ખરાય કામ કરવામાં હરકત શું ? ’—એમ માનશો, તો સારાં કામો રહી જશે અને દુનિયામાં ખોટાં કામોનું સામ્રાજ્ય ફેલાશે.

ધર્મ નિમિત્તે ચોરી વિગેરે કરવાની છૂટ આપીને, રાજ્ય ને ચોલીસને ઉઠાવી લે, તો આજે તમારા બધાનાં જીવનો જોખમમાં મૂકાઈ જાય અને જ્યાં જાય ત્યાં લાશે દેખાય.

‘શઠ છતાં શેઠ લખાવનાર ઘણા :

‘ધર્મના નામે આજે ત્યાગની જે વાતો ચાલે છે, તે ખીનજ-ફરી છે’-આ જાતિની લાવના આજે હામ-હામ ફેલાવવામાં આવે છે. ‘વીસમી સદીમાં ત્યાગની વાત કરવી તે બેવકુફી છે ! તેની જરૂર શું ?’-આમ કહેનારાઓને, સાચા ઉપકારીઓની આજ્ઞા સમજાવવા માટે હું કહું છું કે-‘જેને સુખપૂર્વક જીવવું હોય, તેણે ત્યાગની લાવનાને હૃદયમાં ઘાટ્યા શિવાય છૂટકા જ નથી !’ આ સમય પૂર્વના કાળ કરતાં ભયંકર છે. પૂર્વ ધર્મનાં જે બંધનો હતાં, તેના કરતાં અત્યારે કેઈ ગુણાં વધારવાની જરૂર છે : કારણ કે-દાંભિકતાનું જેર વધતું જાય છે. આજે શઠ કરતાં શેઠ લખાવનાર બહુ છે : માણસાઈ ન હતાં માણસ તરીકે બહાર આવવા ઘણા રાહ છે : ઉદારતા વિના દાનવીરનો ઇલકાળ લેવાવાળા ઘણા છે : ‘આવે ઉગમણે અને ભાગે આથમણે’-એવાઓ પણ શરવીરનો ઇલકાળ લટકાવી ખૂશીથી ફરી શકે છે : નીજેરી તળીયાંઝાટક હોય છતાં લાલચોળ પાઘડી પહેરીને આજે ઘણાઓ મોટરમાં ફરી શકે છે. પૂર્વ પાસે હોય તેમાંથી પણ થોડું રાખીને જ વેપાર કરતા, ન્યારે આજે પાંચ ઉપર પચાસનો વેપાર થાય છે : કારણ કે-લાવના જૂદી છે : આવે તો ઠીક છે અને જાય તો પાઘડી ફેરવવી છે, આ એક મનોવૃત્તિ જાગી છે. એવા પાસે આત્મશુદ્ધિના ઉપાયો મૂકવા, એ પણ બહુ જોખમભર્યું છે. પોતાના દોષોને છૂપાવવાને માટે, આત્મશુદ્ધિના ઉપાયોને પણ ક્લંકિત કરતાં, એવાઓ વાર ન કરે.

અવિચ્છિન્ન વિચાર કરો !

મનુષ્યજન્મ પામેલાઓની જોખમદારી મોટી છે. જન્મીને

ભોગ ભોગવવામાં લીન બની, આત્માને પાપથી ભારે બનાવીને મરવા જ જન્મ્યા હો, તો મારે કંઈ કહેવાનું નથી. ખાઈ લીધું, પીઈ લીધું, પહેરી લીધું, ભોગવી લીધું, મોજ મારી લીધી, એ ખર્ચ-પણું પરિણામે શું ? મરવાનું નક્કી છે, તો મરીને જશે ક્યાં ? પરલોકને તો માનો છો ને ? ક્યાંકથી આવ્યા છો અને ક્યાંક જશે, એ તો નક્કી છે ને ? એનો વિચાર કરી લીધો છે ? બહારગામ જવું હોય તો બધો વિચાર કરો છો : ખાવા-પીવાનું અને બીજી પણ સામગ્રી સાથે લઈ લો છો. એકથી બીજા ગામ સુધી જવું તેમાં આટલી સામગ્રી અને તૈયારી કરાય છે : અને-‘મરીને ક્યાં જવું છે ?’ તે પછી કયો દશામાં ક્યાં જઈને પડવું પડશે ? ત્યાં કોઈ આડતીયો સામે લેવા આવશે કે કેમ ?’-આટલોય વિચાર ન કરાય, તો એ કમ મૂઠતા છે ! એવાને માણસ કેમ કહેવાય ? દુનિયાના અનુભવી, ડાહ્યાડમરા અને બુદ્ધિના નિધાન ગણાતા એવા તમે-‘મારે ક્યાં જવું છે ?’-તેનો ય વિચાર ક્યો નથી, તો તમને શું કહેવું ? આ વિચાર મનુષ્ય જેવાને ન આવે, એ શું કહેવાય ? ‘આગળ કાણે જોયું છે ? થવાનું હશે તે થશે !’-આનું ભોલનારા, ખરેખર, પોતાની બુદ્ધિનું લીલામ કરે છે. અત્યારે છે તે પૂર્વનું ભોગવો છો, એ તો તમે બધા માનો છો ને ? તમારા કરતાં અધિક શક્તિવાળા કંઈ રખડે છે. એનો કોઈ ભાવ પણ પૂછવું નથી અને તમે નિર્જાળ છતાં તમારી સેવા કરનારા ઘણા છે, એનું કારણ ? કહો કે-એ પૂર્વની શુભ કે અશુભ કરણીને પ્રતાપે છે. તમે નિર્જાળ છતાં તમારી સેવા કરનારા ઘણા, એ તમારી પૂર્વની શુભ કરણીનો પ્રતાપ અને સખળ પણ સામગ્રી ન પામે એ તેમની પૂર્વની અશુભ કરણીનો પ્રતાપ ! આ સમજીને મનુષ્ય માત્રે ભવિષ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ. ભવિષ્યના વિવેકમય વિચારપૂર્વક વર્તન કરવું, એ જ બુદ્ધિનો વાસ્તવિક સદુપયોગ છે. પોતાને પ્રાપ્ત થએલી બુદ્ધિનો જે સારો ઉપયોગ ન કરે, તેનો હું તો શું પણ

પરમાત્મ કોટિના આત્માઓ ઉદ્ધાર કરવાને અસમર્થ છે. કાં તો અચ્છાની સારો, કાં તો યાની સારો, પણ વચ્ચેનો ત્રિશંકુ જેવો દોઢાણો તો બહુ ખોટો. એક કવિએ કહ્યું છે કે:-

“ અન્નઃ સુખમારાધ્યઃ, સુખતરમારાધ્યતે વિશેષઃ ।

જ્ઞાનલવદુર્વિદગ્ધં બ્રહ્માઽપિ નરં ન રંજયતિ ॥ ૧ ॥ ”

અર્થાત-‘ અચ્છાની સુખપૂર્વક આરાધવા યોગ્ય છે, અને વિશેષ જાણનારો અતિ સુખપૂર્વક આરાધવા યોગ્ય છે, પણ જ્ઞાનના લેશથી દુર્વિદગ્ધ બનેલા માણસને બ્રહ્મા પણ નથી રીઝતી શકતા ! ’ અચ્છાનીમાં એક ગુણ છે કે-તેને જેમ વાળો તેમ વળે : જ્ઞાનમાં પણ એ ગુણ છે કે-તે ઝટ વસ્તુને સમજી જાય : પરંતુ ન યાની હોય ને ન પોતાને અચ્છાની માને, એનો ઉદ્ધવ કોણ કરે ? કાષ્ઠ નહિ. આપણને સૌ સારા કહે છે એ ગમે છે, પણ સારા થવાની કરણી ન હોય, તો શાસ્ત્ર કહે છે કે-જેવા હોઈએ તેવા કહે એથી નારાજ ન થવું, એ મજેનું છે.

ધર્મભાવના જન્યુત કેમ થાય ?

સૌથી પહેલાં એ નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે-‘ જે માણસાઈની જરૂર છે, તે આપણામાં આવી છે કે નહિ ? ’ એ આવી જાય તો બીજા જે ગુણો લાવવા છે, તેને માટે ઝાઝી મહેનત નહિ કરવી પડે. જમીન યોગ્ય હશે, તો તેને બીજા અને પાણી મળવાથી પાક થઈ જશે : તેવી જ રીતે એક માણસાઈ રૂપ ગુણ આવી જશે, તો બીજા ગુણો આપોઆપ આવવા માંડશે : કારણ કે-જેનામાં માણસાઈ પ્રગટી છે, તે સ્વપરહિતકારક પ્રયત્નથી પર રહી શકવાનો નથી. આથી, પહેલાં-‘ મનુષ્યભવને પામેલા આત્માએ શું કરવું જોઈએ ? ’-તે જાતિના વિચારમાં સુનિશ્ચિત બની જવું જોઈએ. મનુષ્ય પરમાર્થ વ્રતિવાળો નહિ હોય તો ચાલશે, પણ કેવલ સ્વાર્થી નહિ ચાલે : ઉંચી નીતિપૂર્વક ચાલનારો નહિ હોય તો નબરો,

પણ અનીતિની વૃત્તિઓ તો નહિ જ નમે : ઉપકાર ન કરે એ જૂઠી વાત છે. પણ અપકારની વૃત્તિ તો નહિ જ હોતી જોઈએ ! રાજ સવારે ઉઠીને આત્માને પૂછો કે- ‘ મેં કર્યું શું ? કરવા લાયક શું ? ખોટા આડમ્બર માટે, મોટાઈ માટે મેં કેટલું કર્યું અને મારા આત્માના બહા ખાતર કેટલું કર્યું ? હું કાણ ? હું એ આ દેહ કે આત્મા ? ’ પરંતુ એને બદલે તમે ‘ હું કાણ ? ’ -એ અહંકારમાં ન પૂછો ! ચોર પણ પોતાની જાત માટે શાહુકાર શબ્દ લખાવે છે. પોતાની સ્થિતિ જેવા સ્વરૂપે હોય તેવા સ્વરૂપે પીછાનીએ, એ પહેલામાં પહેલો ગુણ છે. એ ગુણ આવશે, તો જ શરીરની સેવા ઉપર અંકુશ આવશે. જીંદગી સુધી શરીરને ચાબડી ચાબડીને મરી જઈએ, એટલે મોક્ષ મળી જશે-એમ માનો છો ? પૂર્વના ઋષિ-મહર્ષિઓએ તપશ્ચર્યા કરી, એ એક જાતિનું ગાંડપણ હશે, કેમ ? તપ-જપની વાતો વાહીવાત છે ? નહિ જ. આજે ધર્મ જેવી વસ્તુ લગભગ ભૂંસાતી જાય છે : ધર્મના વિચારો ગૃહસ્થનાં કુળોમાંથી નાશ પામતા જાય છે : ધર્મના વિચારો અને ધર્મની ભાવના દિવસે દિવસે ધસાતી જાય છે : કારણ કે-ઉત્તમ પ્રકારની માન્યતાઓ નષ્ટ થતી જાય છે. પરંતુ કોઈ પણ રીતિએ એને જાગૃત કર્યા વિના છૂટકો નથી. વાસ્તવિક ધર્મભાવના ત્યારે જ જાગૃત થાય, કે જ્યારે માણસો આત્માના હિતાહિતનો વિચાર કરનાર બને. આત્માના હિતાહિતનો જેનામાં વિચાર નથી, તે સાચી આત્મશુદ્ધિ સાધી શકે એ શક્ય જ નથી : અને આત્મશુદ્ધિ સાધ્યા વિના કિંમતી એવા પણ માનવ-જીવનની પ્રાપ્તિ, રાખમાં ઘી રેડ્યા જેવી જ નિવડવાની, એ ચોક્કસ છે !

ધર્મવૃત્તિ નાબૂદ કેમ થઈ?

શરીરશુદ્ધિ માટે-શરીરમાં રહેલા રોગ વિગેરેને ઠંદાવવાને માટે કેટલા પ્રયત્નો થાય છે ? બહારથી સુંદર દેખાવને માટે જે રીતિએ

પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે, તે જ રીતએ અંદરનું તપાસવા માંડો. શરીરમાં જરા ગરમી ચડી આવે, એટલે આપોઆપ વૈદ્ય પાસે જવાય છે : ભૂખ લાગે કે તરત ખાવા મંડી પડે છે : પૈસા મેળવવા માટે ભણવું જોઈએ, એ કહેવું પડે તેમ નથી : મોજશોખ માટે કેમ વર્તવું, એ ખાસ શીખવવું પડે એમ નથી : એ તો શીખેલા જ છે. ધર્મગુરુએ તો એજ શીખવવાનું છે કે-‘જેટલી બહારની શુદ્ધિની દરકાર કરો છો, એટલી દરકાર આત્મશુદ્ધિની કરો!’ કારણ કે-ફક્ત તેજ વસ્તુ તમે તમારી મેળે કરો તેમ નથી. પૈસા કાઢ પાસેથી લઈ લેવામાં, રસ્તામાં પડેલા તીજેરીમાં મૂકવામાં, પારકાના પૈસા પોતાના કરી લેવામાં, સામાની પાસેથી ચાલાકી કરી કામ કાઢી લેવામાં, તમારા જેવાને શીખવવું પડે એમ નથી : પણ તેથી ઉલ્ટું વર્તવાનું તો શીખવવું પડે એમ છે : માટે મારે તમને દિશા બૂલ્યા છે, એમ કહેવું જોઈએ ને ? ‘પૌદ્ગલિક સ્વાર્થ માટે-શરીરની સેવા માટે પાપકર્મો કરતા નહિ!’-એમ કહેવામાં હરકત છે ? ‘અધું’ છે, એક માણસાઈ નથી : અને બંગલા, બગીચા, સાલબી, કુટુંબપરિવાર, ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ, ગાડી-થોડા, મોટર વિગેરે વસ્તુઓ માણસાઈ વિના એકાંતે ભયંકર છે’-એ જરાય બૂલવા જેવું નથી ! વધારે બંગલાવાળાઓને તમે મોટા માણસ કહો છો : વ્યવહારમાં કદાચ તેને મોટા કહો તેમાં વાંધા નથી પણ તમને તો પાછી એવા મોટા થવાની ભાવના છે. તમારો આદર્શ અગર તમારે માટે અનુકરણ યોગ્ય માણસ કોણ ? તમારે માટે, આત્મશુદ્ધિ સાધવાના આદર્શ તરીકે કોણ જોઈએ ? મોંદું ચોખ્ખું છે કે નહિ, એ જોવા માટે આરીસો કેવો જોઈએ ? કાટવાળો, ધૂળ ચટોલો કે કાળજના ચાંલ્લા ચોટેલો ? આરીસો જોવાનું પ્રયોજન એ છે કે-‘સાફસુફ કયાં છતાં પણ એ ઝીણામાં ઝીણો ડાઘ રહી ગયો હોય, તોય તે જણાઈ આવે અને તે જણાતાં દૂર કરી શકાય.’ આત્માના ડાઘ જોવાને માટે પણ સ્વચ્છ આદર્શ જોઈએ. તમારે

માણસ બનવા માટે આદર્શ તરીકે બંગલા, બગીચા અને મોટરવાળા કે રાજગાદી ઉપર આરૂઢ થયેલા જોઈએ છે કે કોઈ બીજા? તમે કાને આદર્શ તરીકે સામે રાખો તો ઉછળતી વિષયની ઈચ્છાઓ અને પાપમય તૃષ્ણાઓ આપોઆપ નષ્ટ થઈ જાય? ત્યાગિને કે રાગિને? લોભિને કે સંતોષિને? ક્ષમીના લાલચુને કે વરક્તને? પણ તમને આ જાતિનો વિચાર જ ક્યાં છે? તમે જીવો છો તે જીવવા માટે કે મરવાની આજ્ઞાને? એટલે કે-મરવું ન ગમે તેથી? તમારા વેપાર જીંદગી માટે છે કે વેપાર માટે જીંદગી છે? પૈસા માટે તમે છો કે તમારા માટે પૈસા છે? ઘર માટે તમે છો કે તમારા માટે ઘર છે? આજે પૃથ્વીએ કે-‘ધર્મકર્મ કરો છો?’ તો કહે છે કે- ‘સમય નથી : વેપાર એવા થઈ ગયા કે લાચાર છીએ : ઉંઘ પણ સીધી નથી આવતી.’ શાથી? ધર્મ રહ્યો તેથી કે ગયો તેથી? માણસાઈ ખીલી એથી કે પશુતા ખીલી એથી? આજે ધર્મવૃત્તિ નષ્ટ થઈ છે, એટલે આદર્શ રૂપ કાણ હોઈ શકે તેનો ય ખ્યાલ રહ્યો નથી અને એથી સાચા ત્યાગિઓ ઉપર રાગ જન્મતો નથી. ધર્મવૃત્તિ નાબૂદ થવાનું કારણ આત્મા સંબંધી વિચારનો અભાવ અને પુરૂષ અથવા તો કહો કે-જડ ઉપર અતિ ભાવ એ જ છે! આત્માનો ખ્યાલ હોય તો આત્મહિતનો ખ્યાલ આવે ને? અને આત્મહિતનો ખ્યાલ આવે તો ધર્મવૃત્તિ પ્રગટે ને? આમ જ્યાં મૂળમાં જ વાંધો હોય, ત્યાં આગળ વાત શી રીતિએ થાય?

સર્વ કળાનું મૂળ ધર્મકાળ છે!

આત્મશુદ્ધિનો વિચાર અને એની વાત કરતાં પહેલાં, આત્માનો ખ્યાલ પેદા કરવો જોઈએ. એ ન હોય ત્યાં શું થાય? તમારે જે કોઈ પણ રીતિએ તમારો અને તમારી પાછળનાઓનો ઉદ્ધાર કરવો હોય, તો પ્રથમ માણસાઈ કેળવવી પડશે. તે આવી ગયા બાદ-‘હું જગતનો રક્ષક છું પણ ભક્ષક નથી, સહાયક છું પણ

નાશક નથી ને પરમાર્થ કરવા બધાયેલો છું’-એ નક્કી થશે. આગળના વખતમાં સધળી કળા ભણીને આવેલા માટે પણ, ધર્મકળા ભણે નહિ ત્યાં સુધી બધી કળાઓ નકામી ગણાતી. એક ધર્મકળા વિના બધી કળાઓ, એક વિવેક વિનાના બધા ગુણો હોય તેવી છે. સરીરે રૂડો-રૂપાળો હોય, પણ એક નાક નથી, તેમ ધર્મકળા વિનાની બધી કળાઓ છે. બધું જાણે, પણ-‘આત્મા શું અને આત્મસુખનાં સાધન ક્યાં?’-એ ન જાણે, ત્યાં સુધી બધું જાણેલું નિષ્ફળ છે. ધર્મકળા ઉપર સધળી કળાની સફળતા અવલમ્બી રહેલી છે. તે વિના બધી નિષ્ફળ છે. આજે જે ધાંધલ કે ધોંધાટ થઈ રહેલ છે, તેનું મોટામાં મોટું કારણ કોઈ પણ હોય, તો તે બીજું કોઈ નહિ, પણ કેવળ ધર્મના શિક્ષણનો અભાવ છે. મોટા ડીગ્રીધર બન્યા, પદવી મેળવી, પણ ધાર્મિક શિક્ષણ ન મેળવ્યું, પુણ્ય-પાપ આદિ તરવોને ન જાણ્યાં, હેય-ઉપાદેયને ન સમજ્યા, ત્યાં સુધી ઉદય થઈ શકવાનો નથી.

ચાર વસ્તુઓને ખીસવવાની જરૂર:

જે મનુષ્ય આત્માની શુદ્ધિ કરવા માગતો હોય, તેણે કેમ વર્તવું જોઈએ, એ દર્શાવતાં કહેવામાં આવે છે કે-

“હેયં હાનોચિતં સર્વં, કર્તવ્યં કરણોચિતમ્ ।

શ્લાઘ્યં શ્લાઘોચિત્તં વસ્તુ, શ્રોતવ્યં શ્રવણોચિતમ્ ॥૧૧॥ ”

આમાં ચાર વસ્તુઓ ખતાવવામાં આવી છે. આ ચાર વસ્તુઓનો સુન્દર પ્રકારે અમલ કરવામાં આત્મા જે અપ્રમત્ત અને, તો તે આત્માની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ સધાયા વિના રહે નહિ, એ સુનિશ્ચિત વાત છે. આત્મશુદ્ધિની સાધક ચાર વસ્તુઓમાં-‘ત્યાગ્યનો ત્યાગ, કરણીયનો અમલ, પ્રશંસનીયની પ્રશંસા અને શ્રવણ કરવા યોગ્યનું જ શ્રવણ’-એ પ્રકારનો સંયમ કેળવવાનું જણાવાયું છે.

પહેલી વાત એ છે કે-હેયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. અર્થાત્-

તજવા લાયકને તજવા લાયક જાણીને અને માનીને, તેનો ત્યાગ કરવાને ઉલ્લસીલ બનવું.

બીજી વાત એ છે કે-જે ક્રિયાઓ કરવા યોગ્ય હોય, તે સઘળી ક્રિયાઓ યથોચિતપણે આચરવી. તેમાં શક્તિ અને સામગ્રીનો વ્યય કરવામાં પ્રમાદી ન બનવું.

ત્રીજી વાત એ છે કે-પ્રશંસાને પાત્ર વસ્તુની પ્રશંસા કરવી. પ્રશંસા કરતાં, સ્વ કે પર-કાર્ષીને પણ નુકશાન ન થઈ જાય તે જોવાનું : માટે પ્રશંસાને પાત્ર કયી વસ્તુ હોઈ શકે, તેનું જ્ઞાન મેળવીને પછી જ પ્રશંસા કરવાની.

અને ચોથી વસ્તુ એ છે કે-સાંભળવા યોગ્ય હોય તેનું જ શ્રવણ કરવું. આત્મહિતઆધક વાતો માટે બહેરા બની જવું અને આત્મહિતસાધક વાતો સાંભળવામાં જરાય આજસ કરવી નહિ.

તજવા યોગ્યને તજે :

આત્મશુદ્ધિ કરવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનેલા આત્માએ, સૌથી પહેલાં તો આત્માને અનર્થ કરનારી બધી વસ્તુઓને સમજીને, એને સર્વથા છોડવી જોઈએ : ન હોય ત્યાં સુધી એને છોડવાના પ્રયત્નમાં રહેવું જોઈએ. વ્યાધિ થાય અને ચિકિત્સક પાસે જવ, એટલે તરત એ નાડી હાથમાં લે. સૌથી પહેલાં મળ સાફ કરવા દસ્તની દવા આપે : કારણ કે-જ્યાં સુધી અંદર મળ છે, ત્યાં સુધી આપેલ ઔષધ મળમાં વધારો કરશે, એમ એ માને છે. તેવી જ રીતિએ મોટામાં મોટા ચિકિત્સક જ્ઞાનિપુરુષોએ, આત્મશુદ્ધિ માટે પહેલામાં પહેલો ઉપાય એ કહ્યો કે-‘તજવા યોગ્યને જાણી, તેને તજનારા બનવું.’ તજવા લાયક શું ? હિંસા, જુઠું, ચોરી, અધ્યક્ષચર્ય અને પરિગ્રહ : વધારે ગણીએ તો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ વિગેરે અદ્વારેય પાપરથાનકો : અદ્વારેય પાપરથાનકો તજવા યોગ્ય છે, એવું તો તમે માનો છો ને ? તમને ખાતરી છે ને કે-‘હિંસા વિગેરે તજવા

યોગ્ય છે અને એને તજે એ પુણ્યવાન છે ?' એવું પણ માનો છો
 ને કે- 'અમે નથી તજતા માટે પાપી છીએ, કમજોર છીએ, હીન-
 સત્ત્વ છીએ અને એનો ત્યાગ કરે તે જ સારા અને ઉંચા ?' એવા
 ત્યાગિઓને જ તમે હાથ જોડો, પૂજો, એના પગમાં પડો, એની
 સેવા કરો, એની આજ્ઞા માનવાની કબૂલાત કરો, એ ખરું ને ?
 'નથી તજી શકતા માટે કમનશિય છીએ, સત્ત્વહીન છીએ, બળવાન
 છતાં નબળા છીએ'—એમ માનતા હો, તો પાપને તજવાવાળા
 તમને એ તજવાનું કહે તો ના પડાય નહિ, એટલી લજ્જા છે ?
 આટલી લજ્જા હોય તોય કલ્યાણ થાય. હિંસા કરવાથી લાખખોની
 મીઠકત મળતી હોય કે જીવું ઓગ્રવાથી ગમે તેટલો લાભ થતો હોય,
 પણ તે ન જોઈએ : કાંઈની સારામાં સારી ચીજ પણ બદલો
 આપ્યા વિના લેવી ન જોઈએ : અપ્પહચર્ય મહાપાપ છે : પરિગ્રહ-
 પૈસાટકા આદિની મૂર્ખાં છૂટે તો કલ્યાણ ! આ માનો તો મારી
 અને તમારી વચ્ચે મેળ આજે આવી જાય. અમે એ મનાવવાની મહેનત
 કરીએ છીએ. આજે અત્રે બેઠેલા બધાઓ એવી પ્રતિજ્ઞા કરવા તૈયાર
 થઈ જવ, તો દુનિયામાં ખરાબ કહેવાય કે સારું કહેવાય ? બહાર-
 ગામના જોવા આવે કે ગાળો દે ? હું કહું છું કે—ત્યાગની સામે જે
 વિરોધ કરે છે, તે પણ એક વાર તો જોવા આવ્યા વિના રહે નહિ :
 અને જોવા આવનારામાંથી પંદર આની ભાગ તો શિર ઝુકાવ્યા
 વિના પણ રહે નહિ. જે વસ્તુ ત્યાગ્ય છે—તજવા યોગ્ય છે, એને
 કાંઈ તજે, તજવાનું કહે, એ કાંઈ આ દુનિયાનો ગૂનહેગાર નથી.
 તજનારની પૂઠે ચાર રોનાર પણ હોય. કાંઈને દશ હોય, પંદર હોય
 કે વધુ હોય. માની લઈએ કે—તે રોવડાવનારો છે, તો પણ ચાર
 દહાડા ! પરંતુ નહિ તજીને એમાં ને એમાં પડી રહેનારો રોજ અને-
 કને રોવડાવે છે, તેનું શું ? એક માણસે તજવા યોગ્યને તજ્યું,
 ત્યારે તેની સાથે જોએને સ્વાર્થને સંબંધ બંધાયો હતો, તેઓએ
 ચાર દિવસ રૂદન તો કર્યું : જો કે—તજનારને તેની સાથે લાગતું—

વળગતું નથી. સંબંધિઓને મોહના યોગે લાગે, તો પણ કેટલા દિવસ ? સારામાં સારો ઘરનો પાલક મરી જાય, તો ઘરનાં માણસોય કેટલા દિવસ સાચું રહે ? મરી ગયો એ ઘડી જે આંસુ આવ્યાં તે સાચાં, પછીનાં પ્રાયઃ બનાવટી : એવી રીતિએ ઘરનો મોટો સારો ગણાતો અહીં આવે, ત્યારે કદાચ રૂદન અને કલેશ પણ થતો હોય, તોય તે ગણત્રીના દિવસો ! એ બીકે તજવા યોગ્યને ત્યાગ ન કરતાં, મરતાં સુધી ત્યાં પડી રહેનારો, રોજ કેટલાને રોવડાવે ? અમે રોવડાવનારા અને તમે હસાવનારા હશે, કેમ ? ‘આપત્તિ કરનારા, ધણુને દુઃખી કરનારા અમે કે તમે ?’—આ વાત વિવેક-પૂર્વક વિચારાતી નથી અને એથી સમજાતી નથી. એને જ લીધે તજવા યોગ્ય વસ્તુઓ તજાતી નથી ! આત્મશુદ્ધિ સાધવાના જે ચાર ઉપાયો કહ્યા, તેમાં પહેલો ઉપાય તજવા યોગ્યને તજ દેવું એ છે. એમ કરતાં કોઈ સ્વાર્થના માર્યા રહે, એથી મુઝાવું ન જોઈએ. જેના યોગે હજારો આત્માઓને પીડા કરવામાં આવતી હતી, તે બંધ થતું હોય—હજારોને રૂદન કરાવવાનું મરી જતું હોય—હજારોની ખરાબી ચટકી જતી હોય—તો ચાર દિવસ માટે ચાર—પાંચ આદમી રાતા હોય, તેની દરકાર કરી, વધે સુધી અનેક આત્માઓને પીડવા, એ ક્યો બુદ્ધિમત્તા છે ? પણ એ કાણ કરી શકે ? જે ધર્મકળા ભણ્યો હોય તે ! આ ઉપરથી ધર્મશિક્ષણ—ધર્મકળા દાખલ કરવી, એ પહેલામાં પહેલું કર્તવ્ય સિદ્ધ થાય છે.

ધર્મશિક્ષણ સંબંધી દૃષ્ટાન્ત :

આ વિષય ઉપર પ્રસંગોપાત એક ટુંકી વાર્તા અત્રે કહી દઉં. એક રાજાએ પોતાનાં ચાર બાળકોને અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ આપ્યું : એક મોટા સિવાય નાના ત્રણેયે ધર્મશિક્ષણ પણ લીધું. મોટાએ ધર્મશિક્ષણ લીધું હોત તો જે પરિણામ આવ્યું એ ન આવત. રાજા ભાગ જોઈને જવાનો હતો, પણ તે પહેલાં તો તે ખલાસ

અર્થ ગયો. તે ગયો તેમ તમારી પણ બવસ્થા પૂરી થતી નથી. એમ માનશો કે-‘બવસ્થા ક્યાં પછી ધર્મ કરીશું’-તો તે ખોટું છે.

ત્રણ બાઈઓ ભેગા થઈને મોટા બાઈને કહે છે કે-‘વડિલ આપ, ગાદીની માલિકી આપની, આપ ગાદી પર બેસો, અમે ત્રણ સેવક તરીકે રહી આપની સેવા કરીશું. આપના નાના બાઈ છીએ તેથી આપની સેવામાં અમને શરમ નથી, પણ અમને ત્રણેને રહેવા માટે એક એક ગામ આપી દો.’ ધર્મકળાના યાતા હતા તેથી મોટા બાઈના હક્ક ઉપર ત્રાપ મારવાની બુદ્ધિ થઈ નહિ.

મોટા કહે છે કે-‘ગાદીનો માલિક હું : તમે નોકરી કરો : તમને ગામ આપું નહિ !’

પેલા ત્રણ કહે છે કે-‘પિતાજી તો બધાને સરખો ભાગ આપવા માગતા હતા, પણ અમે તો એકેક ગામ માગીએ છીએ.’

તેણે કહ્યું કે-‘રહેલું હોય તો નોકર થઈને રહો.’

આ ત્રણે ધારે તો રાન્ય ઉપર ઉપદ્રવ કરી શકે એમ હતા : બહારવટું પણ કરી શકે તેમ હતા : પણ ધર્મકળાના બાલકાર હતા તેથી રાન્ય, ઘરખાર મૂકી ચાલી નીકળ્યા : રહ્યા નહિ, તેમ લડ્યા-ઝગડ્યા પણ નહિ !

ત્રણે ફરતા ફરતા રાજ વીરધવલની રાજધાનીમાં આવ્યા. તેના મંત્રી વસ્તુપાળ અને તેજપાળ હતા. તેમની બુદ્ધિ તેજ હતી અને ધર્મથી સુવાસિત હતી. વસ્તુપાળે ઓળખ્યા કે-કોઈ રાજપુત્રો છે. સન્માન-સત્કાર કર્યો : ગાદીએ બેસાડીને વિનંતિપૂર્વક પૂછ્યું કે-‘આપ કોણ છો ?’

તેઓએ ઓળખાણ આપી અને કહ્યું કે-‘રાન્યની સેવા માટે આવ્યા છીએ.’

‘નોકરી શું લેશો ?’

‘લાખ લાખ સોના મહોર.’

મંત્રી વસ્તુપાળે કહ્યું કે-‘આ રાન્યમાં મુશ્કેલ છે-છતાં આપ

રાજસભામાં પધારણે : રાજ વીરધવલને વાત કરીશું : બની જાય તો સારી વાત છે. ’

રાજસભામાં આવ્યા : થોડા આસને બેસાડીને રાજ તરફથી સન્માન કયું : રાજને પૂછ્યું ત્યારે રાજ મંત્રી સામે ફરીને કહે છે— ‘ત્રણ લાખ સોના મહોર ? ત્રણ લાખ સોના મહોરમાં તો ત્રણ લાખ સૈનિકા ઉભા કરીએ. ’

વસ્તુપાળે સૂચવ્યું કે— ‘મહારાજ ! બૂબ થાય છે. ત્રણ લાખ નહિ કરી શકે તે ત્રણ કરશે. ’ પણ વીરધવલે માન્યું નહિ. તેથી વસ્તુપાળ કહે છે કે— ‘અહીં સ્થાન નથી. ’

તેઓ ત્યાંથી વીરધવલના દુશ્મન રાજ પાસે ગયા : તે પુરત સમજી ગયા : કહ્યું કે— ‘જાવ, ત્રણને બદલે છ લાખ, ’ કારણ કે— તેણે વિચાર્યું કે—જેઓ ત્રણ લાખ સોના મહોર માગે છે, એ સામાન્ય નહિ હોય !

તેઓ રાજ પૂછે છે કે— ‘મહારાજ ! કાંઈ કામ ? ’

રાજ કહે છે કે— ‘આપની પાસે કામ ન હોય : સાલ્જી કરો. ’ પણ રાજ પૂછવાની રાજએ કહ્યું કે— ‘રાજ વીરધવલ સાથે મારે દુશ્મનાવટ ચાલે છે : મારી સેના ઓછી છે અને એની મોટી છે : મારે જીતી શકતા નથી. ’

તેઓએ કહ્યું— ‘મોકલો દૂત : ખબર આપો અને ચઢાઈ કરો. ’ દૂત આવ્યો કે વસ્તુપાળે કીધું કે— ‘ત્રણ ત્યાં ગયા. જે દુશ્મન માથું નહોતો ઉઠાવતો, તે આજે આહ્વાન કરે છે. ’

બન્ને સેના યુદ્ધ માટે ભેગી થઈ : શરૂઆતમાં ત્રણેય રાજકુમારોએ એક એક બાણ ચઢાવીને ચીટ્ટી સાથે ત્રણેના હાથમાં મોકલી આપ્યાં : વસ્તુપાળ—તેજપાળ રાજની પડખે ઉભા છે : આજે કાંઈ નવાળુની થવાની છે એમ તે સમજે છે :

ત્રણે બાણ આવીને પડ્યાં. ચીટ્ટી વાંચી : ‘ત્રણ લાખ સોના મહોરથી જેટલા સૈનિકા પેદા કર્યા હોય તેટલા સાથે રાખી ઉભા

રહેજો, અમે આવીએ છીએ.’

ધર્મી હતા માટે આ બુદ્ધિ આવી. આવું બળ ધર્મહીનમાં હોય તો સત્યાનાશ વાળે. આ તો પહેલાં દુશ્મનને સાવચેત કરે છે.

વસ્તુપાળે કહ્યું—‘હવે સાવધ થાવ.’ તુરતજ ત્રણે જણા સેનાના આગને ચીરીને આગળ આવ્યા : ત્રણેના કપાળમાં વાળપૂર છેડા ત્રણે જાલા ગોઠવ્યા : બધી ચુનંદી સેના સ્તબ્ધ થઈ ગઈ : હથીયાર હથીયારને ડેકાણે રહ્યા : તેઓ કહે છે કે—‘રાજન્ ! જે મ્હોંટે પાન ચાવ્યાં, તે મ્હોંટે કાલસા ચવાય નહિ : ગમે તેવા પણુ તમે એક એક પાન રાજસભામાં ખવડાવ્યું છે : એટલો ઉપકાર છે, માટે અમારાથી પ્રાણ ન લેવાય.’ આજ તો જેના લાડુ ખાધા હોય, તેનાં ઘર ખોદે તેવા પણુ છે ને ?

તેઓએ પછીથી કહ્યું કે—‘મંત્રી વસ્તુપાળ તેજપાળ તો પરમ ઉપકારી છે : અમારો સત્કાર કરવામાં તેઓએ કમીના રાખી નથી : પણુ સાથે સ્વામીનું લુણુ ખાઈએ છીએ : મરાય નહિ, તેમ છોડાય પણુ નહિ : યુદ્ધમાં કરવું ઘટે તે કરીને જઈએ : એક ભાલાની અણી વીરધવલના કપાળ ઉપર મારી : વીરધવલ પડી ગયો : વસ્તુપાળ—તેજપાળ તેને લઈ ગયા : વીરધવલના ઘોડાને લઈને પેલા ચાલ્યા મયા. કલાકો બાદ તો રાજ વીરધવલને મૂર્છા વળી. મંત્રી વસ્તુપાળ—તેજપાળે કહ્યું કે—‘મહારાજ ! જેયું. ત્રણ જણાને રાખ્યા નહિ એ ભૂલ કરી નાંખી.’

આપણે મુદ્દો એટલો જ છે કે—ધર્મકળાને પામેલા બળવાનો શક્તિનો દુરુપયોગ કરતા નથી : અવસરે તે સ્વામિનું બગાડે નહિ અને ઉપકારિને ભૂલે નહિ ! ધર્મશિક્ષણનું પરમ ફળ તો તજવા મોક્ષનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એ જ છે : પરંતુ આ કથા કહેવાનો હેતુ એ છે કે—જો ધર્મશિક્ષણ મળ્યું હોય, તો સંપૂર્ણપણે ત્યાગી નહિ બની શકનાર આત્માઓ પણુ, સંસારમાં કેવા વિવેકથી વર્તનારા બને છે, એ વસ્તુ ખ્યાલમાં આવે !

કરવા યોગ્ય જ કરો !

અઠારે પાપસ્થાનકો ત્યાજ્ય છે. તેને તજવા યોગ્ય માની શક્તિપૂર્વક તજવાં. એ આત્મશુદ્ધિનો પહેલામાં પહેલો ઉપાય છે. ખોટી માન્યતા રૂપી મળ નાશ ન પામે, ત્યાં સુધી માનવલ્લયનની સફળતા સધવાની નથી. ખોટાને ખોટા તરીકે-તજવા યોગ્યને તજવા યોગ્ય તરીકે માન્યા પછી, પાપને યથાશક્તિ તજ્યા પછી, કરવા યોગ્ય ક્યાં શિવાય પશુ છૂટકો નથી. શરીરનો મળ નીકળી ગયો, એની ખાત્રી એ છે કે-શરીરમાં સ્ફુર્તિ આવે : તેમ પાપનો મળ નીકળી ગયા પછી કયી જાતિની સ્ફુર્તિ આવવી જોઈએ ? આચરવા યોગ્યને આચરવાની ઉત્સુકતા આવવી જોઈએ. તજવા યોગ્ય અઠારે પાપસ્થાનક, તો કરવા યોગ્ય શું ? તજવા યોગ્યને તજવા યોગ્ય માનીએ, તો કરવા યોગ્યનો રીતસર ઉત્તર દેવો જોઈએ. હિંસા આદિ ખોટું છે, તો એની પ્રતિપક્ષી વસ્તુ કરવા યોગ્ય છે, એ વાત સાબીત થાય છે. કોઈ વધુ કરે, તો કોઈ ઓછું કરે. તમે આત્મશુદ્ધિ માટે સમયપત્રક રાખ્યું છે ? જેમ બીજી વસ્તુની નોંધ છે, તેમ આની નોંધ છે ? દુકાને જવાની, ખાવા-પીવાની, સુવાની નોંધ રાખી છે, પણ આત્મશુદ્ધિ માટે ચોવીસ કલાકમાં શું કરવું, એ કાંઈ નક્કી કર્યું છે ? ‘અત્યાર સુધીની જીંદગી સંસાર માટે ગુમાવી, ધર્મનું લીલું ન માર્યું, તો બાકીની ધર્મ માટે કેમ સમર્પાય નહિ ?’-એ સમજવો. જે તમારાથી થવાય તેમ હોય તો સાધુ થાવ અને સાધુ થવાય તેમ ન હોય તો મોટે ભાગે ધર્મ આરાધવાનું પશુ કરો. ખાલી ‘હાજી’ કરીને ન જાવ. તેમાં અમને હાનિ નથી, પણ તમને હાનિ છે. ‘નાજી’ કહેનારા કરતાં ખોટી ‘હાજી-હા’ કહેનારા ઘણું નુકશાન કરે છે. ‘હા’ કહો ત્યારે કરવાની તૈયારી કેળવીને કહો : શક્તિ ઉપરાંતની વાત કરવી નહિ. કોઈ સાધુ અને, તો કોઈ ગૃહ-સ્થપણામાં રહી તેવા બનવા પ્રયત્ન કરે. કરવા યોગ્યને કરવું, એ

આત્મશુદ્ધિનો બીજો ઉપાય છે. જેનામાં માણસાઈ નહિ હોય, તે તો બતાવવામાં આવતા આ ચાર ઉપાયોની મશ્કરી કરશે : પરન્તુ માણસાઈવાળા તો નમસ્કાર કરશે. તરવાની કળા જાણનારે નદીમાં પડ્યા પછી હાથ ન હલાવે તો શું થાય ? ડૂબી જાય. કળાનો જાણકાર પણ અમલ ન કરે તો તરી શકતો નથી. તજવા યોગ્ય તો જાણ્યું : માન્યું : પણ કરવા યોગ્ય ન કરો તો તરવું છે કે ડૂબવું છે ? વગર પૈસે પણ આ ધર્મ થાય એમ છે. મર્યાદિત સંયમપૂર્વક નિર્વાહ કરનારા ગૃહસ્થ બનો, તોય ઘણાં પાપોથી બચી શકો : કારણ કે-જીવનનિર્વાહ માટેનો ખર્ચો ઘટે. ખર્ચો ઘટે એટલે વહેપાર ઓછા કરવાનું મન થાય : એમ કરતાં અનીતિ ઘટે તથા શાંતિ ને સંતોષ થઈ જાય : એથી સુખ થાય કે દુઃખ થાય ? ઘરડા પણ મરતાં સુધી વેપાર છોડે નહિ. એમને તો જીવાનીયાઓને વેપારનો શોખ લગાડવાનો ને ? તો ધર્મની સેવા ક્યારે કરવાની ? અંગોપાંગ ચાલે ત્યાં સુધી પાપની ક્રિયામાં મસ્ત રહેવાનું અને ઠંડા પડે ત્યારે ધર્મ કરવાનો, એમ ને : પણ આ દશામાં જીન્દગી ગુમાવનારને તે વખતે પણ ધર્મ સદ્બુદ્ધિ-પૂર્વક યાદ કેમ આવશે ? અને અન્તિમ સમયે પણ ધર્મ જો સદ્બુદ્ધિપૂર્વક યાદ નહિ આવે, તો ગતિ સુધરશે શી રીતએ ?

કરવા યોગ્ય ક્રિયા કયો ?

કરવા યોગ્ય વસ્તુઓ પણ ચાર છે. દાન, શીલ, તપ અને ભાવ. એ ચારને ઉદારતા, સદાચાર, ઈચ્છાનિરોધ અને સદ્વિચાર, એ નામોય સમજવવા માટે કહી શકાય.

પહેલી ઉદારતા : ઉદારતા એટલે દુન્યવી સ્વાર્થના ભોગે પણ પરમાર્થનું સેવન. પોતાના દરેક દુન્યવી, સ્વાર્થને અવગણીને બીજા જીવોના કલ્યાણવાળી આચરણા, એ ઉદારતા છે. ત્યાગની બુદ્ધિએ લક્ષ્મીનો ત્યાગ એય ઉદારતા છે. દાન એટલે પાંચ આપીને પચાસ લેવાનો સદો નહિ. ધર્મના ફલ રૂપમાં પણ આજે સદો

ખેલનારા છે. એમ કરનારા વસ્તુતઃ દાન કરનારા નથી. આ પહેલી કરણીય વસ્તુ.

બીજી સદાચાર : આ શરીર દ્વારાએ લેશ અગર વધુ પાપ ન થઇ જાય અને આત્માનું મૂળમૂત સ્વરૂપ પ્રગટ થાય, એ બુદ્ધિએ ઉત્તમ આચારનું જે પાઠન, એ સદાચાર. શરીરથી ઘણાં પાપો થાય છે. તેને રોકી લેવા માટે અને પૂર્વનાં પાપોના નાશ માટે ઉત્તમ આચારનું સેવન, એને સદાચાર કહો કે શીલ કહો, એ બીજી કરણીય વસ્તુ છે.

ત્રીજી વસ્તુ-તપ : તપ એટલે ઇચ્છાનો નિરોધ. ‘આ જોઇએ-તે જોઇએ’-એ બધી જે તૃષ્ણાઓ, તેનો જે લોપ-તેનું નામ તપ. ખરો તપ એ છે. બીજાં બધાં એ તપનાં સાધનો છે. વાસ્તવિક તપ એક પણ અયોગ્ય ઇચ્છાને આધીન ન થવું તે છે. સઘળી પાપની વાસનાઓનો જેમાં નાશ છે, તે તપ છે. વાસનાઓને પોષનાર કારણોમાં રસના ઈન્દ્રિય મૂખ્ય છે. હાટલમાં જતાં કોણે શીખવ્યું ? રોટલી અને એક શાકથી પેટ ભરાય કે નહિ ? પણ રોટલી એક અને આળુઆળુ બીજી વસ્તુઓ દશ. શરીરને પોષક રોટલી કે બીજું આળુઆળુનું ? ઘેરથી સાંજે ખાઈને નીકળવા છતાં, બગ્ગરનું વાસી અને સહેલું રાત્રે ખાવાની વૃત્તિ શીખવી હોય, તો કોણે શીખવી ? માત્ર સ્વાદે. ઘરના ખર્ચા કરતાં આજે હાટલના ખર્ચા વધી ગયા : એમાંથી બધા દુર્ગુણો જન્મ્યા : માદક ખોરાક ખાવાથી અને અયોગ્ય પદાર્થો પેટમાં જવાથી વિકાર જાગે : બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય. એ વિકારને પોષવા નાટક ને સીનેમા એ તૈયાર. મહિનામાં એ-પાંચ વાર તો ખરાં. ત્યાં જઈ શું જૂએ ? કુએજા. તેથી આવે ઉન્મત્ત અવસ્થા. પરિણામે અનેક પ્રકારનાં દુર્ગુણો જન્મે. કાઈ પણ જાતની પાપવાસનાઓને આધીન ન થવું, એ ત્રીજું ઇચ્છાનિરોધ નામનું કર્તવ્ય.

ચોથી વસ્તુ છે-સદ્વિચાર : કાઈનું પણ ભૂલું ન ચિંતવવું :

બહુ સૌનું ચિંતવું. વિચારથી, ઉચ્ચારથી ને વર્તનથી કોઈનું ચ જુદું ન થાય, એની કાળજી રાખવી.

આ કર્તવ્યોનો હંમેશાં હિસાબ મેળવવો પડશે. સમયપત્રક રાખવું પડશે કે-આજે ત્યાગની બુદ્ધિએ લક્ષ્મીનો કેટલો ત્યાગ કર્યો ! મારા શરીરથી કોઈ પણ ખરાબ કાર્ય થયું છે કે નથી થયું ? કોઈ પણ વાસનાને આધીન આજે થયો છું કે નથી થયો ? અને કોઈનું પણ જુદું ચિંતવ્યું છે કે નથી ચિંતવ્યું ?-એનો મેળ મેળવવો પડશે.

પ્રશસ્યની જ પ્રશંસા કરવી :

પહેલો ગુણ હેયનો ત્યાગ અને બીજો ગુણ કરણીયનું આચરણ : આ બે મૂખ્ય ગુણોને ટકાવવા માટે બીજી પણ બે વસ્તુઓ જોઈશે : અને તે એ છે કે-પ્રશંસા કરવા યોગ્યની જ પ્રશંસા કરવી અને સાંભળવા યોગ્યને જ સાંભળવું. આજે ભાટવેડા ખડુ વધી ગયા છે. ગમે તેવાના ગુણ ગાવા, એ ઘડો થઈ પડ્યો છે. આજે ગાંડાને ડાહ્યા અને મૂખાંને બુદ્ધિમાન કહેવાનો મોટામાં મોટો પાપાચાર વધ્યો છે. ગુણ હોય ત્યાં જૂકી પડવું : ગુણવાનના ચરણોની ધૂળ માથે મૂકવી : પણ ગુણ અને ગુણભાસનો વિવેક શીખવો. જેમ સુંદરતા અને સ્વચ્છતા એ ગુણ છે, છતાં પણ વેશ્યાની સુંદરતાનાં વખાણ થશે ? નહિ જ, તેમ ગુણ પણ ક્યો વખાણાય ? જે ગુણનું પરિણામ સારું હોય તે. જેનાથી ભવિષ્યમાં એકાંતે લાભ થવાનો હોય તે. તે શિવાયના બીજા ગુણોની પ્રશંસા ન હોય. પાપીની પ્રશંસા કરનારા, પાપમાર્ગને વહેતો કરનારા છે. પ્રશંસાને યોગ્ય હોય, તેની જ પ્રશંસા કરવી. અયોગ્યની પ્રશંસા કરવાથી આજે જે અવ્યવસ્થા ઉભી થઈ છે, તેને કાટવાને માટે હજી દશકા કે તેથી વધુ કાળ જોઈશે. તે પણ ક્યારે ? મહેનત કરીશું ત્યારે. ચાહે તેવા હુમલા આવે, તો પણ ઉચિત પ્રયાસ કર્યા વિના ચાલશે નહિ.

ઉચિત પ્રયાસો કરવા, એ સૌની ફરજ છે. એ ફરજ અદા કરવી એ શક્ય હોય, તે છતાં પણ આપણે જો તેમ કરતાં ચૂકીએ, તો આપણને મળેલું કિંમતી માનવજીવન આપણે નિરર્થક ગુમાવ્યું ગણાય. સાંભળવા યોગ્ય જ સાંભળવું :

આ ગુણોને પ્રગટાવવા અને ટકાવવા માટે સાંભળવા યોગ્યને જ સાંભળો. આજે ચોરે ને ચોરે પાયા વિનાની એટલી વાતો ચાલે છે કે—તે અધી સાંભળવાથી એકાંતે નુકશાન છે. એક પેટભરો આદમી છેટે રહીને બોલે, પાંચ સાંભળે અને પચીસને સાંભળાવે. બે નિંદકને બાવીસ સાંભળનાર ન મળે તો થાકે ત્યાં સુધી બોલે : પછા એની મેળે બંધ થાય. ‘સાંભળવા યોગ્ય ન હોય તેને સાંભળવું જ નહિ’—આ નિયમ થઈ જાય, તો ખરાબની પ્રશંસા ન થાય, ખોટું કામ અટકી જાય અને તજવા યોગ્ય તમજઈ જાય. અયોગ્ય વાતો કહેનારાના ફંદામાં પડ્યા, તો તમારો ઉદ્ધાર થવાની આશા નથી. પણ આજે શ્રવણેન્દ્રિય તેજ થઈ છે : કાન તીણા બન્યા છે : ખરાબ પણ સાંભળ્યા વિના રહેવાતું નથી. આજે નહિ વાંચવા જેવું વાંચીને, નહિ સાંભળવા જેવું સાંભળીને, અનેક પાપો, અનેક કારસ્થાનો ઉભાં થઈ રહ્યાં છે. એક તરફ આવી ભયંકર દશા થઈ છે અને બીજી તરફ સાંભળવા યોગ્ય સાંભળવા પ્રત્યે બેદરકારી વધી ગઈ છે. પોતાના દોષોને સાંભળવા જેટલી તાકાત પણ આજે ઘણામાં રહી નથી. તત્ત્વજ્ઞાનની સાંભળવા, સમજવા અને યાદ રાખવા જેવી વાતો સાંભળાવનાર કોઈ મળે, તોય આજે ઘણાઓને રસ આવતો નથી : પરંતુ ખરૂં સાંભળવા જેવું તો એજ છે : કારણ કે—એ વિના આત્માનો ઉદ્ધાર નથી.

ઉપસંહાર :

એક તો માણસાઈ કેળવવી, એ આપણે પીઠિકામાં કહ્યું. ‘શરીરથી આત્મા જૂદો છે : શરીર ગમે તેટલું સાફ તો પણ પડી

જવાનું : માટે મારે મને મળેલું નિષ્ફળ આલ્યું ન જાય કે નુકશાનકરક બનીને ન જાય એ રીતિએ વર્તવું જોઈએ. '—આ જાતિની ભાવના કેળવવી, એનું નામ માણસાર્થ છે. માનવજીવનને નિષ્ફળ બનાવનાર બક્ષણની ભાવના છે અને માનવજીવનને સફળ બનાવનાર રક્ષણની ભાવના છે. બક્ષણની ભાવના જાય અને રક્ષણની ભાવના આવે, તો જ માણસાર્થ આવી કહેવાય. જીવ માત્રના રક્ષણની ભાવનામાં જ સાચી માનવતા સમાયેલી છે. આત્મશુદ્ધિ માટે આવી માનવતા કેળવવાની સૌથી છે. શરીરની સેવામાં આત્મકલ્યાણ નથી, એ માન્યા પછી પાપને પહેલી જરૂર તજવા યોગ્ય સમજીને પ્રયત્નશીલ બનવું, એ આત્મશુદ્ધિ સાધવાનો પહેલો ઉપાય : ત્યાગશુદ્ધિએ લક્ષ્મીનો ત્યાગ, શરીરની સેવાનો એકી સાથે યા કરે કરે અભાવ, રસનાની લાલસા ઉપર કાપ અને કોઈનું પણ ભૂંડું નહિ ઇચ્છવાની ભાવના, એ બીજો ઉપાય : ત્રીજો ઉપાય એ કે—જે પ્રશંસાને યોગ્ય હોય, તેની જ પ્રશંસા કરવી : એટલે કે—ખોટા માનપાન ખાતર કે બીજા કોઈ પણ લાલસાની ખાતર ભાટવેડાનો ત્યાગ અને સ્વપર—ઉપકારક ગુણોની યથાસ્થિત વાણી : અને યોથો ઉપાય એ કે—સ્વપર કલ્યાણ થાય તે શિવાયની કોઈ પણ વાત સાંભળવા માટે સાંભળવી નહિ. આ ચાર ઉપાયો અજમાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો આત્મામાં જે મલિનતાઓ ઘુસી છે, તે થોડા કાળમાં સાફ થઈ જાય, અનંત દુઃખો ટળી જાય અને અનંત સુખના સ્થાન રૂપ મુક્તિસ્થાનને પામી શકાય. આત્મશુદ્ધિ સાધવાનો આ જ એક સાચો માર્ગ છે. ત્યાં સુધી આત્મા સુવિશુદ્ધ નહિ બને, ત્યાં સુધી સાચું સુખ પ્રાપ્ત થવાનું જ નથી, માટે સૌ કોઈ આત્મશુદ્ધિ કેળવે અને સાચું સુખ સાધે, એ જ એક કલ્યાણકામના !

આત્મકલ્યાણના માર્ગની આડે કોઈ પણ આવે, તે સમયે જેટલી શક્તિ હોય તેટલી વિવેકપૂર્વક અજમાવી લેવી જોઈએ.

સુખનાં સાધન

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
 સભા ભોલાવનાર : બી. જી. મેન્ડે જૈનસોસાયટી, મુંબઈ
 સભાસ્થળ : શ્રી કૃષ્ણ વીસાઓસવાલ મહાજન વાડી-મુંબઈ
 દિવસ : રવિવાર, તારીખ ૨૨ : ડિસેમ્બર : ૧૯૨૬

દુઃખનું કારણ શોધવાની જરૂર :

આ વિશ્વના સઘળા પ્રાણીઓ કેવળ સુખની યાદના રાખે છે. જગતમાં એક એવો પણ પ્રાણી નથી, કે જે સુખની યાદના રાખતો ન હોય. દુઃખ, એ જગતના કોઈ પણ પ્રાણીને ઈષ્ટ નથી. નાનાથી મોટા યા મોટાથી નાના, સૌની વાંછના સુખ મેળવવાની છે. 'જગતના છવો દુઃખી છે'—એવું જે જ્ઞાનિઓ કહે છે, તેનો અર્થ એ નથી કે—તેઓ સુખને ઈચ્છતા નથી. જ્ઞાનિઓ કહે છે કે—જગતના પ્રાણીઓ દુઃખી છે, છતાં ઇચ્છે છે તો સુખને જ ! સુખની ઈચ્છા ન હોત, તો જગતમાં કોઈ પણ જાતની પ્રવૃત્તિ ન હોત. એવીસે કલાકની પ્રવૃત્તિ સુખના હેતુથી છે. મનની ભાવના પણ સુખને મેળવવાની છે, વાતો પણ સુખને પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી. આમ છે અને જગતના પ્રાણીઓની સઘળી દોષધામ, એ પણ સુખના જ ઇરાદાથી થાય છે. 'જે ક્રિયામાં મન, વચન અને કાયા—ત્રણે એકમેક ઘર્ષ જાય, તે કાર્યની સિદ્ધિ થવી જ જોઈએ.'—એ સિદ્ધાંત

ખોટો નથી : પરંતુ ખ્યાલ એ રાખવાનો છે કે-મન, વચન અને કાયા, એ ત્રણેય એકમેક થવા છતાં કાર્યની સિદ્ધિ તો ત્યારે જ થાય છે, કે જ્યારે તે એકમેકપણું કાર્યસાધક દિશામાં થયું હોય. મન-વચન-કાયાનું એકમેકપણું જો કાર્યવિધાતક દિશામાં થયું હોય, તો પરિણામ ધારેલા ઇશિદાથી તદ્દન વિપરીત આવે, એ સ્વાભાવિક છે. સુખને માટે મન, વચન અને કાયા સમાન મત ધરાવે છે : છતાં જગતમાં જોઈએ છીએ કે-ઈચ્છા છતાં તે સુખ મળતું નથી. એનો હેતુ શો છે, તે તપાસવો જોઈએ કે નહિ ? કાર્ય સિદ્ધ થાય નહિ, તો જરૂર માનવું પડશે કે-‘ કારણની, સાધનની ખામી છે. ’ અર્થાત્ સાધન મળે ને સાધ્ય સિદ્ધ ન થાય, એ બંને જ નહિ. સુખ મેળવવાને માટે મન, વચન અને કાયા તૈયાર છતાં, સુખ ન મળે તો સાધનની ત્રુટિ છે, એમ માનવું જ જોઈએ. ડાહ્યા માણસે તે ત્રુટિ પૂરી કરી દેવી જોઈએ અને પછી સુખની આશા રાખવી જોઈએ. કેવળ ઇચ્છા કર્યાથી વસ્તુ મળી જતી નથી. સુખની ઇચ્છા, વાતો અને દોડધામ આપું જગત કરે છે, પણ બધા ઉપર દષ્ટિ નાંખી જોશે તો આંગળીના ટેરવા ઉપર ગણાય તેટલા પણ સુખી જણાશે નહિ. જગતના પ્રાણીઓ કોઈ ને કોઈ દુઃખના પંજમાં સપડાએલા છે જ. એનું કારણ બહુ કાળજીપૂર્વક તપાસવું પડશે નક્કી કરવું પડશે કે-‘ સૌની ઇચ્છા સુખપ્રાપ્તિની હોવા છતાં પણ, આટલો મોટો ભાગ દુઃખી કેમ ? ’ જગતે સુખ શામાં કદખું ? કોઈએ આ પદાર્થની પ્રાપ્તિમાં અને કોઈએ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિમાં ! એ પદાર્થ કેવા ? અનિત્ય, અસ્થિર અને જે પોતાના નથી તેવા ! એવા પદાર્થોના યોગમાં સુખની આશા રાખે, તે સફળ કયી રીતિએ થાય ? જ્ઞાનિઓએ તો એવા પર, અનિત્ય અને અસ્થિર પદાર્થોને સુખના સાધન તરીકે ભાળ્યા જ નથી. દુનિયાના નાશવંત પદાર્થોના યોગમાં સાચું સુખ પ્રાપ્ત થાય એ શક્ય જ નથી. આથી સુખ અને દુઃખનું વાસ્તવિક કારણ શોધતાં, મહાત્માની પુરૂષોએ સંવર્ણો શાસ્ત્રોનું

દોહન કરી એક જ વસ્તુ નક્કી કરી છે, અને તે એ છે કે—

‘**दुखं पापात्-सुखं धर्मात् ।**’

‘ધર્મથી સુખ અને પાપથી દુઃખ.’—આમાં ક્યાંય મતભેદ નથી, એમ કહી શકાય : કારણ કે—લગભગ બધા ધર્મને સુખનું કારણ અને પાપને દુઃખનું કારણ કહે છે ! પણ એટલા માત્રથી જ કાર્ય-સિદ્ધિ થાય નહિ. ધર્મનું અને પાપનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ ન સમજાય, ત્યાં સુધી વળે શું ? ધર્મ થાય ક્યારે ? ધર્મના સ્વરૂપનો સાચો ખ્યાલ આવે અને તેનાં સાધનો હાથમાં આવે તો ! ‘આખું જગત જે સુખને માગે છે, તેનાં સાધનો ક્યાં ?’—એનો જ આપણે આજે વિચાર કરવાનો છે. જગતના જીવો સુખ તો માગે છે, પણ તે કેવું ? દુઃખ વિનાનું, પૂરું અને કદી ન જાય તેવું ! દુઃખવાળા સુખમાં પણ જે મળ મનાય છે, તેનું કારણ—દુઃખ વિનાનું સુખ મળતું નથી—એ છે, પણ જોઈએ છે તો દુઃખ વિનાનું જ, પૂરું અને કાયમ રહે એવું જ સુખ ! એ સુખ મેળવવાના ઇશિદાથી દુનિયા ધમધાદાર પ્રયત્ન કર્યે જાય છે, છતાં તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે જાનિએને તેનાં સાધનોનો વિચાર કરવો પડ્યો. આને અંગે શાસ્ત્રોમાં એ જ લખ્યું કે—‘સુખની ઇચ્છા અને મહેનત કરવા છતાં, તેના સાધનના જ્ઞાન અને સેવનના અભાવે જ, જગત દુઃખી થાય છે.’ આવું નિદાન કરીને, ઉપકારી મહાપુરૂષોએ ‘આ સુખનાં સાધનો છે અને આ દુઃખનાં સાધનો છે’—એમ શાસ્ત્રોમાં બતાવ્યું છે. સુખનું સ્વરૂપ અને દુઃખનું સ્વરૂપ, તે બન્નેનાં સાધનો અને એ સાધનોને સેવવાના ઉપાયો, એ શિવાય શાસ્ત્રોમાં ખીજું કંઈ છે જ નહિ. આ દુનિયામાં, પૂર્વના ભવોની વાત છોડી દઈએ તો પણ, આ મનુષ્યજીવન તરીકેનો જે સમય અથો, તેમાં એવો એક પણ સમય ગયો છે કે—જેમાં સુખ મેળવવાને માટે દરેક આત્માએ શક્ય છતાં ધમપછાડ કરી ન હોય ? અત્યાર સુધી બધી મહેનત સુખને માટે જ કરી છે : છતાં તે મળ્યું નથી, એમ તો લાગે છે ને ? જ્યાં સુધી આ વસ્તુનો

ખ્યાલ નહિ આવે, ત્યાં સુધી જ્ઞાનિઓએ બતાવેલાં સુખનાં સાધનોનું અર્થિપણું આત્મામાં નહિ જાગે અને એથી તેનો વાસ્તવિક અમલ પણ નહિ થાય. અત્યાર સુધીની મહેનત જો એકાંત સુખને આપનાર હોત, તો તો તમે સુખને પામ્યા શિવાય રહ્યા ન હોત. મહેનત જેવી-તેવી નથી : મહેનત કરવામાં કશી જ કમીના રાખી હોય એમ લાગતું નથી : સુખની લાલસા પણ ઓછી નથી : તેને માટે પ્રયત્ન પણ ધમધોધાર ચાલુ છે : છતાં એ મળ્યું નથી એ ચોક્કસ છે. આવું ઉત્તમ જીવન પામીને પણ કેવળ આંખો મીચીને જ પ્રયત્ન થાય અને ધીરજીત વસ્તુ મરતાં સુધી પણ ન મળે તોયે વિચાર કરવા ન ચોલાય, એ ભુલિ કયા જાતિની ? વર્ષો સુધી મહેનત કરવા છતાં-ઝંખના કરવા છતાં, એ સુખ ન મળે અને શાથી નથી મળતું એ વિચારવા ઊભા પણ ન રહેવાય-સાધનનું શોધન પણ ન કરાય, તો કહેવું જોઈએ કે-‘આર્યદેશ, આર્યજાતિ અને આર્યકુળમાં ઉત્પન્ન થયા છતાં-ઉત્તમ સામગ્રી મળ્યા છતાં, અજ્ઞાન કે મૂર્ખ આદમી મળેલ ચિંતામણિરત્નને જેમ નિષ્કુળ ગુમાવી દે, તેમ મળેલ ઉત્તમ સામગ્રી એણે ગુમાવી દીધી.’ જે દેશમાં ધર્મસંસ્કારો નથી, ઉત્તમ વિચારો કરવાનાં સાધનો નથી, તે દેશમાં જન્મેલા એમ ને એમ મરી જાય તો તે ક્ષતવ્ય ગણાય : પરંતુ તમારા માટે તો બચાવનો કોઈ માર્ગ જ નથી. આ દેશમાં, કે જ્યાં ઉત્પન્ન થયેલા મહાપુરુષોએ એકેએક વસ્તુ ઉપર સંપૂર્ણ અને હૃદયંગમ પ્રકાશ પાડતા લાખખો અથો લખ્યા અને કરોડો શ્લોકો રચ્યા, તે દેશમાં જન્મેલા તમે સુખનાં સાધનો સમજ્યા વિના જ મરી જાઓ, તો એ છતે અનાજે દુષ્કાળ જેવું ગણાય ! જમીન સારી, ખેડૂત સારો, હવા સારી, પાણી જોઈએ એટલું, પાક જખરો, લણનાર જખરો ને પોટલાં બાંધીને ઘેર મોકલી આપ્યાં તોયે દુકાળીયાની જેમ જીવ્યા ! આર્ય-જામિના ખેડુતોએ પાક તૈયાર કરી તમારે ઘેર ઘેર મોકલી આપ્યો, તોયે તમને વિચાર કરવાના કુરસદ નથી. પુણ્યશાલી એવા છો કે-

સુખનાં સાધનો અને તેના માર્ગો, ઉપકારી પુરૂષો ફરી ફરીને તમારે ઘેર આપવા આવે છે. આ દેશના મહર્ષિઓએ પોતાની સઘળી જીવિ અને શક્તિઓને—આત્મા, આત્માનું સુખ અને તેનાં સાધનોને વિચારવામાં વાપરી તથા તેની સઘળી સામગ્રી આપણી દૃષ્ટિ સન્મુખ મૂકી દીધી : છતાં તેનો વિચાર ન થાય તો—‘ સુકાળમાં દુકાળીયાની માફક જીવનારા જ આપણે છીએ ’—એમ કહેવાય અને એથી આપણું વર્તન કોઈ પણ રીતિએ પ્રશંસાપાત્ર ન જ ગણાય ! સામગ્રીને પામેલા વિચાર ન કરે તો વધુ ગૂંઠેગાર છે. જ્ઞાનિઓએ લખ્યું શું ? આ (ધર્મ) કરશો તો સુખ : અને આ (પાપ) કરશો તો દુઃખ. શક્ય ન હોવાના કારણે, દુઃખનાં સાધનોને છોડી સુખનાં સાધનોને સેવવાનો પ્રયત્ન ન કરી શકીએ, એ જૂદી વાત—પણ તેનો વિચાર સરખોય ન કરીએ, તો શું એ જ્ઞાનીમહર્ષિઓની પણ અવગણના નથી ? ગામમાં આવેલા સજ્જનને જમાડીને નહિ, પણ તેનું સન્માન કરવામાંથીએ જઈએ, તો શું એ સજ્જનની અવગણના નથી ? સાત્ત્વોથી તદ્દન અપરિચિત જ રહી એ અને મનગમતી પ્રવૃત્તિ કયે જઈએ, તો એ જ્ઞાની પુરૂષોની અવગણના નહિ ? કોઈ પૂછે કે—‘ જે સુખને ઈચ્છે છે, તેનાં સાધનો મેળવવા ચોવીસ કલાકમાંથી કેટલા કલાક વિચાર કરે છે ? ’—તો આજે તેનો તમારી પાસે શો જવાબ છે ? આજ તો બાર કલાકનો દિવસ અને ચૌદ કલાકનો આરાંભિક (વ્યાપાર—રોજગાર વિગેરેનો) પ્રમાદ : તેમજ બાર કલાકની રાત્રિ છતાં સોળ કલાકનો ઉંઘવાનો પ્રમાદ ! ‘ આવા જગતિ (?)ના જમાનામાં સુખનાં સાધનોનો વિચાર કરવા કલાકો માર્ગો, તે મળે ક્યાંથી ? ’ આવું પણ અમને કહેનારા નીકળે, એ અસંભવિત નથી. કલાકો નહિ તો મીનીટો છે ?—તે પણ નથી ? તમે બધા સંસારના અનુભવી હો, તો સંસારમાં કયે સ્થાને સુખ છે, એનો વિચાર કર્યો છે ? તે ન કરે તો તમને અનુભવી કહેવા કે ‘ બીજું કાંઈ વિશેષણ આપવું ? અનુભવી તરીકે ઓળખાઓ અને કોઈ એમ પૂછે કે—‘ સંસારમાં

ક્યા સ્થાનમાં સુખનો અંશ છે તે કહો '-તો તે ધડી માથું ખજ-
વાળવા માંડો, તે કેમ ચાલે ? એક વાત નક્કી છે કે-કદાંચ બધો
ત્યાગ નથી જોઈતો એમ કહે, મૂકવાની વાત નથી પાલવતી એમ
કહે, પણ સુખ નથી જોઈતું એમ તો કાઈજ નહિ કહે. જે તમારી
ધૃતિ છે, તે જ ધૃતિ ઉપકારી પુરૂષોની છે. તમે જેને માટે તલસો
છો, તે વસ્તુજ આપવા તેઓ ધૃતિ છે. એમાં ભેદ નથી, પણ
તમે સુખ માન્યું છે જુદી દશામાં અને આ જાનિઓ બતાવે છે
જુદી દશા. ભેદ અહીં જ છે. આ ભેદને ટાળવા માટે એક જ ઉપાય
છે અને તે એ કે- 'તમે જે સાધનાને સુખનાં સાધનો માન્યાં છે
અને જેની પ્રાપ્તિ આદિના પ્રયત્નમાં તમે કસ્યા છો, તેમાં સુખ
આપવાની અને તે પણ તમે હૃદયથી ધૃતિ છો તેવું દુઃખ વિનાનું,
પૂરું અને કદી ન જાય તેવું સુખ આપવાની તાકાત છે કે કેમ તે
વિચારો.' તમે તે વિચાર્યું છે ? મહેનત રાત-દિવસ કરી રહ્યા છો,
એ તો દેખાય છે : તો આ બધી મહેનત શું વિચારહીનપણે જ કરી
રહ્યા છો ? કેટલી વિચિત્ર દશા છે ? રોજ કેટલા કલાક કામ કરો છો ?
તે સઘળું સુખને માટે ને ? વર્ષોથી કરો છો : આજથી નહિ : છતાં
જાતી ઉપર હાથ મૂકીને કહી શકો છો કે- 'તમને શાંતિ છે ?'

અમે સાધુ થવામાં છેતરાયા નથી :

જો એ ન હોય, તો પછી આપણે જાનિઓએ બતાવેલાં
સાધનોનો વિચાર કરવો જોઈએ ખરો ને ? એક નવી વસ્તુ દુનિયાને
બતાવતી હોય, તો જે સંજોગોમાં દુનિયા બેડી હોય, તેની નિષ્ફલતા
બતાવતી જોઈએ ને ? સુખ જોઈએ અને દુઃખ જોઈતું નથી, એ
વાત નક્કી છે. એક સુખ માટે ગામ-ધર-કુટુંબ છોડી સેંકડો કાષો
ફર આવી ચડ્યા છો. અહીં મુબંઈમાં જન્મેલા ને મુબંઈમાં જ
રહેનારા તો થોડા. જન્મ-મૃત્યુ-ગામ-નગર-દેશ-જાતિ-કુટુંબ-
પરિવાર-સ્નેહી-સંબંધી-બંધાને છોડી, શક્તિમાન હોય તો બે-

ચાર સ્નેહીને યગલમાં મારી, તમે અહીં દોડ્યા આવ્યા છો. ઓછો ત્યાગ કર્યો છે ? તમે પણ તેવા ત્યાગી તો છો, પણ એ ત્યાગ રાગના ધરનો છે, માટે વખાણવા જેવો નથી. રાગના ધરનો ત્યાગ આત્માને લાભ નથી કરતો, પણ હાનિ કરે છે. ખેર. આપણી વાત તો એ છે કે-તમે સુખને માટે, પ્રયત્ન નથી કરતા એમ તો નહિ કહેવાય. ઇચ્છા છે, મહેનત કરો છો અને ત્યાગ કરવા પણ તૈયાર છો, એ જાતિની તમારામાં કશી અયોગ્યતા નથી, પણ બધી યોગ્યતા છે ! ઇચ્છા છે, મહેનત છે અને ભોગ આપવાની તૈયારી પણ છે ! તમે નિર્બળ પણ નથી ! તમે આ બધુંએ સુખને ધરાવે ક્યું છે, એની કાણ ના પાડશે ? હવે વિચારવાનું એ છે કે-બધું ક્યું, પણ દુઃખની હોળી ચોલવાતી નથી અને જ્યાં જવ ત્યાં નવી હોળી સળગે છે, એનું કારણ શું ? રવિવારે કેમ બેસી રહો છો ? ગવર્નમેન્ટે બેસાર્યા માટે ! જેને અનાય છે, એણે પણ આઠ દિવસમાં એક દિવસ ધર્મ માટે રાખ્યો. તમને રવિવારે કુરસદ છે, તે તમે કેટલાય નિર્લોભી અને સંતોષી છો એને આભારી નથી. મોટી શહેનશાહતના માલીક આઠ દિવસમાં એક દિવસ નિવૃત્તિ માટે કબૂલ રાખ્યો અને એની આજ્ઞાને લઈને તમે કબૂલ રાખ્યો : પણ તમે ઓછા લોભી કે સંતોષી બનીને એક દિવસેય કાઢ્યો છે ? તમે તમારી જાતે એવા કોઈ દિવસો ધર્મના હેતુએ કાઢ્યા હોય તો લાવા ! ધર્મગુરૂને બાજુએ રાખો, કેમકે-તેઓ માટે તો આજના કેટલાક એમ પણ કહે છે કે-‘ તે તો નવરા છે. નવરા તો ગમે તેમ અને ગમે તેટલા દિવસો કાઢે, પણ કામગરને તેમ કરવું કેમ પાલવે ? મુ’બઈ આવેલા એમ કહે છે કે-‘ કમાવા આવ્યા છીએ ! ’ અને દેશમાં ગયેલા એમ કહે છે કે-‘ શાંતિ ભોગવવા આવ્યા છીએ ! ’ ત્યાં બેસવામાંથી એટલે કે-માની લીધેલી શાંતિના ભોગવટામાંથી અને અહીં ધમાચકડીમાંથી ટાઈમ મળતો નથી. તમે જે કુરસદ મેળવો છો, તે જાતે મેળવો ત્યારે કિંમતી ગણાય.

સુખની ઇચ્છા છતાં સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી, એ નિશ્ચિત છે : પણ તેના કારણેના વિચાર કેને છે ? જ્ઞાનિઓને કહ્યા મુજબનાં સાધનો સેવવાની જરૂર છે, એ દર્શાવવા માટે આપણે આટલું બધું ચિંતન કરી રહ્યા છીએ : ત્યારે કહો કે-‘અત્યાર સુધી સુખને માટે મહેનત અને પ્રવૃત્તિ છતાં પણ, સુખ જેવી ચીજ હાથમાં આવતી નથી, તો શું કરીએ તો સુખની પ્રાપ્તિ થાય ?’ જ્ઞાનિઓ કહે છે કે-‘બહુ જોયું અને બહુ શોધ્યું : અમને તો ધર્મમાં સુખ દેખાય છે, પાપમાં દેખાતું નથી.’ પણ એ જગતના પ્રાણિઓને જ્યે ક્યારે ? પોતાના અનુભવનો સદુપયોગ કરે તો ? અત્યાર સુધીના પ્રયત્નો જે જે ફળની પ્રાપ્તિ માટે થયા, તે ઉપર મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ વિચાર કરે, તો જરૂર એમ સમજાય કે-‘સુખની ઇચ્છા અને મહેનત છતાં, અમે સુખને પામી શક્યા નહિ.’ પામ્યા હો, તો તે બતાવવાની છૂટ છે. અમે (સાધુઓ) પણ કાંઈ દુઃખી થવા નીકળ્યા નથી. વાહનમાં બેસવું નહિ, પગે ચાલવું, વિગેરે સુખને માટે છે-દુઃખને માટે નહિ. અત્યારે જે કાંઈ સહીએ છીએ, તે દુઃખને માટે સહતા નથી. તમે બીજી કોઈ કાર્યવાહીમાં સુખ જોયું હોય તો બતાવો, તો અમે પાછા ફરીએ નહિ તો તમે પાછા ફરો. બેમાંથી એક કરો. કાં તો અમારી દિશા પલ્ટો, નહિ તો તમારી ફેરવો ! આટલી મહેનત છતાં તમને એમાં સુખ ન દેખાયું હોય, તો અમે કહીશું કે-‘અમારી બુદ્ધિનો અમે ઠીક ઉપયોગ કર્યો છે : અમે છોડનામાં ડહાપણ વાપર્યું છે !’ નહિ છોડનારાએ લહાણ કાઢી નથી, એમ નક્કી થઈ જાય અને અમે ક્યું છે તે યોગ્ય હોય તો, તેનો જગતમાં પ્રચાર કરે, એમાં કાંઈ ગૂં-હો નથી. સાધુપણું એટલે શું ? મારા-તારાનો ત્યાગ કરી, સંસારત્યાગી બની, કેવળ આત્મકલ્યાણના આચાર-વિચાર વિગેરેમાં લીન રહેવું તેજ સાધુપણું છે ! તેમાં ત્રુટિ રહે ત્યારે એમ માનવાનું કે-‘સાધનો તો મજેનાં મળ્યાં છે, પણ એને જોઈતી રીતિએ સાધવાની શક્તિ પ્રગટી નથી,

ઝોટલી અમારી ખામી છે. પોતાની જાતને ભુદ્ધિમાન માનતા આને ધણા માણસો દુનિયામાં ફરે છે, પણ બધા કહે છે કે-‘ અમે દુઃખી છીએ ! ’ કોઈ એવું કહેતો નહિ આવ્યો કે-‘ અમે સંપૂર્ણ સુખી છીએ ! ’ હોય તો અહીં બોલી શકે છે. ‘ તમે જે સંયોગોમાં, જે કાર્યોમાં અને જે પ્રવૃત્તિઓમાં પડ્યા છો, તેમાં સુખ નથી ’- એવું હું કહું છું : કારણ કે-મને એમ લાગે છે અને શાસ્ત્ર પણ એમ જ કહે છે કે-‘ કોઈ સુખી નથી, બધા દુઃખી છે ! ’ અમારી જેમ તમારો જાતિ-અનુભવ પણ એમ જ કહે છે. માટે જ- ‘ સંસાર એ ત્યાગ્ય છે અને અનન્તજ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ સંયમની સાધનામાં પ્રવૃત્ત થઈ સંયમસાધનાની દશામાં અપ્રમત્ત બનવું એ જ હિતકારક છે. ’-એમ અમે કહીએ છીએ.

દુનિયાના પદાર્થોથી સાચું સુખ નથી મળવાનું :

સુખ જેવી ચીજ બધા માગે, ઇચ્છે, છતાં બધાને ન્યારે ને ત્યારે એની એ જ શંકા રહ્યા કરે કે-‘ સુખનું સાધન શું ? ’-એ કેટલું આશ્ચર્યજનક છે ? કોઈ કહે કે-‘ પૈસામાં સુખ. ’ તો એમાંયે દેવાળું નીકળ્યું : બીજો કહે છે કે-‘ પૈસા તો મળ્યા, પણ ક્ષણની શાંતિ નથી. ’ ત્રીજો કહે છે કે-‘ લક્ષ્મી છે, પણ ખાનાર કોઈ નથી. ’ ચોથો કહે છે કે-‘ ખાનાર છે, પણ ગાંડો થઈ ગયો છે. ’ અને પાંચમો કહે છે કે-‘ બધું છે, પણ શરીર ખરાબ બની ગયું છે. ’ હિન્દુસ્થાનના શહેનશાહ કહે છે કે-‘ રાજ્યમાં બળવો જાગ્યો છે. ’ એમના મનનું એ જાણું : તમારા મનનું તમે જાણો. શાન્તિ કેવી છે, એ વિચારજો. રાજ્ય-સાહ્યમી-લક્ષ્મી-ઋદ્ધિસિદ્ધિ-મોટાઇ-માનપાન હોવ. ત્યાં પણ સુખ ન દેખાય, તો તો શાસ્ત્રને શરણે આવવું કખૂલ છે ને ? શાસ્ત્ર કહે છે કે-‘ સુખ કોઈ જૂદી વસ્તુમાં છે. તમે જે વસ્તુઓના યોગમાં સુખ માની રહ્યા છો, તેનાથી કોઈક બીજી જ વસ્તુમાં સુખ સમાયેલું છે. ’ આ વાત થોડી-ધણી પણ હૈયામાં

જ્યોત્ત્ય, પાયો ખોદાઈ જાયને ફેર જ મંડાણ મંડાય તો ઠીક. જૂદી વાત કહેતી હોય, ત્યારે પ્રથમ વિપરીત વિચારેથી થઈ રહેલું નુકશાન તો બતાવવું જોઈએ ને ? દુનિયાના કાઈ પણ આત્માને, જે સુખ તે માગે છે, તે તેને નથી જ. સુખનું સાધન તે, કે જે બધા માટે સરખું સુખ આપે. સરખી રીતિએ સેવાય છતાં એકને સુખ આપે અને બીજાને મારે, તે સુખનું સાધન નથી. સમષ્ટિગત સુખના સાધનનો નિર્ણય થવો જોઈએ. દુનિયાનો કાઈ પણ પદાર્થ આપણા આત્માને સુખ આપે તેમ નથી. દુનિયા કેવું સુખ ચાહે છે ? દુઃખ વિનાનું, પૂરું અને કાયમનું ! એમાં ફેરફાર હોય તો કહો. જે સુખ આવ્યા પછી દુઃખની અસર ન થાય અને મળ્યા પછી કાઢતી ઇર્ષ્યા કરવાપણું રહે નહિ !! આજે ધંણા તો ઇર્ષ્યાથી દુઃખી થાય છે. જ્યાં સુધી અધિક-ઓછાપણું રહેવાનું, ત્યાં સુધી ઇર્ષ્યા પણ જીવતી ને જાગતી રહેવાની ! ઇર્ષ્યા આવી ત્યાં સુખ અળીને ખાખ થવાનું. ત્યારે દુનિયાના જીવો જે સુખને ઇચ્છે છે, તે કેવા પ્રકારનું છે ? ટૂંકમાં કહીએ તો-દુઃખ વિનાનું, પૂરેપૂરું-થોડું નહિ અને તે મળ્યા પછી પણ જે ચાલ્યું જાય તેવું નહિ. દુનિયાનાં પદાર્થોમાં તે સુખ આપવાની તાકાત નથી તે નથી જ. મોજમજાહમાં, સાલ્ગીમાં, અમન-ચમનમાં પડેલા લોકોને તેટલા જ માટે ત્યાગી થવાની અમે ઉદ્દેશોપણ કરીએ છીએ. મોટા અંગલાઓમાંથી પણ અંતે બહાર નીકળવાનું છે : અને તે વખતે અમે કહીએ છીએ કે- 'તે કદાચ એવી પણ જગ્યાએ ફેંટી દેવામાં આવશે કે-તે અંગલા પણ શલ્યની માફક ખૂંચશે.' દુનિયાની સઘળી સામગ્રીઓ અમને કારમી લાગે છે. એમાં ફસાઈને તમારા સુખના મનોરથોના બુકા ન થઈ જાય, એટલા માટે બધું છોડીને બહાર આવવાનું અમે તમને આહ્વાન કરીએ છીએ. કાઈ એમ કહી દે કે- 'બીખારી કેમ બનાવો છો ?' પણ બીખારી તો તે છે કે- 'જે રોટલા માટે રૂએ : મોટાઓની મ્હોબત માટે આજીજી કરે.' પણ જે પોતાના સ્વરૂપમાં

હોતો રહે, તે બીજારી નથી. તમે જેને વળગીને બેસો છો, તે છોડી દો તો અમે વધુ રાજ થઈએ. જે વસ્તુમાં તમે બેસો છો તે ખોટી છે : દુઃખ આપનારી છે : તેટલા માટે અમે બહાર નીકળવાનું કહીએ છીએ. બહાર કાઢવામાં અમારો બીજો આશય નથી. એ વાત તમારા હૃદયમાં દઢ થવી જોઈએ.

જગતને ઉંચામાં ઉંચો મહાન અહિંસાધર્મ :

પ્રાણીમાત્ર સુખને ઈચ્છે છે, એમાં બે મત નથી : દુનિયાની સાંભળી અને રંગરાગમાં સુખ નથી : તેમજ દુઃખ વિનાનું, સંપૂર્ણ અને શાશ્વત સુખ ધર્મથી જ છે, એવો નિરધાર કર્યો : આ ઉપરાંત પાપથી દુઃખ અને ધર્મથી સુખ એ પણ નક્કી કર્યું : હવે એ ધર્મ કયો ?,—એ આપણે વિચારીએ.

આર્યદેશના સર્વોત્તમ આદર્શનાં અનેક પ્રતિબિંબોમાંથી એક આહું પ્રતિબિંબ હૃદયમાં ધરીને, એક કવિએ જગતના પ્રાણીઓને ટુંકમાં ધર્મનો સાર સમજાઈ જાય, એ માટે ફરમાવ્યું છે કે—

“શ્રૂયતાં ધર્મસર્વસ્વં, શ્રુત્વા ચૈવાવધાર્યતામ્ ।

આત્મનઃ પ્રતિકૂલાનિ, પરેષાં ન સમાચરેત્ ॥૧॥ ”

એ કવિ એમ કહે છે કે—‘ ધર્મનું સર્વસ્વ જેમાં સમાય છે, એવા ધર્મના સારને સાંભળો અને સાંભળીને હૃદયમાં ઉતારો કે પોતાના આત્માને જે દુઃખ રૂપલાગે, તે બીજાના પ્રત્યે આચરવું નહિ. ’

સઘળાય ધર્મોનો સાર ટુંકમાં શો કહ્યો ? તમારા આત્માને જે વસ્તુ દુઃખ રૂપ લાગે, તે વસ્તુનો અમલ બીજાના પ્રત્યે કરવો નહિ. અપમાન, તિરસ્કાર, મારપીટ, ગાળ—એ તમારા આત્માને ગમે ? કોઈ બળવાન તમને યુદ્ધી ખજી અગર તમારૂં ગળું દાબે, તો તેથી તમને આનંદ થાય કે દુઃખ થાય ? તમને શું સુખ રૂપ ? ‘ જેટલી ઝીંજ મને દુઃખ રૂપ હોય, તેટલી મારે બીજા પ્રત્યે આચરવી નહિ. ’—આટલું દરેક આદમી શીખી જાય, તો આ દુનિયામાં ઝઘડો—

રગડો રહે નહિ ! આ ઉત્તમ કોટિનો ધર્મ છે. સામાન્ય જ્ઞાનિઓએ પણ સર્વ ધર્મનો નિષ્કર્ષ આ કહ્યો. આ ધર્મ પણ પૂરેપૂરો ક્યારે પળાય ? ધરવાળાથી-અંગલાવાળાથી આ ધર્મ પૂરેપૂરો નહિ પળાય. જે પૂરેપૂરો ન આવરી શકે, એને માટે થોડો ! થોડા પ્રમાણમાં ધર્મ સેવનારની પણ વૃત્તિ કયી જોઈએ ? એજ કે-કોઈ પણ પ્રાણિને દુઃખ થાય એવી પ્રવૃત્તિ ન કરવી ! શિવાય કે-તેને વર્તમાનમાં ક્ષણિક દુઃખ થાય, પણ અન્તે એનું હિત થતું હોય તો ! પરિણામે હિત, એજ સાચું હિત છે. આ એક જ ધર્મ દુનિયાના બધા પ્રાણિઓ કબૂલ કરી લે અને તે મુજબ વર્તવા મંડી પડે, તો રાજ્યને પોલીસ, કોર્ટ કે ધારાસભ્યની જરૂર ન પડે. ‘મારા પૈસા કોઈ લઇ જાય, તો મને દુઃખ થાય’-માટે મારે કાંઈના લેવા નહિ : ‘હું કોઈને ત્યાં મારી ચીજ મૂકી આવું અને તે મને ન આપે, તો મને દુઃખ થાય’-માટે મારે કોઈની થાપણ ઝોળવવી નહિ : ‘મારા ઉપર કોઈ ખોટું આજ ચલાવે, તો મને દુઃખ થાય’-માટે મારે બીજા ઉપર આજ ચલાવવું નહિ : ‘રસ્તે ચાલતાં કોઈની મને ઠોકર લાગી જાય, તો મને પીડા થાય’-માટે મારે એવી રીતિએ ચાલવું નહિ, કે જેથી બીજાને ઠોકર વાગે : ‘કોઈ મારી હાંસી કરે, તો મને દુઃખ થાય’-તો મારે બીજાની મસ્કરી કરવી નહિ : આટલો વિચાર અને વિવેક આવી જાય, એનું જ નામ માણસાઈ છે. આ વિવેક ન હોય તો માણસાઈ નહિ ! આ વિચાર આવે તો અનીતિ, હિંસા, અસત્યવાદ, ચોરી, પારકા ઘરમાં પેસવાનું, પારકી લક્ષ્મી પડાવી લેવાનું, ગુસ્સે કરવાનું કે અકડાઈ રાખવાનું ભાગવા જ માંડે. આ ધર્મ ગમી ગયો ? અમોને તકલીફ રૂપ લાગે, તે બીજા પ્રત્યે આચરવું નહિ ! હવે કહેવું પડશે ને કે-‘કોઈ પણ પ્રાણિને મારવો નહિ : કોઈ પણ જનનવર ઉપર તલવાર કે ચપ્પુ ચલાવવું નહિ !’ બરાબર ! ‘કોઈ સ્વાદનો અર્થાં માફ જ લોહી કાઢી પીએ તો મને દુઃખ થાય, તો મારાથી બીજાનું લોહી કેમ કઢાય ?’-એ નક્કી થયું ને ? આ નક્કી

થાય, તો કોઈની વાતમાં જૂડું નહિ બોલાય, બેના બાર નહિ જ લેવાય. આમાં કઠીનતા હોય તો બોલો ! આ ધર્મને જે દિવસે પૂરેપૂરો પાળવો હશે, એ દિવસે ધરત્યાર આદિ ફરજિયાત છાડવાં પડશે. તમને જો કોઈ જૂડું બોલાવતું હોય તો એ ધરત્યાર આદિ છે ! એમાં રચ્યા-મચ્યા છા, માટે જ હિંસક બન્યા છા ! શરીરની પૂજા ગમી છે, મનગમતું પહેરવું-ઓઢવું ગમે છે, માટે જ કોઈનો જન લેતાં-જૂડું બોલતાં-માલ ઉચાપત કરતાં-લાગ મળી જાય તો કોઈના ઘરમાં પેસતાં અને બાજાં પણ તેવાં અનાયારી કૃત્યો કરતાં ગભરામણ થતી નથી. જ્યાં સુધી જાળજા લાગુ હોય, ત્યાં સુધી પાપ કર્યા વિના ચાલે જ નહિ અગર પાપ થયા વિના રહે નહિ. તમે પાપ ન કરો અને સાથી પણ પાપ ન કરે તો આનંદ થાય, એ દશા ક્યારે આવે ? આ ધર્મ હૈયામાં વસે તો ! “ મને પ્રતિકુળ કોઈના પ્રત્યે ન આચરવું ”-આ ધર્મને સંપૂર્ણપણે પાળવાની ભાવના જે દિવસે આવશે, તે દિવસે આ (ઓઘા) થિચાય બીજું શરણ નથી. આંખે ન દેખાય તેવા પણ જીવાના પ્રમોજન માટે-રક્ષા માટે અમે આ (ઓઘા) રાખીએ છીએ. આનું જ નામ અહિંસાધર્મ છે. દુનિયાના સર્વ પ્રાણિઓ આ ધર્મ વ્રમ્ભે, તો રાજ્યસત્તા પણ કહી દે કે-‘ અમારે સત્તા ન જોઈએ. ’ આ પ્રકારે પૂરા ફકીર થાયો : ન થવાય તો અડધા ફકીર બનો : અને તે પણ ન અને તો જેઓ ફકીર થાય, તેને સારા તો માનો જ ! સઘળાં પાપોને વર્જ-‘ મારી જતને જે દુઃખ રૂપ થાય તે બીજા પ્રત્યે નહિ આચરું ’-એવી પ્રતિજ્ઞા લઈને જેઓ નીકળે, તેના પ્રત્યે દુર્ભાવના થાય, એવો ક્યો દુર્ભાગી કે કમનશીમ હોય ? જેને દુર્ભાવના થાય, તેને ધર્મની પીઠાન નથી. જે માણસ સ્વાર્થ, રસ, લાલસા, મોજમગ્નહ માટે હજારને દુઃખ આપતાં અચકાતો નથી અને એવી હિંસામાં જ જેને એક યા બીજા પ્રકારે આનંદ આવે છે, તેને જ આ સાચો સાધુધર્મ અપોચ લાગે. આજના ફટલાક જીવાનીયાઓને તો નશી ચઢ્યો છે :

તેવા જીવાનીયાઓનું ખમીર ઉધે માર્ગે વહી રહ્યું છે : તેને સીધે માર્ગે વહેવડાવવા આ પ્રયાસ છે. જેઓ મર્યાદાને લધે છે, તેઓનું મે વર્તન અપમાનને લાયક બને છે. જગતમાં એવાઓના વર્તનને બંધાં સુધી જગજ્ઞર ફીટકાર નહિ થાય, ત્યાં સુધી તેઓની સાન દેડાણે નહિ આવે અને બીજાઓ બોળપણુ આદિથી તે રસ્તે દોરવાતાં અટકશે નહિ. આજના ક્રેટલાક જડવાદી બનેલા જીવાનીયાઓની અને તેવાના હથીયાર બનેલા જુદાઓની મતિ આવરાઈ ગઈ છે. મેઓ હવાઈ કીલ્લાઓ બાધી રહ્યા છે. તેમને સમાનવાદ ફેલાવવો છે, પણ એમના પોતાના અંગમાં જ સમાનતા નથી, એને એ જોઈ શકતા નથી. પાંચ આંગળીઓમાં ૫ બંધે વિષમતા ! એક દૃષ્ટિએ સમાનતાનો અર્થ તો એ થાય કે-‘દુશ્મન પ્રત્યે દ્વેષ નહિ અને માની લીધેયુ’-વાસ્તવિક નહિ એવું-ભલું કરનાર પ્રત્યે આંધળો રાગ નહિ !’ પણ આમની તો સમાનતા પણ જૂદી જાતની ! ઉધી સમજણ છે, ઉ-માર્ગે ચડી ગયા છે અને તેથી તેમના દેદાર ભય રૂપ બની ગયા છે : કારણ કે-અહિંસાધર્મના પ્રેમ રૂપી માણસાઈ નાશ પામી ગઈ છે. દેખાવડો મનુષ્ય પણ ગાંડાની માફક તલવાર લઈને ફરે, તો સામે કાણ જાય ? ઉદ્દું લોકા ધરનાં આરણાં બંધ કરે. તે કહે કે-‘હું રૂપાળો છું.’ પણ સામા કહે કે-‘જેવા લાયકય નથી.’ તેમ અહિંસા જેવી વસ્તુ આખા જગતને સુખ આપનારી છે-એ જુદા નાશ પામી ગઈ છે, તેથી આ ઉદ્દંડતા આવી ગઈ છે. તેને કાઢવા પ્રયત્ન કર્યા શિવાય છૂટકો નથી. અહિંસા શબ્દનો પ્રયોગ કરવો અને અહિંસાને તેના સાચા સ્વરૂપમાં માનવી, એમાં પણ ભેદ છે. સાચો અહિંસક દુન્યવી કોઈ પણ પદાર્થનો લોલુપ હોતો નથી. સાચી અહિંસાનું પાલન દુન્યવી પદાર્થોના રાગી કરી શકતો જ નથી. સાચો અહિંસાધર્મ આત્માને આત્માથી પર એવી વસ્તુઓને મેળવવા માટે પાગલ બનાવી દેતો નથી. એટલે અહિંસાના નામે હિંસાના હિમાયતી ન બની જવાય, તેની પણ આજે ખાસ કાળજી રાખવા જેવી છે.

આથી આપણે ધર્મની સમજણ આપવા માટે ટુંકી વાત એ કહી કે-
'પોતાને જે પ્રતિકૂળ હોય, તે બીજા કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે આચરવું નહિ.' આ સિદ્ધાંતનો જીવનમાં યથાર્થ અમલ કરવા માટે શ્રી સર્વજ્ઞ
પરમાત્માએ ફરમાવેલ માર્ગે જ પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે.

ધર્મનાં-સુખનાં ત્રણ મૂખ્ય સાધનો :

જગતના પ્રાણિઓ સુખને ચાહે છે, તેમાં એ મત નથી જ :
તેને માટે ધર્મયોગી પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, તેમાં પણ એ મત નથી :
તે છતાં સુખી નથી, એ વાત પણ નિશ્ચિત છે, એટલે એમાંય એ
મત નથી : સુખ ધર્મથી જ થાય છે, બીજાથી નહિ-એ પણ નક્કી
છે : અને એ ધર્મ તે કે- 'પોતાને પ્રતિકૂળ બીજાની પ્રતિ આચરવું
નહિ.' હવે આ ધર્મ જીવનમાં આવે ક્યારે ? ત્રણ બાબતો હોય તો !
એ ત્રણ બાબતો ક્ષી છે, તે દર્શાવતાં એક મહાપુરૂષ ફરમાવે છે કે-

“ સાધુસેવા સદા ભક્ત્યા, મૈત્રી સત્ત્વેષુ ભાવતઃ ।

આત્મીયગ્રહમોક્ષશ્ચ, -ધર્મહેતુપ્રસાધનમ્ ॥ ૨ ॥ ”

૧-હમેશાં હૃદયના બહુમાનપૂર્વક સાધુસેવા,

૨-પરમાર્થવૃત્તિથી પ્રાણિ માત્ર પ્રત્યે બદલાની આશા વિનાની
પ્રીતિ, અને-

૩-દુનિયાના નાશવંત પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપણાની બુદ્ધિથી
મોક્ષ !

ધર્મના હેતુને સિદ્ધ કરી આપનારાં આ ત્રણ સાધનો છે,
માટે જ તે સાચા સુખનાં પણ સાધનો છે.

સુખનું પહેલું સાધન સાધુસેવા :

સુખનું પહેલું સાધન-“સાધુસેવા સદા ભક્ત્યા”-એ છે.
હમેશાં ભક્તિથી-હૃદયના બહુમાનથી, સાધુજનોની સેવા
કરવા તત્પર રહેવું, એ સાચા સુખનું પહેલું સાધન છે. સાધુ

એટલે ગુણોએ કરીને વૃદ્ધ-વયે કરીને જ નહિ. વયે ધરડા તો એવા ધણા છે, કે જે નામ દેવાને પણ લાયક નથી : માટે ગુણવૃદ્ધની સેવા, એમની આજ્ઞાનું પાલન ! હૃદયના બહુમાનપૂર્વક હમેશાં ગુણોએ કરી વડિલની આજ્ઞામાં રહેવું, એ સુખનું પહેલું સાધન છે, વિશ્વમાં સુખનું પહેલામાં પહેલું સાધન આ છે. આ ગુણ જેનામાં આવે, તેનામાં વિનય હોય કે ઉદ્ધતાઈ ! લયુતા હોય કે મોટાઈ ! એ નીચું જોઈને ચાલે કે છાતી કાઢીને ? ગુણથી મોટા પ્રત્યે હૃદયથી બહુમાન હોય અને હમેશાં એની આજ્ઞાની ઝંખના કરતો હોય, તે નમેલો રહે કે અક્રુડ ? દુઃખની વાત છે કે- ‘આજે જ્યાં જ્યાં જોઈશું, ત્યાં ત્યાં ધર્મસ્થાનોમાં પણ મોટાઈની ખોટી અને તુચ્છ વાસના કાઢવાનો પ્રયત્ન થતો નથી. દેવ એટલે રમકડું ! ગુરુ એટલે અમારા કહ્યા પ્રમાણે ચાલનાર !! અને ધર્મ, એ કુરસદમાં લહેજતનું સ્થાન !! !-આ મનોદશાનો આજે કેટલાકો ભોગ થઈ પડ્યા છે.’ આજનો શોખીન મંદિરમાં જાય તો ધર્મને ત્રાસ થાય : દુનિયાના પરમ તારક પાસે જાતી કાઢીને ઉભો રહે અને તેમાં બહાદુરી માને, તેના જેવો પામર કેાણ ? જેને ગુણવાન પ્રત્યે બહુમાન નથી, તેને સુખ સાંપડે કયી રીતિએ ? આત્મગુણોના પ્રગટીકરણમાં જ વાસ્તવિક સુખ રહેલું છે અને ગુણવાન આત્માઓ પ્રત્યે બહુમાન, એય ગુણપ્રગટીકરણનું એક વિશિષ્ટ કારણ છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે-સાચા ગુણવાનની આજ્ઞા મુજબ જીવન ધડવા જે જે આત્માઓ તૈયાર નહિ હોય, તે તે આત્માઓને ત્રણ કાળમાં-માયાં કુટીને મરી જશે તો પણ, સાચું સુખ નહિ જ મળે !

ગુરુસેવાનું રૂઢું :

સુખના પહેલા સાધન તરીકે ગુરુસેવા કહી. એ કહેનારા મહાપુરૂષે ગુરુસેવાના યોગે આ લોકમાં પ્રાપ્ત થતાં ત્રણ મહાફલો પણ ગણાવ્યાં છે. તે એ છે કે-

“ ઉપદેશઃ શુભો નિત્ય, વર્ણનં ધર્મચારિણામ્ ।

સ્થાને વિનય इत्येतत्-સાધુસેવાફલં મહત્ ॥ ૩ ॥ ”

‘ ૧-૬મેશાં શુભ ઉપદેશ, ૨-ધર્મ આચરનારા આત્માઓનું દર્શન, અને ૩-સ્થાને વિનય : આ ત્રણ સાધુસેવાનાં મહાફલો છે. ’
 ૬મેશાં સાધુઓ પાસેથી સુંદર ઉપદેશ મળે. એના પરિણામે હિંસા, જાહ, ચોરી, વ્યભિચાર વિગેરે દુઃખના કારણ રૂપ પાપોથી અચવાનેા પ્રયત્ન સ્વાભાવિક રીતિએ જ થાય. વિષયોનું સેવન સર્વથા ન છોડી શકે, તો તેના ઉપર અંકુશ તો મૂકે જ. ‘ સદ્ગુરૂના સદુપદેશને પામી, તેને પચાવનાર પૈસા માટે લોભાઈ ન જાય, વાત-વાતમાં ઘુસ્સે ન થાય, અક્રુડ ન બને, કપટગ્નમાં જગતને ન ફસાવે, લોભને વશ થઈ સારાસારને ન જૂલે, રાગમાં અંગ્રામ અનર્થ ન કરે, દુશ્મન પ્રત્યે પણ દ્વેષ કરવાનું જૂઠી જાય, કલ્યા કંકાસ ન વધારે, કોઈના ઉપર ખોટાં આગ ન મૂકે, સુખમાં છટ્ટી ન જાય, દુઃખમાં દીન ન બને, પારકાની નિન્દા ન કરે, માયા-મૃષાવાદ ન સેવે, તેમજ સાચાને ખોટું અને ખોટાને સાચું કહેવાની અધમતા ન કરે ! ’ બીજું સદ્ગુરૂ પાસે અનેક ધર્માત્માઓ આવતા જ હોય, એટલે એવા ઉત્તમ પુરૂષોનું દર્શન થાય : અને ત્રીજું કયા કયા આદમી સાથે કયી કયી રીતિએ વર્તાય, એ પણ સમગ્નય. સ્થાને સ્થાને કરવાનો વિનય સમગ્નય. આ સમગ્નય જાય, તો દુનિયામાં મૂંઝેલો કાણુ રહે ? ’ યોગ્ય રીતિએ વર્તતાં આવડે, તો ખોટી પ્રવૃત્તિ રોકાય અને સાચી પ્રવૃત્તિ શરૂ થાય : અધમતા અટકે અને ઉત્તમતા આવે : પાપવૃત્તિ નાશ પામે અને પુણ્યવૃત્તિ જાગે : ભડું કરવાની ભાવના થાય અને જૂઠું કરવાની બુદ્ધિ નાશ પામે : ભૂંટવાની અધમતા અટકે અને દાન દેવાની ઉદારતા જાગે : અધમ આચરણ ન સેવાય, જાગ દેવાનું મન ન થાય અને કોઈ ગાળ દઈ પણ દે, તોય તે સાંભળીને સહન કરવાનું મન થાય : તેમજ ખોટાની વસ્તુ કોઈ લઈ જાય તો સંતોષ માને અને બીજાનું લઈ

લેવાની વૃત્તિ નાશ પામે! આ સુખનું સાધન ખરું ને? ખરું જ : કારણ કે-આના ચોગે આ લોકમાં પરમ શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે અને પરિણામે સંપૂર્ણ, શાશ્વત તેમજ દુઃખના અંશમાત્રથી ય રહિત એવું વાસ્તવિક સુખ મળી રહે છે.

સુખનું બીજું સાધન-મૈત્રીભાવ :

સુખના બીજા સાધન તરીકે કહ્યું કે-

“ મૈત્રી સત્ત્વેષુ ભાવતઃ ”

જેટલા પ્રાણીઓ જગતમાં છે, તે બધાના પ્રત્યે પરમાર્થવૃત્તિથી, કાંઈ પણ જાતિના સ્વાર્થની આકાંક્ષા વિનાની મૈત્રી-ઉપકારનો બદલો નહિ લેવાની ઇચ્છાવાળી હિતચિન્તા રૂપ પ્રીતિ! સાચા સુખને પામવાનું આ બીજું સાધન છે. જેનામાં સાધુસેવા રૂપ ગુણ આવે, તેનામાં આ ગુણ પ્રગટ્યા વિના રહે નહિ તેમજ આ ગુણને વાસ્તવિક રીતિએ પામેલો સાધુસેવા ગુણથી રહિત હોય નહિ. પરમાર્થવૃત્તિથી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે, એટલે કે-તેમાં સ્વ નહિ જોવાનો કે પર નહિ જોવાનો, સ્વજન નહિ જોવાનો કે પરજન નહિ જોવાનો, મિત્ર કે દુસ્મન-ઉત્તમ કે અધમ-મોટા કે નાના-કાંઈ નહિ જોવાનો, પણ પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રીતિ! તે પણ કેવી? ઉપકારનો બદલો લેવાની ઇચ્છા વિનાની! આવી પ્રીતિવાળા દુનિયામાં કેટલા જીવતા હશે? બહુ જ થોડા! છતાં આદર્શ તો આ જ હોવો ઘટે. આ બીજો ગુણ બહુ જ ઉત્તમ કાટિનો છે. કાંઈ પણ પ્રાણી પ્રત્યે પરમાર્થવૃત્તિથી અને પાછો બદલો નહિ લેવાની ઇચ્છાથી જે પ્રીતિ બધાય, તેમાં બધાનું હિત થાય એ ચિન્તા છે. આનાથી બધાનું બહું થાય, બધા સુખી થાય, જન લેવા આવે એ પણ સુખ રૂપ જીવે, એ બુદ્ધિ થાય.

મૈત્રી ભાવનાનું રૂબ :

કહે છે કે-આ ભાવના આવે તો શું થાય?

“ મૈત્રી ભાવયતો નિત્યં, શુભો ભાવઃ પ્રયાજતે ।

તતો ભાવોદ્કાજ્જન્તો-દ્વૈષાગ્નિરુપશામ્યતિ ॥ ૪ ॥ ”

આ કવિ મહાત્મા એમ ફરમાવે છે કે-“ નિત્ય મૈત્રીને ભાવતા આત્મામાં શુભ ભાવ પેદા થાય છે અને તે ભાવ રૂપ પાણીથી દ્રેષી રૂપી અગ્નિ ઉપશાંત થઈ જાય છે. ’ વાત પણ સાચી છે કે-હમેશાં મૈત્રી ભાવનાને ભાવનાર આત્મામાં ઉત્તમ ક્રાંતિનો ભાવ પેદા થાય છે : તે ભાવ રૂપ પાણીથી હૃદયમાં સળગી રહેલો દ્રેષ રૂપી અગ્નિ ખૂટાઈ જાય છે : અને એથી આત્મા અનુપમ ક્રાંતિની શાંતિનો અનુભવ કરી શકે છે. ક્રાંતિના પ્રત્યે દ્રેષ ન હોય, તેને વિકલ્પ હોય ! સાધુઓ ત્યાગી, ઘરઘાર વિનાના, ઉઘાડા માથાવાળા અને ઉઘાડા પગવાળા હોય, છતાં પ્રસન્નતાથી રહી શકે છે, તે પ્રતાપ આ ભાવનાનો પણ છે. છંદગીમાં આટલું યાદ થઈ જાય અને આને અનુસરતું આંશિક પણ વર્તન આવી જાય, તો પણ માનવજીવન પામીને બહુ ઘણું પામ્યા એમ કહી શકાય : પરન્તુ આ ખન્ને સાધનોનો આધાર છેલ્લા ત્રીજા સાધન ઉપર નિર્ભર છે.

સુખનું ત્રીજું સાધન-મમતાનો ત્યાગ :

સુખનું ત્રીજું સાધન દર્શાવતાં કહ્યું કે:-

“ આત્મીયગ્રહમોક્ષઞ્ચ । ”

આત્મીયગ્રહ, એટલે કે-દુનિયાના નાશવંતા પદાર્થોમાં પોતા-પણાની બુદ્ધિ : તેનો મોક્ષનામ ત્યાગ. ઘરઘાર, કુટુંબપરિવાર, ઋદ્ધિસિદ્ધિ, રાજપાટ, મહેલ, માનપાન, મોજશોખ-જે ગણો તે બધુંએ નાશવંત છે : તમારું નથી : તેને નહિ મૂકા તો પણ મૂકીને જવું પડશે : આનાકાની કરશે તો પણ નહિ રહી શકાય. અંગણા, અગીચા કે ગાયડી-છાકરાંને હાથ જોડીને કહેશો કે-‘ જીવાડો. ’ તોયે ના કહેશે : ‘ વણા મરી ગયા તેમ તમારે આવ્યું ’ -એમ કહેશે : કહેશે કે-‘ મરતાને કાંઈ જીવાડી શક્યા છે ? ’ બહુ

લાગતું હશે, તો પાસે ઉભા રહીને રોશે અને દુઃખમાં થોડો વધારો કરી આપશે. તમે ગમે તેમ માનતા હો કે-‘ આ જગતમાં હું કોઈની પરવા નથી રાખતો. ’ પણ પરવા તમે કોની નથી રાખતા ? ’ એ હું સારી રીતિએ જાણું છું. એક દેવની, બીજા ગુરૂની અને ત્રીજા ધર્મની ! તે શિવાય તો અધેય વગર ખતની-દસ્તાવેજ વિનાની ગુલામગીરી ! એ ગુલામગીરીમાંથી ‘કાઈ છોડાવવાનું’ કહે તોયે- ‘ નહિ છોડવાના ’-એવા નિશ્ચયના ! અજ્ઞાનનાં આવરણ આંખની આગળ આવી ગયાં છે, માટે એ ગુલામગીરી સમજતી નથી. અધા પદાર્થો મને કે કમને, હસતે કે રોતે, ઈચ્છાએ કે અનિચ્છાએ મૂકીને જવાનું છે-માટે તમારા નથી, નાશવંત છે : એ પદાર્થો પ્રત્યે મારાપણાની ભુદ્ધિ, તેનું નામ આત્મીયગ્રહ : તેનો મોક્ષ એટલે ત્યાગ. આત્માથી પર સર્વ પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપણાની ભુદ્ધિ જે દિવસે નાશ પામી જાય, તે દિવસે હું કહી આવ્યો તેવી પ્રાણી માત્ર પ્રત્યેની પ્રીતિ કરવામાં અને સાધુની સેવા કરવામાં વાંધો નહિ આવે. એમ ખબર આપશે કે-‘ ઘર પડી ગયું ’-તો કહેશે કે-“ મારું નહિ હતું. ” એકના એક જીવાનજેઘ જેવા પણ છોકરાના મરણના સમાચાર આવતાં, એ બીજાઓની જેમ વિહ્વલ નહિ બને અને કહેશે કે-“ એક દિવસ સૌ કોઈનું મૃત્યુ થવાનું જ છે. છોકરો મારો નહોતો. ” કોઈ કહેશે કે-‘ લક્ષ્મી ગઈ. ’ તોય એ કહેશે કે-“ એમાં આશ્ચર્યનું કારણ નથી. પુણ્ય ક્ષીણ થયે લક્ષ્મી ટકે નહિ. ” પેટમાં ખાડો હશે અને પ્રયત્ન કરવા છતાંય ખાવાનું નહિ મળે, તોય કહેશે કે-“ પાપનો ઉદય. ” આ જગતમાં એવું પણ બને છે કે-મહેનત કરવા છતાં ખાડા નથી પૂરાતા અને છતી સામગ્રીએ કાટચાધિપતિઓને ભોજનના થાળ તૈયાર હોવા છતાં કેન્સર જેવાં દર્દોના ભોગ થવાથી બૂખ્યા રહેવું પડે છે ! તમે એમ ન માનતા કે-પેટમાં સીધું ઉતરી જાય છે, તે તમારી ભુદ્ધિના બળે ! મોટા મોટા ડૉક્ટરો પણ જ્યારે કેન્સર થાય છે ત્યારે હાથ ખંખેરી નાખે છે.

એવો કુસમય આવે તે પહેલાં આપણે આપણી જાતે નાશવંતી વસ્તુઓની મમતા છોડવી, એ બુદ્ધિમત્તા ઓછી છે? આટલા આટલા દુઃખના અનુભવો ગળે નથી ઉતરતા, તેથી તમારી બુદ્ધિ માટે કાને ખેદ ન થાય? બીજારા થઈને મરવા કરતાં, સાચા બહાદુરો થઈને મરવું સારું છે. ‘બીજારા મૂકીને ગયા.’—એમ કહેવડાવવા કરતાં ‘લાત મારીને ગયા’—એમ કહેવડાવવા તૈયાર થવું, એજ વસ્તુતઃ યોગ્ય અને હિતકર છે. ‘ઘરડા પહેલાં મરશે અને જીવાનીયાઓ પછી મરશે’—એવો પણ કાયદો નથી. આથી સૌથી વધારે હડાપ-જીભર્યો માર્ગ એ છે કે—કોઈ પણ પળે મરણ આવે તોય કશી ચિન્તા કે મુંઝવણ ન થાય એવી તૈયારી કરી લેવી. એ તૈયારી ત્યારે જ થઈ શકે, કે જ્યારે આત્મીયગ્રહથી મુક્ત બનાય : આથી સાધુ-સેવા અને સાચી મૈત્રીના પરિણામે સાધ્ય ત્રીજું સાધન એ કહ્યું કે—પર પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપણાની બુદ્ધિનો ત્યાગ!

મમતા મૂકતાં શું મળે?

દુનિયાના સઘળા પદાર્થોમાંથી મારાપણની બુદ્ધિ નાશ પાની જાય, ત્યારે લાભ શો થાય? એ દર્શાવતાં એ જ મહાપુરૂષ કહે છે કે—

“અશેષદોષજનની, નિઃશેષજન્યાતિનો ।

આત્મીયગ્રહમોક્ષેણ, તૃષ્ણાઽપિ વિનિવર્તતે ॥ ૧ ॥”

‘આત્મીયગૃહ’—ના ત્યાગથી સઘળા દોષોને પેદા કરનારી અને સઘળા ગુણોનો ઘાત કરનારી તૃષ્ણા પણ નાશ પામી જાય છે. તૃષ્ણા—લાલસા—અનેક જાતની ઈચ્છાઓ, એ સઘળા દોષોને પેદા કરનાર છે : કારણ કે—જેટલી પૌદ્ગલિક ઈચ્છા એટલો દોષ : જેટલી લાલસા એટલું પાપ : જેટલી ઈચ્છા વધારે, એટલા દોષ વધારે. તમારી તૃષ્ણા કેમ વધી રહી છે? પૌદ્ગલિક પદાર્થો ઉપરથી મારાપણાની બુદ્ધિ જતી નથી માટે! કહોને કે—હજી તો એવી ઈચ્છા છે કે, આખી દુનિયાને મારી બનાવી લઉં! તૃષ્ણા વધે

ત્યાં દોષ આવવા માંડે અને ગુણ નષ્ટ થવા માંડે. સધળા દોષોને હિતવન્ન કરનાર તૃષ્ણા છે. જગતના પદાર્થો પ્રત્યેની મારાપણાની ભુદ્ધિ ગર્ભ, એટલે તૃષ્ણાનો અભાવ થયો : અને આ દુનિયામાં વર્તતા સંસારી કે ત્યાગી આત્મામાં, તૃષ્ણા ન હોય એટલે પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે પ્રીતિ તથા સાધુનો સંસર્ગ પણ હોય, તે સ્વાભાવિક છે.

આજ્ઞાનો સન્નિપાત :

જે આદમી પૌદ્ગલિક પદાર્થોની તૃષ્ણાથી નિવૃત્ત હોય, સારાય વિશ્વના પ્રાણિઓ પ્રત્યે નિઃસ્પૃહભાવે પ્રીતિ રાખનારો હોય અને નિરંતર સાધુસેવા કરનારો હોય : આવો આદમી દુઃખી હોય, એવું એક પણ દૃષ્ટાંત કોઈ આપી શકે તેમ નથી : જ્યારે તૃષ્ણાવાન હોય, બીજાઓ પ્રત્યે ઈર્ષ્યાવાળો હોય અને કુસંગી હોય, તે જરૂર દુઃખી જ હોય, એમ જ્ઞાનિઓ કહે છે અને એ વસ્તુ અનુભવસિદ્ધ પણ છે. તેવા અનેક આત્માઓ આજે દુઃખી છે. તેવા દાખલાઓનો પાર નહિ આવે. આ ત્રણ ગુણ-ત્રણ સાધન મળી જાય, પછી કોઈ દુઃખી છે-એવું દૃષ્ટાંત મને લાવી આપો ! જો ન લાવી આપો, તો સાધુઓનો પ્રયત્ન સારો છે કે નરસો ? સારો જ : કારણ કે-માર્ગ એકાન્તે સુખનો છે અને સાધુઓનો ઇશદો પણ એક જ છે કે-તમને સારા બનાવવા : સારા એટલે સાધુ અથવા અડધા (થોડા-ધણા) સાધુ અથવા તો-‘ સાધુ થવું એ સારું છે ’-એટલી માન્યતાવાળા બનાવવા ! આટલું જો ગમી જાય, તો આજે બધા વિરોધો જ્ઞાન થઈ જાય. કાં તો તમે સાધો : ન સધાય તો સાધતાને હાથ જોડો, સહાય કરો. ગુણવાન બનો, નહિતર ગુણવાન આગળ ખૂંકો. ગુણવાન બનવું નહિ અને ગુણવાનની સામે કડવી દૃષ્ટિએ ઉભા રહેવું, એ મહાન દોષ છે. પોતે ઉત્તમ થવું નહિ, બીજાને થવા દેવો નહિ, બીજાની ઉત્તમ બાવના પુષ્ટ ન કરવી, છતી શક્તિએ સહાય ન કરવી અને ઉડ્ટા સામે થવું, એ સન્નિપાતનો રોગ છે. જો આ રોગ બહુ વખત ચાલ્યો અને તેના

માટે તાપડતામ કરવો જોઈતો ઈલાજ ન કર્યો, તો તે ભયંકર અને જીવલેણ થશે. તેમ થયા પહેલાં ચેતો, નહિ તો ઘડીએ ગણાય છે. એ કલાક આયુષ્યમાંથી ગયા. બેડાં બેડાં પણ ઘણાંનાં આયુષ્ય ખતમ થઈ જાય છે ! ઘડીયાળ પણ સમજતી શકે છે, પણ જીવતા-જાગતા સાધુ જેને અસર ન કરે, તેને ઘડીયાળ શી અસર કરે ? હાથે ઘડીયાળ બાંધે, પણ તેનો ઉપયોગ ઑશીસ કે બજારનો ટાઇમ જોવા કરે અથવા ચાનો ટાઇમ યાદ કરવા માટે કરે ! પણ એ ઘડીયાળનો કાંટો જોઈને કેટલાકને યાદ આવે છે કે-આયુષ્ય ઘટયું ? આ બધાને બુદ્ધિશાળી કહેવા કે કેવા કહેવા ? જે આદમીને હજારો-લાખોને મરતા જોવા છતાં, ગાદીપતિઓ ગયા અને ગાદી રહી અર્ધ એ જાણવા છતાં તથા દિ' ઉગે કે-પાંચ-પચાસના મરણની પોકા સંજ્ઞાયા તે અનુભવવા છતાં, 'આયુષ્ય ઘટે છે માટે કાંઈક કરી લેવું જોઈએ'—એટલો ખ્યાલ પણ ન આવે, એને બુદ્ધિમાન કહેવાની મારી ઈચ્છા થતી નથી : અને કોઈ પણ ડાહ્યા માણસને એવી ઈચ્છા થાય, એમ પણ મને તો લાગતું નથી !

સૌ આયુષ્ય ઘટે છે એવું બધા સમજે છે !

બધા સમજ્યા છે, પણ સમજેલું ગળે ઉતરે અને એનો જીવનમાં ઉપયોગ કરીને વિચારપૂર્વક કદયાણના માર્ગે વિચરાય, તે માટે વારંવાર બોલું છું.

ઉપસંહાર :

સાધુસેવા, મૈત્રીભાવ અને મમતારતિપણું—આ ત્રણ ગુણોના સેવનથી સાચું સુખ નિકટ આવશે અને દુઃખ માત્ર મટી જશે ! આ ત્રણ ગુણોને કેળવવાના દૃઢ વિચારથી બહાર નીકળશો, તો તમને જોતાં બીજાઓ ઉપર તેની જાદુઈ અસર થશે. 'સાધુ તો એમ જ કહે, પણ એમ કરવાનું હોય નહિ : સાધુ કહે એમ કરવા જઈએ તો બીજા મારીએ !'—આવા આવા વિચારો કરતા ઊઠ્યા, તો જેવા ને

તેવા રહેશે અને વધુમાં કાંઈક પણ દુર્ભાવના આવશે હવે અત્યાર સુધીમાં જે કહી ગયા, તેનો ઉપસંહાર કરી લઈએ. પીઠિકા મોટી, વચમાં નાનું અને સાર એથીય નાનો ! પહેલાં હૈયામાં ધાલવા માટે કહેવાનું માટેજરા લાંબુ. સૌથી પહેલાં એ કહી ગયા કે-જ્ઞાનિઓ એમ કહે છે કે-દરેક જંતુ સુખને ઇચ્છે છે : નાનામાં કે મોટામાં, વિદ્વાનમાં કે ગાંડામાં, કાષ્ઠમાં એ માટે બે મત છે નહિ. ઇચ્છે છે એટલું જ નહિ, પણ ચોવીસે કલાક તેને માટે ધમપહાડ કરે છે. તે છતાં આજદિન સુધી સુખ નથી મળી શક્યું તે નિશ્ચિત છે. સુખ નથી મળ્યું માટે દુનિયા ઉધે રસ્તે ધસડાઈ રહી છે તે નક્કી છે : તેથી સુખનાં સાધનો જ્ઞાનિઓએ બતાવ્યાં. શાસ્ત્રોમાંથી સાર દોહન કર્યો અને બે વસ્તુ કહી કે-‘ધર્મ’ કરવો એ સુખનું સાધન અને પાપ આચરવું તે દુઃખનું સાધન’ આ પછી કહ્યું કે-‘આપણી જાતને બચાવે લાગે-દુઃખમય લાગે તે પારકા પ્રત્યે આચરવું નહિ’-એનું નામ ધર્મ. “જે જે બનાવોથી મને તકલીફ થાય, તે મારે મારી જાંદગીમાં બીજા પ્રત્યે આદરવા નહિ,”-આ મનઃકામના સાધુપણું આવે તો જ સંપૂર્ણ થાય : અને એજ સાચું સ્વરાજ્ય છે.

સૌ ધર્મ અને પુણ્યમાં કેટલો તફાવત ?

આ પ્રશ્ન સમજવા જેવો છે. કેવળ મુક્તિના જ ઇરાદાથી કરેલો શુદ્ધ ધર્મ, એ તો આત્મા ઉપર લાગેલ કર્મમળને સાફ કરે છે અને સીધો મોક્ષે લઈ જાય છે. એ ધર્મ કરતાં પૌદ્ગલિક પદાર્થની થોડી પણ આસક્તિ રહી જાય, તો પુણ્ય પેદા થાય અને તે પુણ્ય સારી સારી સામગ્રી પમાડી, વળાવા રૂપે થઈને આત્માને મોત્સર્ગમાં યોજે છે અને અન્તે મોક્ષપદે પણ પહોંચાડી દે છે. પુણ્ય, એ આત્માને લાગેલું શુભ કર્મ છે. આત્માને કર્મથી સર્વથા રહિત બનાવવામાં સહાયક નિવડે, તે ધર્મ છે. શુદ્ધ ધર્મ જીવવિશેષે પુણ્યનુંય કારણ બને, પણ સુધર્મને મુક્તિનું જ સાધન કહેવાય.

આથી સ્પષ્ટ છે કે-ધર્મ એ જ સાચા સુખનું વાસ્તવિક સાધન છે. આમ હોઈને જે સાધનો ધર્મનાં છે, તે જ સાધનો સુખનાં છે !

આથી ધર્મ કહો અગર તો સુખ કહો, એના હેતુની સિદ્ધિને માટે ત્રણ વસ્તુઓ અહીં રજૂ કરવામાં આવી છે:-

૧-પહેલી એ કે-હમેશાં, અને તો ચોવીસેય કલાક અગર તો જેટલો બની શકે તેટલો વધારે સમય, હૃદયના બહુમાનપૂર્વક સાધુ એટલે ગુણોએ કરી વ્રદ એવા જે મહાપુરુષો, એમની સેવા-એમની આરાતુનું પાલન. આ સાધનની સેવાનાં ત્રણ ફલો દર્શાવ્યાં : ૧. સુંદર ઉપદેશની પ્રાપ્તિ, ૨. ધર્માત્માઓનું દર્શન અને ૩. સ્થાને વિનય.

૨-બીજી વસ્તુ એ કે-પરમાર્થવૃત્તિથી દુનિયાના પ્રાણિઓ પ્રત્યે-વિશ્વ પ્રત્યે, બદલો લેવાની ઈચ્છા વિનાની પ્રીતિ-સૌના હિતની ચિંતા. આથી શુભ ભાવના થાય અને એ શુભ ભાવનાના યોગે દેવ રૂપ અગ્નિ ખુઝાઈ જાય.

૩-અને ત્રીજી વસ્તુ એ કે-દુનિયાદારીના સ્વયમેવ નાશવંત, મૂકીને જવાના, તેવા પદાર્થો પ્રત્યે મારાપણાની ખોટી કલ્પી કાઢેલી બુદ્ધિનો નાશ. આ ત્રીજું સાધન. આથી તૃષ્ણા, કે જે સઘળા દોષોની માતા છે અને સઘળા ગુણોનો ઘાત કરનારી છે, તેનો નાશ થાય છે.

આ માનવજીવનને સફળ કરવાને માટે આજે આ જે ત્રણ સાધનો સેવવાનાં બતાવ્યાં, તે ત્રણને વિશુદ્ધ હૃદયપૂર્વક સેવનાર આત્માને આ ભવમાં તેમજ પરભવમાં પણ સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સાધનો આ ભવમાં શાન્તિ પમાડે છે અને તેથી ભવાંતરમાં પણ શાન્તિ મળે એવી સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે. તેના આરાધનથી ભવિષ્યમાં એવી સામગ્રી પ્રાપ્ત થશે અને એવી કાર્યવાહી થશે, કે જેના યોગે અનાદિકાળ થયાં આત્માની સાથે કર્મભળેતો જે યોગ થયેલો છે, તે સર્વથા દૂર થઈ જશે અને જે સુખને પ્રાણી માત્ર ઈચ્છે છે, તે મુક્તિનું અદ્વિતીય સુખ-કે જે દુઃખના લેશ વિનાનું, પૂરેપૂરું અને શાશ્વત છે-તે મળી રહેશે. પછી તો તે આત્માને દુઃખનો કોઈ દાવાનળ સ્પર્શી પણ નહિ શકે. આવી રીતિએ સુખની સાધના કરવી, એજ આપણને આર્યદેશાદિ જે ઉત્તમ સામગ્રી મળી છે, તેને સફલ કરવાનો માર્ગ છે. સૌ કોઈ તેમ કરા, એજ એક શુભાભિલાષ.

યુવાવસ્થા

પ્રવચનકાર : શ્રી આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
સ્થા બોલવાનાર : શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક મંડળ, મુંબઈ
સ્થાપક : ભાઈની વાડી, સી. પી. ટ્રેન્ક રોડ, મુંબઈ
દિવસ : રવિવાર, તારીખ ૨ : ફેબ્રુઆરી : ૧૯૩૦

યુવાવસ્થા યોગ્ય દિશાએ જ લાભદાયી :

આ દુનિયામાં સઘળીય અવસ્થાઓ કરતાં યુવાવસ્થા એ બહુ જ મહત્ત્વની અવસ્થા છે. યુવાવસ્થાના સદુપયોગ અને દુરુપયોગ ઉપર જીવનની સાર્થકતા અને નિર્થકતાનો મોટો આધાર રહેલો છે. યુવાવસ્થા, એ એક એવી સામર્થ્યશાલિની અવસ્થા છે કે- આત્મા ધારે તો તે અવસ્થા દ્વારા ધાર્યું કામ પાર પાડી શકે છે. યુવાવસ્થા જો સન્માર્ગની સાધનામય બની જાય, તો એ દશામાં આત્મા, બીજી કોઈ પણ અવસ્થા કરતાં ઘણી જ વિશિષ્ટ ક્રાંતિની સાધના કરી શકે છે. એ જ રીતિએ યુવાવસ્થા ઘણી જ બયંકર પણ નિવડી શકે છે : કારણ કે-યુવાવસ્થામાં ઉન્માર્ગે ચઢી ગએલો આત્મા પોતાના સારા ય જીવનની સુંદરતાની ખાનાખરાબી કરી મૂકે છે અને પોતાના ભાવિકાલને પણ અનેકવિધ આપત્તિઓથી ઘેરાએલો બનાવી દે છે. યુવાવસ્થા દ્વારા વાસ્તવિક અને શક્ય એટલો બધો જ જો લાભ ઉઠાવવો હોય, તો એ અવસ્થાને યોગ્ય

દિશાએ વાળવી, એ અનિવાર્ય છે. એમાં ને દિશાબૂલ થઈ જાય, તો કારખી પાયમાલી થઈ જતાં પણ વાર લાગતી નથી. યોગ્ય દિશાએ વળેલી યુવાવસ્થા જેટલી ઉપયોગી અને લાભદાયી નિવડે છે, તેટલી જ તે અયોગ્ય દિશાએ વળતાં નિરૂપયોગી અને ભયંકર નિવડે છે. આથી જ એક કવિ કહે છે કે—

“ અતિવાહિતમાતેગુનં, વિનાઽપવાદેન યૌવનં યેન ।

દોષનિધાને જન્મનિ, કિં ન પ્રાપ્તં ફલં તેન ? ॥ ૧ ॥ ”

‘ જે આત્માએ પોતાના અતિ ગહન એવા યૌવનને અપવાદોથી રહિતપણે પસાર કર્યું, તેણે દોષોના ભંડાર સમાન આ જન્મમાં કયું ફલ પ્રાપ્ત કર્યું નથી ? ’—એમ કવિ પૂછે છે : અને આ પ્રશ્ન દ્વારા એ જ વ્યક્ત કરે છે કે—‘ યૌવનને નિરૂપવાદપણે જીવનારાઓ આ જીવનમાં પ્રાપ્ત કરવા લાયક સવળા ય સુંદર ફલને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ’ ખરેખર, યુવાવસ્થા એ એક અતિ ગહન જ અવસ્થા છે : કારણ કે—એ સમયની વિચારસરણી, મનોદશા અને લાવનાઓ, એટલી ઉદામ થઈ જાય છે કે—એ બધુંએ સત્ત્વ જે દિશાએ ખર્ચાવું જોઈએ, તે દિશાએ નહિ ખર્ચાતાં જે જૂદી જ દિશાએ ખર્ચાય, તો પરિણામે જે મેળવવા યોગ્ય હોય તે તો રહી જાય, પણ કોઈ જૂદું જ રૂપક આવીને ઉભું રહે. જેમ વસ્તુ સારી અને લાભદાયી, તેમ જે તેને યોગ્ય રસ્તે યોજવામાં ન આવે, તો તે વધારે નુકશાનકારક પણ થઈ પડે છે. સાધનની સામગ્રી જે વખતે સારા પ્રમાણમાં હોય, તે વખતના ગુણ તો સારા ગવાય જ. જે વસ્તુમાં જે તાકાત હોય, તે અવસરે વર્ણવાય : પણ સમજવું એ જોઈએ કે—તે વસ્તુની સાર્થકતા કોના આધારે છે ? યુવાવસ્થાના કર્તવ્યને વિચાર પણ એ જ દૃષ્ટિએ કરવાનો છે. કર્તવ્યના વિચાર અને અમલ વિના સદુપયોગ ન થાય અને જો એનો સદુપયોગ ન જ થાય, તો દુરૂપયોગ થાય, એ નિશ્ચિત જ છે. ઉપકારિઓએ આ જ કારણે કર્તવ્યોનો અને કર્તવ્યપાલનના ઉપાયોનો વિસ્તારથી વિચાર

કર્ષો છે. સંસારમાં જેમ મનુષ્યો છે, તેમ પશુઓ પણ છે : છતાં પશુઓના કર્તવ્યનો વિચાર કાંઈ દિવસ કરવામાં આવતો નથી. મનુષ્ય, એ સાધનસંપન્ન છે : બુદ્ધિમાન છે : શું કરવું જોઈએ અને શું ન કરવું જોઈએ, એનો વિચાર કરવાને અને એનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનો અમલ કરવાને પણ શક્તિમાન છે : તેથી જ તેના જીવનનાં ગુણગાન વધુ કરવામાં આવે છે. મનુષ્યજીવનમાં પણ અવસ્થાઓની દૃષ્ટિએ યુવાવસ્થા પ્રધાન છે. આત્મવ્યયમાં શક્તિઓ વધુ ખીલેલી નથી હોતી, વૃદ્ધાવસ્થામાં શક્તિઓ શિથિલ બની જાય છે, જ્યારે એક યુવાવસ્થા જ એવી છે, કે જે સમયે શક્તિઓ સારી રીતિએ ખીલેલી હોય છે : એટલા જ માટે એ અવસ્થામાં શું કરીએ તો તેનો સફળ-પયોગ થયો માની શકાય, તે વિશેષપણે વિચારવાનું છે. આજકે વૃદ્ધને કાંઈ કરવા જેવું નથી અથવા તો તેઓ કાંઈ જ કરી શકતા નથી, એમ માની લેવાનું નથી : તેઓ પણ શક્તિ સામગ્રી મુજબ કરવા જેવું કરી શકે છે : પણ અહીં તો : વાત એ છે કે બીજી અવસ્થાઓ કરતાં સાધ્યને સિદ્ધ કરવાનાં પ્રયત્ન સાધનો યુવાવસ્થામાં વિશેષ પ્રમાણમાં છે. આથી જ ખાસ વિચારવું જોઈએ કે-યુવાવસ્થાનો કયો રીતિએ ઉપયોગ કરીએ, તો સાધ્યની સિદ્ધિ થાય ? આત્માવસ્થા એવી છે કે-જેમ નાયક દોરે તેમ દોરાય : વૃદ્ધાવસ્થામાં કુદરતી રીતિએ એ ગુણ આવે છે કે-વિચાર કયાં સિવાય કદમ ભરે નહિ : પણ યુવાવસ્થામાં ઉન્નતતા આવતાં વાર લાગતી નથી : અને તે ઉન્નતતા આવી જાય તો સારું સાધવાનું એક બાજુએ રહી જાય છે અને નુકશાનકારક વસ્તુઓ સધાઈ જાય છે. આત્માવસ્થા નિશ્રાવાળી હોય છે, વૃદ્ધાવસ્થા અનુભવથી ઘડાઈ શાંત થયેલી હોય છે, જ્યારે યુવાવસ્થામાં જ ગોટાળો વધુ સંભવિત છે : કારણ કે-નિશ્રા મળે નહિ અને આવડત હોય નહિ. તે વખતનું જોર, ભાવના, વિચાર વિગેરે પ્રયત્ન છે : ધાર્યું કામ આપી શકે તેમ છે : પણ જે ચીજ જેટલા જેટલા પ્રમાણમાં સારી અને

પ્રશંસાપાત્ર હોય, તેટલા તેટલા પ્રમાણમાં તે ચીજ સુયોગ્ય રીતિએ યોગ્યવી જોઈએ. એમ થાય તો જ સારી અને પ્રશંસાપાત્ર ચીજ સારા અને પ્રશંસાપાત્ર પરિણામને લાવનારી નિવડે : અન્યથા, એની એ જ ચીજ, ખરાબ અને નિન્દ્ય પણ પરિણામને લાવનારી નિવડે.

યૌવન રૂપ ગહન વમળ :

આથી દરેક યુવાને વિચારવું જોઈએ કે-‘યુવાવસ્થામાં કયા પ્રકારની કાર્યવાહી હસ્તગત કરીએ, તો સાધવાનું સાધી શકીએ ?’ આજે દુનિયામાં દરેક યુવાન ઈચ્છે છે કે-‘હું વહેલો બહાર આવું.’ આજના યુવાનો માને છે કે-‘બીજાઓ ન કરી શકે તે અમે કરીએ !’ એ માનવામાં હરકત નથી-પણ તે ક્યારે ? ‘ક્યારે’ તો ઉત્તર રીતસર નથી મળી શકતો, એ જ વાંધો છે. સારી અવસ્થા મળી જવા માત્રથી જ રાજ થવું જોઈએ નહિ. જેને જેને આ યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ જાય, તે તે સાડે જ કરનારા નિવડે, એ વિશ્વાસ યુવાવસ્થા ઉપર મૂકાય નહિ. ‘અમેજ સાડે સાડે’ કરીએ તે બીજા નહિ’-એ જાતિની હડ, એ તો યુવાવસ્થાનો સદુપયોગ નથી, પણ અયંકર દુરુપયોગ છે. ગમે તેને તેમના વિચારો ઉપર ચાલવા દેવા, એ નુકશાનકારક છે. ‘જેનામાં વિચારશક્તિ તાજી હોય, તે જ કાંઈક વધુ સાડે કરી શકે’-એમ માનવામાં હરકત નથી, પણ પ્રથમ વિચારની સુંદરતા સાખીત કરવી જોઈએ. એ નહિ કરનારે માત્ર અવસ્થાના બહાને આગળ આવવાનો આગ્રહ કરવો જોઈએ નહિ. ‘હું કરું તેજ સાચું’-એ ઉદ્દામવૃત્તિ છે. શાંત લોહીવાળા જે કામ કરી શકે છે, તે ઉછાંછળા લોહીવાળા કરી શક્તા નથી. મનુષ્યજીવનને સાર્થક કરવાનાં સાધનો વિચાર અને જ્ઞાન છે : એટલે પોતાની વિચારશક્તિને માણસે જ્ઞાનપૂર્વક કેળવવી જોઈએ. એવી રીતિએ કેળવેલી વૃત્તિવાળો સાવધ રહેશે તો કદી ભૂલો નહિ પડે. ‘અમૂક કાર્યનું અતિમ પરિણામ કયું ?’-તેનો વિચાર કરવો જ જોઈએ. વર્તમાનકાળમાં જ

વિનય આપે, તે વિનય નથી. તતક્ષણ-અત્યારે ને અત્યારે રં ફાવટ આવી ગઈ, તેથી નહિ માની લેવું કે-‘ફાવટ થઈ ગઈ તેનાથી આવનારા ભાવિને પણ જોવું જોઈએ. શાસ્ત્ર કહે છે ‘આલ્યાવસ્થામાં કેળવાયલા ગુણોને પોષનાર યોગ્ય નેતા જો પછીની અવસ્થામાં ન મળે, તો એની આલ્યાવસ્થાની સુંદર ક્રમ ધૂળમાં મળી જાય છે.’ યુવાવસ્થામાં જેની દશા બગડી, તે સુખી નથી થતો. તેની વૃદ્ધાવસ્થા પણ એવી થાય કે-કમાણી કં ઘાયક ન રહે. જેમ સાગર આખો તરી જવાય, પણ વચ્ચે ફ આવતો આવે ત્યાં જો સ્ટીમર વમળમાં પડી જાય તો ભાગ્યે બચે. આખા સાગરને તરવામાં જે મુશ્કેલી નથી, તે મુશ્કેલી આવતને ઝાળગવામાં છે. મનુષ્યજીવનની બરબાદી પણ આ યે રૂપી આવર્તમાં છે. આખા જીવનની બધી કાર્યવાહી અહીં સંભા વાની છે. યૌવન રૂપ આવર્તમાં જીવન બગડ્યું, તો સાધના જવાની અને નાશ સરળઈ જવાનો. આ અવસ્થા રૂપી આવર્ત જો આત્મા વિવેક ભૂલ્યો, તો બહાર નીકળવું મુશ્કેલ થઈ પડે માટે આ કવિવર યૌવનને અતિ ગહન લખે છે. તેમાં જેટલી સુંદ છે, તેટલીજ કદરૂપી અવસ્થા પણ પડેલી જ છે. એટલા જ જેમ અને તેમ એના ગહન વમળમાં આત્મા ન ગુંચવાઈ જ એવા પ્રયત્નની મનુષ્યજીવનમાં અતિ આવશ્યકતા છે.

સાચો યુવાન હોવા છતાં કોઈને ત્રાસ હોય ?

જેણે આ અવસ્થા કાંઈ પણ જાતિના અપવાદ, દોષ ઉદ્ધતાઈ વિના પૂરી કરી વાળી, એના જેવો પુણ્યવાન આત્મા જગતમાં કાંઈ નથી. જ-મનું જે ફળ મેળવવાનું હતું, તે યૌવનાવ અપવાદ વિના પસાર કરી તેણે મેળવ્યું છે. આ વાત ઉપર ધરાવનારાઓએ વિચારવું જોઈએ કે-‘કપી કપી ક્રિયાઓ યુવાવસ્થ કરવામાં આવે તો અપવાદ ગણાય અને કપી કપી ક્રિયાઓ કરવ

આવે તો એ અપવાદથી બચી જવાય ?' યુવાસ્થામાં મન અને ઈંદ્રિયો મનખૂત હોય છે : 'આત્માવસ્થા હલુ વિષયભેગી થઈ નથી' : વૃદ્ધાવસ્થા સ્થિતિ છે. જીવનની સફળતાનો અને નિષ્ફળતાનો આધાર, એ યુવાસ્થામાં તેજ થયેલી ઈંદ્રિયોના સદુપયોગ અગર દુરુપયોગ ઉપર રહે છે : એ ઈંદ્રિયોને આધીન થઈ જવાય, તો અપવાદ ડગલે ને પગલે આવતાં વાર લાગે નહિ. 'દુનિયામાં એવું કયું પાપ છે, કે જે પાપ ઈંદ્રિયોને આધીન થયેલો આત્મા ન કરે ? દુનિયામાં એવો કયો ખરાબ બનાવ છે કે-આ ઈંદ્રિયોને આધીન થયેલો ન કરી એસે ? તે વખતે જે આત્મા ઈંદ્રિયોને આધીન ન થયો-ઈંદ્રિયોના વિષયોની લોલુપતાથી બચી ગયો, તે જ વાસ્તવિક રીતિએ બચ્યો ગણાય. યુવાવસ્થા ભયંકર પણ છે અને સારી રીતિએ વપરાય તો સુંદર પણ છે. ઈંદ્રિયોનું જે જોર યુવાવસ્થામાં હોય છે, તે કોઈ અવસ્થામાં હોતું નથી, એટલા માટે જાનિઓ પણ લખી ગયા કે- 'યોગિઓનાં મન પણ યુવાસ્થામાં, જે ખરાબર સંભાળપૂર્વક જીવન ન ખર્ચાય, તો વિકારવશ થઈ જાય : ન થાય એ જ ખૂબી.' શૌવન ભલભલાને મુંઝવે : ન મુંઝાય તે મહાત્મા. જીવનનો જેટલો સદુપયોગ માગે, તેટલો બધો તે જ કરી શકે. તેની જ વૃદ્ધાવસ્થા જ્ઞાત, સ્થિર અને. સદાચારવાળી અને તે જ દુનિયામાં સદ્વિચારો ફેલાવનારો અને. જેણે યુવાવસ્થા સારી રીતિએ પસાર કરી હોય, તેની વૃદ્ધાવસ્થા સુંદર બની શકે છે; પણ જેઓએ યુવાવસ્થાનો આખોય સમય ઈંદ્રિયોનો કસ કાઢવામાં ગુમાવ્યો હોય-આંખથી જેટલું જોવાય તેટલું જોઈ લેવું, શરીરથી ભોગવાય તેટલું ભોગવી લેવું, ખાઈ-પીઈને મોજ કરી લેવી, -એજ ધ્યેયથી જેણે જીવન ગાળ્યું હોય, તેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં શું સાધી શકે ? આજે કેટલાકો કહે છે કે- 'હમણાં નહિ, પણ પછી વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખે ધર્મ સાધીશું.' એમ કહેનારાઓને પૂછવું પડે છે કે- 'જ્યારે એક કલાકની પણ ખરાબ કાર્યવાહી દિવસો સુધી ભૂલાતી નથી, તો જેણે આખી યુવાવસ્થા

ખરાબ કાઢી હોય, તે વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મ સાધે કયી રીતિએ ?' ખીલવાત એ છે કે-જો આત્માવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા દુનિયામાં હોત જ નહિ, તો આજના જુવાનો દુનિયામાં જીવી પણ શકત નહિ. જુવાનો જીવે છે તે બાળકો અને વૃદ્ધોને લીધે. યુવાવસ્થાને આધીન બની ગયેલા જે આજે જીવે છે, તે બાળક અને વૃદ્ધો પ્રતાપ છે. બાળકની સાથે કાંઈ અથડાય તો તે રોતો રોતો ઘેર જાય : વૃદ્ધ સાથે ભટકાય તો 'હશે'-એમ કહી જવા દે : પણ જો જુવાન જુવાનની સાથે ભટકાય, તો લોહી જ વહે ને ? 'મારાં અંગોપાંગ સારાં છે માટે મારું સામ્રાજ્ય છે.'-એ માન્યું, પણ તે ચાલતાં જે વચ્ચે આવે તેને ઠોકર મારવા સાડું ? એમ ન જ હોવું જોઈએ અને જો હોય તો એ ધણું જ અહિતકર છે. આજની દુનિયા યુવાનોને પ્રધાનપદ આપી રહી છે અને યુવાનો પણ એમ ધ્વજિ છે કે- 'જગતમાં અમારું શાસન ચાલે.' આવી સ્થિતિમાં મક્કમપણે કહેવું જોઈએ કે- 'યોગ્ય વ્યક્તિનું શાસન ચાલે એમાં હરકત છે જ નહિ, પણ અયોગ્યના શાસનનો વિરોધ ક્યાં વિના ચાલે નહિ.' જે પોતાનું શાસન સ્થાપવા માગે છે, તે કેવો હોવો જોઈએ ?-એ તો વિચારવું જ પડશે. શાસન તેનું સ્થપાય, કે જેનામાં સ્વામિપણની લાયકાત હોય. જે રસ્તે યુવાન જતો હોય, તે રસ્તે નિર્જળને ભય અને સન્નજનને સંતાપ હોય ? આજના યુવાનને કાંઈથી કશું સાડું પણ કહેવાય નહિ, એ ક્યાંનો ન્યાય ? ઉદ્ધતાઈ, એ કાંઈ યુવાનીની સફળતાનો ઉપાય નથી. જે યુવાન પોતાના બળનો ઉપયોગ ખીજને ત્રાસ દેવામાં કરતો હોય, તે યુવાન, યુવાન નહિ પણ એની એ કાર્યવાહીના પ્રતાપે રાક્ષસ જેવો લાગે છે. આજે દુનિયામાં જે ઉપદ્રવ મચી રહ્યો છે, તે આ કહેવાતી યુવાનીના નામે ઉન્મત્ત બની ફરનારા રાક્ષસોના પ્રતાપે છે. જે દેશમાં યુવાનો ઘણા જીવે, તે દેશમાં નિર્જળ દુઃખી હોય ? જે દિવસે દુનિયામાં સાચા યુવાનોનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું હોય, તે દિવસે

દુનિયામાં શું હોવું ઘટે ? જે શહેરમાં પોલીસ ઘણી, તે શહેરમાં ચોરી ઓછી હોવી જોઈએ કે વધુ ? જ્યાં યુવાન નવી સૃષ્ટિનો સરજનહાર મનાય, ત્યાં હોવું શું જોઈએ ? ‘અમે જુવાન’-એમ બોલતાં પહેલાં શોચો કે-‘કયું’ શું અને કરવું જોઈએ શું ?’ વિચારોને ઝીલતાં પહેલાં, તે કયી દિશામાં જાય છે-એ જોવું જોઈએ કે નહિ ? કહો કે-જવું જ જોઈએ. ન જોવાય તો પરિણામે નુકશાન જરૂર થાય.

આજના યુવાનો :

‘કાળા માથાનો માનવી શું ન કરે ?’-એમ કહેવામાં આવે છે, તે કયી બુદ્ધિએ કહેવાયું હશે ? આજે કહેવાય છે કે-‘જ્યાં બહુ જુવાનો ભેગા થયા હોય, ત્યાંથી ચાલી જવું : કારણ કે-જો કોઈ જુવાન દલીલમાં નહિ ફાવે, તો છેવટે પાઘડી ઉડાડવાની પણ નીચતા કર્યા વગર રહેશે નહિ.’ આ આખર ! યુવાનોની આ ખ્યાતિ ! આખી યુવાન દ્રામ ઉપર આ કલંક છે. જ્યાં યુવાનો હોય, તે સમુદાયમાંથી વૃદ્ધોને ભાગવું પડે ? આજકાલો ધણી નીકળે ? આ જાતિની છાપવાળા યુવાનોનું જગતમાં સામ્રાજ્ય થાય, તો તે કયી નવી સૃષ્ટિને સરજે ? યુવાનોની એ ખ્યાતિ હોવી જોઈએ કે-‘એ મરશે પણ અમને અણીશુદ્ધ મોકલશે.’ પોતાના વિચારો પારકા ઉપર ઠસાવવા, પણ તે કયી રીતિએ ? ધારાશાસ્ત્રી પોતાના વિચારો ઠસાવવા, જનજના સ્ટેજ ઉપર ચઢી જઈ તેનું ગળું દાબે ? યુવાનોએ જગત પાસે પોતાના વિચારો મનાવવા હોય, તો તેમણે કયી રીતિએ વર્તવું જોઈએ ? અળવો, એ સુખનું સાધન છે કે આળી મૂકનારું સાધન છે ? તમારા વિચાર એવા પ્રૌઢ બનાવો કે-આખું જગત ઝૂકે. એવી તાકાત નથી, તો નવી સૃષ્ટિનું સૃજન કરવાનો દાવો શા માટે કરવામાં આવે છે ? વિચારો એવા બનાવો કે-લોક આપોઆપ શરણે આવે. જે અવસ્થાને ઝાનિઓએ સાધ્યની સિદ્ધિ માટે મહત્વની માની, તે અવસ્થામાં રહેનારાઓની આ

આખરે લજવાની છે, પણ શોભાવનારી નથી. બધા જ જીવાની આ એવા હોય છે—એમ માનવાનું નથી. જે એવા હોય, તેવાઓના વર્ગને ઉદ્દેશીને જ આ વાત થાય છે. આજે એવા પણ યુવાનો છે, કે જેઓ પોતાની યુવાવસ્થાને ઉન્માર્ગે જતી અટકાવી રહ્યા છે અને તેને સન્માર્ગની સાધનામાં યોજવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. આવા યુવાનો જ જગતને માટે આશિર્વાદ રૂપ છે : પણ આવા યુવાનોની સંખ્યા પ્રમાણમાં ઘણી ઓછી છે. બીજા યુવાનોમાં કેટલાક તો સાવ ઉન્મત્ત બની ગયા છે અને કેટલાક હજુ તે તરફ તણાઈ રહ્યા છે. આ સંજોગોમાં, જે જે યુવાનોમાં થોડી પણ લાયકાત હોય, તે તે યુવાનો પોતાની યુવાવસ્થાને ઉન્માર્ગે વહેતી અટકાવે અને સન્માર્ગે વહેવડાવે, એ આપણો ઇશ્વર છે. આજના આપણા વિષયનો હેતુ એ જ છે કે—દરેક દર્શનકારોએ ધર્મને સાધવા—સુંદર વિચારો ફેલાવવા જે અવસ્થાને મહત્ત્વની માની, તેનો સદુપયોગ કેવી રીતે થાય, એનો કાંઈક ખ્યાલ આપવો. યુવાવસ્થા, યુગનું પરિવર્તન કરવાની શક્તિવાળી પણ છે—પણ એ ખ્યેય નથી. આજે ક્રાંતિ શબ્દ રૂઢ થયો છે. ખસ, ક્રાંતિ—બળવો જગાડો : પરંતુ ક્રાંતિ એટલે શું ? અરે, આજે તો ક્રાંતિની બાંગો પોકારનારાઓમાંના ઘણાખરા એ શબ્દનો ભાવાર્થ પણ સમજતા નથી. ક્રાંતિ શેમાં સંભવે ને શેમાં ન સંભવે, ક્રાંતિ કાની હોય ને કાની ન હોય—આ બધું જોવાનું કે નહિ ? એ માટે પણ પહેલી વાત એ છે કે—ન્યાં યુવાનો વધારે પ્રમાણમાં હોય, ત્યાં બાળકો અને વૃદ્ધોનાં જીવન નિર્ભય હોય. ત્યાં તો સન્મનનો પ્રવેશ હોય, સન્મનના વિચારો પ્રત્યે સન્માન હોય અને વિષયોની લાલસા ઉપર અકુશ હોય. યુવાનની આસ સુંદર હોય : તે બોલે ત્યારે મોંઢામાંથી જાણે કે—મોતી ખરી રહ્યાં છે, એમ લાગે. તેને સાંભળવાને માટે સૌ કાંઈ તલસે : ‘ એ જે કાંઈ કહેતો હશે, તેમાં કાંઈક હિતકારક તત્ત્વ સમાએકું હશે—એમ શાણાઓને

પણ લાગે : એવી યુવાની ઉપયોગી છે. એવી યુવાની જ રરપરના કસ્યાણની સાધક છે.

સદુપયોગ કરાવવાનો મુદ્દો :

કપી જાતિના રસ્તે વિચારસરણી ઢગવામાં આવે, તો યુવાનીનો સદુપયોગ થઈ શકે-એ આજનો આપણો મૂખ્ય વિષય છે. જુવાની-યાઓએ તો આ વિચાર કયો જ હશે ને ? આજે કહેવાય છે કે- ‘ બુદ્ધિની કસોટીએ ચઢાવવા સમાજ સમક્ષ અમૂક વિચારો ધરવામાં આવે છે. ’ પણ આવી વાતો કરનારાઓ, એ કહેશે કે- ‘ કસોટી ઉપર કપી ચીજ ચઢે ? સોનું કે ત્રાંબુ ? કે પછી પીત્તળ ? ’ સોનું હોય તે જ કસોટી ઉપર ચઢે. એક વાર બતાવો કે-અમારા વિચારો સુવર્ણ જેવા છે : સોનાના નામે ત્રાંબુ-પીત્તળ કસોટી ઉપર ચઢાવવાની મહેનત ન થવી જોઈએ. વગર ટચનાની ટચ કઢાય કપી રીતિએ ? જે અવસ્થામાં બેઠા છા, ત્યાં એક વાર તો સ્થિર બનો ! કેવળ કાળા વાળના મદમાં છટી ન જાઓ ! અમૂક શબ્દોનો દુરુપયોગ ન કરો ! આજે એકેક શબ્દને વળગી દુનિયા જે અનર્થને માર્ગે ચઢી રહી છે, તેની સીમા નથી. ‘ જ્ઞાનિઓએ શરીરને ધર્મનું સાધ માની, ધર્મના એક સાધન રૂપે જ શરીરની સંભાળ રાખવાનું વિધાન કર્યું. -ત્યારે લોકોએ ધર્મને બૂલી જઈને શરીરની એવી સેવા કરવા માંડી, કે જેમાં ધર્મનું જ ખૂન થઈ જાય. ’ જે હેતુ માટે એ શબ્દ વપરાયા તે બૂલી જવાયું, તેવી જ રીતિએ ‘ કાળા માથાનો માનવી શું ન કરે ? ’-એ સિદ્ધાંત હાથમાં આવી ગયો, પણ ‘ શું કરવું જોઈએ ’-જાનો વિચાર રહી જ ગયો. જે કાર્યોને આખાવગોપાલ દુનિયા કરી રહી હોય, તે કાર્યોને માટે તો તે શબ્દો નહિ વપરાયા હોય, -એ વાત તો ખરી ને ? ત્યારે આ દુનિયામાં કયું કાર્ય કરવું કઠિન છે, એનો વિચાર કરવો પડશે. એ વાક્યને પાપાચરણ, ત્રાસ કે ઉચ્છ્રાંખતતાની સાથે નહિ જોડી દેવાય !

‘ મારા વિચાર સાચા છે. ’-એવું મનાવવાને માટે જો ‘ પૂર્વપુરૂષોના વિચારો ખોટા છે ’-એમ સાબીત કરવું હોય, તો તેના માટે યોગ્ય દલીલો આપવી પડશે. ‘ હું કહું છું માટે મારા સાચા અને જૂના એટલે ખોટા ’-એ કાંઈ દલીલ નથી. ‘ હું તો અંતરનાદને જ શરણે જઈ છું-મારું અંતર કહે તે જ સાચું ’-એમ આજે વાત વાતમાં કેટલાકો તરફથી કહેવાય છે. ખાસ કરીને ન્યારે દલીલમાં ટકાવું નથી અને મહાપુરૂષોએ કહેલા માર્ગથી વિપરીત પ્રકારે બોલવું તથા વર્તવું હોય છે, ત્યારે અંતરનાદને નામે આજે હં પકડાય છે. આ પ્રકારે અંતરનાદને માનવાનું કહેનારાઓને કહેવું પડે છે કે- ‘ તમારી પાસે અંતર છે જ ક્યાં ? અંતર કોને કહેવું અને ક્યા અંતરનો નાદ માનવો ?-એની તમને ખબર જ નથી. તમારા અંતરનો નાદ મનાવવા માટે, પૂર્વપુરૂષોના અંતરનો ઇન્કાર કેમ કરો છો ? ’

જે ચીજ સારી છે-એ સારી ચીજ કાઢનાય તરફથી થતી હોય, એના સ્વીકારનો ઇન્કાર છે જ નહિ. એ વાત નાકબૂલ નથી કે-યુવાન ધારે તે કરી શકે, પણ એમ કહેનારનો આશય કેવા હોવો જોઈએ ?-એ હું બતાવવા માગું છું. યુવાનીનો આપણે સદુપયોગ કરાવવો છે, તેટલા માટે જેઓએ નરસું પકડ્યું હોય તે ખોટું છે, -એમ તો કહેવું જ પડે. ‘ કાળા માથાનો માનવી શું ન કરે ? ’-એ શબ્દો વાપરનાર, દુનિયામાં ધમાલ મચાવવાના જ ઇરાદે જો એ શબ્દોને વાપરતો હોય, તો તેને આપણે સ્વીકારવા માગતા નથી. દુનિયાનાં સઘળાં વાક્યોમાંથી સદુપયોગ કરાવવાના મુદ્દાનું જ સમર્થન કરવાનું હોય. જે એથી વિરૂદ્ધ કરી રહ્યા છે, તે ખોટા છે. વિરૂદ્ધમાંથી ખસી જઈ, તેનો સદુપયોગ કેમ થઈ શકે, તે જ આપણે બતાવવા માગીએ છીએ. બધાંએ વાક્યોને આપણે લાભમાં લેવા એકા છીએ. યુવાવસ્થા, એ પ્રયજ્ઞ સાધન છે. ધર્મની-આત્મદ્વિતની-સત્કાર્ય કરવાની પ્રવૃત્તિઓ માટે એ પ્રયજ્ઞમાં પ્રયજ્ઞ સાધન છે. તે જીવનને બરમાલ કરવાનું સાધન ન બની જાય, એ

સમજવવા માગીએ છીએ. એ પણ ખતાવવા માગીએ કે—‘આવું મુંદર પણ સાધન જે અથોઅ રીતિએ વાપરવામાં આવશે, તો પરિણામે આત્માની ભયંકર બરબાદી શિવાય બીજું કંઈ જ થવું નથી.’ યૌવન જેવા ઉત્તમ સાધનને આધીન બની જઈ, જેને હથીયાર બનાવવું જોઈએ તેના જ હથીયાર બની જનારાઓએ, પછી તે ભલે મહાન શહેનશાહ હોય, તેમણે આ ભવમાં ઈજ્જત ગુમાવી છે, સત્ત્વ ગુમાવ્યું છે અને પોતાના પરસોઠને પણ બગાડ્યો છે, એ નિશ્ચિત વાત છે : માટે પ્રાપ્ત થએલા ઉપયોગી પણ સાધનથી જ પોતાની ખરાબી ન થઈ જાય, એની ચેતવણી આપવાનો આ પ્રયત્ન છે.

કાળા માથાને ઝોણું કરી માનવતાને પ્રધાન બનાવો :

યુવાવસ્થા મજેની છે, એનો ઇન્કાર નથી. ધારણું કામ પાર પાડવાને માટે એ અતિશય ઉપયોગી છે—એ તો હું કહી ચૂક્યો. પણ તે ઉંધે માર્ગે વળી રહી છે; તેને સીધે માર્ગે વાળવાનો આપણે પ્રયત્ન છે. ‘કાળા માથાનો માનવી શું ન કરે ?’—એ વાક્ય સંજ્ઞાઓમાં અને સારી સમાજોમાં પણ પ્રચલિત છે : પણ તેના મૂળ ભાવને સમજ્યા વિના, એક ખૂની એ વચનને વળગી પડે, તો તેનો કયી દિશામાં ઉપયોગ થાય ? તેવી જ રીતિએ જે સ્થળમાં યુવાન જતો હોય, યુવાનનું જ્યાં આવાગમન હોય, ત્યાં નિર્ભયતા હોય કે સભયતા ? કેવું વર્તન હોય તો આપણે તેને અભિનંદીએ ? જે યુવાનીને આપણે બહુ જ મહત્ત્વનું પદ દેવ તો માગીએ છીએ, તે યુવાની હરેકને નિર્ભય બનાવનારી હોવી ઘટે ! ઉત્તમ વસ્તુ આશિર્વાદ રૂપ બનવી જોઈએ, પણ શ્રાપ રૂપ ન થવી જોઈએ. તેટલા જ માટે એ કહ્યું કે—‘આ અતિ ગહન યુવાવસ્થાને જેણે અપવાદ વિના પસાર કરી દીધી—અદ્રો કે ડાઘ લાગવા નહિ દીધો, તેણે આખા માનવજીવનનું રૂઢ મેળવી લીધું.’ એક બીજા

મહાત્મા એમ કહે છે કે—‘યુવાવસ્થા સાથે તો અમને બહુ મેળ છે : યૌવન, એ એવી અનુપમ યીજ છે કે—તેના સ્વરૂપનો સંપૂર્ણ ચિતાર આપી શકાય તેવી શક્તિ અમારી નથી : પણ તે યુવાવસ્થાના થતા દુરુપયોગને અમારે દુઃખી હૃદયે ઘૂણાની નજરથી જોવો પડે છે.’ તથાશ્રી ફરમાવે છે કે:—

“યૌવને વિષયેમ્યોડસૌ, યથા શુચ્છિષ્ટતે ભવી ।

તથોત્તિષ્ટેત ચેમુન્વસ્યૈ, કિં હિ ન્યૂનં તદા ભવેત્ ? ॥૧॥”

એ મહાત્મા એમ કહે છે કે—યુવાવસ્થામાં રહેલો આદમી, જે રીતિએ વિષયોની તરફ ધસે છે, તેવી જ રીતિએ જો તે મુક્તિ તરફ ધસે, તો આ જગતમાં શું બાકી રહી જાય? બાધક વસ્તુ બહાર કઢાવવાને માટે, એક વખત સારી વસ્તુને દાખી, ખોટી પ્રગટ કરવી પડે છે—અતાવવી પડે છે. ગમે તેવા તેજસ્વી સૂર્યને અને ચંદ્રને લોકોક્તિ પ્રમાણે રાહુ ગ્રસે છે. યૌવન અવસ્થા જેટલી જ્ઞાનિઓની દૃષ્ટિએ સાધના માટે ઉત્તમ છે, તેટલી જ દુનિયાની દૃષ્ટિએ તેને ઉપયોગ કરવામાં આવે તો અધમ માર્ગે લઈ જનારી છે. ‘આજે યુવાનીનો મોટા ભાગે સદુપયોગ થઈ રહ્યો છે’—એવું કાણ કહેશે? દુનિયા ધર્મી જ હોત, તો ધર્મની આ પ્રકારે વાતો કરવાની જરૂર ન હોત જ નહિ ! અર્થ અને કામ શીખવવા પડે તેમ નથી : કપટ અને પ્રપંચ, જૂઠું અને ચોરી, હાહોળીરી અને બદમાશી શીખવવાની પાઠશાળાઓ કાઈ જગ્યાએ છે? તેનાં બાષણો થતાં કદી સાંભળ્યાં છે? નહિ જ. તે છતાં પણ એય ચોક્કસ છે કે—તે ન આવડતાં હોય તો પણ તેને શીખવનારા ડગલે અને પગલે મળી રહે છે. ‘બીજાના ખીસ્સામાંથી કેમ લેવાય?’—તે શીખવવું મુશ્કેલ નથી : ‘કેમ દેવાય?’—એ શીખવવું એજ કઠિન છે. દુનિયાને લાલચ લક્ષ્મીની છે કે દાનની? લેવાની બાવના સૌને છે, પણ દેવાની બાવના કેટલાકને છે? લેનારા તો સામાન્ય રીતિએ બધા જ, પણ દેનારા કોઈક જ : અનાચારી ઘણા, સદાચારી થોડા ! એક કવિવર કહે છે કે:—

“ જાનન્તિ કેચિન્ન તુ કર્તુમીશાઃ,
કર્તું ક્ષમા યે ન ચ તે વિદન્તિ ।

જાનન્તિ તત્ત્વં પ્રભવન્તિ કર્તુઃ,
તે કેઽપિ લોકે વિરલા ભવન્તિ ॥૧॥ ”

આ શ્લોક દ્વારા કવિવર એમ કહે છે કે—‘ દુનિયામાં જાણે છે થોડા : જાણનારાઓમાં પણ પાંગળા ધણા છે : જેઓ કરવાને શક્તિ-માન છે, તેઓ તદ્દન મૂર્ખા છે : પણ જાણે ને કરે તે કેટલા ? કોઈકે વિરલા જ ! ’ અથા દર્શનકારોએ કહ્યું કે—‘ માનવજીવન સૌથી ઉંચું ! ’ પણ ‘ કયી રીતિએ ઉંચું ? ’—એ બતાવવાને સંખ્યાબંધ ગ્રંથો લખવા પડ્યા. માનવી થઈને પણ રાક્ષસ જેવી કાર્યવાહી કરનારાઓનો તોટો નથી. રાક્ષસ જેવી ન આવડે, તો પશુ જેવી તો અધાને જ આવડે છે. માનવી જેવી કાર્યવાહી કરનારા કેટલા ? ‘ કાળા માથાનો માનવી શું ન કરી શકે ? ’—એ વાક્યના નામે દુનિયામાં જે અત્યાચારો થઈ રહ્યા છે, તેની તો સીમા જ નથી. એ વાક્ય લઈને તેનો ઉપયોગ પણ થાય, અમલેય થાય, સાંગોપાંગ પાર પ એ ઉતારાય, પણ ઉધે માર્ગે હોય તો તેની શી કિંમત ? એ શબ્દો કસાઈઓથી ન કહેવાય. જો કદી એ કહી દે, તો કહેવું પડે કે—‘ તું કાળા માથાનો ખરો, પણ માનવી નહિ. ’ જો માનવીને માનવી બનાવવા હોય, તો કાળા માથાને ગોળ કરો ! માનવીપણું હશે તો માથાને નમાવશે. માનવીપણું ગયું એટલે માથાં ભટકાવશે. ‘ અંતર અવાજ ખોટો છે કે ખરો છે ’—તેની પરીક્ષા કરવી જોઈશે. સર્વના અંતર અવાજને એકસરખું વળન આપવા જશે, તો શિક્ષક, ધર્મગુરુ કે ઉપદેશક, કોઈની જરૂર નહિ પડે ! શિક્ષક વિદ્યાર્થીને કહી દે કે—‘ હું કહું તે સમજવા તારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર ! ’ અથામાં બુદ્ધિ હોય છે : બુદ્ધિહીન કોઈ હોતું નથી : પણ બુદ્ધિનો કોઈ વખત સ્વતંત્ર ઉપયોગ થાય અને કેટલીક વખત તેને નિશ્રામાંય મૂકવી પડે. જેણે

સુદ્ધિને યોગ્ય નિશ્ચામાં નથી મૂકી, તે તેનો સદુપયોગ કરી શક્યો હોય એમ બન્યું નથી અને બને એ સંભવિત પણ નથી.

પતન ક્યાંથી જન્મે છે ?

આપણી તેજ આંખો શું કામ કરે છે ? જે કંઈ જુએ, તેને લેવાનું મન કરે છે ! કાનો શું કામ કરે છે ? જે કંઈ સારું સાંભળે તેને વસાવવાનું મન કરે છે ! એ આંખનો અને કાનનો સદુપયોગ કે દુરુપયોગ ? એ વિચારે સુખ કર્યું કે દુઃખ વધાર્યું ? આત્માને સન્માર્ગે જોડ્યો કે ઉન્માર્ગે ? જોયું અને ઇચ્છા થઈ : મને આ ક્યારે મળે, આ ભાવના આવી : એના પરિણામે પ્રવૃત્તિ કયી ? સારી કે નરસી ? જેટલી જેટલી સુંદર-વિષયરસને પોષનારી ચીજો જુએ, એ બધી મને મળે-એવી ભાવના જાગતી જાય : અને પછી એ મેળવવા માટે તનતોડ મહેનત કરે, તો શી દશા થાય ?

એક આદમીને રહેવા માટે ઝુંપડી હતી. ઝુંપડીમાં પણ તે સંતોષથી રહેતો હતો. એક વખત પોતાની તે ઝુંપડીમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી, એક સારો રોનકદાર પ્રાસાદ એના જોવામાં આવ્યો. ઝુંપડીમાં રહેનારા તે આદમીએ આ સુંદર પ્રાસાદને ચક્ષુથી જોયો. ઇચ્છા થઈ કે-‘મારે પણ આવો પ્રાસાદ હોય તો ઠીક.’ એ ઇચ્છા જન્મવાનું પ્રયોજન શું ? જે આત્મા બહારના-દુનિયાના થોડા પદાર્થોથી નિર્વાહ કરતો હતો, તેને મોટાપથી નિર્વાહ કરવાની અભિલાષા થઈ : એજ પતન !

દુનિયાના પદાર્થોની તીવ્ર-તીવ્રતર અભિલાષા, દુનિયાના પદાર્થોને ચેન-કેન મેળવવાની અને મેળવીને ભોગવવાની ભાવના, એમાંથી જ પતનનો સફાવ છે : એ જ પતનનું મૂળ છે. તૃષ્ણા ન હોય, તો ઉન્માર્ગની સંભાવના જ નથી. પતન નીતિને માર્ગે નહિ પણ અનીતિને માર્ગે-એ વાત માની લાઇએ, તો પણ અનીતિના માર્ગને ઉદ્ભવવાનું મૂળ સ્થાન શું ? સંયમ ફળવ્યો હોત કે-‘મને આના

વિના અટકી પડતું નથી, હું ઓછાં સાધનોથી પણ નિર્વાહ કરી શકું છું’—તો એ તૃષ્ણા ઉદ્ભવત? નહિ જ! તૃષ્ણા આત્મભાવને ખીલવનારી કે દબાવનારી? પુદ્ગલની તૃષ્ણા દોષ રૂપ કે ગુણ રૂપ? પુદ્ગલની તૃષ્ણાને પણ લાભ રૂપ માનનારાઓ ભૂલે છે. તેઓને વસ્તુસ્વરૂપનો ખ્યાલ નથી. આત્માને તેઓ ઓળખતા જ નથી. પૌદ્ગલિક પદાર્થોની તૃષ્ણાને ઉત્તતિતું સાધન માનવું, એ માન્યતા મૂર્ખજનોની છે. પૌદ્ગલિક પદાર્થોની તૃષ્ણા ધર્મ રૂપ નથી: આત્માનું એ પતન છે. જેટલી તૃષ્ણા છે તેટલો ઉદ્ય અને તેને જ વાસ્તવિક પ્રગતિ માની શકાય. ચક્ષુ દ્વારા પ્રસાદને જોયો, તેથી તેની ઇચ્છા થઈ: પરિણામે પતન થયું: શાથી? તો કે—ઈદ્રિયો અને મનની વૃત્તિ કામ્રૂમાં ન રહી એથી! યુવાવસ્થામાં ઈદ્રિયો બલવત્તર હોવાને લઈને, ચક્ષુ વિગેરે ત્યાં ને ત્યાં દોડતી હોવાથી, જેમ જેમ નવું જોતો જાય છે, તેમ તેમ તે પ્રાપ્ત કરવાની તેને ઇચ્છા થાય છે. સુસંસ્કારો હોય ત્યાં સુધી નીતિ કાયમ રહે છે: પછી તે તૃષ્ણા અનીતિ કરાવે છે. કેટલાક માણસો પ્રથમ તો ઉદારતાને નામે, કમાઈનો સદુપયોગ કરવાની શુદ્ધિએ કમાવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરે છે. જગતના લલા માટે કમાણીના રસ્તે તે ચઢ્યો: પછી જેમ જેમ પેલી વસ્તુ આવતી જાય છે, તેમ તેમ તૃષ્ણાના તરંગોમાં તણાઈ, દુનિયાના પદાર્થોને લેવાની ઇચ્છા વધારતો જાય છે. પરિણામે ધીમે ધીમે તેનું પતન થાય છે. સારા સંસ્કારો હોય ત્યાં સુધી નીતિ જળવાઈ રહે છે: પછી અનીતિ આવે છે: અનાચારો આવે છે: સદાચારોનો નાશ થાય છે: અને પરિણામે માણસાઈનો લોપ થાય છે. આપણું જીવન યૌવન રૂપી આવર્તમાં ઝકડાઈ નાશ ન પામી જાય, સાધવા યોગ્ય સાધવાનું રહી ન જાય, તેટલા માટે યૌવન વયમાં જેવી રીતિએ આત્મા વિષયો તરફ ધસે છે, તૃષ્ણાની પ્રવૃત્તિઓ તરફ ધસતો જાય છે, તેવી જ રીતિએ એ અવસ્થામાં વિષયોથી પાછો હઠી મુક્તિની સાધના કરવામાં યોગ્ય, એવો પ્રયત્ન કરવાની

જરૂર છે : અને જો તેમ થાય, તો જગતમાં કશી જ કમીના રહે નહિ. એ અવસ્થાને મુક્તિમાર્ગની સાધનામાં જોડી દેવાય, તો જગતને માટે પણ તે આત્મા આશિર્વાદ રૂપ નિવડે.

સાધન અને સદુપયોગ વચ્ચેનો ભેદ :

યુવાવસ્થાને સાર્થક કરવી હોય, તો તેનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ. અકર્તવ્ય કરવું જોઈએ નહિ અને પ્રાણ કંઈ આવે તો પણ સુચર્તવ્ય હોડવું જોઈએ નહિ ! મુકર્તવ્યનો અને અકર્તવ્યનો ભેદ પાડીને, વિવેકપૂર્વક મુકર્તવ્યને અંગીકાર કરવું જોઈએ. પૌદ્ગલિક ભાવને ખીલવનારી પ્રવૃત્તિ, તે અકર્તવ્ય છે : આત્મસ્વરૂપની ખીલવણી, તે મુકર્તવ્ય છે. નાની પણ દુનિયાના પદાર્થની ઈચ્છા, પતન કહેવાય છે. યોગ્યના સહવાસથી દુનિયાના પદાર્થોનો સદુપયોગ કરી એસે, તો પણ તે પદાર્થોને સદુપયોગનું નિશ્ચિત સાધન ન કહેવાય. દાન લક્ષ્મી વિના ન હોય, પણ દાનનું કારણ-લક્ષ્મી કે તેની મૂર્છાનો અભાવ ? દાનનું સાધન દુનિયાના પદાર્થો ભલે હોય, પણ દાન દેવા તરીકેની ઉદારતા આવે તો જ દાન દઈ શકાય છે. માલીકની યોગ્યતાના પ્રતાપે જુરી વસ્તુથી પણ ભલું થાય, પરંતુ તેટલા માત્રથી જો તે વસ્તુને તેનું સાધન માની લેવામાં આવે, તો સાધવાનું રહી જાય. એક ખૂણામાં અને વસ્તુના મોહમાં થઈ જાય આધીનતા ! માટે જે કરવા યોગ્ય વસ્તુ હોય, તેને જ કર્તવ્ય તરીકે ધરાવવામાં આવે, તો પરિણામે પતન થવાનો સંભવ રહે નહિ.

નવસર્જન માટે નિશ્ચીની આવશ્યકતા :

બાળકને જેમ કોઈ વાળનાર મળે તેમ વળે. ઉન્માર્ગે જાય તો તેમાં પાલકનો દોષ અને સન્માર્ગે જાય તો તેમાં પાલકનો ઉપકાર ! વૃદ્ધાવસ્થા પણ અમૂક અંશે પરાધીન જીવન છે : એક યુવાવસ્થા જ સ્વાધીન જીવન છે. શક્તિ ધરાવનારો આદમી યોગ્ય દિશાએ શક્તિઓને વાળે નહિ, ઈંદ્રિયો ઉપર અંકુશ મૂકે નહિ,

વાત-વાતમાં ઇંદ્રિયોને આધીન થઈ જાય, તો તેના ઉદ્ધારની આરી નથી. આજે મોટા ભાગે એવી દશા દેખાય છે કે-યુવાન મોટા થયો, એટલે માઆપથી એને કહેવાય નહિ અને કહેનાર કહે તો પેલાથી સહાય નહિ. દોરનાર નાયક રહ્યો નહિ અને રહ્યો તો યુવાને તેને ગણ્યો નહિ. તેટલા માટે યુવાવસ્થાના સદુપયોગનું પહેલું કર્તવ્ય, ઇંદ્રિયો ઉપર યોગ્ય અંકુશ મૂકવો તે છે. યુવાવસ્થાનો સદુપયોગ કરવા ઇચ્છનારે, નક્કી જ કરી લેવું જોઈએ કે-દુન્યવી પદાર્થોના રૂપને જોવા માટે જો મારી આંખ દોડે, તો તે આંખ મારી નહિ ! 'મારી જ આંખે મને તો ભયંકર ક્રાંતિમાં મૂક્યો' -એમ એ વખતે લાગી જવું જોઈએ. ઇંદ્રિયો કામમાં રાખી શકે તો સદુપયોગ : તેને આધીન થાય તો તેનો દુરુપયોગ ! અંકુશમાં રહેલો આત્મા જ યુવાનીતો સદુપયોગ કરે છે. 'ઇંદ્રિયો મારી છે. તેને હું જેમ યોગ્ય મારું' લઈ જઈ તેમ જ જવી જોઈએ. 'એમ નહિ માનતાં, યુવાવસ્થામાં પડેલો આદમી, પોતાના માથા ઉપરના અંકુશોને આઘા મૂકે, તો તેની કંદાડી દશા થાય છે. એક તો આંધળો અને વળી ઉદ્ભૂત. આંખે દેખતો નથી અને દોરે એનાથી દોરાતો નથી, તેના જેવી એની દશા થાય છે. આથી જ્યાં સુધી યુવાવસ્થામાં ઇંદ્રિયો ઉપર કાબુ આવે નહિ, ત્યાં સુધી તેનો સદુપયોગ થવાને બદલે દુરુપયોગ થવાનો સંભવ જ વધારે છે. યુવાને નવું સર્જન કરવાનો દાવો પૂરવાર કરવો હોય, તો એ અવસ્થામાં તૃષ્ણા રૂપી તરંગોમાં તણાઈ, ઇંદ્રિયોને આધીન થઈ જઈ, સંસાર રૂપી સાગરના આવર્તમાં પડતાં પોતાના આત્માને બચાવી લેવો જોઈએ. આથી જ એક કવિવરે યુવાવસ્થાની ભયંકરતામાં આલેખતાં કહ્યું છે કે-

“ મેં ઉત્તમ રીતિએ ચિત્તને કેળવ્યું, વિવેક મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો, આચાર સુંદર બનાવ્યો, ગુણો મેળવ્યા, ક્ષમા શીખ્યો, લજ્જા મેળવી, પરિશ્રમ વડે ધણી વિદ્યાઓ ભણી ચિત્ત માફ બનાવ્યું, વિવેક, આચાર, ગુણો મેળવવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો. આટલું બધું મેં

કયું" તો પણ, આ યૌવન રૂપી ગહન વનમાં, મને એકલો મૂકીને અંધા ચાલ્યા ગયા !”

ઉપસંહાર :

જે યુવાવસ્થા આવી રીતિએ યોગિઓને પણ ગુણથી વિયોગ કરાવનાર છે. ભયંકર અટવી સમાન છે, જેમાં અપવાદની પૂરી સંભાવના છે, મહાપુરૂષો પણ જેનાથી ભયભીત રહે છે, તેવી યુવાવસ્થામાં પણ ઈદ્રિયો ઉપર યોગ્ય અંકુશ મૂકવામાં ન આવે, તો તે મહાન શ્રાપ રૂપ નિવડે તે સ્વાભાવિક જ છે. સાદું સાધન મેળવવું એ જેટલું કઠિન છે, એના કરતાંય વધારે કઠિન એ સાધનનો સદુપયોગ કરવો તે છે. યૌવન જેવા સાધન દ્વારા સંસારસાગરને જે તરંગો હોય, તો એ સાધનને ગમે તેમ વેડફે નહિ જ નભે. જેઓ યુવાનીમાં દીવાના બનીને કર્તવ્યાકર્તવ્યનું ભાન ભૂલી જાય છે, તેઓ પોતાના જીવનને તો અરબાદ કરે જ છે, પરન્તુ ખીમ પણ અનેકાનાં જીવનોને ધૂળમાં મેળવે છે. યૌવનને જે અપવાદરહિતપણે ચતીત કરવું હોય, તો કેવળ અંતરનાદ ઉપર નાચવાનું માંડી વાળી, યોગ્યની નિશ્ચાને અંગીકાર કરવી પડશે. સૌ કાઈ આ રીતિએ વર્તી, સ્વપરહિતને સાધનારા બનો અને પરિણામે મુક્તિસુખને પામો, એ જ એક શુભાભિલાષ.

વચનામૃત

સુખ મેળવવાને માટે મન, વચન અને કાયા તૈયાર હોય તે છતાં પણ સુખ ન મળે, તો સાધનની ત્રુટિ છે એમ માનવું જ જોઈએ.

*

દુનિયાના નાશવંત પદાર્થોના યોગથી સાચું અને પરિપૂર્ણ સુખ અનુભવી શકાય એ શક્ય જ નથી.

*

સાચી શાન્તિ

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.

સભા બોલાવનાર : શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક મંડળ, મુંબઈ

સભાસ્થલ : લાડની વાડી, સી. પી. ટ્રંક રોડ, મુંબઈ

દિવસ : રવિવાર, તારીખ ૨ : માર્ચ : ૧૯૩૦

સાચી શાંતિનો અભાવ ઉપાય :

જગતમાં દરેક દરેક પ્રાણી શાંતિની ચાહના રાખે છે, એ તો એક શંકા વિનાની વાત છે. જગતમાં અશાંતિની ઇચ્છા કોઈનીય હોય, એમ માનવાને એક પણ કારણ નથી. નાનાથી મોટા સુધી દરેક જીવ, શાંતિ ઇચ્છે છે અને શાંતિ મેળવવાના ઇશદાથી પોતાથી શક્ય એટલો પ્રયત્ન કરે છે, પણ શાંતિનો અનુભવ કરનારા આ જગતમાં બહુ જ વિરલ જીવો છે. સૌથી પહેલી વાત તો એ છે કે- ‘જ્યાં સુધી પોતે શાંતિ રૂપ ન બને, ત્યાં સુધી પોતાને શાંતિ મળે કેમ ?’ કહેવત પણ છે કે-‘વાવે તેવું લણુ અને કરે તેવું પામે.’ જોઈએ છે શાંતિ અને કાર્યવાહીઓ એવી કે-અશાંતિ જ આવે. એવો આત્મા ગમે તેટલા ઇલાજો કરે, તો પણ શાંતિ પામી શકતો નથી. આજે ઘણાઓને વાસ્તવિક શાંતિ કોને કહેવાય, તેની પણ જોઈતી ગમ નથી. શાંતિ એવી હોય તો જોઈએ, કે જેના યોગે આત્મા વર્તમાનમાં પણ સુખ પામી શકે અને અન્તે પણ સુખને પામી શકે.

આપણે જે શાંતિ ખતાવવા માગીએ છીએ, તે આવી કાર્યસાધક. આપણું ઈષ્ટ જેનાથી સુખે સધાય, એવી શાંતિ જેઈએ. આપણને સ્મશાનવત્ શાંતિ નહિ, પણ જીવંત શાંતિ જેઈએ છીએ. જ્યાં સુધી જીવન શાંતિમય ન બને, ત્યાં સુધી સત્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થાય. દુનિયામાં જે બધા જ શાંતિના ઉપાસક છે, તે આજે ડગલે ને પગલે અશાંતિ કેમ દેખાય છે ? દરેકને કાંઈ ને કાંઈ અશાંતિ બેસી જ છે. એ અશાંતિના હેતુઓને ટાળવામાં આવે, તે જ જીવનને શાંતિમય બનાવી શકાય. જે વસ્તુ જેઈએ તેને, તેના સ્વરૂપને અને તેનાં સાધનોને ન વિચારાય તેમજ તેને બગાડનારાં સાધનોને જીવનથી દૂર ન બસેડાય, તે હેતુ કયી રીતિએ પાર પડે ? મહાપુરૂષોએ તો ફરમાવ્યું છે કે—‘જે શાંતિ જેઈએ તો ખૂદ શાંતિમય બનેા.’ સામો કેવો છે તે ન જૂઓ, પણ તમે કેવા છો એ જૂઓ. તમે જે વાસ્તવિક રીતિએ શાંત બનશો, તો બીજામાં પણ—જે તે યોગ્ય હશે તો—આપોઆપ શાન્તિ લાવી શકશો. જીવનને વાસ્તવિક રીતિએ શાંતિમય બનાવવાના ઉપાયો, જ્ઞાની મહાપુરૂષોએ દર્શાવ્યા છે. એ ઉપાયોનો જે અભ્યાસ કરવામાં આવે અને આસાંકિતપણે એ ઉપાયોને જે સેવવામાં આવે, તો સાચી શાન્તિની પ્રાપ્તિ, એ કાંઈ અશક્ય વસ્તુ છે જ નહિ. મહાપુરૂષોએ શાંતિની પ્રાપ્તિ માટે વિશ્વ-વ્યાપી ભાવના એ ખતાવી છે કે—

“શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ, પરહિતનિરતા ભવન્તુ ભૂતગણાઃ ।

દોષાઃ પ્રયાન્તુ નાશં, સર્વત્ર સુખીભવતુ લોકઃ ॥ ૧ ॥”

‘(૧) સર્વ જગતનું કલ્યાણ થાઓ, (૨) ભૂતગણો—સર્વ પ્રાણીઓ પરહિતમાં રક્ત થાઓ, (૩) દુનિયાના તમામ દોષો નાશ પામો અને (૪) સર્વત્ર લોક સુખી હો !’—આ રીતિએ ચાર પ્રકારમાં વહેંચાએલી ભાવના, શાંતિના અર્થિઓમાં ફેલાવી જ જેઈએ. જ્ઞાની પુરૂષોએ શાન્તિને માટે દર્શાવેલી આ કેવી ઉમદા ભાવનાઓ છે ? દુનિયાનો કાંઈ પણ આત્મા હો, તેની સાથે

સાધ્ય હો કે ન હો, તેના થી લાભ મળો કે હાનિ, પણ એનું કલ્યાણ જ ઇચ્છવા રૂપ ભાવના હોવી ઘટે. ‘જીવનને શાંતિમય બનાવવાનો આ એક અમોઘ ઉપાય છે. જગતના જીવ માત્રના કલ્યાણની ભાવના હૃદયમાં વ્યાપી જવી જોઈએ. આ ભાવના સાથે જ ‘૧-ભૂતગણો પરહિતમાં રક્ત થાઓ, ૨-દોષો નાશ પામો અને ૩-લોક સર્વત્ર સુખી થાઓ.’-આ ત્રણ ભાવનાઓ પણ શાંતિના અર્થાં આત્માના રોમે રોમમાં વસી જવી જોઈએ. આ વિચારોથી રંગાએલો આત્મા જ ‘સાચી શાન્તિ’નો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે.

શાંતિનાં સાચાં સાધનો મેળવવાં જ જોઈ એ :

આથી ૨૫૪ છે કે-

- ‘૧-સારાય વિશ્વનું કલ્યાણ થાઓ,
- ૨-પ્રાણિમાત્ર પરહિતમાં રક્ત બનો,
- ૩-દોષો નાશ પામો અને-
- ૪-સર્વત્ર લોક સુખી હો.’—

આ વિચારોને વિશ્વમાં ફેલાવવા માટે કરવામાં આવતા પ્રયત્નોની સામે, અજ્ઞાન આત્માઓ તરફથી મચાવવામાં આવતા ઉપદ્રવો, ઉભી કરવામાં આવતી તકલીફો અને લાવવામાં આવતાં આક્રમણોની દરકાર ન કરવી, એ જ સાચી શાંતિના અર્થાં આત્માની સાચી ઓળખાણ છે. જે આત્મા અજ્ઞાન આત્માઓના ઉપદ્રવ આદિથી મુંઝાઈ જઈ સુઅવસરે પણ ચૂપકીદી પકડવામાં શ્રેય માને છે, તે સાચી શાંતિથી વંચિત રહી જાય છે. સાધનોની સાધના વિના, સાધ્યની સિદ્ધિ કદી પણ થઈ શકતી નથી. જે આત્મામાં પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ઉર્મિઓ નથી ઉછળતી, જે આત્મા પ્રાણી માત્ર પરહિતમાં સક્રિયપણે રક્ત બને-એવું હૃદયથી નથી ઇચ્છતો, જે આત્મા દોષોના નાશમાં ઉદાસીન છે અને જે આત્મામાં સર્વત્ર સુખી જોવાની તાકાત નથી, તે આત્માના જીવનમાં

અશાંતિ હોય, એમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી. જે શાંતિની ઝંખના કરવામાં આવે છે, તે શાંતિને સિદ્ધ કરી આપે તેવી સાધનસામગ્રી મેળવ્યા વિના છૂટકો થવો જ નથી : પરંતુ આજના શાંતિચાહકોની તો ભાવના જ કાંઈ વિલક્ષણ છે. સામાના મુખોને જોવાની તાકાત જ દિન-પ્રતિદિન વિલય પાલતી જાય છે. સામાને સુખી જોવાની સાથે જ તે ચોંકે છે કે-‘હું દુઃખી છું, છતાં આ સુખી કેમ?’ જો આ રીતિએ ચોંકી નહિ ઉડતાં, સામાને સુખી અને પોતાને દુઃખી જોઈને, સુખ અને દુઃખના હેતુઓનો વિચાર કરે, દુઃખના હેતુઓને દૂર કરે તથા સુખના હેતુઓને સેવે, તો તો તે જ વખતે તેને શાંતિનો સાક્ષાત્કાર થવા માંડે : પણ આ તો એકદમ, સામાને સુખી જોતાંની સાથે જ, ચોંકી ઉડે છે અને કહેવા માંડે છે કે- ‘શા માટે સુખી પોતાના મુખનો ભાગ અમને ન આપે? અમે દુઃખી હોઈએ, ત્યાં સુધી સુખ ભોગવવાનો એને હક્ક પણ શો છે? ત્યાં સુધી અમે દુઃખી હોઈએ, ત્યાં સુધી સુખને પણ સુખ ભોગવવાનો હક્ક નથી!’ આવી વિચારમાળાના પરિણામે આત્મા ઉપરનો કાષ્ઠ ગયો, મનુષ્યોના મર્યાદાશીલ જીવને પલટા ખાધો અને એ આંતર ભાવનાનું રૂપક બહાર આવ્યું. એના જ યોગે આજે એમરે અશાંતિની જવાબા વિશેષ પ્રમાણમાં સળગી રહી છે. જે કાળમાં આવા વિચારોનું સામાન્ય હોય, તે કાળમાં કાંઈ સાચવવાનું જ સુખી હોય. આજે સાધનો ધણું છે એમ કહેવાય છે, છતાં શાંતિનો છાંટેાય નથી દેખાતો. ‘સાધન તેનું નામ, કે જે સાધ્યને સાધી આપે : પણ સાધન તે નહિ કે જે સાધ્યથી દૂર કરે.’-આ સત્ય આજની દુનિયા સર્વથા ભૂલતી જાય છે. આજની દુનિયાએ-‘સાધન તેને કહેવાય કે જે જીવનને સહાયક થાય, પણ બોજ રૂપ ન અને’-આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. વિવેકપૂર્વક વિચારશે તો સમજશે કે-આજનાં સાધનો જીવનમાં બોજ રૂપ છે, એટલે કે-જીવનમાં બોજો વધારનારાં છે.

ખરેખર, જ્યાં પોતાને જ પોતાના આત્માના હિતની ચિતા નથી, ત્યાં જગત માત્રના કલ્યાણની ભાવના અને જગતના પ્રાણી માત્ર પરહિતમાં રક્ત બનેા, એ ભાવના આવે જ ક્યાંથી? જાતે દોષવાન હોય અને દોષ ટાળવાના ઇરાદાથી પર હોય, ત્યાં દુનિયાના દોષ દૂર થાઓ, એવી ભાવના પણ ક્યાંથી આવે? એજ રીતિએ— ‘હું દુઃખી છતાં બીજા સુખી કેમ?’—આ દુષ્ટ વિચાર જ્યાં સુધી હૃદયમાં છે, ત્યાં સુધી—‘જગતના સઘળાં જીવો સુખી થાઓ’—એ ભાવના તો માત્ર મુખપાઠ રૂપે જ રહેવાની.

અર્થ—કામ શાન્તિ નહિ આપે :

‘ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ’—આ ચાર પુરુષાર્થો ગણાય છે. એ ચારેયમાં પુરુષાર્થપણની અપેક્ષાએ સમાનતા છે : કારણ કે—ચારેયમાં પ્રયત્ન વિના છૂટકો નથી. એ દરેક પુરુષાર્થ પ્રયત્નથી સિદ્ધ થાય છે. ચારમાંથી એકની પણ સિદ્ધિ કે સંરક્ષણ પ્રયત્ન વિના શક્ય નથી : પણ દુનિયાનો મોટો ભાગ ક્યા પુરુષાર્થ માટે પ્રયત્ન કરે છે, એ કહો ! ધર્મ તથા મોક્ષ માટે ઉઘમ કેટલા જણા કરે છે અને અર્થ તથા કામ માટે ઉઘમ કેટલા જણા કરે છે ? મોક્ષ માટે તો આજે ઘણાઓ તરફથી એમ જ કહેવાય છે કે— ‘મનાય કેમ ? હશે કે નહિ ? ગમ્પાં કાં ન હોય ? ખાત્રી શી ? કાણે જોયો ? મોક્ષ તો ભોળાને ફસાવવાની ભળ છે !’ જ્યારે મોક્ષ માટે આમ બોલાય, તો પછી તેને મેળવવાની કામના તો રહી જ ક્યાં ? અને જ્યારે મોક્ષની કામના ઉડી ગઈ, તો પછી ધર્મનો વાસ્તવિક ખપ પણ શાનો હોય ? આથી સ્પષ્ટ છે કે—ચારેય પુરુષાર્થો પુરુષ-પ્રયત્નની અપેક્ષાએ સમાન છતાં, દુનિયાની કામના મોટેભાગે અર્થ—કામમાં છે : જગતનો મોટો ભાગ અર્થ—કામ માટે જ પ્રવર્તે છે : જીવનનો સઘળો કાળ એ માટે ગુમાવે છે : પણ એ અર્થ—કામ-આત્મા સાથે કેટલો કાળ રહેવાના છે ? અંતે જવાના જ છે, એનો.

વિચાર જ લગભગ ભૂતાર્થ ગયો છે. શરીરમાં અસાધ્ય વ્યાધિ થાય અને ડોક્ટર હજારોની રી લેવા છતાંય હાથ ખંખેરે, ત્યારે આત્માને અર્થ અને કામની ખડકની જેમ ખડકેલી વિપુલ સામગ્રી પણ શાંતિ આપી શકે તેમ છે ? નહિ જ. આજે ઘણા કહે છે કે—“ આ દુનિયામાં અર્થ—કામ વિના ચાલે તેમ નથી, માટે તેના ત્યાગની વાત કરવી એ તો મૂર્ખાઈ છે. ” આ ભાવના આજમાનામાં લગભગ ૩૬ જેવી બની ગઈ છે : પૌદ્ગલિક સુખના ત્યાગની વાત કરનારા આજે ગાંડા મનાય છે : પણ પરમ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ ઉંડામાં ઉંડી શોધ કરીને કહ્યું છે કે—“ અર્થ અને કામ જીવનમાં શરણુ રૂપ છે જ નહિ ! ” માત્ર કે—અર્થ અને કામની સામગ્રીનો સુમાર ન હોય, માગે તે મળી શકે એટલાં સાધનો પાસે હોય, ધનની કે ભોગની ખામી ન હોય અને નોકર—ચાકર—સ્નેહી—સંબંધી પણ અનુકૂળ હોય : આવા પણ સુખી આદમીને, અંતિમ અવસ્થાએ એ બધી ચીજોમાંથી કયી ચીજ શાંતિ આપવાને સમર્થ છે ? કહેવું જ પડશે કે—એક પણ ચીજ સમર્થ નથી. બધાં પાસે ઉભાં હોય, પણ કરે શું ? શરીરમાં તીવ્ર પીડા ઉત્પન્ન થઈ, ત્યાં થાય શું ? એ બધી સામગ્રીએ તે વખતે તો ઉદ્દી મુંઝવણ ઉભી કરે. ‘ એવા સમયે જીવનમાં શાંતિ આપનાર ચીજ કયી ? ’—તેનો જ આજે આપણે વિચાર કરવાનો છે.

આત્માનો વિચાર :

‘ આત્મા પરમ શુદ્ધ અને અલિપ્ત છે ’—એવી વાતો કરનારા શુદ્ધ અધ્યાત્મવાદિઓથી ભોળાવાતા નહિ. એ બધી વાતો તેની અપેક્ષાપૂર્વક જો જાણવામાં અને માનવામાં ન આવે, તો વાહીયાત અને નકામી છે ! ‘ આત્મા શુદ્ધ છે, ક્ષત્રસ્વરૂપ છે, પણ ક્યારે ? ’ તે સમજવાની જરૂર છે. આત્મા જો વર્તમાનમાં પણ પરમ શુદ્ધ છે, તો તે આ શરીર રૂપી ગંધાતી કાટડીમાં કેમ ભરાયો છે ? જે

કાટડીમાં ભરાયો છે, તે કાટડીની મહિનતા કાંઈ છૂપી નથી : એ કાટડી અશુચિ પદાર્થોથી જ ભરપૂર છે. એવી કાટડીમાં આવીન રહેવું પડે છે, એ જ સૂચવે છે કે-પોતે મૂળ સ્વરૂપે શુદ્ધ હોવા છતાં પણ, અત્યારે તે ક્યાંક બીજે જ ફસાયો છે! આ રીતિએ આત્મા ફસા-એલો છે-એમ પ્રત્યક્ષપણે દેખાતું હોવા છતાં પણ, આત્માને આવી અવસ્થામાં ય પરમ શુદ્ધ માનવાની વાતો કરવી, તે તત્ત્વજ્ઞાનિઓની દષ્ટિએ મૂર્ખતા જ છે. ‘આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સ્ફટિક જેવું નિર્મળ છે.’-આનો ઇન્કાર નથી, પણ સ્ફટિક રત્નમાં લાલ-લીલા-પીળા ઇત્યાદિ રંગના દોરા ઘાલીએ, તો તેનો શ્વેત રંગ દેખાતો બંધ થઈ જાય ખરો કે નહિ? લાલ, લીલા, પીળા દોરા ઘાડ્યા કરવાનું ચાલુ રાખવું અને નિર્મળ છે, શ્વેત છે-એવી ખૂમરાણુ કરવી, તે કેમ ચાલે? જે સ્થિતિ હોય તે વિચારવી ઘટે. સ્ફટિક રત્ન અને રંગીન દોરાઓનું તો વસ્તુનો ખ્યાલ આપવા પૂરતું જ આ ઉદાહરણ છે. આત્માની સ્થિતિમાં તો એથી મોટો તફાવત છે. રંગીન દોરાઓ સ્ફટિક રત્નમાં એકમેક રૂપ બની જતા નથી, ત્યારે આત્મા અને જડ કર્મનો સંબંધ તો લોહ-અગ્નિવત્ છે. જ્યાં સુધી એ સંબંધ છે, ત્યાં સુધી શુદ્ધ પણ આત્મા અશુદ્ધ છે. એ સંબંધ ટળે, તો આત્મા પોતાના મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપને પામી શકે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે-આત્મા સ્વરૂપે શુદ્ધ અને નિર્મળ છે એ વાત સાચી, પણ વર્તમાનમાં તેની દશા તેવી નથી, એ ભૂલવું ન જોઈએ. ‘આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નિર્મળ નથી’-એવી માન્યતા છે જ નહિ, પણ જ્યાં સુધી તે જડના સંસર્ગથી લેપાયેલો છે, ત્યાં સુધી તેને કદિપતપણે વર્તમાનમાં પણ નિર્મલ માન્યા કરવો, એ અજ્ઞાનતા છે. જડના સંસર્ગથી અલગ થવા વિના કે અલગ થવાની ભાવના વિના આત્મામાં શાંતિ આવવી, એ સ્વપ્ને પણ સંભવિત નથી. સંપૂર્ણ અને શાશ્વત શાંતિ તો આત્માને ત્યારે જ પ્રાપ્ત થશે, કે જ્યારે તે જડના સંયોગ રૂપ અશુદ્ધિથી સર્વથા મુક્ત બની જશે : પરંતુ

તે પહેલાં આત્મા જે સુયોગ્ય બને, તો સાચા સમભાવના યોગે પ્રાપ્ત થતી અનુપમ એવી શાંતિનો, આ જગતમાં પણ અનુભવ કરી શકે છે. જડ પદાર્થોમાં તો શાંતિ છે જ : કારણ કે-જડ પદાર્થો ઉપર અગ્નિ મૂકે તો પણ તે ખસવાના નથી : પણ આપણે તો તે શાંતિ નથી જોઈતી, કિન્તુ આત્મગુણના પ્રગટીકરણ રૂપ શાંતિ જોઈએ છે. આત્મશાંતિના કુક્ત એ જ માર્ગ છે : અને તે એ જ કે-

૧-એક તો આત્માની સાથે એકમેક રૂપ થઈ ગયેલા જડના સંયોગથી સર્વથા અલગ થવું : અને-

૨-બીજો માર્ગ એ છે કે-જડના સંયોગથી આત્માને સર્વથા મુક્ત ન બનાવી શકાય ત્યાં સુધી જડના સંયોગથી અલગ થવાની ભાવનાપૂર્વક અલગ થવાય તેવી ક્રિયાઓ ચાલુ રાખવી.

અર્થાત્-‘કાં તો એ સંયોગથી સર્વથા મુક્ત બની જાઓ અથવા તો મુક્ત બનવાની ભાવનાવાળા થાઓ,-તો જ શાંતિ જેવી કાંઈ ચીજ જગતમાં વિદ્યમાન છે, એનો જીવનમાં અનુભવ થશે. જે આત્મામાં પોતાના આત્માને જડના સંયોગથી સર્વથા મુક્ત બનાવવાની ભાવના પ્રગટે છે, તે આત્મામાં આપણે કહી આવ્યા તે ચાર ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતી જ નથી અને જેનામાં એ ચાર ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થઈ જાય, તેને સાચી શાંતિનો તેટલા પ્રમાણમાં અનુભવ થયા વિના પણ રહેતો નથી.

શાંતિ આત્મામાં જ રહેલી છે :

‘(૧) જગતના પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ થાઓ, (૨) જગતના સઘળાં જીવો પારકાના હિતમાં રક્ત બનો, (૩) દુનિયાના દોષો માત્ર નાશ પામે અને-(૪) લોક માત્ર સુખી થાઓ.’-આ ચારેય ભાવનાઓમાં જે રમણ કરે, તેને સદા શાંતિ જ હોય : બાકી શાંતિ કાંઈ એવો કાંઈ રસ નથી, કે જે ઘોળીને પીછ લેવાય. જે આત્મા પારકાનું સુખ જોવાની તાકાત નથી ધરાવતો, તે આત્માને શાંતિ

ક્યાંથી મળે ? આજે આખા જગતમાં જ્યાં ને ત્યાં જણાતા ઉપદ્રવ માત્રની મૂખ્ય જડ એ છે કે- ‘અન્યને સુખી દેખવાની કે સાંભળવાની તાકાત નાશ પામતી જાય છે.’ જ્યાં સુધી એ ઉદારતા ન આવે, ત્યાં સુધી સાચી શાંતિની પ્રાપ્તિ અશક્ય છે. ‘ન કોઈનું’ સુખ જોવાય’- ‘ખીજઓ પરહિતમાં જોડાય તે પણ ન સહાય’ અને દોષો સાથે મિત્રાચારી હોય’-આ ત્રણેય મહાન દુષણોથી ઘેરાએલાં આત્માઓ, શાંતિને કેવી રીતિએ પામી શકે ? જ્યાં કેવળ લક્ષ્મી અને તેના ઉપભોગોની જ ગરજ હોય, ત્યાં ઈર્ષ્યા આદિ દોષો ઉત્પન્ન થવા, એ કાંઈ અસ્વાભાવિક વસ્તુ નથી : અને ખીજની પાસે લક્ષ્મી હોય તે અગર તો તે જે કાંઈ સુખ ભોગવતો હોય તે ખમાય નહિ, ત્યાં શાંતિની આશા આકાશકુસુમ જેવી જ છે. ખીજનું સુખ જોઈને જેને મુંઝવણ થાય, તેના હૈયામાંની ભડકે બળતી અશાંતિની ચીતા, શી રીતિએ શાંત થાય ? જે આત્મા ખીજનું સુખ જોઈ શકતો નથી, તે આત્મામાં જગતના પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ભાવના તો ક્યાંથી જ આવે ? જ્યાં પોતે પરહિત જોઈ શકતો નથી, ત્યાં- ‘ખીજઓ પરહિતમાં રક્ત રહે’-એ ભાવના શી રીતિએ આવે ? અને ખીજનું ભણું ન જોઈ શકવાના દોષવાળો, ‘દુનિયાના છવ માત્રના દોષો નાશ પામે’-એવી ભાવના તો સેવવાનો જ ક્યાંથી ? જે આત્મા પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ જાય અને કર્મવશ થઈ ને કેળવી લીધેલી પોતાની કુટેવોને તજી દે, તો કાંઈ શાંતિ કોઈની પાસે લેવા જવી પડે તેમ નથી : ખરીદ કરવી પડે કે ઉછીની લાવવી પડે તેમ પણ નથી : કારણ કે-શાંતિ પોતાના આત્મામાં જ છે. હરેક આત્માની શાંતિ પોતાની પાસે જ છે, પણ તેનો ઉપભોગ કરતાં આવડતું જોઈએ. ખીજની શાંતિ દેખીને બળનારને કદી જ શાંતિ મળવાની નથી. ‘ખીજનું સાફ જોઈ શકવું નહિ’-એ તો ઈર્ષ્યા છે અને ઈર્ષ્યા એ દુર્ગુણ છે. કોઈને સુખી જોઈ શાંતિ ન થાય, એવા આત્માને આ ભવે તો શું, પણ અનંતા ભવે પણ એ દશામાં શાંતિ

મળવી મુશ્કેલ છે. આથી શાંતિના અર્થિએ એ ‘ ઇર્ષ્યા ’ દુર્ગુણને તળવો નેઈએ અને ‘ સૌ સુખી થાઓ ’-એ ભાવનાને અપનાવવી નેઈએ.

તૃષ્ણાના વેગને રોકો :

જેમ ઇર્ષ્યા અશાંતિની ઉત્પાદક છે, તેમ તૃષ્ણા પણ અશાંતિને ઉત્પન્ન કરવા સાથે વધારનારી છે. આજે તૃષ્ણા ઉપરના અંકુશના અભાવે, તે દિન-પ્રતિદિન વધતી જ ન્ય છે : એ તૃષ્ણાના થોગે જરૂરીઆતો વધતી જ ન્ય અને તે પૂરી ન થાય, એટલે પરિણામે અશાંતિ આવીને ઉભી જ રહે ! ત્યાં પણ આજના શાંતિ-રસિકો તો ઇચ્છા ઉપર અંકુશ મૂકવાની વાતોનો જ વિરોધ કરે છે અને કહે છે કે-‘ ઇચ્છાનો નિરોધ શા માટે ? ’ પણ જ્ઞાનીપુરૂષો તો તો ફરમાવે છે કે-‘ નાહકની ઇચ્છાઓ કરવાથી લાભ શો ? ઇચ્છાઓની વૃદ્ધિ એ જ અશાંતિ. ’ આવી ઇચ્છા કરનારાઓ ઇરિદા-પૂર્વક પોતાના જીવનની શાંતિનો નાશ કરે છે. નિરંકુશ ઇચ્છાઓ કર્યે જનારો જીવનભર શાંતિ પામી શકતો નથી. ‘ આટલું આટલું ક્યું ’ છતાં આ ન મળ્યું-’એય અશાંતિ છે અને એ અશાંતિ મરતાં પણ એને પીડે છે. તૃષ્ણાના તરંગોમાં નાચનારની મરતી વખતની દશા નેઈને પણ દયા જ આવે. કાષ્ઠ ધર્મ સંભળાવવા આવે, તોય એનાથી ન સંભળાય. અસંતોષની ભાવનાથી જ એ દુઃખી ને દુઃખી હોય. એને ન જીવતાં શાંતિ, ન મરતાં શાંતિ. ને શાંતિ નેઈએ તો જીવનને શાંતિમય બનાવો. જીવનને શાંતિમય બનાવવાને માટે તૃષ્ણાના વેગને રોકવો નેઈએ. મનનો વેગ એકદમ રોકવો એ શક્ય નથી, એટલે પહેલાં તો દિશા ફેરવવી નેઈએ. એમ કર્યા વિના, પૌદ્ગલિક તૃષ્ણાના જ તરંગોમાં તણાયા, તો પરિણામ ભયંકર છે. જ્ઞાની પુરૂષોએ રખૂ કરેલા વિચારો ને જીવનમાં જડાઈ ન્ય, તો તૃષ્ણાના તરંગો આપોઆપ શમી ન્ય :

પણ એ વિચારો જીવનમાં જડી દેવા એ સહેલું નથી. ગમે તેવા પ્રસંગે પણ એ વિચારોને અખંડિત રાખવાને માટે, જીવનને મર્યાદાશીલ બનાવ્યા શિવાય છૂટકો જ નથી.

આલંબનો સ્વચ્છ રાખો :

પૌદ્ગલિક તૃણાઓ ઉપર કાણુ મેળવ્યા વિના, પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ભાવના આવવાની નથી. આપણને શાંતિ જોઈએ, તો આપણે જગતને શાંતિ આપવી જોઈએ. આપણામાં શાંતિ આવી, એટલે જગતમાં આપોઆપ શાંતિ દેખાશે. જેવો આરીસો તેવું મુખ દેખાય. આરીસો મેલો તો નિર્મલ પણ મુખ મેલું દેખાય અને આરીસો ચોખ્ખો તો મુખ ચોખ્ખું દેખાય. મુખનો ડાઘો સારો, પણ આરીસાનો ડાઘો ખોટો. મુખ ઉપર ડાઘો હોય તે આરીસો બતાવે એટલે ઝટ દૂર કરાય, પણ આરીસામાં ડાઘો હોય તો શું ચાય ? એથી તો મુખ ઉપર ન હોવા છતાંય ડાઘો જણાય અને ડાઘો દેખાતો દૂર ન થાય ત્યાં સુધી ખણીએ તો ચામડી લાલ થાય, બળતરા બળે અને ન હોય ત્યાં ડાઘો પડે : માટે આરીસો સ્વચ્છ રાખવો જોઈએ. આરીસા ઉપર ધૂળ ચડે એ ન ચાલે. આરીસાને સાફ રાખવાની સૂચના નોકરને કરવી જોઈએ કે કેમ ? નાહી-ધોઈને એમાં મોં જોઈ લીધું, કામ કરી લીધું, પછી એના ઉપર પડેલો નાખો છો ને ? નાહી-ધોઈ-અલંકાર પહેરી બહાર જતી વખતે ‘બરાબર છે’—એવું પ્રમાણપત્રક આપનાર આરીસો છે : એટલે પ્રમાણપત્રક બ્યાંથી મેળવવાનું, તે શુદ્ધ જોઈએ જ. તેવી જ રીતિએ આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપ પમાડનારાં આલંબનો પણ તદ્દન સ્વચ્છ જોઈએ. શાંતિએ— ‘શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરૂ અને શુદ્ધ ધર્મને’ શુદ્ધ આલંબનો ક્યાં : એ આલંબનોમાં મલિનતા ન ચાલે : ‘એ તો એમ જ ચાલે’—એમ એમાં ન ચાલે : એમ ચલાવવું એ ભયંકર મૂર્ખાઈ છે. શુદ્ધ આલંબનોને લક્ષ્યમાં રાખી, તેને અનુસરીને ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવો

નેઈએ : અને એમ થાય તો જ આત્મામાં રહેલી મહિનતાનો નાશ થાય. શાંતિનો અખૂટ ખળનો આત્મામાં મૌજૂદ છે : એ માટે કોઈ પાસે માગવા જવું પડે તેમ નથી : પણ શરત એ છે કે-શાંતિ ભોગવવા લાયક બનવું પડશે. જ્યાં સુધી એ યોગ્યતા નહિ આવે, ત્યાં સુધી શાંતિ નહિ મળે. ‘જગતના પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ ધ્વંજીવું’-એ ભાવનામાં કે ‘બધા પારકાના હિતમાં રક્ત રહે, દુનિયાના દોષો નાબૂદ થાયો અને લોક માત્ર સુખી થાયો’-આ ભાવનામાં કાંઈએ કઠિનતા નથી : છતાં આ ચાર ભાવનાઓ જીવનમાં કેમ આવતી નથી ? એ ભાવનાઓથી જીવન રંગાતું નથી, એ જ અશાંતિનું મૂળ છે. આત્માને શાંતિ નેઈતી હોય, તો આ ચારે ભાવના રૂપ ગુણો જીવનમાં ઉતારવા નેઈએ. જગતના પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની, જગતના પ્રાણી માત્ર પરહિતમાં રક્ત રહે તેવી, દુનિયાના દોષો નાબૂદ થવાની અને સર્વ સુખી થાય તેવી-ભાવનાથી રંગાઈ જવું નેઈએ. જીવનનો અપૂર્વ આનંદ લૂંટવો હોય અને મુક્ત દશા પામતાં પહેલાં પણ અનુપમ શાંતિનો રોમેરોમ અનુભવ કરવો હોય, તો આ ચારેય ભાવનાઓને જીવનમાં ઉતાર્યા શિવાય ચાલશે નહિ.

મૈત્રી આદિને અપનાવો :

આ ચાર ભાવનાઓને જીવનમાં લાવવાને માટે મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય-એ ચાર વસ્તુઓને અપનાવવી પડશે. એ ચાર વસ્તુઓને દર્શાવતાં એક મહર્ષિ કરમાવે છે કે-

“ મજસ્વ મૈત્રીં જગદક્ષિરાશિષુ,

પ્રમોદમાત્મન્ર ! ગુણિષુ ત્વશેષતઃ ।

મધાત્સેદીનેઃ કપારસં સદા-

-પ્રદાસવૃત્તં ચલુ નિર્ગજેષ્વપિ ॥૧૧॥ ”

કહે છે કે-જગતના સર્વ જીવોને વિષે મૈત્રીને ધારણ કરવી, ગુણસંપન્ન આત્માઓને વિષે સર્વ રીતિએ પ્રમોદને ધારણ કરવો,

ભવની અરતિના યોગે દીન બનેલા આત્માઓને વિષે કૃપારસથી હલકાતા બનવું અને નિર્ગુણી આત્માઓને વિષે પણ ઉદાસવૃત્તિનો સ્વીકાર કરવો ! આ ચાર ભાવનાઓ આખા વિના, પહેલાં કહી તે ચાર ભાવનાઓ આવે નહિ અને જો વિના સાચી શાન્તિનો અનુભવ થાય નહિ. આ મહાત્માએ સૌથી પહેલાં તો, જગતના પ્રાણિગણ પ્રત્યે સાચી મૈત્રીને ભજવાનું (રાખવાનું) કહ્યું. ‘કાષ્ઠ શત્રુ નથી પણ બધા મિત્ર જ છે’—એવી ભાવના ભાવવાનું કહ્યું. જો કે—‘મિત્ર કાણુ ?’—એ પણ આજે મોટો પ્રશ્ન છે. માતા, પિતા, બન્ધુ, મિત્ર વિગેરે શબ્દોમાં રહસ્ય છે. આજે મિત્ર કોને મનાય છે ? સાથે ફરે-ફરે, ચાલ પીચે-પાય, પાન ખાય-ખવરાવે, બીડી પીચે-પીવરાવે, નાટક-સીનેમા આદિ સાથે જૂએ-જોવડાવે અને તાલી પાડી વિખરાય, એને આજે મિત્ર કહેવાય છે : પણ અહીં એવી મૈત્રીની વાત નથી ! અહીં તો ‘પરહિતચિંતા’ રૂપ મૈત્રીની વાત છે.

હૃદયશુદ્ધિની જરૂર :

પણ ‘પરહિતચિંતા’ રૂપ સાચી મૈત્રી ભાવના, હૃદયની શુદ્ધિ વિના આવી શકતી નથી. શુદ્ધ હૃદયવાળો આત્મા, ઝોછી મહેનતે પણ ધારેલો લાભ મેળવી શકે છે. હૃદય શુદ્ધ બન્યું પછી ગુણો તો આપોઆપ દોડતા આવે, વેગબંધ ધસ્યા આવે. પછી ગુણ લેવા કે મેળવવા માટે ધણો પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી. ખરી મહેનત જ હૃદય રૂપ ભૂમિને વિશુદ્ધ બનાવવાને માટે કરવી પડે તેમ છે. હૃદય રૂપ ભૂમિ જેમ નિર્મળ, તેમ સાચી શાન્તિનો સાક્ષાત્કાર વધારે. એવો આત્મા સ્થાશ્વત શાંતિને પણ અદપ કાળમાં જ પામી શકે છે.

ભૂમિશુદ્ધિને અંગે કહેવાય છે કે—કાષ્ઠ રાજ્યે બીજા રાજ્યની ચિત્રશાળાની પ્રશંસા સાંભળી. એથી એને પણ એક સુંદર ચિત્ર-શાળા બનાવવાની ઇચ્છા થઈ. એ ચિત્રશાળા બનાવવાને માટે, રાજ્યે એ ચિત્રકારોને રોક્યા અને બન્નેને અડધો અડધો વિભાગ સોંપ્યો.

છ મહિના બાદ રાજ્યે જ્યારે—“ ચિત્રશાળા તૈયાર થઈ કે નહિ ? ”—એમ પૂછ્યું, ત્યારે એકે ‘ હા ’ કહી અને બીજાએ કહ્યું કે—“ સાહેબ ! હજી તો મેં પીછી પણ હાથમાં લીધી નથી, માત્ર ભૂમિ જ તૈયાર કરી છે ! ”

રાજા કહે છે કે—‘ છ માસ સુધી એ જ કર્યું ? ’

ચિત્રકાર કહે છે કે—‘ આપ જોઈને ખાત્રી કરો ! ’

રાજા જોવા ગયો તો આખી ચિત્રશાળા ચિત્રમય દેખાઈ. રાજા કહે છે કે—‘ ચિત્રો તો ચિત્રાયાં છે, છતાં ના કેમ કહે છે ? ’

હવે પેલા કારીગરે ચિત્રશાળાના મધ્ય ભાગમાં પડદો નાખ્યો, અને એથી તરત જ અડધો ભાગ ચિત્ર વિનાનો દેખાયો. રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો.

કારીગરે કહ્યું કે—‘ છ મહિનામાં મેં ભૂમિને શુદ્ધ બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. સામેનાં ચિત્રો પ્રતિબિમ્બિત થાય, એવી આ ભૂમિ બની છે અને હવે જ ચિત્રોની ખરી રેનક આવશે. ’

તેવી જ રીતિએ અહીં પણ સમજો. હૃદય શુદ્ધ બને, તો ગુણ જન્ય કયાં ? જગતના કલ્યાણની ભાવના, પારકાના હિતમાં બધા રક્ત રહે એવી ભાવના, દુનિયાના દોષો દૂર થવાની ભાવના અને બધા સુખી થાય એવી મનોવૃત્તિ થઈ, પછી ગુણો આવતાં વાર નથી. આ ચાર ભાવનાઓ હૃદયમાં જાયે અને ટકે તો જ અખંડ ક્ષમા, ક્ષાંતિ અને સમતા રહે.

ધૃષ્ટિ વધી એથી અનીતિ વધી :

આ મહાત્મા જગતના પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે મૈત્રી અને સમતા રાખવાનું ફરમાવે છે. મૈત્રી એટલે પરહિતચિંતા ! પારકાના હિતની ચિંતા કરવી, એ જ સાચી મૈત્રી છે. મિત્રો ભેગા થાય ત્યારે ધૃષ્ટિ ઉપર કાંપ મૂકવાના વિચાર કરે કે પાપ વધારવાના વિચાર કરે ? આજ તો ચાર ભેગા થાય તો એવી વાતો કરીને અલગ પડે, કે જેથી

બાકીનો બધો સમય એ ગોળિની મુંઝવણમાં જ ગયો. બ્યાપારની, બંગલાની, મોટરની, નાટકની કે સીનેમાની વાતો કરીને વિખૂટા પડે, કે જેથી ચોવીસે કલાક એક જ ધમાલ, એનાં જ સ્વપ્ન આગ્યા કરે. 'નાટકમાં કે સીનેમામાં જોયું તે ક્યારે મળે?'—અસ, એજ રટણ થાય. ઇચ્છા, ઇચ્છા અને ઇચ્છા! એ ઇચ્છાએ ધણાએને પાગલ બનાવ્યા છે. જે જોયું તે ક્યારે મળે, આ ઇચ્છામાં ને ઇચ્છામાં કેટલાય માણસોએ પોતાના જીવનને બરદાર કરી નાખ્યું! જગતમાં જે જે સાફ નજરે ચઢે, તે તે બધું મેળવવાની ઇચ્છાએને, માની પુરૂષો, પોતાની શાંતિના ઇરાદાપૂર્વકના નાશના ઉપાયો તરીકે વર્ણવે છે. જગતની સર્વ સ્ત્રીએ એકી વખતે કાઢીને પણ મળી હોય, એ સાંભળ્યું છે? નહિ જ : કારણ કે—એ શક્ય જ નથી.

એક જાણાએ એક મહર્ષિને કહ્યું કે—'જેનાથી વૈરાગ્ય પામવો હોય, તેનો ભોગવટો કરી લેવો જોઈએ : ઇચ્છા પૂરી કર્યા પછી જ સાચો વૈરાગ્ય થાય : ઇચ્છાનો અમલ થઈ ગયા વિના થયેલો વૈરાગ્ય ટકે જ નહિ.'

માની કહે છે કે—'માન કે આ વાત સાચી, પણ ઇચ્છાનું કાંઈ માપ છે?'

ખરેખર, દુન્યવી પદાર્થોની ઇચ્છાને, અર્થની અને કામની ઇચ્છાને, વસ્તુતઃ કાંઈ માપ છે જ નહિ. સોવાળો હજારને ઇચ્છે છે, હજારવાળો લાખને ઇચ્છે છે, લાખવાળો કોડને ઇચ્છે છે, કોડવાળો અબજને ઇચ્છે છે, અબજવાળો રાજ થવાને ઇચ્છે છે, રાજ વળી શહેનશાહ થવાને ઇચ્છે છે, શહેનશાહ ચક્રવર્તી થવાને ઇચ્છે છે, છ ખંડનો માલીક ચક્રવર્તી દેવ થવાને ઇચ્છે છે, દેવ વળી ઇંદ્ર થવાને ઇચ્છે છે : પછી? હજી વધો. જહા લાહો તહા લોહો । જેમ લાલ તેમ લોલ વધે. ઇચ્છાનું કાંઈ માપ છે? નહિ જ. જ્યારે ઇચ્છાનું માપ નથી, તો—'ભોગવ્યા પછી જ વૈરાગ્ય થાય'—એ સિદ્ધાંત ટકતો જ નથી. અગ્નિ સળગતો હોય, એ ક્યારે ધુઝાય? એમાં લાકડાં નાખ્યે જાય

કે ઘાસલેટના ડગ્લા છાંટયે જાય, તો અગ્નિ જુઝાઈ જાય કે એથી ઉલટું પરિણામ આવે? અગ્નિને જુઝાવવા માટે તો પાણી અગર ધૂળ જોઈએ : પાણી અગર ધૂળ ન હોય, તો પણ ઘાસલેટ છાંટવાનું તથા લાકડાં નાંખવાનું તો બંધ કરવું જ જોઈએ : પાણી અને ધૂળ એય ન હોય, તો ઘાસલેટ કે લાકડાં નાંખવાનું બંધ કરવું અને બેમાં થએલાં લાકડાંને અલગ કરવાં, તો પણ એ-ચાર કલાકે આગ જુઝાય. આ જ રીતિએ ઇચ્છાનો અંત નથી, માટે ઇચ્છાના તરંગો કાપો ! દુનિયાના પદાર્થોની વધુ ને વધુ ઇચ્છા, તે ઇરાદાપૂર્વક અશાંતિને આમંત્રણ આપવા જેવું છે, એમ નથી લાગતું? દુનિયાના પદાર્થોને મેળવવાની ઇચ્છા એ પાપ છે અને એ નહિ મેળવવાની ઇચ્છા એ જ શાંતિનો રાજમાર્ગ છે.

સદ્દો વેપારમાં શાથી ખપયે ?

આજની અશાંતિનું મૂખ્ય કારણ એક જ છે અને તે એ જ કે-‘ અહું જ મેળવવાની ઇચ્છા. ’ દુનિયામાં અનીતિ આદિ પાપો શાથી વધ્યાં ? ‘ સુકો રોટલો પણ મજે તોય હા, પણ અનીતિ આદિ ન થાય ’-એ ભાવના આજે નથી, તેનું કારણ શું ? એજ કે-ચાહ, પાન, સીગરેટ એ વિગેરે નકામી વસ્તુઓ પણ જોઈએ જ, એ ભાવના થઈ : પછી ન મજે તો-‘અનીતિ કરવામાં પણ હરકત શી ?’ એ રીતિએ કામ વધ્યું. એકના એ કરે-એ આજે વંપાર મનાય છે, પણ શું એ અનીતિ નથી ? સદ્દો વેપારમાં શાથી ખપ્યો ? જુગાર જેવો સદ્દો પણ ધંધામાં ખપ્યો, તે શાથી ? ખીરસામાં પાંચ નહિ અને પાંચસોનો સદ્દો કરે, એ શાથી ? એથી જ કે-‘ ઇચ્છાનો અન્ત નહિ અને ભાવના જ જુદા પ્રકારની ! ’ ખીરસામાં હોય પાંચ અને વેપાર કરે પાંચસોનો. પછી ઝખકે : ભાવ-તાલ-શીયરની ઝંખનામાં ઝખકે : શા ભાવ, શા તાલ, -એજ ઝંખનાની ધમાલ હોય. ભાવની વધ-ઘટ પણ કેવી ? પંખખ મેઈલ

જેવી : ઘડીમાં આમ અને ઘડીમાં તેમ. એરી વધ-વટ વખતે આદમી બેઝાકો યઈ નય. એને પૂછીએ કે-‘ પણ ઘડીમાં થયું શું ?’-તો એને સીધો જવાબ દેવાની પણ સુઝ ન પડે. પછી રાખે નેપી. યૈસા આપે અને તેજમંદી-આંકફરક પૂછે : ગરજવાનને અક્કલ ન હોય ! કાઠ કાઠ નેપી પણ હુંશીયાર હોય કે-‘તસો આવે એમાં સોને કહે તેજ અને સોને કહે મંદી : સો તો એને હુંશીયાર જ કહે. તેવાગોને કમઅક્કલો પણ મળી જ રહે. કેળવણી, વિદ્યા, સુધારો આજનાં કેવાં, કે જેનાં આ પરિણામ ? પહેલાં નાના જૂઠાને પણ જૂઠા માનીને અવગણાતું : ન્યારે આજે જૂઠાને તે અનીતિનો પાર નથી. એથી જ જુગાર જેવો સદો પણ વેપારમાં ખપે છે. આજે જુગારને પણ જુગાર કહેવાય શી રીતિએ ? કારણ કે-અધા કરે. જ્યાં અધા જુગારી અને, ત્યાં ફરીયાદ કરે કાણુ ? ગાદીવાળા અને ગાદી વગરના, તીજેરીવાળા અને તીજેરી વગરના, અધા જ એ ધંધો કરે. જુગાર કે જુગારી કહો, તો મારવા ઉઠે. સદો વેપાર રૂપ શાથી કરાવાયો ? ખોટી ચીજ સારી તરીકે શાથી પંકાઈ ? અજાન વધ્યું અને ઇચ્છાને પાર રહ્યો નહિ એથી જ ! ઇચ્છા અને તૃપ્તિ ઉપર અંકુશ મૂકો. નહિ મૂકો તો શાસ્ત્ર કહે છે કે-‘ મરતાંય શાંતિ નહિ મળે. ’ પણ જગતની માન્યતા આજે જૂદી છે. મોટરમાં બેસવાની અને મોટર મેળવવાની આજે સૌને જાવના ! મળતી નથી-એ વાત જૂદી, પણ અધાના મનોરથ એજ. ત્યાં જાની કહે છે કે-આટલાં વર્ષો ગાળ્યાં અને મોટરની જાંખના કરી પણ ન મળી, તો હવે તો ધીરજ ધર ! ચાલતું તો પગે પડે છે, મોટર તો મળતી નથી, છતાં ઇચ્છાથી દુઃખી કેમ થાય છે ? શાક લેવા નય અને આડ આને શેર હોય માટે ન લે, પણ ઘેર જતાં જતાં બળીને ખાખ થાય અને જે શાક કાલે હોંશથી ખાધું હતું, તે જ શાક આજે રોષ રોષને ખાય. શરૂઆતમાં આવે ત્યારે શાક મોંધું હોય, પણ આડ દિવસ પછી મોંધું થાય. આડ દિવસ

પછી ખાય તો વાંધો આવે ? પણ નહિ, એટલી ધીરજ અને શાંતિ રહે જ નહિ : કારણ કે-‘ ઇચ્છા, એ વસ્તુ જ એવી છે. ’

અશાન્તિનો દવ શાથી ?

‘ દુનિયાદારી તમારાથી ન છૂટે, સર્વત્યાગ તમારાથી ન થાય ’- એ તમારા કહેવા ખાતર માન્યું, પણ જીવનમાં જીવવાગ્નેગો ત્યાગ તો જોઈશે ને ? ‘ શું આ માનવજીવન ધમાચક્રી માટે છે ? માનવ-જીવનને ઉંચું ઠેકા ઠેકા, તો આ જીવન ઉંચું કયા હેતુથી ’-એ કહી શકશો ? જીવનનું ધ્યેય નિયત કર્યા વિના કેમ ચાલે ? આહાર, નિદ્રા, ક્ષય અને મૈથુનની ક્રિયામાં તો પશુથી પણ હલકી કોટિમાં ઉતરી જવા જેવી દશા થઈ રહી છે. એ શાથી ? અર્થ-કામ કિંમતી છે કે જીવન કિંમતી છે ? જે જીવનને કિંમતી માને, તેને અર્થ-કામની આરાધના માટે સમય મળે અને મોક્ષસિદ્ધિ માટે-ધર્મની આરાધના માટે સમય ન મળે, એ કેમ બને ? આ બધું બને છે, એનું કારણ એક જ છે અને તે એ જ કે-ખોટી ઇચ્છાઓની ચુલામી ! પડાવી લેવાની વૃત્તિ કે હક્કની મારામારીમાં ‘ શું ’ શાંતિ છે ? ખરેખર, લાલસાવાળો જેમ સુખે જીવી શકતો નથી, તેમ સુખે મરી પણ શકતો નથી. લાલસાથી ઘેરાએલા કુટુંબમાં લાલસાથી રીખાતા શ્રીમંતનું જીવન જેમ બયંકર રીતિએ બળે છે, તેમ મરણ પણ પ્રાયઃ બયંકર રીતિએ જ થાય છે. એ વખતે તો બધા વીલ કરવા ભેગા થયા હોય : કોઈ તીજેરીએ તાળું વાસે, તો કોઈ ઓરડે વાસે. કોઈ વળી જે હાથમાં આવે તે તફાવે. પેલા શ્રીમંતની ચાકરી તો બે નોકર-ચાકર હોય તે જ મોટે ભાગે કરે ! આજે લાલસાથી રીખાતાઓની પાસે લક્ષ્મી આવવાથી બીજી પણ બયંકર હાલત થાય છે : બેના બદલે ચાર આંખ થાય છે : પગ અક્કર ચાલે : એને ન ખાતાં આવડે, ન પીતાં આવડે કે ન બોલતાં આવડે : કારણ કે-લાલસાના યોગે લક્ષ્મીના માલીક મરી

ગુલામ બનાય છે. લક્ષ્મીના ગુલામ થવામાં મહત્તા નથી, પણ મહત્તા તો ભાગ્યયોગે લક્ષ્મી મળી ગઈ હોય અને પરિપૂર્ણ ત્યાગ શક્ય ન હોય, તો એના માલીક થવામાં છે. પૌદ્ગલિક ઇચ્છાઓના યોગે જેમ જેમ દિવસો જાય છે, તેમ તેમ જીવન બરબાદ થતું જાય છે, એ વિચારો ! ‘ ઘરબાર, કુટુંબપરિવાર પૈસોટકા, બંગલા-બગીચા, ઇંદ્રિયો અને મન-એ બધું તમારું કે તમે એના ? ’-આ કદી વિચાર્યું છે ? આજ તો લક્ષ્મી મળે એટલે-‘ એ બંગલા કેમ ન વધારવા, દહાડામાં દશ વાર અગર તો તેથી પણ વધુ વાર માટે ચાહ-પાન-ચીરટ વિગેરે કેમ ન જોઈએ ? અને એક-એ નાટક-સીનેમા અઠવાડીએ કેમ ન જોવા ? ’-આવી જ ઇચ્છાઓ જાગે છે અને એ ઇચ્છાઓના યોગે દિન-પ્રતિદિન ગુલામી વધતી જ જાય છે. એ ગુલામીમાંથી જ આજની અશાંતિની ફરીયાદ જન્મી છે. આજે સર્વત્ર અશાંતિનો દવ લાગ્યો છે, એનું મૂળ કારણ આ જ છે.

આજની અવદશા :

આજે પરસ્પર મળે તો વેપાર-રોજગારનું પૂછે, પણ આત્માનું કોઈ પૂછતું નથી. પરદેશથી આવેલા દીકરાઓને માતાપિતાદિ પણ એ જ પૂછે કે-‘ ભાઈ! શું કમાયો ? ’ પણ-‘ અનીતિ કેટલી કરી ? જુદું કેટલું ખોલ્યો ? પ્રપંચ કેટલો કર્યો ? દેવ-ગુરુ-ધર્મની સેવા-ભક્તિ કરી હતા કે નહિ ? ’-આવું આવું પ્રાયઃ કોઈ પૂછતું નથી. શરીરની ખબર પૂછે, પણ ધર્મની કોઈ વાત જ ન પૂછે. આજે આવી રીતની કેવલ સ્વાર્થની અને પુદ્ગલ સંબંધી જ વાતો પૂછનારાઓને કહો કે-‘ એ વાતોમાં શું પડયું છે ? શરીર જો સાચું ન હોત, તો હું હરીફરી કેમ શક્ત ? હિતૈષી અને સાચા સ્નેહી હો તો આત્મહિતની જ વાતો પૂછો ! ’ આવું બોલતાં શીખો. સાચી શાંતિ જોઈએ તો આ બધું શીખવું પડશે. આ ભાવના જીવનમાં ઉતાર્યા વિના, શાંતિ આવે ક્યાંથી ? એમ ને એમ શાંતિ આવતી હોત, તો આ મહેનત ન

હોત ! ઘણા મહાપુરૂષો દુનિયાની સાલ્જખી, રાજપાટ, કુટુંબપરિવાર
 છોડી ચાલી નીકળ્યા, એ શાથી ? મજબૂત મનોબળવાળા પણ ઋદ્ધિ-
 સિદ્ધિ મૂકી એકાકીપણે ચાલી નીકળ્યા એનો હેતુ શે ? આ બધું
 વિચારે તો આજે જીવનમાં શાંતિ આવે. ‘અનાજ અને પાણી
 વિના નથી ચાલતું’-એમ કહે તો એ મનાય, પણ ‘ચાહ, પાન,
 ચીરૂટ, સીગારેટ, નાટક અને હોટલ વિગેરે વિના નથી ચાલતું’-
 એમ કોઈ કહે, તો એ કેમ મનાય ? હિન્દુસ્તાનના માત્ર ચાહ-
 પાનના જ ખરયાનો ઢગલો કરીએ, તો એકના ખર્ચામાં આઠ જણને
 સારી રીતિએ ખીચડી મળી શકે તેમ છે. બૂખમરાની અને એકારીની
 ખૂમો મારવી અને ખોટા ખર્ચાઓ બંધ ન કરતાં તેને વધાર્યું જવા,
 એ કથી જાતિની પરોપકારવૃત્તિ છે ? ઉદ્ધારની વાતો કરનારા શા
 માટે જીવનને મર્યાદિત, સંયમપૂર્વકનું નિયમિત નથી બનાવી શક્તા ?
 ‘હિન્દના કોઈ પણ માણસે ચાહ, ચીરૂટ, સીગારેટ વિગેરે ન પીવી,
 પાન ન ખાવું, નાટક-ચેટક ન જોવાં, અભક્ષ્યનું જ્યાં ભક્ષણ થતું
 હોય અને અપેયનું જ્યાં પાન થતું હોય-તેવાં સ્થળોએ નહિ જવું.’
 -એવા એવા સુધારા, એ ઉપકાર કરવા નીકળેલાઓએ ક્યાં ? બુટ
 પાંચ કે પંદર રૂપિયાના શા માટે ? આ બધી વસ્તુઓના ખોટા
 ખર્ચાનો ન કરતાં, જીવનને તેવી સ્વચ્છંદતાથી ખર્ચાનો તો શાંતિ
 દોડતી આવશે. હિન્દુસ્તાનમાં બૂખમરાની ખૂમ મારે છે, પણ એ
 લાવનારા તો સ્વચ્છંદી લોકો છે. મોજશોખ અને રંગરાગના ખર્ચ
 કેટલા થઈ રહ્યા છે ? ‘એક નાટક-સીનેમા ન જોવાય, તો અઠવા-
 ડીયાનો થાક કેમ ઉતરે ?’-આવી તો આજે માન્યાતાઓ ફેલાવાય છે.
 ‘નાટકની મના કરનારાઓ ગાંડા છે’-એમ કહીને, એમ કહેવાય છે
 કે-‘અઠવાડીએ એક દિવસ, એ તો નિવૃત્તિનું સ્થાનક છે !’ એક
 નાટક અને સીનેમા પાછળ ખર્ચ કેટલો થાય છે ? વધારામાં ચાહ,
 પાન અને સીગારેટ વિગેરે તો ચાલુ જ હોય ! રાતે સુએ તોએ
 મોંમાં પાનના કુચા તો મારેલા જ હોય ! સવારે ઉઠે ત્યારે તેના

યોગે સુખ પણ ગંધાય. આવા મલિન અને ગદીય જીવનમાં શાંતિ આવે ક્યાંથી ? ખ્યાલમાં રાખો કે—‘ આ જીંદગી મનુષ્યની છે ! ’ જરા તમારી હાલત તો વિચારો ! પાટલે ખેસીને શાંતિથી એક વાર, બે વાર કે કદી ત્રણ વાર ખાધા પછી, બહાર ખાવું પડે શા માટે ? જ્યાં—ત્યાં કેમ ખવાય ? હોટલમાં તાજા જ માલ હોય કેમ ? વાસી, સડેલું, બધું ત્યાં ભેળાય કે નહિ ? રાતનું વધેલું નાખી દે કે ભેળવે ? રોગ કેમ વધ્યા ? આથી જ, એમ અશુભતો ઉદય સ્વીકારવા છતાં પણ કહેવું પડે. ચાર દુકાન મૂકા કે—‘ એમ. બી.; બી. એસ. ’નું કે ‘ એલ. એમ. એન્ડ એસ. ’નું પાટીઉં આજે હોય અને રોગી પણ ઘેર ઘેર હોય. આજે દુનિયા ઉપર કયા આત્માઓની જરૂર છે ? વકીલો વધ્યાથી કેસ વધ્યા કે ઘટ્યા ? ડૉક્ટર છતાંયે કેસ (દર્દી) વધ્યા અને વકીલો છતાંયે કેસ (ગૂન્હા) વધ્યા—એનું કારણ કદિ વિચાર્યું છે ? એક વકીલ જીવે ક્યારે ? તાર મહિને કમથી કમ પચાસ ફરીયાદી અને પચાસ આરોગી મળે ત્યારે ને ? નહિતર ખાય શું ? પેટભરાઓ તો ગમે તેવા ગૂન્હેમારને પણ એમ જ કહે કે— ‘ હું નવો છું, બધા જ કાયદા મોઢે છે, બોલવામાં હુંશીયાર છું : બે સાક્ષી જેવું બોલાવીએ તેવું બોલે તેવા લાવ, એટલે બસ, આમ જીપાડું ! ’ આવી જ દશા પેટભરા ડૉક્ટરોની ! આવાનું સંખ્યાબળ વધાર્યાથી શો લાભ ? જગતને કેવા માણસો વધવાથી લાભ થાય, એ ખૂબ વિચારો ! વેપાર વધ્યા, કારખાનાં વધ્યાં, કંપનીઓ વધી, વકીલો—ડૉક્ટરો—સોફીસીટરો—ઝીરીસ્ટરો—ધારાશાસ્ત્રિઓ વધ્યા. સો વર્ષ પૂર્વની મુંબઈ નગરી કરતાં આજે આટલું બધું વધ્યું, છતાં આટલી અશાંતિ કેમ ? શાંતિ ગઈ ક્યાં ? પ્રવૃત્તિ સુધારાય નહિ, મન ઉપર કાબુ ન રખાય, ઈચ્છા ઉપર અંકુશ ન મૂકાય, ત્યાં શાંતિ શી રીતે પમાય ? સાચા દયાલુને તો આજની દશા જોઈને દુઃખ થાય તેમ છે. આજની તમારી હાલત અતિશય દયાપાત્ર છે, તમારો મારીને મોં લાલ રાખવા જેવી તમારી આજની દશા છે અને માટે જ શાન્તિ નથી.

શ્રીમંત અને કંગાલ બન્ને દુઃખી :

આજના વેપારેય જૂદા. આઠ દિવસ પહેલાંના લક્ષાધિપતિની નાવા આજે ડોલતી હોય, સાગરના ભયંકર આવર્તમાં ગોથાં ખાતી હોય, ભાગ્ય હોય તો બચે. પવનનો ઝપાટો આવે તો તળીયે પણ જાય. આ કયી દશા ? આવું જીવન શા માટે ? ચાર રોટલી કમાવી અને ચાર ખાતી, એમાં વાંધો છે ? એકલા શ્રીમંતની જ આ હાલત છે એમ નથી. કંગાલની હાલત પણ ખરાબ છે. એ કહે છે કે- ‘ફલાણા શેઠ પાંચસો શેરનો વેપાર કરે, તો હું અઠીસો શેરનો ય વેપાર કેમ ન કરું ?’ પણ પોતાની મૂડી ન જૂએ. ધર્મની ટીપમાં એ કહે છે કે- ‘પાંચ લાખવાળો પાંચ મંડાવે, તો હું તો પચાસનો પગારદાર તે પાંચ પાર્શ પણ ન પાલવે ! ત્યાં આ હિસાબ અને શેરનો વેપારમાં બીજો હિસાબ ! નાટક-ચેટકમાં, હોટલમાં બીજો હિસાબ અને દેરાસર, ઉપાશ્રય કે ધર્મની ટીપમાં જૂદો હિસાબ ! આ હાલતમાં મૈત્રી ભાવના આવે ક્યાંથી ? અને પરહિતચિંતા રૂપ મૈત્રી ભાવના ન આવે, તો સાચી શાંતિ પણ ક્યાંથી આવે ?

દંભ છોડો ને શુદ્ધિ કેળવો :

જે સાઈં સાંભળો તે વિચારો અને જીવનમાં ઉતારો, તો તો લાભ થાય : શાંતિ મળે. જીવનમાં જે ખોટું હોય તે તજો અને સાઈં હોય તે સ્વીકારો, તો તો આત્માની શુદ્ધિ થાય ! શુદ્ધિ નથી માટે જ રીઆયું પડે છે. પાપનાં પડો લાગ્યાં છે, તે ઉખેડ્યા વિના રોગન મટે ! ઉખેડતાંય પીડા તો થવાની જ. બંધનથી-દમ્બાવાથી તો આત્માને તકલીફ છે જ. શેખાઈની વાત જવા દો : આત્મા શુદ્ધ-યુદ્ધ એવી શેખાઈ ન હાંકી : શુદ્ધિ મેળવો અને કેળવો ! વગર શુદ્ધિએ ‘શુદ્ધ છું, શુદ્ધ છું’-એમ ન કહ્યા કરો ! જો શુદ્ધ છો, તો અત્યારે કંગાલ કેમ ? દુનિયાની કાર્યાવાહી અને પૈસાટકા પાછળ

જ કેમ ભટકો છો ? પોતાની ફરજનું જ્ઞાન કેમ ભૂંટાય છે ? માટે ખોટી વાતો કરતાં ચટકા અને માનવજીવનને અદમાદ કરનારી પ્રવૃત્તિઓમાંથી બચો ! પાપને પાપ માનતાં શીખો અને શુદ્ધિના દંભની ડંકાશ છોડી દો.

મૈત્રીભાવ કેળવો :

શાન્તિ માટે દુનિયાના સર્વ પ્રાણિગણ પ્રત્યે મૈત્રી જાળવવાનું ઉપકારી મહર્ષિઓ ફરમાવે છે. કાષ્ઠના પણ ઉપર દુસ્મનભાવ ન હોવો જોઈએ. આ પહેલું પગથીયું છે. આ પગથીએ પગ નહિ મૂકો, તો ઉંચે નહિ ચઢાય. આના વિના ગમે તેટલા બાહ્યથી આગળ વધ્યા, છતાં પણ જ્ઞાની કહે છે કે-‘ પરિણામે પટકાષ્ઠ મરવાના. ’ આંધળો દોડ્યો જાય તો માથું જ ફૂટે. મૈત્રીભાવના વિના, જગતના-પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ભાવના વિના, સૌ પર-હિતમાં રક્ત અને-એ ભાવના, દુનિયાના દોષોના નાશની ભાવના અને સર્વ લોક સુખી થાઓ-એવી ભાવના ન આવે. આ ભાવનાઓના અભાવે સાહ્યખી મળે, તો પણ પરિણામ તો બચકર આવે. સાહ્યખીમાં વધેલા દેશ તરફ નજર તો કરો. કુતરું ભર્યું એટલે નિદ્રામાં વિધન થયું, માટે એને ગોળાથી ઉડાવ,-આ પરિણામ કે ખીજું ? બહુ સાહ્યખી મળે પણ મૈત્રીભાવના ન હોય, તો પરિણામે અનિષ્ટ આવે એમાં આશ્ચર્ય શું ? પૂર વહે છે : નીકા કરો તો ક્ષેત્રને લીલુંછમ બનાવી શકો : નહિ તો વધતું પૂર પહાડના પહાડ પણ ભેદી નાખે : ઉલ્કાપાત મચાવે : ગામનાં ગામ એમાં તણાઈ જાય ! પાણી તો એજ કે ખીજું ? ‘ એક આદમીને જીવાડવા ગમે તેટલા જીવોને મારીએ તોય શું ? ’-એ કયી ભાવના ? ‘ અખતરો માટે ખે-પાંચ જીવોને મારીએ તો વાંધો શો ? ’ એ કયી ભાવના ? પોતાના પંડ ઉપર અખતરો કરે તો ? એક માણસના ભોગે હજારો બચે, તો પણ એવો અખતરો કરાય છે ? ત્યાં તો કહેશે-‘ એ નહિ ! ’

ત્યારે જીવો મરાય, એ કેમ ? મૈત્રીભાવના આવે નહિ ત્યાં સુધી સાચું મનુષ્યપણું આવે નહિ. પોતાનાં બાળકાને તો પશુ પણ ખવરાવે-પીવરાવે છે અને જળવે છે ! પશુને ગમે તેવાં છૂટાં મૂકા, પણ પોતાની મેળે સાંજે ઘેર આવે, જે આપો તે ખાય અને પોતે જે આપતાં હોય તે જ આપે. મનુષ્ય તરીકે તમારામાં અધિકતા કયી, એ કહો ! મનુષ્ય તરીકે તમારામાં જે અધિકતા હોવી જોઈએ, તે મેળવવાને માટે, જ્ઞાની પુરુષોની હિતશિક્ષા મુજબ જગતના પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે મૈત્રીભાવ લગ્ગે. મૈત્રી એટલે પરહિત-ચિંતા એ ન બૂલો. દુશ્મનનું-ગાળ દેનારનું પણ ભૂંડું ન જ ઈચ્છાય. દુશ્મનનું ભૂંડું ઈચ્છવાથી લાલ પણ શો ? કેવલ અશુભ વિચારોના યોગે આત્માની મલિનતા અને પરિણામે આપણા પોતાના હિતનો તો અવશ્યમેવ નાશ, એ જ કે બીજો ? આથી જ શાંતિના અર્થિએ એવા વિચારોથી બચીને, મૈત્રીભાવનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. ગુણો જોઈ ને પ્રમોદ પામો :

હવે પ્રમોદભાવના. પ્રમોદભાવના એટલે ગુણ માત્રને વિના હૃદયની કાઈ પણ જાતના ભેદ વિનાની પ્રસન્નતા ! પણ આજ તો અનીતિખેર નીતિવાનની ટીકા કરે છે, ત્યાં પ્રમોદભાવના પણ ક્યાંથી જ હોય ? કાઈ એવો સદ્ગુણી નથી, કે જેના સદ્ગુણ ઉપર આજના પામરો ટીકા કર્યા વિના રહે. કેવળ પોતાની વાહ-વાહ ખાતર ગુણના દેષી બનેલાઓની હયાતિમાં, પ્રમોદભાવના ખીલવવામાં મુશ્કેલી પડે જ. ત્યાં જગતનું બહુ જોવાની જ શુદ્ધિ નથી. ત્યાં પ્રમોદભાવનાની હયાતિ હોઈ જ ન શકે. આજનો વ્યભિચારી બાલવયમાં થતા અભિચારિને એવકૂફ કહેવાની, યુવાનવયે થતા અભિચારિને વીર્યહીન કહેવાની અને વૃદ્ધવયે થતા અભિચારિને પરવારી એટલો કહેવાની ધૃષ્ટતા કરતાં પણ લાજે તેમ નથી : અને આજનો કરપીણ કૃપણ પોતાની સાથે વસતા ઉદાર દીલના આત્માની કીર્તિને ઢાંકી દેવા માટે, ગમે તે

કહેતાં કે કરતાં જરાય આંચકો ખાય તેમ નથી. આજે આવી ભયંકર રીતિએ ગુણોનો દ્રોહ થઈ રહ્યો છે અને ગમે તેમ કરીને ગુણવાન આત્માઓને હલકા પાડવાનાં પ્રચારકાર્યો ચાલી રહ્યાં છે ! નીતિમાનને હલકા પાડનારા અનીતિમાનોનો આજે સુમાર નથી ! આજે હિંસા, અસત્ય, ચોરી અને કાવા-દાવાથી પોતાનું પેટ ભરનારો પણ, પવિત્ર સાધુઓ માટે ખૂશીની સાથે એલફેલ-મનગમતું બોલી શકે છે. ‘આવું અધમ બોલતાં તને વિચાર પણ નથી આવતો ?’—આમ જો કોઈ કહે, તો તેના ઉત્તરમાં ઉદ્ધામ વૃત્તિથી, જરા પણ ભય વિના, તે બોલી ઉડે કે—‘કેમ ન બોલીએ ? સાધુઓ તો જગતને માટે ભારભૂત છે.’ આવું બોલનારા આજે ઘણા છે. એ બોલનારાઓને પૂછીએ કે—‘ભારભૂત તો કહ્યા, પણ શી રીતિએ તે સાખીત કર ! તેં પરિચય કર્યો ?’ તો તરત ‘ના’ પાડે અને કહે કે—‘કા’ક કહે છે, લોક કહે છે.’ એ લોક અને ‘કા’કની ફેક વાતોમાં પડી જાય, પણ સીધો ઉત્તર આપે નહિ. આ ઓછી ભયંકર દશા છે ? ખરેખર, ગુણ ઉપર પ્રેમ અને ભક્તિ બહુ દૂર છે. મૈત્રીભાવના સાથે પ્રમોદભાવના પણ ઘણી જ જરૂરી છે. કલ્યાણના અર્થો આત્માએ કોઈ પણ જાતના ભેદ વિના—ગુણી માત્રને જોઈને પ્રમોદ પામતાં શીખવું જોઈએ. પરન્તુ આવો પ્રમોદભાવ ગુણનું અર્થિપણું આવ્યા વિના નહિ આવે અને ગુણનું અર્થિપણું આત્માને શુદ્ધ જનાવવાની સાચી ભાવના પ્રગટ્યા વિના નહિ આવે !

ત્રીજી કાર્ણવ્યભાવના :

હવે ત્રીજી કાર્ણવ્યભાવના. કાર્ણવ્ય ભાવના કયી ?

“ ભવાર્સિદીનેષુ કૃપારસં સદા ”

ભવની પીડાંથી દીન બનેલા આત્માઓ ઉપર હંમેશાં કૃપા-રસથી હૃદય આદ્રં રહેવું જોઈએ. વિષય-કષાય રૂપ સંસારથી જેમનો આત્મા પીડા પામતો હોય, તેમના ઉપર કૃપારસનો છંટકાવ કરવો

જોઈએ. આ દયા સર્વોત્તમ છે. ભવ શું ?, સંસાર શું ?, સંસાર કેવો ?, પીડા શી ?, પીડા કેનો ?, દયા શી ?,—આ અર્થ વિચારવા જેવું છે. વિષય અને કષાયની આધીનતા, એ જ દુઃખની જડ છે. જે આત્મા વિષયોથી વિરાગી બને અને અપ્રશસ્ત કષાયોનો ત્યાગી બને, તે આત્મા પરિણામે મુક્ત બની શકે. બધા આત્માઓ વિષય અને કષાયથી મુક્તિ બનો, એવી કૃપાભાવના હોવી જોઈએ અને એ ભાવનાને સફલીભૂત બનાવવાનો શક્ય પ્રયત્ન પણ કરવો જોઈએ. આ ભાવનાનું સ્વરૂપ સમજાય, તો વસ્તુતઃ દુઃખ સાચા સાધુપણમાં છે કે સંસારમાં છે, તે પણ સમજાયા વિના રહે નહિ !

ચોથી ઉદાસીન ભાવના :

હવે રહી ચોથી ભાવના : નિર્ગુણો આત્મા ઉપર પણ માધ્યસ્થ ભાવ રાખવો. દુર્ગુણી કે ગુણહીન આત્માઓને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો. પ્રયત્ન કર્યા છતાં ન સુધરે, તો ‘તસ્ય માન્યમ્’—એમ વિચારી ઉદાસવૃત્તિને ભજવી,

ઉપસંહાર :

આ ચાર ભાવનાઓ આવી એટલે—‘શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ’ ‘સર્વ જગતનું કલ્યાણ થાઓ’—એ ભાવના આવે જ. એ આવ્યા પછી—‘પરહિતમાં પ્રાણી માત્ર રક્ત રહે’—એવી ઉર્મિઓ એના અંતરમાં આપોઆપ ઉછળે અને તો જ રોમે રોમમાં શાંતિ અનુભવાય : રોમાંચ ખડાં થાય એવી શાંતિવાળું છવન બને : અને પછી—‘દોષો નાશ પામે અને લોક સર્વત્ર સુખી થાઓ’—આ વિચારોથી હૃદય ઓતપ્રોત બની જાય. આ ભાવનાઓને જગતમાં પ્રચારવામાં જેટલી મહેનત, આપત્તિ, અશાંતિ, તકલીફ અને અપમાન આદિ સહવાં પડે, એમાં આત્માની એકાંતે શાંતિ જ છે. જેના આત્મામાં સાચી શાંતિ પ્રગટે, તેનાથી જગતમાં શાંતિ કેમ ન થાય ? આવી અનુપમ શાંતિના આપનારા મહર્ષિઓ, શ્રી વીતરાગદેવનું શાસન

જ્યાં સુધી હયાતિ ભોગવે છે ત્યાં સુધી, હયાત રહેવાના જ. ધ્રુવડોની નારાજ હોય તે છતાં પણ સૂર્ય ઉદય પામ્યા વિના રહે જ નહિ. સંખ્યાબંધ દુર્જનો છતાં, સજ્જનો ઉપર એ દુર્જનોની ધાડ ચાલુ છતાં, પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાના દુર્જનોના પ્રયત્નો કાયમ છતાં, હથીયાર એમના હાથમાં છતાં અને નફરતાઈભરેલો બળનો ઉપયોગ પણ તેઓ કરતા હોવા છતાંય-સજ્જનો જીત્યા છે, જીવે છે અને જીવશે જ. સંખ્યાબંધ દુર્જનોની વચ્ચે, એક પણ સજ્જન નિર્બંધ-પણે જીવી શકે છે : કારણ કે-‘હું કોઈના અહિતમાં રાજ ન હોઉં’ કે પ્રવર્તમાન ન હોઉં, તો મારું અહિત કેમ જ થાય?’-આવી તે પુણ્યાત્માની અચલ માન્યતા હોય છે. છતાં કદાચ કાંઈક અશુભ થતું દેખાય, તો તે-‘પૂર્વાભવના અશુભ’ને માનવા તૈયાર જ હોય છે. સન્માર્ગને સુંદર રીતિએ નહિ પામવા છતાં પણ સામાન્ય રીતિએ સારી મનોવૃત્તિને પામેલ ભર્તૃહરિ જેવાએ પણ, પોતાના દુઃખનોને પોતાને સાવચેત રાખનારાઓ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. વાત પણ ખરી છે કે-વગર પૈસાના ચોકીદાર મળે ક્યાંથી, કે જેથી આપણી બધી જ ખર્ચર તેઓ રાખે ? આપણે ક્યારે અને ક્યાં, ક્યા વખતે હતા અને છીએ, તેની ખર્ચર આપણને કદાચ ન પણ હોય, પરંતુ તેઓ જરૂર રાખે જ. એમની બુદ્ધિ ભલે ગમે તે હોય, પણ ચોકી તો છે જ. આપણે માટે તો પરિણામે એમનું આવું આક્રમણ ક્ષાભદાયક જ છે, પરંતુ તેવાઓ પોતાનો સર્વનાશ સાધી રહ્યા છે. આ રીતિએ તેઓ પોતાની શાંતિનો નાશ કરી રહ્યા છે. શાંતિ મેળવવાને માટે તો આત્મશુદ્ધિ સાધવી જોઈએ, એ માટે દુન્યવી પદાર્થોની તૃષ્ણાઓ ઉપર કાપ મૂકવો જોઈએ અને સ્વપરનું કલ્યાણ થાય તેવી પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં એકતાન બની જવું જોઈએ. સૌ કોઈ આ રીતિએ સ્વપર-કલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓમાં એકતાન બનો અને સાચી શાન્તિને પામે, એ જ એક શુભાભિલાષ !

યુવાનોને શિક્ષણ

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયશમસન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.

અધ્યાસયક : સેઠ શ્રી બલુભાઈ નો વડો, અમદાવાદ

(વિ. સં. ૧૯૮૭, ચેત્ર વદી)

સર્વની સફલતા કેમ થાય ?

જગતના સઘળાએ જીવે સુખના અર્થી છે, એ વાત નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે : કોઈ પણ પ્રાણી પોતાની જાતને માટે દુઃખને આહું છે, એવું છે જ નહિ : હવે ઈચ્છા માત્રથી કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ નથી થતી, એ વાત પણ એટલી જ શંકા વિનાની છે. જે ઈચ્છાઓ જન્મે, તેને સફળ બનાવવાને માટે જે સાધનો જોઈએ તે મળે અને મળેલાં સાધનોનો યોગ્ય રીતિએ સદુપયોગ થાય, તો જ એ સફળ કરવા ધારેલી ઈચ્છાઓ સફળ થઈ શકે એમ છે. દરેકે દરેક ઈચ્છાને સફળ બનાવવાને માટે, યુવાવસ્થા, એ પ્રયત્નમાં પ્રયત્ન સાધન છે. આજે આપણે યુવાવસ્થાનું સાકૃત્ય વિચારવાનું છે. તેનું કારણ એક જ છે કે-આજે એમ કહેવાઈ રહ્યું છે કે-‘આ જમાનો યુવાનોનો છે.’ એની સામે આપણે એમ કહીએ છીએ કે-‘આજે જ જમાનો યુવાનોનો છે એમ નહિ; જ્યારે ને ત્યારે જે આત્માઓમાં યુવાવસ્થા જેવું જોમ હતું, તેઓએ જ કાર્ય સિદ્ધ કર્યું છે.’ ઇતિહાસ, શાસ્ત્ર કે ઝાનીપુરૂષો એમ નથી જ કહેતા કે-નિર્જાળ કે

સત્ત્વહીન આત્માઓ કાર્યસિદ્ધિ કરી શકે છે. સત્ત્વશાલી અવસ્થા એનું જ નામ યુવાવસ્થા છે. વય યુવાન હોય પણ સત્ત્વહીન દશા હોય, તો તે વૃદ્ધાવસ્થા કરતાં પણ ભૂંડી છે. આપણે યુવાવસ્થા તેને જ માનીએ છીએ કે-જે કાળે આત્મા સત્ત્વશાળી હોય. આ જમાનામાં જ નહિ, પણ હરેક કાળે એવા સત્ત્વશાલિઓ જન્મે છે. પરંતુ સફળતાનો આધાર કેવલ સત્ત્વશાલિતા ઉપર જ નથી, પણ એના સદુપયોગ પર છે : અર્થાત્-મળેલી સાધનસામગ્રીની સફળતાની ચાવી, તેના સદુપયોગ પર નિર્ભર રહે છે. જે આત્માઓને કાર્ય કરવું છે, તે આત્માઓએ પહેલાં તો એ વસ્તુ શીખવી પડશે : એક તો છતાં પણ ગુણો સાંભળતાં લજ્જા આવે : પોતાના પણ છતાં ગુણોની કોઈ પ્રશંસા કરે તો એકદમ શરમીદો બની જાય : મોંઢા પર શરમના શેરડા પડે : આંખો નીચી ઢળી જાય : પ્રશંસા કરનારને વગર ખોલ્યે સૂચવે કે-‘મારે એ સાંભળવી નથી : એવું સંભળાવે કે-જીવનને હું આગળ વધારું : હજી મારી જાત પર એટલો કાળૂ હું મેળવી શક્યો નથી : રખેને એ પ્રશંસાથી મારા આત્માને આગળ વધારવાને બદલે પાછો હઠાવી દઉં !’ બીજો સદ્ગુણ : જે દોષની ઉત્પત્તિ ન પણ હોય, પણ થવાની સંભાવના સરખી પણ હોય, એની કલ્પના કરીને કોઈ ચેતવે તો પણ સાંભળતાં આનંદ આવે : સંભળાવનારને ઉપકારી માને : એ નવું સંભળાવનાર ફરી ફરી-કાયમ ખાતે મળે, એવી ઈચ્છા રચા કરે. આ એ ગુણ વિના સત્ત્વનો સદુપયોગ થવો જ નથી. આજે એથી વિપરીત દશા છે. છતાં ગુણોની પણ પ્રશંસા સાંભળતાં લજ્જા આવવાને બદલે, અછતા ગુણોને પણ સાંભળવાની ઈતેજ્જરી વધતી જાય છે. આજે સૌને પોતાનાં વખાણ કરનારાઓ જોઈએ છે, પણ વખાણ કરાવવા જેટલી યોગ્યતા મેળવવાનો તો વિચાર જ નથી. એનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે-આજે સારામાં સારી વસ્તુ સાંભળવાની પણ તૈયારી નથી; એટલું જ નહિ પણ, ઉપરથી ઉલટા એમ કહે છે કે-‘અમે કમ નથી :

સ્વતંત્ર છીએ : અમને સામાન્ય કાટિના નહિ કહેવો—વાતવાતમાં અમને ઉતારી નહિ પાડો.’ હિતશિક્ષા આપવા આવનારને પણ કહે છે કે—‘અમારા ઉપર પણ વળન રાખો!’—પણ જેના પર તમારું વળન પડે, એ તમને હિતશિક્ષા શી આપશે?—એનો ખ્યાલ નથી. આ વિચારણાના પરિણામે—દિન પ્રતિદિન દુર્દશા આવતી જાય છે. આવેલા અને આવતા દોષોથી કાંઈ બચાવવા કે ચેતવવા આવે, એને પણ સાંભળવાની શક્તિ નથી. આજ તો બધાને બહાદૂર અને શરવીરના ઇલકાળ જોઈએ છીએ, પરંતુ પોતાનામાં બહાદૂરી કે શરવીરતા કેટલી છે, તેનો પણ વિચાર કરવો નથી.

શિક્ષણ કેવું જોઈએ ?

આપણો કહેવાનો મુદ્દો એ છે કે—એકલા સત્વથી જ કામ થતું નથી. ચાહના સુખની છે, પણ એ માટે અવસ્થાનો સદુપયોગ કરવા માટે જે ગુણોની જરૂરીયાત છે, તેને વેગળા મૂકવામાં આવે, તો કાંઈ પણ આત્મા સુખી થઈ શકે નહિ. જ્ઞાની, સાધક કે ધારેલી ઇચ્છા-ઓને પાર પાડનારા આત્માઓ, તેવા કયી રીતિએ બન્યા? જોટી ધારણાની વાત નથી, પણ યોગ્ય ધારણાઓને પાર પાડવાને માટે પૂર્વપ્રરૂપોએ જીવનને કેવું ધડચું, કયી યોગ્યતા કેળવી, તે ઇતિહાસ, જ્ઞાત્ર અને જ્ઞાનિઓની દૃષ્ટિએ સમજવું પડશે. જીવનને ઉન્નત બનાવવા અભ્યાસ ને શિક્ષણની જરૂરીયાત છે, પણ એ શિક્ષણ એવી જાતિનું હોવું જોઈએ કે—જે જીવનને સીધે માર્ગે વાળે, પણ ઉધે માર્ગે નહિ! કયી જાતિનું શિક્ષણ કે વાંચન અવસ્થાને સીધે માર્ગે વાળે? ગમે તે વસ્તુ જાણવી, વાંચવી કે અનુભવવી, તેનાથી યુવા-વસ્થાનો સદુપયોગ જ કરવાની શક્તિ મળે, એ અશક્ય છે. અયોગ્ય વસ્તુના અનુભવ લેવાના હોતા નથી. અનુભવજ્ઞાન મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પણ કયી જાતિનો અનુભવ કરવો, એ નક્કી કરવું જ પડશે. પક્ષપાત થાય ત્યારે શી દશા થાય, એનો અનુભવ કરવો છે ?

નહિ જ. એ તો સાંભળતાંજ આધા ખસાય છે. તેમ અનુભવજ્ઞાન મળે તો આત્માનો ઉદ્ધાર છે, પણ તે સારી વસ્તુનું જ મેળવવાનું હોય! યુવાવસ્થા, એ ધારેલી ધારણાઓને પાર પાડવાનાં સાધનો પૈકીનું એક ધણું જ અગત્યનું સાધન છે. એ અવસ્થામાં એ જાતિનું કૌવત રહેજે રહેજે મળે છે, પણ એ શક્તિ અવળે માર્ગે વેડફાઈ ન જાય તેનો જ વિચાર કરવાનો રહે છે. જેનામાં ધારેલી ધારણાઓ પાર પાડવાનું કૌવત હોય, તેને જ આપણે યુવાન માનીએ છીએ. ધારેલી સારી ધારણાઓ-એસી રહેલા, નિર્ઘમી, અજ્ઞાન કે કાંઈ નહિ સમજનાર સફળ નહિ જ કરી શકે, એ આપણે કબૂલ રાખીએ છીએ: પણ કયા શિક્ષણના પ્રતાપે એ યુવાવસ્થાનો સદુપયોગ કરવા જેટલા શક્તિસંપન્ન બની શકીએ, એ જ વિચારણીય છે. જેનું-તેનું લખેલું અને જેનું-તેનું વાંચવું, એનું નામ શિક્ષણ ગણાતું હોય, તો તો જૂલમ થઈ જાય. જગતના જીવો દરેકે દરેક તત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવી વિદ્યાન બને, સદ્-અસદ્નો વિવેક કરવાની શક્તિ મેળવે, એનો વિરોધ હોઈ શકે જ નહિ! ‘બુદ્ધિમાં ન એસે એવી શાસ્ત્રોની વાતો છે, એવું જગતમાં પ્રચલિત ન થાય તે માટે આજના સાધુઓ જ્ઞાન મેળવવાનો નિષેધ કરે છે’-એ આક્ષેપ તદ્દન ખોટો છે. જે ભણવાથી જાતને ઉચ્છ્રંખલ બનાવવામાં આવે અને શાસ્ત્રે બતાવેલાં સત્યોને ધરાદાપૂર્વક ખોટાં ઠરાવવાની દુર્બુદ્ધિ જાગે, એવું શિક્ષણ તો નહિ જ બેઠએ, એમ તો દરેક સુઝ કબુલ કરશે જ; અને એજ વાત સાધુઓ પણ કહે છે; માટે કાંઈએ એમ માની લેવાનું નથી કે-‘સાધુઓ આજની શિક્ષણપદ્ધતિનો એટલા માટે વિરોધ કરે છે કે-એમને હિપજીવી કાઢેલી કલ્પિત વાતો અજ્ઞાન દુનિયાના મગજમાં ધાલી બેસાડવી છે.’ શિક્ષણ કે જ્ઞાનનો વિરોધ છે જ નહિ, પરંતુ જેના પ્રતાપે ધરાદાપૂર્વક, સ્વચ્છંદશ્રુતિથી માની લીધેલી સ્વતંત્રતાની આડે આવતી શાસ્ત્રે કહેલી સુંદરમાં સુંદર આજ્ઞાઓને ખોટી પાડવાની ભાવના પેદા થાય, એ શિક્ષણનો આપણે પૂરેપૂરો વિરોધ કરીએ

છીએ. આજે કહેવાય છે કે-સધળી લગામ યુવાનોના હાથમાં છે. આપણે કબૂલ રાખ્યું કે-ધારેલી ધારણાઓને પાર પાડવા માટે શૌર્યસંપન્ન અવસ્થા અન્ય શક્તિ ધરાવે છે, પણ તે નિરંકુશ નહિ જોઈએ. જંગલી ઘોડા ગમે તેટલા સુંદર હોય, છતાં પણ લગામ ધાલ્યા વિના ખેસવા લાયક નથી. શાસ્ત્ર જીવનની દરેક દરેક પ્રવૃત્તિ પર-ખાવાની, પીવાની, પહેરવાની, ઝોલવાની, ખોલવાની ચાલવાની, બધી ક્રિયાઓ પર અંકુશ મૂકે છે. અયોગ્ય શિક્ષણથી ઉચ્છૃંખલ બનેલા આત્માઓને તે અંકુશ પાલવતો નથી, તેથી તેવાઓને માટે શાસ્ત્રો અને તેના ઉપદેશકોને હલકા પાડ્યા શિવાય રસ્તો નથી. અને એથી જ દરેક બુદ્ધિમાન મનુષ્યનો આજની શિક્ષણપદ્ધતિની રહામે વિરોધ છે. અજ્ઞતા પણ ગુણો ગવડાવવાનો દુર્ગુણ જ્યાં સુધી ન જાય, ત્યાં સુધી મળેલી શક્તિનો સદુપયોગ નથી જ થવો એ નક્કી છે. જેણે ઉંચે ચઢવું હોય એની ભાવના કેવી હોવી જોઈએ, તે ખાસ બહુવું પડશે. બીજાએ શું કરવું એ વાત પછી છે : અત્યારે તો મળેલી યોગ્ય અવસ્થાની સફળતાને પ્રાપ્ત કરવાને માટે કેવા બનવું જોઈએ, એની વાત છે. એ આત્મા કરેલા સુકાર્યની પ્રશંસા ઈચ્છે નહિ : કદિ કાંઈ કરે તો લજગથી એનું મોંદું નમ્ર બને : સાંભળતાં ત્રાસ થાય. આ જાતિના શિક્ષણના પ્રતાપે આત્માને પ્રશંસાની ઈચ્છા નથી થતી : અને એથી તે પ્રશંસા મળી બી જાય, તો પણ ઉદ્ધત નથી બની જતો, પણ ઉલ્ટો નમ્ર બની જાય છે. પ્રશંસા જેના કાર્યને આડે નથી આવતી, તે પોતાના કાર્યમાં નિર્ભયપણે આગળ વધે જ જાય છે. જે ગુણ નથી, એની પણ પ્રશંસાની ઈચ્છા શાથી આવી ? ઉત્તમ સંસ્કારો પડે એવી શિક્ષણસામગ્રી મૌજૂદ નથી તેથી ! આવતા દોષોથી જીવનને નિર્ભય બનાવ્યા વિના, આવેલા દોષોને કાઢ્યા વિના કરેલી યોગ્ય કાર્યવાહીથી પણ મલકાઈ અને છલકાઈ જવાથી તથા સાધ્ય સાધ્ય સાધ્યા વિના જ મળેલી ઉત્તમ સામગ્રીને પણ હારી જવાય છે. અહીં એકલા બધાને સાધન તો મળી ગયું છે; સૌ શક્તિ-

સંપન્ન છે, શક્તિહીન નથી; પણ છે તે શક્તિ ક્યાં અર્થવી તેનું કંઈક નથી! કાંઈ પૂછે કે—‘તમારા જીવનનો કે દિવસનો કાર્યક્રમ લાવો!’ તો શું બતાવશો?

સૌ ખાવું, પીવું ને રળવા વાસ્તે મહેનત કરવી.

‘અને બહુ બહુ ઉપકારની ભાવના થઈ જાય તો બીજા રળતા કેમ અને એની ચિંતા કરવી અને તેમની પાસે સાધન ન હોય તો બીજાએને રળતા બનાવવાનું સાધન પૂરું પાડવું.’ આ શિવાય કાંઈ હોય તો બોલો ! આ જે બધી પ્રવૃત્તિ છે, તેમાં પોતાના કે પાર-કાના શરીરના પોષણ શિવાય બીજું કાંઈ છે? અનાયોની સામે આજે આ દાવો છે કે—‘અમે કાણ? આત્મવાદના હિમાયતી : ચૈતન્યવાદને પૂજનારા : જડવાદના વિરોધી.’ એવા દાવા કરનારાઓમાં—તેઓની આખી જીવનપ્રવૃત્તિમાં, પોતાના કે પારકા શરીરની ઉપાસના શિવાય બીજું કાંઈ છે? કાંઈ પણ યુવાનને આની સામે કાંઈ કહેવું હોય તો કહે ! પોતાના ને પરના શરીરની સેવા શિવાય બીજું કાંઈ નથી ભાસતું, તો એ શરીર કેવું છે? એની સ્થિતિ વિચારો ! એ શરીર અનિત્ય છે, અસ્થિર છે, અસાર છે, આપણું નથી, રાખીએ—રાખવા માગીએ તો પણ રહે એવું નથી, અનિચ્છાએ પણ મૂકવાનું છે. ‘આપણે શરીર નહિ પણ કાષ્ઠક બીજા છીએ.’—એ જાતિનું શિક્ષણ પેદા કર્યું છે? યુવાન, શક્તિસંપન્ન, વીર્યશાળી અને સત્ત્વનો સદુપયોગ કરવાની ઇચ્છાવાળાને આ જાતિનું શિક્ષણ આપવું છે : આ જાતિના સ્વાધ્યાય કરતા બનાવી દેવા છે ! જે દિવસે એ સ્વાધ્યાય ન થાય એ દિવસ વાંકીયો લાગે, ચોવીસે કલાક આ સ્વાધ્યાય વિના એન ન પડે, તો જ મજેલી અવસ્થાનો સદુપયોગ સંપૂર્ણપણે કરી શકાય : નહિ તો નહિ જ !

વર્તમાન દેશકાળ :

દુનિયા કહે છે કે—આજે સઘળી સત્તા યુવાનોના હાથમાં છે :

એ યુવાવસ્થા પ્રત્યે આપણને ઈર્ષ્યા કે રોષ નથી. યુવાનો ઉદ્ભવશીલ અને એનું કાંઈ દુઃખ નથી. આપણે તો જે વસ્તુના નામે દુનિયામાં વાત ચાલતી હોય, જે દેશ-કાળ અને સમય વર્તે તો હોય, તે સમયે આપણા સિદ્ધાંતો જગતમાં એતપ્રોત થઈ જાય, એ રીતિનો પ્રયત્ન કરવો છે. અત્યારની દુનિયામાં જે જે વાંચવામાં, સાંભળવામાં, જોવામાં કે અનુભવવામાં આવે છે, તેને યાદ કરી જૂઓ, અને તેમાં ખાવા, પીવા ને રળવાની મહેનત કરવા શિવાયનું બીજું કાંઈ તત્ત્વ જગતમાં પ્રકાશિત થયું છે કે નહિ, એ વિચારો. સાધુઓ ચાર થાંભલાની દિવાલમાં રહેનારા, જગતના યોગાનમાં નહિ આવનારા, દુનિયાના અજાણુ અને જમાનાના બીનઅભ્યાસી છે, એવો આક્ષેપ થાય છે : પરંતુ આ આક્ષેપનો તો રહેજમાં ઉત્તર અપાય તેમ છે. ગામની ઘોલકીમાંથી બહાર ન નીકળી શકે, ઘર છોડીને બીજા ગામ જવા માટે જેને ઓળખાણુ લાવવાની જરૂર પડે, રસ્તે ભૂખે મરતા બચવા માટે પોટકું સાથે બાંધવું પડે, એ જગતના યોગાનમાં આવનારા ! અને ગામમાં જેમણે ઘર રાખ્યું નથી કે સીમમાં ખેતર નથી રાખ્યું, જેઓને અન્યત્ર જવા માટે ઓળખાણુની કે લાથાની જરૂર નથી, એ ચાર થાંભલાની દિવાલમાં રહેનારા !! આ તે વીસમી સદીનું વિજ્ઞાન છે કે કારો જડવાદ છે ? લખનારા આવું લખે, બોલનારા બોલે અને સાંભળનારા તાળીઓ પાડે ! એક બોલ્યો. એટલે સો જણ એમ બોલે : માટે આમાં સાચું શું છે અને ખોટું શું છે, એ નક્કી કરવું પડશે. સુણીસુણાઈ વાતો પર મદાર બાંધી, અજ્ઞાનની જ માફક લખતા-બોલતા થઈ જવાય તો દશા શી થાય ? અનુભવી કે જાણુ કોણ બની શકે, એ નક્કી કરો. બાલ્યકાળમાં તદ્દન લઘુવયથી સંસારને તજી દેનાર પર આક્ષેપ છે કે-એ દુનિયાને શું જાણુ ? પહેલી દુનિયાને જાણુવી, સેવવી અને પછી ત્યાગ લેવો ? એક વાર કોડા બન્યા પછી કમળ બનાય, એવી આ વાત છે. પણ ખરર નથી કે-‘સાધુએ સંસારમાં શું જોયું ?’-એમ કદિ ન કહેવાય. સંસારમાં ફસેલા સંસાર-

રના અનુભવી નથી, પણ સંસારથી દૂર ઉભેલા જ સાચા અનુભવી બની શકે છે. મ્હોં પરનો ડાઘ જોવા માટે આરીસો દૂરથી જોવાય કે પાસે રાખીને ? ચિત્ર કેવું છે એની પરીક્ષા ચીતારો. કેવી રીતે કરે છે, એ વિચારો. તેવી જ રીતે જોણે સંસારના અનુભવી બનવું હોય, તેણે સંસારમાં ન ફસાતાં, જેથી શુદ્ધ-શુદ્ધ ઉડી જાય એવી સ્થિતિમાં ન મૂકાતાં, સંસારથી દૂર રહેવું જોઈએ.

‘હું સ્વતંત્ર છું !’-એમ કહેનારને :

ખાવાપીવા અને રળવાની પ્રવૃત્તિમાં શરીરસેવા શિવાય કંઈ નથી, એ નક્કી છે. પોતાના ખાવાપીવાની અને રળવાની ચિંતા કરનારા કરતાં, પારકાની ચિંતા કરનારા પણ હોય છે એ વાત કમઘ્ન છે, પણ આ જ પ્રવૃત્તિ ક્યેં જઈએ અને એમાં જ છાંદગી પૂરી થઈ જાય, તો સંકળતા મનાય કે કેમ એ વિચારવાનું રહે છે. જે શરીરની સેવા માટે છાંદગી વેડી નાખવામાં આવે છે, તે શરીર કેવું છે ? નાશવંત, અસ્થિર, રાખ્યું રહેવાનું નહિ : ગમે તેવા સમયે પણ મૂકી દેવું પડે એવું : ઘેર લગ્ન હોય કે એક કોડની કમાણીનો તાર આવે કે રાજગાદી મળ્યાના સમાચાર મળે, એ સમય પણ છોડી દેવું પડે : મહેનત કરી મેળવેલું પણ ભોગવવા ન દે એવું છે. મળેલી સામગ્રી ભોગવ્યા વિના પણ મૂકી દેવી પડે, એ નક્કી છે. ‘હું સ્વતંત્ર છું’ એમ કહેનારને પૂછો કે-તારું શરીર, ઈંદ્રિયો કે ધમ્માઓ તને સ્વાધીન છે ? શરીર, ઈંદ્રિયો અને મનની બધી આગાઓ તારે સ્વીકારવી પડે છે કે નહિ ? એટલાની જ નહિ, પણ શરીરના પાલક અને પોષકની પણ ! તો પછી સ્વતંત્રતા એક જ જગ્યાએ આવેલી છે એમ ને ? આગા નહિ માનીએ એ ક્યાં ? આજના યુવાનો સ્વતંત્ર કોનાથી ? શરીર, ઈંદ્રિયો કે મનથી ખરા કે નહિ ? પેઠી પર કે નોકરી પર વિનય, નમ્રતા, શાંતિ, ગમ ખાવાની ટેવ, પહેરેલે ખૂટે અવાજ ન થાય એ રીતે ઓફિસમાં ચાલવું, એ

આજની સ્વતંત્રતાનાં લક્ષણ છે. બધી જ જગ્યાએ નીચા નમીને ચલાય, મુલાખી કરીને જીંદગી વેડી નખાય, ઇંદ્રિયોને રાજ રાખવા ભયંકર પાપો સેવાય, મનને વાત વાતમાં વહેતું મૂકાય અને માત્ર ધર્મ, ધર્મશાસન કે ધર્મગુરૂ પાસે જેમ ફાવે તેમ લવાય, એ કપી જાતિની સ્વતંત્રતા છે ! એને પૂછો કે-તું જે બોલે છે એને પૂરવાર કરવાની તારામાં શક્તિ છે ? તારાં વચન પાછળ કાંઈ પણ તત્ત્વ છે ? તારી વાત સિદ્ધ કરવાને તારી પાસે પ્રમાણ છે ? તો એક જ દલીલ કરશે કે-“ હું સ્વતંત્ર છું. ” મારો એ જ મોટામાં મોટો મુદ્દો છે. ” પણ એ સ્વતંત્રતા આપી કોણે ? મરજીમાં આવે તેમ લખવા-બોલવાની છૂટ હોય, તો કોઈ વહેપારીના ચોંપડાને જુકા કહેજો ! પણ ના, ત્યાં તો ભય છે એટલે કાણમાં આવી જાય છે. અહીં તો દેવ એટલે વીતરાણ, સાધુએ સમતા ફરજિયાત રાખવી જ નેછએ-સાધુ એટલે સમતાના સાગર, ક્ષમાના સિંધુ. જરા બોલે તો તરત કહે કે-ગરમ થવાય ? સાધુ છો કે કોણ ? આગમ એટલે ક્યાંટમાં રાખી મૂકેલાં ! અહીં શું ભય ? એટલે ફાવે તેમ બોલાય છે. આ બધું બનવાનું કારણ એક જ છે-‘ પોતાના જીવનની કિંમત ખીલકુલ સમજાઈ નથી. ’

આર્યત્વ શેમાં ?

કેવળ શરીરની ઉપાસનાનું શિક્ષણ ભયંકર રીતિએ આત્માનું અધઃપતન કરનારું છે. શરીરસેવાની આસક્તિ જે ન ઘટાડે એ સાચું શિક્ષણ નથી. સાચું શિક્ષણ તો એ છે કે-જે ક્ષણે ક્ષણે આત્માને ચેતવે કે-‘ મારે હાથે એવાની સેવા થઈ રહી છે કે જેનું ફળ કાંઈ નથી અને મજૂરી માથે પડવાની છે. આ સેવાથી એવી રીતે આત્મા દબાઈ જશે કે-ઉદ્ધાર થવા માટે કોઈ દ્વાર નહિ મળે, ઉદ્ધાર કરે પણ હાથ ખંખેરવા પડશે. ’ કેટલીક વાર લાખ આપવા છતાં ભયંકર ખીમારીના સમયે ડોક્ટરોને હાથ ખંખેરવા પડે છે ને ? આ નહિ

સમજાય ત્યાં સુધી શક્તિસંપન્ન અવસ્થાનો સદુપયોગ કરવાનું પણ સમજી શકશે નહિ. જે શિક્ષણ વાતવાતમાં આપણને કહે કે-‘શરીર કરતાં હજુ કોઈ જૂદી વસ્તુ છે!’ એની જ શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ ઉપર આરી શુદ્ધિ-અશુદ્ધિનો આધાર છે, એની અશુદ્ધિમાં દુઃખ તથા શુદ્ધિમાં સુખ છે, એવું ક્ષણે ક્ષણે જાણે, એ જાતિના શિક્ષણને પ્રચાર શરૂ કરવા જોઈએ. અને તો જ આર્યદેશ કહે : તો જ આર્ય-ત્વનો ઇલ્લાખ જાણે. એ ન હોય તો પેલા ત્યાં ઉત્પન્ન થયા માટે અનાર્ય અને આપણે અહીં ઉત્પન્ન થયા માટે આર્ય, પણ વસ્તુતઃ બેય સરખા : એટલું જ નહિ પણ અહીં ઉત્પન્ન થયેલા વધુ કમનસીબ જો હારી ગયા તો ભયંકર કમનસીબી. એ સમય આવ્યા પહેલાં આ જાતિનું શિક્ષણ લઈ લેવું, દુનિયાના અર્થો આત્માઓને આપવું, આપવા યોગાનમાં જવું થટે તો જવું અને યોગ્યતા ન હોય ત્યાં ન જવું! સાથે સાથે એ પણ ખરું જ કે-અયોગ્યને ન દેવું થટે : અને એટલા ઉપરથી દુનિયાના યોગાનમાં ન જનારા કહેવાઈએ તો તે પણ ખમી લેવું થટે.

સાધુ ક્યાં જાય ?

ચોર લોકો એમ ફરિયાદ કરે કે-‘અમારા લતામાં ઝવેરીઓ હીરાનીં વીંટીઓ પહેરી કેમ નથી આવતા ? એ વીંટીઓ તેમણે પ્રમાણિક કમાણિથી જાતે મેળવેલી છે અને તેમની છે, એમ અમે ક્યારે માનીએ કે-અમારા લતામાં આવે તો!’ હવે એ વાત પૂરવાર કરવા ઝવેરીઓએ ચોરના લતામાં જવું કે નહિ ? અને કદી જવું પડે તો સાથે પોલીસ રાખવી કે નહિ ? સાચું હતું તો પોલીસ કેમ રાખી ?, એ કાંઈ દલીલ છે ? જ્યારે માણસ માણસ મટી જંગલી બને, ત્યાં ખીજે રસ્તો શો ? તેવી જ રીતે સાધુ જેવા જગતમાં અન્ય કોઈ શ્રીમાન નથી. તમારી પાસે જે મૂકી દેવાનું છે તે છે, જ્યારે સાધુ પાસે તે છે કે-જે સાથે લઈ જવાનું છે : અને એ વસ્તુઓ

એટલી કિંમતી છે કે-તેનું રક્ષણ કરવા માટે સાધુ ત્યાં-ત્યાં જે-તે રીતે નથી જઈ શકતા. આયુષ્ય ટુંકું છે : વિચારો, નહિ તો પરતાશો. આજે નહિ તો પછી પણ વિચારવું પડશે. જેનું શરણું અંતે લેવાનું છે તે અત્યારે લો. ઈશ્વરભજન અંતે કરીશું, તો ઈશ્વર બોળા-બોળા છે ? આ કાંઈ કેવી ધારી છે ? બનાવટી ? તમારા દેવ એ કાંઈ બોળી વ્યક્તિ છે કે-હાય જોડયાથી કે સાષ્ટાંગથી બોળવાઈ જાય ?

સાચા આચાર્ય બનેા !

શરીરસેવાથી આત્માને લાભ થતો હોય તો વિચાર કરીએ. શરીર એ જ આત્મા છે, એવી માન્યતા આચાર્ય દેશમાં ટકી શકે એમ નથી. આચાર્ય દેશના સિદ્ધાંતને એ વાત બંધબેસતી નથી. છતાં જે આચાર્ય ગણાતાઓ એવું ઉપદેશતા હોય, તેઓથી અન્ય આચાર્ય આત્મા-ઓને બચાવવા માટે તેમને એવાઓથી દૂર રહેવાની સલાહ આપ્યા વિના છૂટકો છે ? સ્વપરના ભક્ષા માટે જે કહેવું, એ પરમ ધર્મ છે કે નહિ ? એક પણ શબ્દ ભયંકર કે કડવા, યુક્તિથી સિદ્ધ નહિ થતો, જરૂરી ન લાગતો, જેના વિના ચાલી શકે એવું નથી એમ પૂરવાર ક્યાં વિના આજ સુધી વાપર્યો નથી : વાપરતા નથી : અને વાપરવાના નથી. તેમજ જે યુક્તિથી સિદ્ધ થતા હોય, હિત કરવા માટે જરૂરી હોય, તે શબ્દો ભયંકર કે કડવા છતાં વાપર્યા છે, વાપરીએ છીએ અને વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા છે ! કડીન શબ્દપ્રયોગ ન જ થાય એમ કહેનારા ખોટા છે. અવસરે જરૂર પડ્યે હિતકર વચ્ચે કડક છતાં છતી શક્તિએ ન કહે એ પાપી છે, નિર્વૃણ છે. અવસરે ન કહે તો બચાવે શી રીતે ? મા પોતાના બાળકને ગભરાવવા ઇચ્છે છે ? નહિ જ. તે છતાંય સાપ દેખીને તેને પકડવા જતા બાળકને જોઈને કારમી જૂમ પાડે કે નહિ ? એ સાંભળીને બાળક ફફડી તો જાય, પણ સાપ ભાગી જાય અને બાળક બચી જાય. માને કાંઈ શિખામણુ દેવા આવે કે-આવી જૂમ પડાય ? તો મા કહે કે-બોલ મા,

એની મા હું હું-તું નહિ. કડતું બોલનારા છતાં હિતૈષી હોવાથી સ્વીકાર્ય છે. સમયે પણ કડતું નહિ કહેનારા, આવોજી-જાઓજી-એસોજી કહેનારા હાજીયા છે: ઉદ્ધારક નથી પણ નાશક છે. એ વાત કયુલ છે કે નહિ એ બોલો! શરીરને જ આત્મા માની લેનારા, શરીરની સેવામાં જ ઉદ્ય કદખી લેનારા અને એને માટે જ પ્રવૃત્તિ કર્યે જનારા વસ્તુતઃ આર્ય નથી, એમ કહેવામાં વાંધો છે? આર્ય બનવા માટે ગલીય લખાણો લખવાં કે વાંચવાં બંધ કરવાં પડશે: પેટભરા કે કેવળ વહેપારને અર્થે જ પત્ર ચલાવનારા, લોકોને પક્ષંદ પડે એવું લખે તો જ હજારોની આવક થાય એ માન્યતાવાળા માણસ શું લખે? બહુવા માટે ગમે તેવું વાંચીએ તો શું વાંધો છે, એમ ન કહેવાય. આ તે મગજ છે કે હાંદિયું છે? રાંધવાના માટીના હાંદલામાં પણ ધૂળ નથી નખાતી ને? જે નખાતું હોય તેજ નખાય, પણ જે તે નહિ! એ નિર્ણય થાય તો આર્યત્વ પેદા થઈ જાય

સ્વાધ્યાય :

શરીર એ જૂદી વસ્તુ છે અને આત્મા એ જૂદી વસ્તુ છે તથા ઉદ્ય આત્માનો કરવાનો છે. શરીરસેવા પોતાની કરો કે બીજાની કરો, બીજાઓને શીખવો, એ કરતા થાય એવી યોજનાઓ ધડી, એ બધી પ્રવૃત્તિ આત્માના ઉદ્યથી પ્રતિકૂળ છે, એમ નક્કી કરવું પડશે. આ નિર્ણય ઉપર આ જીવનની સફળતાનો આધાર છે. અવસ્થા કાર્યકર તો જ બનશે. તે પછી દીક્ષા-ત્યાગ, એ શબ્દો પ્રિય લાગશે. ધર્મ, ગુરૂ અને શાસનની આજ્ઞાઓ ગમશે. ધર્મ શી આજ્ઞા કરે છે? એ જ કે-અનીતિ ન કર, કાંઈને દુઃખ ન દે. જૂડું ન બોલ, કાંઈની ચીજ ઉપાડી ન લે, સ્ત્રીસંગને છોડ, પરિગ્રહની મમતા તજ, ન મળ્યું હોય તે મેળવવાની ઇચ્છા ન કર અને મળ્યું હોય તે પણ છોડવાની ભાવના રાખ ! આમાં ખોટી સલાહ શી છે કે-સ્વતંત્રતાના નામે શાસ્ત્ર સામે નાહકનો રોષ કરાય છે? લૂંટ પાડતી કે કાંઈનું

ધર ફાડવું, એમ તો શાસ્ત્ર નથી કહેતું ને ? એ તો કહે છે કે-એવી વસ્તુના પ્રેમી બનેા જ નહિ, કે જેથી તમને લૂંટનો વિચાર આવે. હોય તે પણ મૂકવાની ભાવના આવે, પછી અનીતિ, હિંસા, બૂઠ, ચોરી, બલિચાર કે લોભ ટકશે ? આને તોફાન શેનું છે. નથી તે મેળવવાની ભાવના જાગી છે એનું ! જો છોડવાની ભાવના જાગી હોય, તો આ બળાપા શું કામ કરવા પડત ? બધા ઉધમાત આપો-આપ અટકી જાય. પછી અછતા ગુણની પ્રશંસા નહિ જ ગમે. હોય ક્ષી રીતે આવે છે, એ સંભળાવનાર પર પ્રેમ થશે. સાચું શિક્ષણ મેળવવાની અને આપવાની ઇચ્છા થતી હોય, તો આ જ્ઞાનનો પ્રચાર કરો. સાચું શિક્ષણ ડીઝીમાં જ નથી. બી. એ., એલએલ. બી. થયા પછી પ્રેક્ટીસ કેમ ચાલે, એ જ વિચારવાનું રહે છે કે બીજું ? એ ભણ્યા પછી શરીર અને આત્મા જૂદો છે, એનું જ્ઞાન આવે છે ? જેનાથી એ જ્ઞાન આવે, જેનાથી આત્મા અને પુણ્યલનો વિવેક જન્મે, એનું જ નામ જૈનશાસનમાં સ્વાધ્યાય કહેવાય છે. સાધુઓનો એ પરમ ધર્મ છે. સાધુઓએ બને તેટલો સમય સ્વાધ્યાયમાં ગાળવો એવું વિધાન છે.

પરમ ઔપધ :

છ કલાક એક સરખું દુકાન પર બેસીને લખો, છતાં એ સ્વાધ્યાય નહિ ! અહીં જે કહેવામાં આવ્યો તે સ્વાધ્યાય ૨૪ કલાક દરમ્યાન કેટલા કલાક ચાલે છે, એનો જવાબ તમારી પાસે છે ? પા કલાકનો નિયમ છે ? રોજનો પા કલાકનો પણ નિયમ છે ? રોજ પા કલાક પણ એ જાતિનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે, એમ તમને લાગે છે ? શરીર અને આત્મા જૂદો છે, શરીરના ઉદયમાં આત્માનો ઉદય નથી, શરીરસેવામાંથી પાછા હકી આત્માનાં ગુણો મેળવવા એમાં જ ઉદય છે, એનો વિચાર કર્યો છે ? યુવાવસ્થાની સફળતાનો પહેલામાં પહેલો ઉપાય, જ્ઞાનીઓની દષ્ટિએ આ સ્વાધ્યા-

યને જીવનમાં ઉતારવાનો છે. એ સ્વાધ્યાય જેટલી મીનીટ થાય એટલી સાર્થક : બાકીની મીનીટો-કલાકો-દિવસો-મહિનાઓ-વર્ષો કે જીંદગી તે પણ નિષ્ફળ ! એકલો સ્વાધ્યાય જ નહિ ચાલે : એ સ્વાધ્યાયમાં જે પ્રવૃત્તિ વિહિત કરવામાં આવી હોય, તે ક્રિયામાં મૂકવી પડશે. બધી જ ક્રિયા અને પ્રવૃત્તિ, એ સ્વાધ્યાય રૂપી આરીસામાં જોડેને જ કરવી પડશે. આજની સ્વચ્છંદતાનું, શાસ્ત્ર-ધર્મ અને ગુરુ પ્રત્યેની કુદૃષ્ટિનું, દેવ કોણુ ?-ગુરુ કોણુ ? એ જાતિના બકવાદનું અને એથી થયેલા સન્નિપાતનું આ પરમ ઔષધ છે.

સાધુતા :

આ જાતિનો સ્વાધ્યાય કરનારની ક્રિયા કયી હોય ? એને બજારની હવા ખાવાની, બગીચામાં ફરવાની, પક્ષગમાં ખેસવાની, નાટકચેટક જેવાની, સીગારેટ અને સીરટ પીવાની, એ ક્રિયામાં મગ્ન આવે કે નહિ ? આજે શું બંધ થયું છે ? નાટક કંપનીઓ બંધ થઈ ? તમે કહો છો ને-ઉદયકાળ આવી ગયો છે ? તો તમારા જીવનમાં કયી ક્રિયા બંધ થઈ ને કયી ખૂલ્લી થઈ ? ખાનપાનમાં ભ્રષ્ટતા આવતી ગઈ, મનોવૃત્તિને બગાડનારાં નાટકચેટક ને સીતેમાં જેવાનો શોખ વધતો ગયો, ચા-પાન-સીગારેટ વિના ચાલે નહિ, વાત વાતમાં પેટમાં દુઃખી જાય, એ સ્થિતિ શાથી થઈ ? પેલો સ્વાધ્યાય જે દિ આવશે, એ દિ જીવનમાં પરિવર્તન થઈ જશે. આત્માના ઉદય માટે શરીરની સેવા ખસેડ્યા શિરાય બીજો રસ્તો નથી. પછી કયી ક્રિયાઓમાં આગસ આવશે ? ખાવાની, પીવાની, મોજશોખની ને રમતગમતની ! પછી આત્મિક ક્રિયામાં આગસ નહિ આવે !! સાચા શિક્ષણથી સારી ક્રિયા આવશે : ક્રિયા શુદ્ધ થયા પછી વિનય દોડ્યો આવશે અને વિનય આવ્યા પછી, સાધુસંગ ફળ્યા વિના રહેશે જ નહિ અને સાધુઓનો સંગ ફળ્યો એટલે અનત-જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા પ્રત્યે પ્રેમ જનમશે. પછી વિચાર આવશે કે-આ

જ્ઞાનીઓને શું લેવું હતું ? દુનિયાની સઘળી વસ્તુ જેમણે તજી હતી, જેમણે તજવાનો આનંદ અનુભવ્યો હતો, એ તજવાને પ્રતાપે સુખ જેમને મળી ચૂક્યું હતું, જે સુખ અમે પામ્યા તે આખી દુનિયા પામે એ જેમની ભાવના હતી અને એને માટે જ જેમની પ્રવૃત્તિ હતી, એજ એને પરમ ઉપકારી લાગશે. દુનિયાના તુચ્છ પદાર્થો પ્રત્યેની મમતા, પ્રેમ ને આસક્તિ કાપવા માટે ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને સંયમના બોધપાઠો સમજાવ્યા છે : એમની ગેરહાજરીમાં પણ એ વસ્તુ ટકી રહે એ માટે સાધુઓને પ્રતિનિધિ નીમ્યા છે : માટે એ અનંતજ્ઞાનીઓની કહેલી વાતોને કહેનારા સાધુઓ જીવતા રહે, એ સાંઝે કે ન રહે એ સાંઝે ? સાધુઓ જીવતા ક્યારે રહે ? હોય તો કે ન હોય તો ? હોય ક્યારે ? આકાશમાંથી પડે કે ઝાડે પાકે ? સાધુતા, એ યુવાવસ્થા કે જીવનની સફળતા કરનાર છે, એમ તમને લાગે છે ? જેમ દુનિયામાં જન્મેલ માણસોની ઈચ્છા હોય તો પરણવાની, ધર માંડવાની, વહેપાર-રેજીગાર કરવાની ! તમારા દીકરાઓને કપી કપી છૂટ આપી છે ? ખાવાપીવાની છૂટ ખરી કે નહિ ? ભૂખ લાગે તો તમારી ગેરહાજરીમાં પણ ડાખો ઉઘાડીને ખાવાની છૂટ આપી છે ને ? તો હવે મનાઈ ક્યાં છે ? ધર્મમાં જ ને ? જ્યાં સુધી આ વસ્તુ-સ્થિતિ હોય, ત્યાં સુધી અવસ્થાનો સદુપયોગ થવો કડિન છે.

સ્વાધીનતા કેળવો !

જ્ઞાનીઓના આ બધા ઉપદેશનું તાત્પર્ય એ છે કે-પ્રાપ્ત થએલી યોગ્ય પણ સામગ્રીનો જે સુયોગ્ય સદુપયોગ કરવો હોય, તો એ જાતિનું શિક્ષણ ફેલાવવું જોઈએ કે-‘શરીર અને આત્મા એ બિન્ન છે : શરીર માંડે નથી : એને ખવડાવવું-પીવડાવવું એટલા જ માટે કે, એની પાસેથી મારે માંડે કામ લેવું છે : શરીર માગે તે નહિ પણ આત્માને બાંધક ન હોય તે જ અપાય : ઈન્દ્રિયો જેવા માગે તે જેવા દઉં નહિ, પણ જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા મુજબ જે જેવા જેવું

લાગશે ત્યાં જ આંખો પહોળી કરીશ, ખીજે હું મીઠી દ્રષ્ટિ. ' સુરદાસે આંખ ફેડી હતી, આપણે ફેડી નથી, કારણ કે-કામ છે : માટે મીઠી દ્રષ્ટિ. 'દ્રિયોને કહેવું- ' તમે અમારી જો પણ અમે તમારા નથી. 'દ્રિય, શરીર અને મન તમારું કે તમે એના ?-એ સ્થિતિનું શિક્ષણ આપ્યા પછી જ ક્રિયા સુધરશે. ક્રિયા સારી થયા પછી નમ્રતા આવશે અને પછી અનંતજ્ઞાનીઓની આજ્ઞા પ્રત્યે રૂચિ થશે. પછી તો એનો અભ્યાસ કરવાનું મન થશે, જીવનમાં ઉતારવાનું મન થશે અને એ રીતિનું પાલન કરશે તેની જ જાહેશ સફળ થશે, પણ અન્યની નહિ. આજ કારણે એક ઉત્તમ આત્માની ભાવનાને વ્યક્ત કરતાં, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રી હંમયંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ લખે છે કે—

“ યૌવને વિષયેભ્યોઽસૌ, યથા શુચ્છિષ્ટતે ભવી ।

તથોચ્છિષ્ટનિ ચેન્નમુક્ત્યૈ, કિં હિ ન્યૂનં તદા ભવેત્ ॥૧૥ ”

‘ આ સંસારી આત્મા યુવાવસ્થામાં જે રીતિએ વિષયો માટે ઉગ્રમશીલ થાય છે, તે રીતે જો મુક્તિ માટે ઉગ્રમશીલ થાય તો આકી શું રહે ? ’ અર્થાત્-કાંઈ જ નહિ !

વચનામૃતો—

જગતના સર્વ ઝગડાનું મૂળ અર્થ અને કામની આસક્તિ છે.

*

દુનિયાના સારા ગણાતા આત્માઓ પણ અતીતિથી, હુડીને, અનાચાર સેવીને, અસત્યતાથી મેળવોને કે કાંઈનું પડાવી લઈને એનો ભોગવટો કરવો એ પાપ છે એમ માને છે, પણ રહેજે રહેજે મળી જાય, પુરૂષાર્થથી મળે એનો ભોગવટો કરવો. એને પાપ માની શકતા નથી : જ્યારે શ્રી જૈનદર્શન તો પુણ્યથી કે પુરૂષાર્થથી મેળવેલી સંપત્તિને ભોગવવામાં પણ પાપ છે એમ માને છે.

*

ધર્મનું રહસ્ય

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.
સહાયક : શેઠશ્રી ભગુભાઈનેા વડો, અમદાવાદ.
(વિ. સં. ૧૯૮૭, ચૈત્ર વદી)

સુખનું અર્થિપણું :

“ વચનારાધના ચ્ચા સ્વલુ, ધર્મસ્તદ્વાધયાત્વધર્મ ઇતિ ।
ઇદમત્ર ધર્મગુહ્યં, સર્વસ્વં ચૈતદેવાસ્ય ॥ ૧ ॥ ”

‘ ખરેખર, ધર્મ અનંતગાનીઓના વચનની આરાધનાથી છે અને અનંતગાનીઓના વચનના આધથી તો અધર્મ છે. આ શાસનમાં ધર્મનું આજ રહસ્ય છે : કારણ કે-ધર્મનું સર્વસ્વ અનંતગાનીઓના વચનની આરાધનામાં છે. ’

સુખની અર્થિ દુનિયાને સુખના સાધનની પૂર્તિ કરી આપવી, એ ઉપકારી મહાપુરુષોની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ હોય છે. ઉપકાર ત્યારે જ થઈ શકે છે કે-દુનિયા જે વસ્તુની ઈચ્છા રાખે છે, તે ઈચ્છા રહેલાઈથી સાધી શકાય તેવાં સાધનોનું તેને પ્રદાન કરવામાં આવે. એજ વસ્તુને આપણે ધર્મના રહસ્ય તરીકે ઓળખીએ છીએ. જેનાથી ઈષ્ટ વસ્તુ રહેલાઈથી સાધી શકાય, તેજ ધર્મની સારભૂત વસ્તુ છે. જેનાથી ઈષ્ટસિદ્ધિ ન સધાય તેવી વસ્તુ મળી જાય, એથી મલકાઈ જવું એ તો મૂર્ખતા છે. ઉપકારી મહાપુરુષોનો એ

સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ છે કે-દુનિયા જે વસ્તુની ઝંખના કરી રહી છે, તે રહેલાઈથી પામી શકે તેવી વસ્તુ સરળમાં સરળ રીતે બતાવી દેવી. દુનિયા શું ઈચ્છે છે ? કહેવું જ પડશે કે-સુખ. એ શિવાય કાંઈ જ ઈચ્છતી નથી. ધર્મી જ સુખને ઈચ્છે છે એવું નથી : સુખને તો જેમ ધર્મી ઈચ્છે છે, તેમ ધર્મને નહિ સેવનારા, ધર્મની સામે ઉભા રહેનારા પણ ઈચ્છે છે. સુખની ઈચ્છા જગતના જીવો માટે સામાન્ય છે : એમાં કાંઈ તો પણ વિરોધ નથી : દુનિયાના ધર્મી, અધર્મી કે ધર્મવિરોધી કાંઈ ને પણ પૂછો, -તેની સુખ શિવાય બીજી ઈચ્છા નથી. એ ઈચ્છા પાછી સામાન્ય સુખની નહિ : સુખ તો એવું જ જોઈએ કે-જેમાં દુઃખનો એક અંશ પણ ન હોય, તેની સાથે મળેલું સુખ અધુરું પણ ન હોય, કેમકે-અધુરામાંથી ઈર્ષ્યા જન્મે છે એટલે દુઃખ આવીને ઉભું રહે છે : આજે દુઃખ છે રોનું ? પૂરાની ઈચ્છા છે અને નથી મળતું એવું જ ને ? અને તે પણ કદી ન જાય એવું. ભલે પછી કાંઈને આ સુખની વ્યાખ્યા બોલતાં આવડે યા ન આવડે, પણ સૌ કાંઈના હૃદયમાં જોઈએ તો ભાવના આવા જ સુખની બેઠી છે. એ સુખની ઈચ્છાવાળી દુનિયા, એવાં તુચ્છ સાધનોની પૂડે પડી છે કે જે સાધનોમાં આ ઈચ્છિત સુખ આપવાની શક્તિ નથી ! એવો કાંઈ પદાર્થ દુનિયામાં નથી કે-જે આ સુખને આપી શકે. જે સુખના ભોગવટામાં દુઃખનો અંશ ન હોય, થોડું પણ ઓછાપણું ન હોય, પ્રાપ્તિ પછી જેનો કદિ નાશ ન હોય, એવી જાતનું સુખ આપવાની શક્તિ દુનિયાના કાંઈ પણ પદાર્થમાં નથી.

ધર્મનું રહસ્ય :

ઉપકારી મહાપુરુષોનો એ સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ છે કે-દુનિયા જે ઈચ્છે છે તે રહેલાઈથી સાધી શકે એવું સાધન સમર્પવું. પછી ભલે જેની ઈચ્છા હોઈ તે લે, ઈચ્છા હોય તે એને સેવે, પણ એ સાધન તો એવું જ હોય કે-એના સેવનમાં બેદરકાર ન થાય-પરિપૂર્ણ

રીતે સેવે, તો જરૂર એ આત્મા ઈચ્છિત સુખની પ્રાપ્તિ કરી જાય. પણ દુનિયાએ સુખ કદ્યું છે બીજે અને આ ઉપકારિઓની દૃષ્ટિએ સુખ છે બીજે ! એટલા માટે જ્ઞાનીઓએ ધર્મ વસ્તુ જ જૂદી કહી છે. “આવા ઉપકારિની આગા એજ ધર્મ !” એ ઉપકારિઓની આગામાં જ ધર્મનું રહસ્ય સમાયેલું છે, એવું ડાહ્યા માણસોનું મનવ્ય છે. અને તેથી દુનિયાએ નહિ જોયેલું, દુનિયાને ન રૂચે એવું અને રૂચિ જાય છતાં સારીય દુનિયા એને આરાધવાને શક્તિસંપન્ન ન હોય એવું, એ જ્ઞાનીઓ કહે એ સંભવિત અને બનવાબેગ છે. દુનિયામાં કયો એવો આત્મા છે કે-જેને ધર્મ જોઈતો નથી ? પોતાની જાતને અધર્મી તરીકે ઓળખાવવા કેટલા તૈયાર છે ? એક પણ નહિ ને ? અધર્મીને પણ કોઈ જો અધર્મી કહે તો દુઃખ લાગે : કહેનારની સામે થઈ જાય : અધર્મી કહેવડાવવું કોઈને ગમતું નથી. ‘મારે ધર્મ જોઈતો નથી’-એમ સ્પષ્ટ કહેનાર સહેલાઈથી દૃષ્ટિપથમાં આવી શકે તેમ નથી. સારીય દુનિયાને ધર્મી કહેવડાવવાની ઇચ્છા છે, છતાં ધર્મ જોઈએ તો શોધ્યો પણ જડતો નથી, એનું કારણ શું, એ આપણે શોધવું છે : એ શોધમાં જ ધર્મરહસ્ય છૂપાયેલું છે.

દુનિયા કેમ ચાલે છે ?

સુખ જોઈએ છે : ધર્મી કહેવડાવવું એમાં વાંધો નથી : એટલું જ નહિ, કેટલાકને ધર્મનું અર્થિપણું પણ છે : નથી એમ નહિ. તે છતાંએ ધર્મ જેવી વસ્તુ હાથમાં કેમ નથી આવતી ? તો કે-દુનિયા ધર્મના મૂળભૂત ઉપાયથી છેટી છે. જેમ વ્યવહારમાં જે જે વસ્તુનું અર્થિપણું થાય છે, તે તે જેની પાસે હોય તેની જ દુનિયામાં સેવા થાય છે ! વ્યવહારમાં આ ન્યાય સચવાય છે કે-જે વસ્તુની ઇચ્છા થાય તેમાં જે હુંશીયાર હોય, તેની સલાહ ને આગા માનવામાં આવે છે : તેમાં નાનમ કે માનહાનિ મનાતી નથી. મોટો કાટયાધિપતિ કે કોઈ મોટી શહેનશાહતનો માલીક હોય, • પણ જે

શરીરમાં કાંઈ બીગાડો થાય, તો એ ડોક્ટરની સલાહ માનવાની કે આરા પાળવાની જરાએ આનાકાની નથી કરતો અથવા એમાં નાનમ નથી સમજતો. શરીરનો ચિકિત્સક કહે તેમ કરવાને તૈયાર રહે છે : પોતાની ગમે તેટલી સારી બુદ્ધિ ત્યાં આઘી મૂકવાને હરકત નથી ગણતો. તે વખતે હું રાજતંત્ર ચલાવું છું, મારી આરા ઉપર દુનિયા ચાલે છે, મારા હુકમને આધીન દુનિયાનાં પ્રાણી છે-એમ નહિ બોલે, પણ અત્યારે તો તારે જ આધીન મારા પ્રાણી છે-એમ કબુલ કરી લેશે. જે વિષયમાં જે નિષ્ણાત હોય, તેની જ આરા મુજબ ચાલવું એનું જ નામ બુદ્ધિ ! એનું જ નામ ડહાપણ !! એનું જ નામ અકલ !!! અને એનું જ નામ હુંશીયારી મનાય છે ! ! ! ! દુનિયામાં આ વાતનો નિશ્ચય છે. વ્યવહારમાં એક શરીરની નહિ, પણ બધી જ બાબતોમાં આ જાતિનો એકસરખો નિર્ણય છે. શરીરમાં ભેદ પડ્યો તો ચિકિત્સક, કાયદાની ચુંગાલમાં ફસાઇ જાય તો વકીલ, એમ દરેક દરેક સાધનના જે જે અનુભવી હોય, તે કહે એ પ્રમાણે કરવા તૈયાર ! જવેરાત ખરીદવું હોય, કાપડ ખરીદવું હોય અને છેવટ કચરો કાઢવો હોય, તો તે તે વસ્તુના અનુભવિની સલાહ પ્રમાણે વર્તે તો જ દુનિયા ચાલે છે. બધા જ સ્વતંત્ર બની જાય તો એક પણ કાર્યવાહી ચાલે ? નહિ જ. વ્યવહારમાં એ વસ્તુ માન્ય છે કે-તે તે વસ્તુના અનુભવી જે હોય, તેનું જે વચન તેજ પ્રમાણ : જ્યારે ઉલ્લેખ અજાનીઓ એક ધર્મની બાબતમાં કહે છે કે-‘**મુંઢે મુંઢે મતિર્મિન્ના**’ દરેક કહેશે-‘અમારો અભિપ્રાય જૂઠો છે : કોઇનું માનવું જ જોઈએ એવું કાંઈ બંધન નથી.’ ધર્મની બાબત આવે ત્યાં આ તકરાર ચાલે. આવા આત્મા માટે એમ કહી દેવું જોઈએ કે-તે બીયારા ધર્મના રહસ્યથી વંચિત છે.

કયી ચિંતામાં છો ?

શરીર પર આપાત આવે તો ચિકિત્સકની અને કાયદાની બારીકી

આવે તો કાયદાના જ્ઞાતાની સલાહ મુજબ ન ચાલે, તે અજ્ઞાન ખરો કે નહિ ? ખરો જ. વૈદ્યની સાથે-‘શરીર કેાનું’ ? મારું. તે વિષે હું વધારે જાણું કે બહારથી દેખીને તું વધારે જાણે ? સુવું, બેસવું, ખાવું મારે-તેની આડે તું કેમ આવે ? જેના ઘરમાં અનાજ ન હોય એ મગના પાણી પર રહે, પણ મારે ત્યાં સારામાં સારી વસ્તુ ખાવાપીવા હોય, છતાં હું શું કામ રહું ?’-આ જાતિની ચર્ચામાં શહેનશાહતના માલીકો પણ નથી ઉતરતા. એ રીતિની સ્થિતિ ધર્મની બાબતમાં કરવી છે. શરીર તો અમૂક કાળ આપણી પાસે રહેવાનું છે : એક લાખ ને એક ડોક્ટર ચોકી બરે તો પણ અમૂક કાળથી વધુ નથી જ રહેવાનું : એમાં શંકા છે ? હું કહું છું કે-એમાં તમને શંકા પડી ગઈ છે ! પણ યાદ રાખવાનું છે કે-આ અધી જ વસ્તુઓને ઈચ્છા નહિ છતાં પણ મૂકીને જવું પડશે. માટે મૂકીને જતી વખતે આગળની શું વ્યવસ્થા કરવી, એની મુંઝવણ તમને જરાયે નથી તે થવી જોઈએ.

સૌ સાહેબ ! ધર્મ તો કરીએ છીએ.

ધર્મ કેમ કરો છો એ વાત હાલ બાજુએ રાખો. પહેલી વાત તો એ કે-આ મુંઝવણ છે કે કેમ ? ધર્મ અનેક રીતિએ થાય છે. મોટા શ્રીમાનને સલામ બરો છો, એ હૃદયના પ્રેમથી કે બીજું પણ કંઈ કારણ છે ? હૃદયના પ્રેમ વિના પણ એ ક્રિયા કરવી પડે છે ને ? શરીરારિક્તના રક્ષણ માટે, ધાર્યા કરતાં વધુ પ્રયત્ન કરીએ તો પણ, એ બધું અમૂક કાળથી વધુ રહેવાનું નથી, છતાં એની ચિંતા છે ? તમે આજકાલ કયી ચિંતામાં સડો છો ? જેમ વ્યવહારમાં તમે અમૂક અમૂકના વચનને આધીન થયા છો, તેમ તમે ધર્મની બાબતમાં નથી : તેથી તમને તેવા કરવા માટે જ્ઞાનિઓનો પ્રયત્ન છે. ‘ધર્મ એનું જ નામ છે કે-ગોત્ર આત્માની સલાહ મુજબ ચાલવું.’ દરદીને નિરાગી થવાની ઈચ્છા છે, એમ ત્યારે જ મનાય કે-જ્યારે નિરાગી કરનાર વ્યક્તિના વચન પર તેની નિર્ભરતા હોય. ડોક્ટરોની સલાહ મુજબ

ચાલ્યા, એણે સુવાડ્યા તેમ સુતા, બેસાડ્યા તેમ બેઠા, એના વચન ખાતર સારી પણ વસ્તુ ખાવાનો ત્યાગ કર્યો, છતી ભોગસામગ્રી ન ભોગવી, હજારો ને લાખો આપીને પણ વારંવાર આજ્ઞા માની, તે છતાં આ શરીરાદિ વસ્તુ રાખી રહેવાની નથી, એમ તમારી ખાત્રી છે ને ? અને નથી રહેવાની, તો એને જાડીને કાઢી જગ્યાએ જવાનું છે, એ નક્કી છે ને ? તેમજ જો જવાનું છે તો સારી જગ્યાએ જવાની સલાહ આપનાર મેળવવાની ચિંતા તમારા હૃદયમાં લાગી છે કે કેમ ? —એ મારો પ્રશ્ન છે. ‘અમે ધર્મ કરીએ છીએ’—એ કાંઈ ઉત્તર નથી. જે રીતે નાશવંતી વસ્તુઓ માટે યોગ્યની સલાહ લેવા દોડી જાયો છો, પૈસા આપીને સલાહ માંગો છો, એને પ્રેમપૂર્વક-અહુમાન-પૂર્વક સાંળજો છો, એની બધી આજ્ઞા સ્વીકારવાની કબૂલાત આપો છો, એવી જાતિની ધર્મની બાબતમાં યોગ્યની સલાહ લેવા, યોગ્ય સ્થાને દોડી ગયાનો દાખલો છે ? નથી. અમને ધર્મ આપો, અમને ધર્મી કહો, પણ શી રીતે ? જ્યાં સુધી તમને આ બધા પદાર્થો મકવાના છે એવો નિર્ણય ન થાય, અહીંથી ગયા પછી સારી જગ્યા-એ જવા માટે કોની આજ્ઞા માનવી—એની ચિંતા તમારા હૃદયમાં બેઠા ન લોય, ત્યાં સુધી ધર્મ આપવો શી રીતે ?

સૌ અનીતિ ન કરવી, નીતિથી ચાલવું, એ ધર્મ નહિ ?

‘આ ભવમાંથી પરભવમાં જવું છે અને જવા માટે અનીતિ નુકશાનકારક છે, નીતિ લાભદાયી છે, અનીતિથી પરભવ બગડે છે, નીતિથી સુધરે છે, માટે અવસર આવ્યે બધું જાણી પણ નીતિ ન જાણી’—એ બુદ્ધિ કેટલાની છે ? કેવળ દુનિયામાં નીતિમાન મનાવવાના આડંબર ખાતર પાળેલી નીતિ, એ વસ્તુતઃ ધર્મ નથી. પર-લોકની ભીતિથી જો એ પળાતી હોય તો ધર્મનું રહસ્ય હૃદયમાં આવી ગયું છે, એમ માની શકાય : પણ એ આવે તો ! એની ખાતર કોઈ પણ વસ્તુનો ભોગ દેવો પડે તો દેવાય, પરંતુ કોઈ વસ્તુ ખાતર એનો ભોગ ન જ દેવાય. તમારા આત્માને આજો અનેક

જાતની ચિંતાઓ મુંઝવી રહી છે : તે બધી ચિંતાઓમાં આ ચિંતાને સ્થાન છે કે કેમ ?, એનો ઉત્તર જોઈએ છે.

સૌ મળેલાને ભોગવવું એમાં શું હરકત ?

કહે છે કે-મળેલું ભોગવવું એ અમારી સત્તાની વાત છે : પણ એ ખતર નથી કે-એ પણ સત્તાની વાત નથી ! કેઈ મળેલ છતાં ભોગવ્યા વિના સડી સડીને મરી ગયા : મેળવેલાની પણ એમાં આસક્ત બનવાથી ખાનાખરાખી થઈ ગઈ. માટે ધર્મનું રહસ્ય જેનાં-તેનાં વચનોમાં નથી ! મતિકલ્પના કે ઈચ્છા મુજબ ચાલવામાં નથી !! જેના જીવનમાંથી દોષનો આજુ શોધ્યો ન જડે અને ગુણોના દેરના દેર દેખાય, તેના વચનના પાલનમાં જ ધર્મનું રહસ્ય છે. 'આ બધું મળ્યું છે તે અમારી બુદ્ધિનું ફળ-છે'-એમ ધણાનું માનવું છે : એવા અભિમાનમાં અને ગર્વમાં આવી જાય છે કે-'આ બધું મેળવ્યું કાણુ ? મહે' ! અમે મેળવેલું અને અમે કેમ ન ભોગવીએ ?' જ્ઞાની કહે છે-ઉભો રહે. મહેનત અને બુદ્ધિથી મળતું હોત, તો આજે મહેનતુ અને બુદ્ધિશાળીઓ, એદી અને અભણને ઘેર નોકરી કરત ? બરાબર બાર કલાક ઉંઘનાર, ખેડા હોય ત્યાંથી ઉડાવવા ભારે, એવા પણ એદીને ત્યાં મહેનતુ માણસ વેડ કરીને મરી જાય, છતાં એદીને જેટલું મળે તેટલું મહેનતુને ન મળે : એ માને છે કે નહિ ? કાટચાધિપતિને ત્યાં આજે જ-મેલો બાળક કાટચાધિપતિ બન્યો અને તમને જ-મ્મે કટલાંય વર્ષ થયાં, છતાં કાટચાધિપતિ કહેવાયા ? પુરૂષાર્થ તમે કર્યો કે આજે જ-મેલો બાળક ? માટે હવે 'મળેલું ભોગવવાનું' છોડી દઇને, નહિ મળેલું મેળવવાની ચિંતા શું કામ કરીએ ?'-એવું નહિ બોલતા. દુનિયાને જે નથી મળ્યું, દુનિયાએ જે નથી જોયું, તે મેળવી આપવું અને તે બતાવવું, એનું નામ ધર્મ-રહસ્ય છે. એટલા જ માટે એમાં ઘણી મહેનત છે. એ સમજવા ધીર બનવું પડશે. એકલી દલીલથી કામ નહિ ચાલે : ચર્ચા, દલીલ કે સુક્તિ પણ સ્થાને હોય : એકલી દલીલો જ સાંભળ્યા કરે, તો કાંઈ

ન્યાયાધીશ કેસ નહિ ચૂકવી શકે. વાદી-પ્રતિવાદી બેના બોલવામાંથી ન્યાય આપનારના હાથમાં સત્ય વસ્તુ ન આવી જાય ત્યાં સુધી બન્નેને બોલવા દેશે, પછી દલીલ નહિ કરવા દે : બોલે ત્યાં સુધી બોલવા દે તો અગડઅગડ યુક્તિઓ લાવીને જોડનારા કદિ થાકવાના છે ?

અરણ્ય યાદ છે ?

મળેલી વસ્તુને મારી માનું, એને જાનના જોખમે પણ સાચવું, તે છતાંય બધી વસ્તુ મને-ક્રમને મૂકવાની છે. પછી જેમ કાંઈ સ્થાનથી આવ્યો તેમ જવાનું છે. એ ગયા પછી ક્યાં જઈશ, એની ચિંતા કેટલી વખત થાય છે ?

સઠ સાહેબ ! પરલોકની ચિંતા તો બધાને હોય.

એ એમ કહે છે-‘બધાને પરલોકની ચિંતા હોય છે.’ પણ એ ભ્રમણા છે. આપણને એમ લાગે કે-‘પરલોકની ચિંતા જરૂર બધાને હોવી જોઈએ.’-પણ હું કહું છું કે-‘સેંકડે પોણીસો ટકામાં એ નથી.’ દાખલા તરીકે જોસમંધ ચાલ્યા આવના એવા પણ આપણને જોઈને, આપણા શરીર માટે કાંઈ સહેજ એટલું જ કહે-‘આપનું મ્હોં કાંઈ શીકકું લાગે છે.’ જેને આપણે આપણા માનતા હોઈએ તે એટલું જ કહે અને તે સાથે બીજો એક જણ સાક્ષી પૂરી દે કે-‘કાલના કરતાં કાંઈ ફેરફાર દેખાય છે.’-તો છે કાંઈ નહિ, છતાં એ આદમી પોતે આરીસો લઈને જૂઓ : અને એનેય એમ લાગે કે-‘કાંઈક છે ખરું!’ એની અસર થયા પછી મિશ્રજાના થાળ પર ખાવા બેસાડો, તો એ કહે કે-‘હાલ તો નહિ ખાઉં : કાંઈને પૂછવું પડશે!’ આ ચિંતા થઈ જાય છે. સારામાં સારા વૈદ્ય કે ડોક્ટરને શોધીને પૂછે. એ પણ ઉપર ટપકે જોઈને કહે કે-‘કાંઈ નથી.’ તો નહિ માને. ‘બરાબર જૂઓ.’ એમ કહે અને પછી પાકી ‘ના’ કહે તો જ માને. વૈદ્યને કહે કે-‘મારા સાથી ને સ્નેહિત્રો કહે છે ! કાલે જોયો હતો તે કહે છે ! મને લાગે છે !!’ મારું

એમ માનવું છે કે-‘શરીરના પ્રેમિને જે રીતિની શરીરની ચિંતા છે, એ રીતિની પરલોકની ચિંતા સેંકડે પોણીસો ટકામાં નથી.’ જે દિવસે એ ચિંતા આવશે, એ દિવસે ધર્મ તરફનું પ્રાણિ માત્રનું વક્ષણ નથી લાતનું રહેશે. પરલોકની ચિંતાવાળાનો આત્મા, દરેક પાપ ક્રિયામાં ડાખતો રહે છે. હજી આરાપાવનની વાત પછી. જેમ શરીરનો પ્રેમી છતાંય રસના ઇન્દ્રિયનો લોલુપી આત્મા બહુ ચરી આપનાર વૈદ્ય પાસે પણ ન જાય, તેમ પરલોકની ચિંતા થયા પછી પણ, આરા સારી છે એમ સમજ્યા છતાં પણ, પૂરી નહિ પળાતાં અધુરી પણ પળાય એ સંભવિત છે : પણ પળાય તો સારું, એ તો નિર્ણય હોય છે જ.

રહસ્યની પ્રાપ્તિ :

જે દિવસે પરલોકની ચિંતા આત્મામાં દાખલ થઈ જાય, તે દિવસે આ લોકના જીવનનો રસ એને ઉડી જાય : કેમકે-નક્કી થઈ ગયું કે-જવાનું. પ્રેમી મેમાનનો મેળાપ, પ્રેમિને ચિંતા કરાવનારો જ હોય છે : આવ્યો ત્યારથી હૈયામાં ‘જશે’-‘જશે’ એમ બેકું જ છે. જ્યાં સુધી એ રહે ત્યાં સુધી એ એક જ ખટકો રહે છે. તેમ પરલોકની ચિંતાવાળા આત્માને, જ્યારે જ્યારે દુનિયાના પદાર્થોનો સહવાસ થાય, ત્યારે ત્યારે ‘એ મારું નથી’-‘જવાનું છે’ એવો ખટકો રહે છે. બીજાની આગળ કહેવા માટે તો આપણે બહુ ચતુર છીએ : ‘શરીર અને આત્મા જુદાં છે, શરીરની પીડા સાથે આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી.’-એવું વર્ણન સારામાં સારું કરીએ, પણ વિચારીએ તો જાણીએ આવે કે-શરીર એજ આત્મા છે, એમ માનીને જ એની બધી કાર્યવાહી ચાલુ છે. શરીરના બીગાડની ચિંતા ત્રીસે દિવસ છે-ચોવીસે કલાક છે અને આત્માની ચિંતા એક પણ દિવસ નથી : થોડી મીનીટ પણ નથી ! ધર્મ ધર્મ તરીકે સેવ્યો એમ ત્યારે મનાય કે ધર્મ શિવાયની બીજી બધી વસ્તુ ધર્મ આગળ

તુલ્ય લાસે ! અમુક વસ્તુ કરીએ છીએ, તે તે તરીકે સમજીને કરવામાં આવે છે કે કેમ ? અતાવનાર ઉપર પરિપૂર્ણ પ્રેમ જાગ્યો છે કે કેમ ? અને સલાહ મુજબ વર્તવામાં શ્રેય : છે, એવી પ્રતીતિ થઈ છે કે કેમ ?—એ તપાસો. દુનિયાના વ્યવહારમાં વગર ભણેગણે પણ, અનાદિકાળના સહવાસથી, તે તે વ્યક્તિઓનાં વચન, આજ્ઞા અને સલાહને બધા આધીન થઈ ગયા છે. કોઈ એમ કહેતો હોય કે—‘હું કોઈની આજ્ઞા માનતો નથી, મરણ મુજબ ચાલુ છું’—તો એ ખોટો છે, ઇશદાપૂર્વક ખોટું ખોલનારો છે. વ્યવહારમાં તો એ કોઈની ને કોઈની આજ્ઞા માનતો જ રહ્યો છે. જ્ઞાનીઓ કહે છે—હવે નવે! અભ્યાસ પાડો. વ્યવહારમાં જેમ આજ્ઞા મુજબ ચાલતો રહ્યો, તેમ ધર્મની બાબતમાં ચાલતો થા. ‘અમુકની સલાહ વિના મારો વ્યવહાર રોતસર ચાલે જ નહિ’—એવું અહીં માનતો થા. ‘પરજોડને સુધારવા મહાપુરુષોની આજ્ઞા વિના મારે ચાલવું એ ઠીક નથી’—આટલો નિરધાર થઈ જાય, તો ધર્મના રહસ્યની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ એમ કહેવાય. ધર્મ આપતાં પહેલાં, દુનિયાના માણસો જે જે પદાર્થોની આસક્તિમાં પડ્યા છે, તેની અસારતા પહેલી બતાવવી પડશે : એ અસારતા સમજયા વિના જિજ્ઞાસુવૃત્તિ પેદા થશે નહિ : એ પેદા થયા વિના ધર્મના જ્ઞાતા પાસે જવાશે નહિ : એ વિના ધર્મ સંભળાશે નહિ : અને ધર્મ સંભળાયા વિના—સમજવા વિના યોગ્ય સમજશે નહિ, પામવા યોગ્ય પમાશે નહિ ને આરાધવા યોગ્ય આરાધાશે પણ નહિ.

કુચુર કેને ફસાવે ?

‘મરવાનું છે’—એ કેને યાદ ન હોય ? સર્વને હોય એમ નથી. એ યાદ હોય એને ખાવાનું ભાવે કેમ ? ફાંસીની શિક્ષા થયા પછી જે મરવાનું ભાન થાય છે, તે પહેલાં આવે છે ? પહેલાં આગ્યું હોત તો એનાથી ખૂન થાત ? મરવાનું છે એમ બધા ખોલશે, પણ એવી રીતે યાદ રહી જાય તો જેમ તેમ વર્તાય ? જ્યાં—ત્યાં ફરવામાં કે મોજ

અનુભવવામાં જરાયે અરેરાટી આવે છે? મોટરમાં બેઠા હો, કુલ સ્પીડથી ચાલી જતી હોય, એ વ્હી મરવાનું છે એમ ભાન આવે છે? મરવાનું ખ્યાલમાં તે દિ આવે છે કે-જ્યારે સખ્ત તાવ આવે, પથારીમાં સુવાનું આવે : ત્યારે પણ વિચાર આવે કે-‘આટલા તાવમાં હું મરી જઈ?’ કયી એવી ભારે ખીમારી આવી ગઈ છે?’ માંદો માંદો પણ તારટપાલ વાંચે. જ્યારે ખૂબ દમ ખીંચાઈ જાય, ડોક્ટરો હાથ બેંબેરી દે, ત્યારે કાંઈક મરણુ યાદ આવે. મરતાને જોઈને-‘આ મરી ગયો’-એમ બધા કહે છે, પણ-‘હું મરી જવાનો છું’-એમ કેટલા બોલ્યા? મરી ગયાની પાછળ દુઃખી થાય છે તે કાર્ય કરનારો ગયો એથી, પણ હું મરી જવાનો છું એ યાદ આવે છે એથી નહિ! આપણે એ સ્થિતિ લાવવી છે કે-‘મરણુ માથા પર છે, કયી મીનીટે આવે એ ન કહી શકાય. એ આગ્યા પહેલાં આત્મા પરલોકમાં સાચો સુખી કે ઉન્નતગામી બને, એનો વારંવાર વિચાર આવે!’ એ બતાવવા ખાતર ધર્મના જ્ઞાતાની આજ્ઞાને આધીન થવું જોઈએ. પરલોક છે, એમ શાસ્ત્રમાં વાંચવા છતાં, સાંભળવા છતાં, ગોખી રાખવા છતાં, બૂઝાઈ જાય છે-યાદ નથી આવતું : ભણેલા-ગણેલા અને હૃદયથી સાચું કબુલ કરનારા એવાને પણ, ચાવીસ કલાક એ વસ્તુ ખ્યાલમાં નથી રહેતી. એ રહેતી હોય તો હમણાં સ્વચ્છંદી પ્રતિઓ બધી બંધ થઈ જાય : આ લોકની તુચ્છ વસ્તુ મેળવવાની ઈચ્છા મંદ થઈ જાય : જ્ઞાનિની પૂંડે દોડવા માટે પ્રયત્ન કરે. પછી તો જ્ઞાની કહેવાતાઓ પણ જો એની પાસે આ લોકની વાત કરે, તો ચોંટી જાય : કહી દે કે-‘એ પદાર્થોની મમતામાંથી છૂટવા હું અહીં આવ્યો છું : વધારવા નહિ!’ અને એવાને કુચ્છુ ફસાવે કે કુધર્મ મુંજવે, એ બનવું અશક્ય છે.

બધા કરે તે ખરું?

શાસ્ત્રે ધર્મનું લક્ષણ બાંધ્યું કે-‘દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણિને

અચાવે તે ધર્મ.' પણ જેને દુર્ગતિનો ભય લાગ્યો હોય તેને ને ? હવે રોજ યાદ થું કરશો ? આ લોક કે પરલોક ?

સ૦ સંસારમાં મોહ ઉત્પન્ન થાયએવી વસ્તુઓ અનાવી કેમ ?

આ એવો પ્રશ્ન છે કે- 'અંર ન્યારે મારનાર છે ત્યારે અનાવ્યું થું કામ ?' જાણે કોઈ કારીગર અધું ઘડવા ન બેઠો હોય ! જગતમાં કાંટા ઉત્પન્ન કેમ કર્યા ? એ કાંટાથી અચવા ખૂટ કેમ પહેરે છે ? ત્યારે દુનિયામાં જે પદાર્થો અન્યા હોય, તે અધા ભોગવવા જ જોઈએ, એમ તો નહિ ને ? તમને એકલા કાંટા જ ભરાંકર લાગ્યા : જ્ઞાનીને અધું જ ભયંકર લાગ્યું. કાંટા વાગે છે એટલે મૂર્ખ માણસોને ખચર પડે છે : પણ જે પહેલાં વાગે નહિ પણ પછી પ્રાણ લે, એનું જ્ઞાન જ્ઞાનીઓને છે. આ કાંટા તો સારા કે-દેખનાં જ ભડકાવે. બહાર રહેલા સારા કે રેતીમાં ઘુસીને ઉભા હોય તે સારા ? ભોગસુખ, એ છપાયેલા કાંટા છે : અને એ એવા ભોંકાઈ જાય છે કે-આત્મા સાથે ચોંટી જાય, જેથી નીકળે એટલે કે-છૂટી જાય અથવા તો છોડવા પડે તોયે સડો મૂકતા જાય.

સ૦ દુનિયાના ભોગો ખોટા છે તો અધાને કેમ ગમે છે ? અધા કરે તે ખોટું કેમ હોય ?

એટલે કે-અધા જે ચીજને કરે એ ખોટું ન હોય એમ ને ? ખૂટું કેટલા બોલે છે ? જૂઠું બોલનારા ઘણા કે સાચું બોલનારા ? ચોરી કરનારા કેટલા અને શાહુકારી સાચવનારા કેટલા ? ઘર ફાડીને ચોરી થાય છે, તેમ ગાદી પર બેસીને પણ ચોરી થાય છે ને ? ઘણા જે કરે એ સાચું હોય એનું અનુમાન અધાય, એ હવે સાચું લાગે છે ? સારી વસ્તુનાં માપ, ઘણા કરે એના ઉપરથી ન થાય. હીરો છે એમ લોક કહે તો મનાય કે ઝવેરી કહે તો ? ઝવેરી. સર્વથી ઘણા ફાણું ? લોક કે ઝવેરી ?

સ૦ 'પંચ કહે તે પરમેશ્વર'—એ કહેવત છે ને ?

જૈનશાસને સત્યની પરીક્ષામાં પંચ-અંચને માન્યું નથી. પંચ

પણ શાના ઉપર ચાલનાર ? કલ્પના કે પૂરાવા ઉપર જ ને ? ખોટો હોય તો કાણુ જોખમદાર ? માટે તો કહીએ છીએ કે—જે સત્ય હોય તે જોઈએ. અને પંચ પણ કોનું નીમાય છે ? તે તે વસ્તુઓના જ્ઞાતાઓનું કે મૂર્ખાઓનું ? ધર્મની પરીક્ષા માટે દુનિયાના પદાર્થોના સ્વરૂપને જાણનારાનું પંચ નીમાય ? ‘એ પંચ કહે એ પરમેશ્વર’—એમ માનવું છે ? દુનિયા સારી છે કે ખોટી, એને પૂરવાર કરવા ત્યાગિઓનું પંચ નીમાય કે રાગિઓનું ? આ પ્રશ્નો કેમ ઉઠે છે ? કારણ કે—આવા પ્રશ્નો જગતમાં આજે ચાલી રહ્યા છે. ‘મરવું છે’—એમ જાણવા ને માનવા છતાં જગત ખેદરકાર ને નિયંત્રિત બન્યું છે. કોઈ બહુ ભય બતાવી દે તો કહેશે કે—‘મરવું એમાંનું શું છે ? જેમ બધા મર્યા તેમ મરીશું ! મરી જવાનું છે માટે કાંઈ મૂકી દઈએ ?’ એટલા માટે જ કહીએ છીએ કે—‘પરલોક હજી હૃદયમાં જે પ્રમાણમાં જયવો જોઈએ, તે પ્રમાણમાં જમ્યો નથી.’ એવાઓને દુર્ગતિનો ભય બતાવવો નકામો છે : અને એ ભય ન લાગે ત્યાં સુધી—‘ધર્મ એ આત્મકલ્યાણ માટે જરૂરી છે’—એમ લાગતું પણ નથી.

બુદ્ધિનો ઉપયોગ :

દુનિયામાં માણસો દુનિયાના વ્યવહારને ટકાવી રાખવા જેવો માને છે : તે આતર તેના તેના અનુભવિની સલાહ મુજબ ચાલે છે. પણ ધર્મની બાબતમાં કહેવાય નહિ કે—‘આ સાચું છે :’ વળી ‘અમે કહીએ તે ખોટું કેમ હોય ?’—એ જાતિની પ્રશ્નપરંપરા ઉઠે છે. વ્યવહારમાં એમ કોઈ કરતું નથી : કરે તો ચાલતું નથી ! ધારાશાસ્ત્રી બજારમાં કાયદાની દલીલો કરવા જાય તો કોઈ સાંભળે ? અને અહીં આવે ત્યાં આ તકરાર ઉભી થાય છે. ‘અમને નથી રૂચતું’—‘અમારી બુદ્ધિમાં નથી ઉતરી શકતું’—એટલે ધર્મ પ્રત્યે જે જાતિની વૃત્તિ જાગવી જોઈએ તે જાગતી નથી. વ્યવહારમાં બુદ્ધિશાળી પણ તે તે જાતિના અનુભવો પાસે જઈને એની સલાહ મુજબ વર્તે અને ધર્મની

આખતમાં—‘ન ચાલે’—એમ કહે, એનું કારણ આપો ! એજ કારણ કે—ધર્મ એ આત્માના સુખને લાવી આપનાર છે, એમ હૃદયમાં ઉતર્યું નથી. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે—‘દુનિયામાં પણ અનુપમ સુખને લાવવું હોય, તો ધર્મ વિના શરણ નથી.’ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ કહે છે કે—‘વચનની આરાધના કરવાની તાકાત આવે, ત્યારે ધર્મની આરાધના થાય.’ ધર્મ મતિકલ્પનાએ ન થાય. તુરંત વસ્તુને સુધારવા આજ્ઞાની જરૂર, હુકમ કરે તે પાળવાની જરૂર અને આ વસ્તુ માટે કંઈજ નહિ ! એક વાર તો—‘અમારા બધા વિચારો’—આ લાવ દૂર કરીને એમ કમૂલ કરો કે—‘આની આજ્ઞા એજ ધર્મ છે : એ સામે અવાય જ નહિ !’ અને શુદ્ધિનો ઉપયોગ પણ એ આજ્ઞાને સમજવા માટે—આચરવા માટે કરો, પણ હોળીવા માટે નહિ ! !

ધર્મની શોધ :

ધર્મની આખતમાં પણ જ્ઞાનિની સલાહ વિના ચાલી શકે તેમ નથી જ. આવી જ્ઞાતિની આજ્ઞાના શરણે આવ્યા વિના કરાતો ધર્મ, એ પણ અધર્મ છે. માર્ગદર્શકની સલાહ મુજબ, એ જે દિશા ખતાવે તે દિશાએ ચાલ્યા વિના, બધુંજ ચાલવું પ્રાયઃ નકામું છે. એટલું જ નહિ પણ નુકશાનકર્તા છે. ‘હું ચાલું છું’, ચાલવાથી ધેર પહોંચાય છે, બધા ચાલીને જ પહોંચ્યા એમ પૂરવાર થાય છે, હું પણ ચાલીને ધેર પહોંચીશ, કોઈની સલાહની શી જરૂર ?—એવી ખૂંચો કામ ન આવે. માર્ગનો ભોમિયો—માર્ગદર્શક જોઈએ જ. તેમ અનંત-જ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ જે ક્રિયા થાય, તેનું જ નામ ધર્મ. ધર્મનું રહસ્ય શું ? એજ કે—આજ્ઞાને આધીન થવું ! કોની ?, તે પછી વિચારીશું, પણ એક વાર તો દુનિયાના અવહારમાં જેમ તે તે વસ્તુના જ્ઞાતાઓની આજ્ઞા અને સલાહની જરૂર છે, તેમ ધર્મની આખતમાં પણ કોઈ યોગ્ય જ્ઞાની અને માર્ગદર્શકની જરૂર છે, એ નક્કી થવું જોઈએ. પોતાની ઈચ્છા મુજબ ચાલવાથી ધર્મની આરાધના કરી

શક્તીએ એમ નથી, એમ તમારા અંતરમાં બરાબર ઠસી જવું જોઈએ. એ ક્યારે ઠસે? પરલોક છે, પરલોકમાં સફળિત અને દુર્ગતિ બન્ને છે અને લોકમાં ધિજી મુજબ ચાલવાથી આત્માની દુર્ગતિ થવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે, એ ચિંતા આવી જશે ત્યારે! અને પછી તો ધર્મની શોધ કરવા તમે જાતે નીકળશો.

અર્થિપણાનો નાશ :

આજે તો-‘ધર્મ’ દેવો હોય તેણે અંમારી અનુકૂળતા પ્રમાણે ચાલવું, અમને રૂચે તે પ્રમાણે સંભળાવવું-એમ કહેવાય છે. ‘તે પણ ફરવે તો ઠીક, નહિ તો હુરરે પણ કરીએ!’ આનું નામ ધર્મના અર્થી કહેવાય નહિ. ઉપકારિઓની ફરજ ધર્મ દેવાની બહે રહી, પણ તમારી શી ફરજ? કેટલાએ ધર્મગુરૂ પાસે જઈ કહ્યું-‘સાહેબ! પરલોક ન બગડી જાય એવું કાંઈ બતાવો!’ એવા અડી કેટલા છે? બે હાથ જોડી, કરગરી, આંસુ લાવી-‘આ લોકમાં મુંઝાયેલા અમારું શું થશે? પરલોકનું કેમ સુધરે એ બતાવો!’-એવી જાતિની માંગણી કેટલાએ કરી? ‘ભૂખે મરીએ છીએ, કાંઈ બતાવો’-એવી માંગણી કરનારા તો છે, પણ પરલોક સુધારવાના ઉપાયની માંગણી કેટલાએ કરી? આ ચિંતા લગભગ નાબૂદ થઈ ગઈ છે: વર્તમાન કાળની બધી પ્રવૃત્તિઓ આ ભાવનાને દાખનારી ચાલી રહી છે. દુનિયાનું લક્ષ્ય પરલોકમાંથી ખસી આ લોકમાં ચોંટી જાય, એવી પ્રવૃત્તિઓ ધર્મધોષકાર ચાલુ છે. એ સ્થિતિમાં ધર્મ દુર્લભ બને, ધર્મિઓની સંખ્યા ઘટે અને ધર્મનો વિરોધ વધતો જાય, તો આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. જ્યાં આ લોકની વાતમાં જ આનંદ હોય, ત્યાં પરલોકનો વાત સંભળતાં આંખ પણ ઉંચી થઈ જાય. આવે પ્રસંગે ‘આખો દિવસ ધર્મની લવરી શી?’-એમ પણ બોલનારા હોય, એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

ધર્મિને ધાડ ?

સૌ ધર્મિને ઘેર ધાડ એનું કારણ શું?

તમે ખાશો એથી અજીર્ણ નહિ થાય, એવું કોણે દીધું છે ? ખાનારાઓમાંનાને રોજ અજીર્ણ થાય છે ! પૈસા કમાવાથી ગાંડા બની ગયાના અનેક દાખલા છે ! દુનિયામાં રંગરાગ મળ્યા પછી આદમી મટી હેવાન થાય છે, એવા દાખલા એક નહિ પણ ગણતાં થકાય એટલા મળે એમ છે ! હવે ધર્મ કરવાથી દુઃખી થયાના દાખલા તમે આપો ! જે ધર્મિને ઘેર ધાડ હોય એને પૂછો કે-તે કહેવા તૈયાર છે કે દુઃખ દેખાય છે તે ધર્મ કરવાથી ? માથે સંકટ આવે છે એ કમૂલ, પણ એ ધર્મથી આવે છે કે કેમ ? એ નક્કી કરવાનું છે. નીતિ પાળનારને ખોટ પણ આવે, પણ એનું કારણ નીતિ છે ? સાચું બોલવાથી રાગ હરિશ્ચંદ્ર દુઃખી થયા. પણ સત્યના પ્રતાપે એ દુઃખી થયા એમ કાઈએ કહ્યું ? સત્યના પ્રતાપે તો એ નામાંકિત થઈ ગયા, ધર્માત્મા તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા, આપતિ વખતે ટકે, એનું જ નામ ધર્મી. આફત વખતે ગભરાઈને ભાગી ન જતાં સહન કરી લે, ટકી રહે, તો એના એ કહેશે કે-“એ ધર્મી હતો. ‘એવા ધર્મીઓ જગતમાં ન હોત તો દુનિયા કેમ ચાલત ?’-એમ કહી હાથ જોડે.” પણ દુનિયાના તુચ્છ પદાર્થોમાં રચી પડેલાને હાથ જોડવાનો સમય સાચા ધર્મિને આવ્યો, એવો કાઈ દાખલો છે ? માટે દરેક સાંભળવા આવનારને એક જ બક્ષામણ કરું છું કે-“કુટુંબનાં માણસોને એક જ વસ્તુ સમજાવજો કે-દુનિયામાં જીવવા માટે માત્ર એકની નહિ, પણ અનેકની આજ્ઞા માનવી પડી, તો પછી જેમાં સંકડો બેસાડે દુઃખ દર્શાવવાની તાકાત છે, તે ધર્મને પ્રાપ્ત કરવાને માટે અનંત જ્ઞાનિની આજ્ઞા માનવામાં મુક્ત રહેજો અને એની ખાતર બીજા જે કાઈની પણ આજ્ઞાને ઉલ્લંઘવી પડે તેને ઉલ્લંઘજો !” દીકરાને કહેવું કે-‘જો તેં અમારી આજ્ઞા માની તો આટલી ઉંમરે પહોંચ્યો, શિક્ષકની આજ્ઞા માની તો વાંચતો-લખતો ને બોલતો બન્યો, કુળની મર્યાદા અને તુચ્છ ઈજ્જત આપરૂ ખાતર અનેક પરતંત્રતાઓ વેડી, અને વૈષે કહ્યું તેમ પથ્ય પાળ્યું તો

નિરાગી રહી શક્યો, એ રીતે હું બલામણુ કરું છું કે-” શું બલામણુ કરશે એ તમે બોલો ! એમાં જ ધર્મનું રહસ્ય છે. અત્યાર સુધી પોતાનાં બાળશ્રમ્યાઓને એ રીતિનું શિક્ષણ આપનાર કેટલા મળ્યા ? કુટુંબને સત્ય વસ્તુ સમજાવવી જોઈએ કે નહિ ? “કાણુ ક્યાંથી આવ્યા એનો પત્તો નથી, ક્યાં સુધી ભેગા રહી શકીશું એ નિર્ણયિત નથી, તમે પહેલા જવાના કે અમે પહેલા એની માલૂમ નથી, સાધવાની આટલી સામગ્રીઓ પામીને પણ એમ ને એમ આપ્યા જઈએ તો બેવકૂફ ઠરીએ, માટે અડીથી ગયા પછી સારામાં સારા સ્થાને પહોંચી શકીએ, આત્માને વધુ યોગ્ય બનાવી શકીએ, આત્મામાં દિવ્ય દશા પેદા કરી શકીએ, એવી સ્થિતિમાં આવવા માટે અમારા કરતાં વધુ જ્ઞાની હોય એની આજ્ઞા માનવાની તમને છૂટ છે.” રોજ મીટીંગો મળે તો ધર્મ આદ્યો જાય ? પરંતુ આજે તો ‘આ ન મળ્યું.’-‘આ કેમ મેળવીએ ?’-એની રોજ કમીટીઓ ભરાય છે : એના વિચાર થાય ! આના થાય છે ? ના, અને નથી થતા એથી જ આજની આ અવનત દશા છે.

કોનું વચન માન્ય ?

જેના વચનની આધીનતા કેળવવાની, તે કેવા પ્રકારનું જીવન જીવતા હોય તે કયી કાટિના હોય, તે પણ વિચારવું પડશે. રાગી કે દ્વેષી હોય તે ચાલશે ? નહિ જ. નહિ રાગી, નહિ દ્વેષી કે નહિ મોહી, પણ જે પરમ શુદ્ધ અને ચૂકલા વીતરાગ, કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે મમતા ન રહી હોય એવા ! આજ્ઞા માનવાની તે આવા નિર્મળ, સ્વચ્છ, ડાઘ વિનાના આરીસા જેવાની ! એને આપણે દેવ કહીએ છીએ. જેને જોવાથી આપણને આપણા દોષ દેખાય ! જેની સામે દેખવાથી આપણા દોષોનું જ્ઞાન થાય !! ભગવાનની મૂર્તિમાંથી પણ આજ્ઞા નીકળે છે. રોજ સવારના પહોરમાં ઇશ્વર પાસે એજ કામ માટે જવાનું છે. સ્વચ્છ અને નિર્મળ આરીસા સમા ભગવાન

સન્મુખ ઊભા રહી, પોતાના ડાઘ જોવા માટે અને જોતાંતી સાથે એ ડાઘ કાઢવા માટે એમણે કીધું તે કરવાનું ! પણ જો કદિ આરી-સામાં ડાઘ હશે તો પંચાત થઈ જશે, માટે પહેલાં તે સ્વચ્છ છે કે કેમ એ સંભાળજો. માટે જ ઉપકારી મહાપુરૂષો કહે છે કે-‘ તેની જ આજ્ઞા માનજો કે જેનામાં દોષનો છાંટો ન હોય અને જે ગુણથી પરિપૂર્ણ હોય. ’ એવા અરિહંત વીતરાગદેવો છે. એમણે જગનના કલ્યાણની ખાતર જે આજ્ઞા કરી હોય, તેનું યથાર્થ પાલન કરજો : પાલન ન થાય એટલી ત્રુટિ માનજો : એ ત્રુટિ પૂરવા પ્રયત્નશીલ રહેજો. એમની આજ્ઞા કયી ? પાપની કરણી, વિષયકષાયને પોષનારી કરણી, દુનિયાના તુચ્છ પદાર્થોને આધીન બનાવી ઉન્મત્ત બનાવનાર કરણી, પોતાની નહિ તેવી વસ્તુ મેળવવા માટે પાગલ બનાવનારી કરણી, -એનો ત્યાગ કરવો એ જ એક એ મહાપુરૂષોની આજ્ઞા છે : એ આજ્ઞાથી ધ્વજાયું વચન. એનું જ નામ ધર્મ છે. એનાથી વિરૂદ્ધ વર્તાય એટલો અધર્મ માનજો.

હવે ને ગુરૂની પિછાન :

હવે મંદિરમાં દેવમૂર્તિ પાસે જઈ શું જોશો ? એ તો નિર્મળ છે : એમાં દોષ એક પણ નથી. જે એની પાસે નથી તે આપણી પાસે છે, માટે એ બધા દોષ છે એ નક્કી કરજો. એની પાસે શું શું નથી ? ઘરબાર, કુટુંબપરિવાર, લાડી, વાડી, ગાડી કાંઈ નથી. જે ઘડી એ બધું દોષ રૂપ ભાર્યું, એ ઘડી એમની આજ્ઞાનું રહસ્ય સમજાયા વિના રહેશે નહિ. હવે એ બધી વસ્તુઓ દોષમય છે, એ સમજવા માટે સાધુ પાસે આવવાનું રહ્યું, કેમકે-સાધુ એ એમના પ્રતિનિધિઓ છે. એ સાધુઓ આરીસાએ જે દોષ બતાવ્યા, તેને ગુણ બતાવનારા ન હોય. તમે જેમાં સુખ કદ્યો છો, એ બધું દોષ રૂપ છે-દુઃખ રૂપ છે, એજ એમને બતાવવાનું રહ્યું. અરિહંતનો આત્મા આરીસા-શૂત છે. આરીસા જેવા એમની આજ્ઞાનું પાલન, એમાં જ ધર્મનું રહસ્ય

છે. એ પરમ તારક પરમાત્માઓની આજ્ઞાનુસારે કહેનારા એજ ગુરુઓ છે. એ દેવ અને એ ગુરુને ઓળખવા જોટલો પ્રયત્ન થાય એટલો જરૂરી છે. અને એમને ઓળખી એમની આજ્ઞા ખાતર સર્વસ્વ સમર્પિ દેવાની વૃત્તિ જાગે, ત્યારે ધર્મના સાચા રહસ્યની પ્રાપ્તિ થશે.

વચનામૃતો

સ્વ અને પરનો ઉપકાર જેનાથી ન થતો હોય, તેવું નહિ લખવાતો કે નહિ બોલવાતો ઉત્તમ પુરુષોને નિયમ હોય છે.

*

શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મશાસનની વિશિષ્ટતા ન પરખાય, ત્યાં સુધી એ શાસન શું કહે છે?, દીક્ષા એ શું ચીજ છે? અને શાથી એને ગમે તે કાળે પણ પવિત્ર માની શકાય?,—એ વિગતે પણ ન સમજાય.

*

શ્રી જૈનશાસન, ધર્મ શિવાય જગતમાં ખીજ કોઈ પણ વસ્તુ ઉપાદેય છે—એમ માનતું નથી.

*

તમારી શિથિલતા ખાતર સિદ્ધાંતોને શિથિલ કરવાની કૂટ નીતિ અહીં નહિ ચાલે.

*

શ્રી જૈનશાસનમે માનનારાઓ ધર્મ, અર્થ અને કામ—એ ત્રણે ઉપાદેય છે, એમ હરગીજ નહિ માને.

*

દીક્ષાને જે ન માને, તે વાસ્તવિક રીતિએ જૈન જ નહિ : કારણ કે—શ્રી જૈનશાસનના પાંચેય પરમેષ્ઠિઓ પૈકીના એક પણ સમ્યક્ચારિત્રથી વંચિત નથી. દીક્ષા ન રહે તો પાંચ પણ ન રહે.

*

સાત્ત્વિક વિચારણા

પ્રવચનકાર : પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.

સભાસ્થલ : શ્રી પ્રેમાભાઈ હોલ-અમદાવાદ

(વિ. સં. ૧૯૮૭, વૈશાખ શુદ્ધ)

ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિઓ :

વિશ્વમાં અનેકાનેક પ્રકારના મનુષ્યો વસે છે. એ મનુષ્યોના ઘણી નતિના પ્રકારો પાડી શકીએ, કારણ કે-દરેકે દરેક મનુષ્યની વૃત્તિમાં કાંઈક ને કાંઈક ભેદ હોય છે. પણ ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિવાળા મનુષ્યોમાં પણ સામાન્ય તથા અમૂક વર્ગો પડી શકે છે. જ્ઞાની પુરૂષોએ જગતના જીવોને ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિવાળા જોવા છતાં પણ, તેના મૂખ્ય વિભાગો પાડી તે તે આત્માઓની દશાનો જગતને ખ્યાલ આપ્યો છે. જગતમાં ત્રણ પ્રકૃતિ મૂખ્ય ભાગ ભજવે છે : તામસી, રાજસી અને સાત્ત્વિકી. તેવી તેવી વૃત્તિવાળાને તે તે નામે ઓળખાવવામાં આવે છે. તામસી-વૃત્તિવાળા કયા કહેવાય, રાજસી-વૃત્તિવાળા કયા કહેવાય અને સાત્ત્વિકી-વૃત્તિવાળા કયા કહેવાય,- એનો વિચાર આજે આપણે જ્ઞાનિઓના કથનના આલંબન દ્વારા કરેલો છે. ‘સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા આત્માઓની વિચારણા કયી હોઈ શકે’-એ આપણો મૂખ્ય વિષય છે. વિચારણાને આધીન વર્તન છે અને વર્તનને આધીન કાર્યની સિદ્ધિ છે. ‘દરેક પ્રાણી ઈચ્છિત સુખ મેળવવા

ઈચ્છે છે'—એ નિઃશંક વાત છે. તેની સાધના માટેની પ્રવૃત્તિ આરંભવા માટે, પ્રથમ યોગ્ય વિચારણા કરવી પડશે : કારણ કે—વિચાર વિના પ્રવૃત્તિ થતી નથી અને થતી હોય તો તેની કદી કિંમત પણ નથી. કાર્યની સિદ્ધિમાં, વિચારણા એ મૂખ્ય વસ્તુ છે. મનુષ્યે પોતાની ઈષ્ટ સિદ્ધિ માટે કયી જાતની વૃત્તિવાળા બનવું જોઈએ અને કયી વિચારણાઓ કરવી જોઈએ, તે હવે આપણે જોઈએ.

મનુષ્યોને ઉદ્દેશીને શા માટે ?

જ્ઞાનીઓએ કેવળ મનુષ્યોને ઉદ્દેશીને વાત કરી છે : કારણ કે—ધારેલી ધાર્મિક ધારણાઓ પાર પાડવા માટે મનુષ્ય શિવાય બીજા કોઈ શક્તિમાન નથી. પાપના યોગે નારકી અને તિર્યંચ જેવી અધોગતિમાં ગયેલા, દુઃખના યોગે અને વિવેકના અભાવે ધારેલી ધારણાઓ સફળ કરી શકતા નથી અને કેવળગતિના આત્માઓ વિષયસુખમાં પડેલા હોઈ, ધારેલી ધારણા પાર પાડી શકતા નથી. એક મનુષ્યગતિ જ એવી છે કે—જો એમાં સુયોગ મળી જાય, એના રીતસર લાભ લેવાય, યોગ્યતા કહેલી વાત ધ્યાનમાં ઉતારાય, ખૂબ ખૂબ વિચારાય અને વિચારીને શક્તિના પ્રમાણમાં અમલમાં મૂકાય, તો ધારેલી ધારણાઓ સફળ થઈ શકે છે. માટે જ્ઞાનીઓએ મનુષ્યોને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે.

સાંભળવાની યોગ્યતા :

કેવળ સાંભળવા માત્રથી કાર્યસિદ્ધિ નથી. જો માણસ સાંભળ્યા છતાં પણ સાંભળેલાને પોતાની જાત સાથે જરા પણ ન ધરાવે, એમાંથી ગુણને લે નહિ અને ગુણ લેવા માટે પોતાના દોષ મૂકે નહિ, એ સાંભળનારે પોતાના સમયને નિરર્થક ગુમાવનારે કહેવાય અને સમયનો ખોટો ઉપયોગ કરનાર ટીકાપાત્ર આદમી બને છે. જેથી જાતના આપણે હોઈએ તે કબુલ કરવામાં સંકાય કરવો, એ ગુન્હે

કરવો અને ધરદાપૂર્વક છૂપાવવો, એના જેવું છે. ગુન્હો કરી એને છૂપાવવા શીખેલા આત્માઓને સુધારવા મુશ્કેલ છે. અણુસમજ, અજ્ઞાન કે આવેશને લઈને ગુન્હો બની જવો એ સહજ છે : એવાને સુધારવા ધારીએ તો સુધરી જાય છે : પરંતુ ગુન્હો કરી, પછીથી છૂપાવી, પોતાને નિર્દોષમાં અપાવવાની વૃત્તિવાળાઓને સુધારવા મુશ્કેલ છે. પૂર્વે સમર્થ મહાપુરુષો કહેતા, ત્યારે એમનું કથન એકેએક વ્યક્તિને લાગુ પડતું : સાંભળનાર દરેકને પોતાની ભૂલોનું જ્ઞાન થતું : એ સાંભળતાં આનંદ થતો : એટલું જ નહિ પણ જીવનમાં થતી ભૂલો આવી રીતે બતાવનારા મળે તો સુધારો ઝટ થઈ જાય એમ માનતા : અને તેથી જ તેમને સાંભળેલું ફળદાયી નિવડતું.

તામસી વૃત્તિ :

હવે તામસી, રાજસી અને સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા કેને કહેવા, — એ ત્રણેના સ્વરૂપને જ્ઞાનિઓએ બહુ જ ટુંકામાં, સ્હેલાઈથી સમજી શકાય તે રીતે સમજાવ્યું છે. જે આત્મા અજ્ઞાનને આધીન થઈને — શોકાદિકને વશ થઈને અનેક દુર્ગુણોને આધીન થયેલો છે, એવા અચવા મારે નાશવંત પદાર્થોથી ઉદ્ધાર છે એમ જે માની ખેડો છે, જે જે વસ્તુની ઈચ્છા કરે છું તે લાભદાયી છે યા નહિ એનો વિચાર ક્યાં વિના એક અર્થની જ આશામાં જે મગ્ન બન્યો છે, એ મળે તો જ જે કાર્યસિદ્ધિ માની રહ્યો છે, જ્યારે ને ત્યારે જેને એક જ વાત સાંભળવાની ઈચ્છા થાય કે — પૈસો ક્યાંથી મળે, — પછી જીવનની ચાહે તે દશા થાયો — સુધરો યા બગડો... મને તો એક વાત, પૈસો ક્યાંથી, શી રીતે, શું કરવાથી મળે, એવું સાંભળવાની વૃત્તિ — ઈચ્છા કાયમ ચાલુ છે, જ્યાં એવું સાંભળવા મળે ત્યાં જે દોડી જાય, જ્યારે એવું એવું જ સાંભળવાનું મળે ત્યારે જેને આનંદ થાય — આવી વૃત્તિવાળા મનુષ્યને તામસી વૃત્તિવાળો કહેવો છે. એને એકલી અર્થની કથા જ પ્રિય હોય છે. ગમે તેટલું તત્ત્વજ્ઞાન સંભળાવે, તો એ કહી

દે કે-‘એમાં શું ભર્યું છે?’ અહિંસા, તપ અને સંયમના સિદ્ધાંતોનું વર્ણન કર્યું જાયો, તો કહે કે-‘બધું ખરું’, પણ એનાથી અર્થની પ્રાપ્તિ છે કે કેમ?’ એ મળી શકતું હોય તો બધું સાંભળવા તૈયાર! એનો અભાવ હોય તો ગમે તેવી સારી વાત પણ સાંભળવા તૈયાર નહિ!! આ રીતે ટેવાયેલા આત્માઓને તામસી વૃત્તિવાળા તરીકે જાણીએ ઓળખાવ્યા છે. અર્થની વાત સાંભળવાની ઇચ્છાથી ટેવાયેલા-રંગાયેલા આત્મા આ દુનિયામાં કેટલા છે? જેને એક જ અર્થની વાત ગમે, બીજી બધી ગોણુ લાગે, એવી વૃત્તિવાળાની સંખ્યા આ દુનિયામાં કેટલી? કહોને કે-પ્રમાણુ શું કરવું છે? છે જ. લગભગ બધા જ કહીએ તો પણ કાંઈ શકાય. જગતનો મોટો ભાગ એટલે લગભગ બધા જ અર્થને સાંભળવાની જેટલી આતુરતા ધરાવે છે, તેટલી આતુરતા બીજી વાત સાંભળવા ભાગ્યે જ ધરાવે છે.

ધર્મ અકારો શાથી?

ધર્મ વસ્તુ અકારી શાથી થઈ પડી છે? આથી જ કે-તામસી વૃત્તિવાળા વિચારથી બરેલા હૃદયમાં બીજી વાત ઉતરતી નથી. જેને લક્ષ્મી શિવાય બીજામાં સાર દેખાતો જ ન હોય, મળેલી બુદ્ધિ-મળેલા સાથી અને મળેલી સામગ્રીનો જે અર્થ માટે જ ઉપયોગ કરવા ઇચ્છે, એનામાં સદ્વિચાર આવે ક્યાંથી? આજના બણેલા બુદ્ધિશાળી નથી? છે. વિદ્યા વધે, બુદ્ધિ વધે, ઉત્તમ કોટિની સામગ્રી વધે, ત્યારે અર્થનો ઘોંઘાટ વધે યા શમે? લક્ષ્મી માટેની દોડધામ વધે યા ઠંડી પડે? શાંત પડે. પણ અહીં તો તેથી ઉલટું દેખાય છે. આજે ધર્મ કરવાની કુરસદ કેટલાને? ભાગ્યેજ કોઈને, કેમકે-બધી જ સામગ્રીનો ઉપયોગ એક બાજુ વાળી દીધો છે. અર્થ પેદા કરવા, મેળવવા અને રક્ષણ કરવામાં વાળેલી બુદ્ધિ, શક્તિ અને વિદ્યાનો બીજામાં ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. બાજુનાર,

ભણવાનાર, ભણવાની સલાહ આપનાર બધાનું ધ્યેય પૂછો ! એક જ, ચૈસા કમાવાનું. એ ધ્યેયથી ભણેલી વિદ્યાનો સદુપયોગ કરાવવો છે તે થશે ? નહિ થાય અને થાય તો ભાગ્યેજ : તે પણ, સદ્ગુરુ આદિનો યોગ મળે અને તેને સફળ કરવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે અથવા આત્મા કર્મલઘુ બન્યો હોય તો ! આપણે સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળાની વિચારણા જીવનમાં ઉતારવાની છે. પણ સંજ્ઞાનને ઓળખવા માટે, સામે પડેલો પક્ષ જાણવો તો પડશે. રાત્રિ છે માટે જ દિવસ કહેવાય છે, નહિ તો દિવસની કિંમત શી હતી ? સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળાને વિચારવા માટે, તામસી અને રાજસી-એ બે વૃત્તિવાળાને ઓળખ્યા વિના છૂટકા નથી : કેમકે-એ બે પ્રકૃતિનું જગતમાં સામ્રાજ્ય ધરાવેલું છે. સાત્ત્વિકી વૃત્તિ તો કોઈ ખુણા ખુણામાં પડેલી છે અને તે ઘણી જ મુશીબતે દષ્ટિપથમાં આવે તેવી છે. આજે વિદ્યા, શક્તિ, બુદ્ધિ અને લાગવગતો એક જ ઉપયોગ થવા માડ્યો છે, છતાં પૂછીએ કે-‘કયી વૃત્તિ પસંદ છે ?’ તો બધા જ કહેશે કે-‘સાત્ત્વિકી.’ કારણ ? ‘તામસી અને રાજસી પસંદ છે’-એમ કહેવામાં વાંધા આવે છે : નામના ખરાબ થાય છે : અયોગ્ય તરીકે જગતમાં જાહેર થઈ જવાય છે. એ બે શબ્દો જ ભયંકર લાગે છે, પણ વસ્તુતઃ તો સાત્ત્વિકી પ્રકૃતિનો ખપ નથી. ‘અમને સાત્ત્વિકી પ્રકૃતિ જોઈએ છે’-એમ કહેવા છતાં એને જ ખસેડવાના પ્રયત્નો ચાલુ છે. અર્થાત્તી જ વાતને સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા લગભગ બધા જ છે. કોઈ કહેશે કે-ક્યાં જાઓ છો ? બજારે, ઓશીસે કે પેઢીયે ! શું કામ ? કોઈ કહ્યો બોલવામાં પોલીસી વાપરશે તો કહેશે કે-‘ફલાણાનું કામ છે માટે જાઉં છું.’ પણ એને ઉતાવળથી પરાપકારી માની નહિ લેતા. એને પૂછજો કે-‘આ (પૈસા) લઈને કરો છો કે એમ ને એમ ?’ કાં તો પહેલા લીધા હશે કે પછી લેવાનો કરાર હશે. અને એમ નહિ હોય તો- ‘કોઈ વખતે કામ કીધું હશે તો કરશે’-એ વૃત્તિનું દર્શન ઉઠે

ઉંડે પણ થયા વિના નહિ રહે : કારણ કે-જગતનો મોટો ભાગ તામસી વૃત્તિથી ઓતપ્રોત બનેલો છે.

રાજસી વૃત્તિ :

હવે જેને કેવળ ભોગ અને સુખ એ જ માત્ર પ્રિય છે, તથા જેને આપણે કામ કહીએ છીએ તેને આધીન થયેલા, એટલે તેની જ કથાને સાંભળવા ઇચ્છતા બધા જ આત્માઓને જ્ઞાનીઓએ રાજસી પ્રકૃતિના સ્વામી કહ્યા છે. અર્થની વાતોને જ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા તામસી વૃત્તિવાળા છે અને કામની વાતોને જ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા રાજસી વૃત્તિવાળા છે. આ બે વૃત્તિ વિનાના આત્માઓને શોધવા જ નીકળીએ, તો લાખોની વસ્તીવાળાં સ્થળોમાંથી પણ કાઢકે જ મળી આવે! ‘ધર્મી’ ઓછા કેમ ?—એનું સમાધાન આથી મળી જશે. ‘ધર્મ’ એ સારો હોય, એના સિદ્ધાંતો સાચા હોય, તો અમારી ખુદ્દિ કેમ કબુલ ન કરી લે? જગત કેમ ન માને?—એ બોલતાં પહેલાં નક્કી કરજો કે—‘તમે આ વાસનાઓથી ઘેરાએલા છો કે કેમ?’ એની પાછળ બંધી જ ખુદ્દિ અને શક્તિ ખર્ચાઈ ગઈ હોય, તેની ખુદ્દિ અહીં શું કામ કરશે? ઉંચામાં ઉંચી ગણાતી એવી મનુષ્ય અવસ્થા જે પામ્યા છીએ, તેને સાર્થક કરનારી અર્થકામની વાસના છે. યા બીજી, એમ નક્કી કરી લેવું ઘટે : નહિ તો જેટલાં વર્ષ જીવ્યા એટલાં ગયાં અને થોડાં બાકી છે તે પૂરાં થયા બાદ, ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ પણ જવાનું જ છે અને એ ગયા પછી દરેકે દરેક આસ્તિક દર્શનકારો કહે છે કે—‘ફરી વખતોવખત ઝટ દબને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.’ અહીં ચૂકેલો, અહીંથી ગયડો ગયેલો, ઘણી જ અવેગતિને પામે છે. જેમ જેમ ઉંચે, તેમ પડે સારે વધારે નીચે જાય. માટે ઉત્તમ જાતિના વિચારોને હૃદયમાં સ્થાન આપવું ઘટે. ઉત્તમ વિચારોને સ્થાન મળે તો જ જીવનમાં પરિવર્તન થાય અને તો જ મળેલી સામગ્રીને સફળ અને સાર્થક કરી શકાય.

દુર્ગુણાનું મૂળ !

તામસી અને રાજસી વૃત્તિવાળાની સંખ્યા આ જગતમાં મોટી પડી છે. તામસી અને રાજસીનો ટુંકો અર્થ એ છે કે—‘અર્થ’ અને કામની રસિકતા.’ એ રસિકતામાં સપડાયેલા—એમાં જ સુખની કલ્પના કરી ખેસી ગયેલા—એ ન મળે એ દિવસે અર્જુનો કરવાની ભાવનાવાળા, એવાને આ બે વસ્તુનો અભાવ થઈ જાય કે એની પ્રાપ્તિમાં શંકા પડી જાય, તો એટલું દુઃખ, મુંઝવણ અને વિમાસણ થાય છે કે—‘અરે રે, હવે મારું થશે શું ?’ અનંતી શક્તિના ધણી આત્માને પણ, અર્થકામની વૃત્તિને આઘાત પહોંચે એવી સ્થિતિમાં એકદમ મુંઝવણ થઈ જાય છે કે—‘મારું થશે શું ?’ અર્થકામ ખસી જાય, ઈચ્છિત ન મળે, મળેલું ચાલ્યું જાય, તો એને મુંઝવણનો પાર નહિ રહેવાનો. એ વૃત્તિને રીતસર પોષણ મળતું હોય, તો એ બહુ આનંદ, લ્હેર અને સુખ માને. જ્યાંથી એ મળી શકે એવું દેખાય, ત્યાં ગમે એટલું અસત્ય બોલવા, અનીતિ કરવા તથા અખી બોલ્યા અને અખી ફોક કરવા તૈયાર ! કહે છે કે—‘એમાં શું ?’ આ બે મળી જતાં હોય તો સત્ય, પ્રમાણિકતા કે નીતિ જાય તોયે બગડ્યું શું ? પૈસો હશે તો નીતિ ખરીદી લાવીશું : આપણે સુખી હોઈશું તો ધર્મ જવાનો છે ક્યાં ? પૈસાથી આબરૂદાર થવાય છે, માટે મેળવવા લાયક તો પૈસો જ છે ને ? જેની પાસે એ હોય તે બુદ્ધિહીન પણ બુદ્ધિમાન મનાય : જૂઠું બોલે તોયે ખીજને કહેવું પડે કે—‘આપ સાચા છો !’ રસ્તે ચાલતાં કાણુ મળે તો સન્માન થાય ? મોટરમાં બેસીને જાય તેનું કે પગે ચાલીને જતો હોય એનું ? બધા ગુણુ મોટરમાં આવી ગયા કેમ ? એમાં કયી વૃત્તિ મોટા ભાગ બજાવે છે ? આ બધી ભાવના, એ બે વૃત્તિઓએ ઉભી કરી દીધી છે. નીતિ, પ્રમાણિકતા, એકવચનીપણું, ફરજ અદા કરવી,—એ બધાનું ખૂન કરાવતું હોય, તો આ બે વસ્તુની આધીનતા બસ છે.

સુખશાંતિ શાન્તઃ આધારે ?

પહેપારીની ખ્યાતિ એક જ ભાવ બોલવાની. ડૉક્ટરની દુકાને પાટીયું કયું ? Expert-હુશિયાર ! બધા જ વકીલો માટે કહેવાય શું ? ખચાવનાર, બહું કરનાર, ખોટામાં હાથ નહિ ધાલનાર ! આ રીતે નામના અને પ્રતિષ્ઠા જૂદી, પણ એની કાર્યવાહીમાં ઉંડા ઉતરો તો એના પર તામસી અને રાજસી વૃત્તિનું સામ્રાજ્ય છવાયું હોય છે. એ સામ્રાજ્ય આગળ પોતાની ઉત્તમ ખ્યાતિ ક્યારે ખંડિત થશે, એની યાદ એને નહિ આવે ! જંગતમાં કેળવાયલું-સુધરેલું જૂઠું કાણુ બોલી શકે ? હોય જૂઠું અને દેખાય સાચું, એવું પહેલા નંબરે કાણુ બોલી શકે ? કયી ભાવનાનું સામ્રાજ્ય વર્તે છે, એ નક્કી થતું નેઈએ ! ‘હંદગીનો મોટો ભાગ કાની સેવામાં જાય છે ? જીવનની સંપત્તિ અને શક્તિઓ શાની પ્રાપ્તિ માટે ખર્ચાય છે ?’ એક જ ઉત્તર મળવાનો છે-‘અર્થ’ અને કામ બે માટે !’ આગળ પૂછો કે-‘એ બેએ તમને પોતાને શાંતિ આપી છે કે નહિ ? અંતિમ સમયે કે ભયંકર આપત્તિમાં શાંતિ આપવાનો ગુણ એનામાં છે ? એને માટેના પ્રયત્નોમાં તમારી દશા કફેડી બનતી જાય છે કે નહિ ?’ આ વિચાર નહિ આવવાને લઈને સાત્ત્વિક પુરુષની ઓળખાણ નવી લાગશે. એ કહેશે કે-‘જે વસ્તુ વિના આ જીવનમાં ચાલી શકે નહિ તેના વિચારને મૂકી, જે નેઈ શક્તા નથી, એકદમ બુદ્ધિમાં ઉતરી શક્તી નથી, તેના વિચાર કરીએ શું કામ ? અર્થકામ વિના આ દુનિયા ચાલી શકે એમ છે ? આ જીવનમાં સાધવા લાયક એ બે હોય તો જ સાધી શકાય ને ?’ આજે ઘણા કહે છે કે-‘અર્થ હોય તો જ ધર્મ થાય છે.’ પણ-‘ધર્મ એ અર્થના પ્રતાપે નથી થતો, પરંતુ કાઈ બીજી વસ્તુના પ્રતાપે થાય છે.’-એનો તેઓને ખ્યાલ નથી. ખરેખર, આ જીવનમાં જે સુખ, સંપત્તિ અને આખાદી છે, તે અર્થકામને આભારી નથી, પણ બીજી વસ્તુને આભારી છે.

ગુણ પણ દુર્ગુણ :

અર્થકામની ઈચ્છાનું પ્રાધાન્ય અને એની જ એક ઈચ્છા જોડ-લામાં હોય, તે બધા મનુષ્યો પાસેથી સારી આશા રાખીએ, એ કૃણીભૂત થઈ શકે એમ નથી. એની આગળ ધર્મપુસ્તકને મૂકીએ, સારી વ્યક્તિને લાવી દઈએ અને એનો સારો ઉપયોગ કરાવવો હોય, તો તે વસ્તુએ પ્રથમ તેને અનુકૂળ થવું જોઈએ. સારી વાત પણ એને રૂચે તે રીતે મૂકવી જોઈએ. વખતે એને ન કાવે તો એ છછણી ઉડે, ગુસ્સે થઈ જાય. ‘આવું કહેવાનું ક્યું હતું કાણે?’-એમ કહે. ખરેખર, ત્યાં સુધી અર્થકામની ઈચ્છા સર્વોપરી સત્તા ભોગવે છે, ત્યાં સુધી એને મન સારું પુસ્તક કે ધર્મગુરુ, એ કાંઈ મહત્ત્વની વસ્તુ નથી, કેમકે-એને વિદ્યા વિગેરે બધું બીજા માટે છે. એનું જ્ઞાન, એની ક્રિયા, એની શાંતિ, સહનશીલતા, નમ્રતા, સલામો, સેવા, ગુલામી બધું અર્થકામ માટે છે : એ ગુણવાન પણ કહેવાય છે : પણ એની એ વિદ્યા, એ ઉદ્યમ, એ શાંતિ, એ ક્ષમા, નમ્રતા, સેવા, ભક્તિ શેને માટે છે? ‘ખ્યેય ક્યું હોવું જોઈએ?’-એ તો જોવું જોઈએ ને? એવાને વિનયી, ઉદ્યમી, શાંત, ક્ષમાશીલ, નમ્ર, સમ્મત સાચવનારા, વિનીત કહેવા માંડવામાં આવે, તો કયી દશા વધતી જાય? અર્થકામની પ્રવૃત્તિમાં પડેલાના ગુણો, એ કયી જાતિના? કુતરાને ઉપરથી લૂટી પડે તે ખાય અને બીજા જ મીનીટે દુકડે ધરે તો પુંછડી હલાવે. કરેલા અપકારને તરત ભૂલી જાય, એ ગુણ છે કે નહિ? મારવા છતાં પ્રસન્નતાપૂર્વક આવી ઉભો રહો, એ કેટલી યોગ્યતા આવી ગઈ ગણાય? એ રીતે કેવળ અર્થકામમાં આસક્ત, તામસી અને રાજસી પ્રકૃતિમાં મુંઝાયેલાઓનાં જ્ઞાન, ઉદ્યમ, શાંતિ અને ક્ષમા,-એ બધા ગુણો એ ક્રાંતિમાં મૂકવા યોગ્ય છે યા નહિ? એને પૂછો કે-‘અર્થકામ માટે તારી બધી શક્તિ ખર્ચે છે, એ વસ્તુ તારી યા પારકી? સાથે આવવાની કે અહીં રહેવાની? સુખી જ

કરવાની કે દુઃખી પણ કરે? સાથે લઈને આવ્યો હતો યા નહિ? લઈને જવાનો યા નહિ? જે સાથે આવ્યું નહોતું, આવવાનું નથી, એવી વસ્તુ માટે બધી શક્તિ ખર્ચી રહ્યો છે, એ બુદ્ધિમત્તા છે યા બુદ્ધિહીનતા?" સાત્ત્વિકની ઓળખાણ માટે પ્રથમ આ ઓળખવું એ જરૂરી છે. અયોગ્ય વૃત્તિ આત્મામાં જે આવી છે, એના પર નેઈતા પ્રહાર ન થાય અને એ પ્રહારને ખમવાની શક્તિ ન આવે, ત્યાં સુધી સાત્ત્વિકી વૃત્તિ રૂચવી કડીન છે.

દયા !

તમને દયા કેવી આવી? ભૂખ્યા, તરસ્યા, વસ્ત્ર વિનાનાની! એક માણસ છાકટો બનીને બજારમાં જતો હોય એની દયા આવે? એક આદમી ઉન્નત બનીને જેમ-તેમ ખોલે, જેમ-તેમ વર્તે, ને જે-તે પ્રવૃત્તિ આદરે, એની દયા આવે? લક્ષ્મીના મદમાં છંડેલો અનેકને ત્રાસ આપતો જાય, એની દયા આવે? હુંશિયારીથી-કળાથી અનેકનાં ખીસ્સામાંથી પૈસા કઢાવે એની દયા આવે? ચાલાકી પૂર્વક જૂઠું ખોલે, એની દયા આવે? નહિ, ઉલટું પાછળના કેટલાક પ્રત્યે તો માન થાય છે. એમ કે-“કેવી હુંશિયારી? કેવી ચાલાકી?” ખોટાને ખરું કરી બતાવવું, એ પણ ચાલાકી છે ને? આ વિચાર-શ્રામાં તામસી અને રાજસી પ્રકૃતિ પ્રધાનપદ ભોગવે છે, નહિ તો કળાથી કેાઈના ખીસ્સામાંથી પૈસા કઢાવવા, હુંશિયારીથી જૂઠું ખોલવું અને સત્યવાદીમાં ખપવું, એ તો ભૂખે મરવાનો ધંધો છે. આજે નહિ તો કાલે, કાલે નહિ તો બે-ચાર દિવસે બીજા માગતી પડશે એ નક્કી છે. માની લો કે-આ જીવન સુધી નહિ, પણ પર જીવન માનો છો ને? હજી બીજું જીવન લેવું પડશે એ માનતા હો, તો આ જીવનમાં રક્ત બની જે પ્રવૃત્તિઓ થઈ રહી છે તે ન હોય. દુનિયા તમને સાચા, પ્રમાણિક અને શાહુકાર માની લે, પણ તમે કેવા છો, એ તમે તો જાણો છો કે નથી જાણતા? આપણે પાપ કરીએ

એની માલુમ આપણને ન હોય, એવું તો નથી માનતા ને? તો એ પાપનો નતીજો છે કે નહિ? અહીં નહિ ભોગવાય, તો આવતે ભવે ભોગવવાનું નક્કી કે નહિ? બૂખ્યા દયાપાત્ર હોય તો અહ્ય કોટિના છે, કારણ કે—એ તો પાપનું ફળ ભોગવી રહ્યા છે અને તમે ભોગવવાની તૈયારી કરી રહ્યા છો! રાજસી અને તામસી પ્રકૃતિના પરિણામથી બધું બૂલ્યા. આજની દુનિયામાં અર્થ, કામ અને વિષયસેવા શિવાય બીજા વિચારને સ્થાન છે કે નહિ? ગરીબ માથાપતે પણ પાટોશી એ જ શીખામણ દે કે—‘દુઃખી થઈને, દેવું કરીને, માગી લાવીને પણ આ છોકરાને બણાવો કે જેથી ભવિષ્યમાં તમારી બૂખ ભાગે. એ—પાંચ વર્ષના દુઃખથી નહિ બણાવો તો ત્રણેની છાંદગી બગડશે!’ એમ કહે કે નહિ? અને એ પ્રવૃત્તિ તો વચર ઉપદેશો પણ ચાલુ છે.

બંધ શું થાય?

દુનિયામાં કોઈ સાધુ કે સત્પુરુષ ન વિચારતા હોય, તો દુનિયામાં બંધ શું થઈ જાય? કંપની, પેઢી, મીલ કે કારખાનાં? નહિ જ. તો ઉપદેશ શેને માટે જોઈએ? અર્થકામ માટે ઉપદેશની જરૂર પડે છે ખરી? નહિ, કેમકે—એ શીખીને આવેલા છે. પૈસા કમાવા જોઈએ, એમ કાણે બણાવ્યું હતું? એની તો વગર શિખવ્યે પણ ઈચ્છા થઈ જાય છે. એ તો સારીય દુનિયાએ સ્વયં માની લીધું અને નિશ્ચિત કરી લીધું. એ ભાવનામાંથી ખસેડવા, એ પણ અત્યારે પાપ મનાય છે! જે ખસે એની ટીકા, એનામાં યુદ્ધિ ઓછી, જ્ઞાન ઓછું, શક્તિ ઓછી, ભોળાવાઈ જાય એવા! એવાઓએ એવાઓને માટે કેટલાયે ઈલકાળ શોધી કાઢ્યા છે. અર્થકામ માટે પણની માફક, પાગલની માફક ન્યાં—ત્યાં બટકતા ફરનારા કેટલા? જેનું મ્હોં જોવા લાયક ન હોય તેની ગુલામી કરનાર, ચોવીસે કલાક ચિંતામાં સળગી રહેનાર, માથાપ આદિ સ્નેહીને પણ અડધી

રાતે ધક્કો મારનાર કેટલા ? હિસાબ મેળવ્યો છે ? અર્થકામમાં આશ-
કત બની, એને આધીન થઈ, માબાપ-સ્નેહીસંબંધી-સાથી-મિત્ર-
વિશ્વાસુને અડધી રાતે ધક્કો મારી, એમાં ડહાપણ માનનારા
કેટલા જીવો છે ? સર્વત્ર એ વસ્તુ જવાઈ રહે ત્યાં શું થાય ? અર્થ-
કામ માટે દેશ, ગામ, ઘર, કુટુંબ, પરિવાર, સ્નેહીસાથીનો ત્યાગ
કર્યો છે કે નહિ ? એને માટે પ્રાણ હોમી કેઈ મરી ગયા કે નહિ ?
કેટલા ગયા ? એ બધા બહાદૂર ! આ વૃત્તિ જવાઈ ગઈ છે. વહેપારી,
કોંકર, વક્રીલ, એ બધાનું ધ્યેય કેવલ અર્થ મેળવવાનું, ગ્રાહક
વધારવાનું છે. જેના અસીલની સંખ્યા મોટી એ વક્રીલ આગરદાર.
દરદી કહે-મારે આના વિના નહિ ચાલે, તો એ ચીજ દરદીને
આપવી ઠીક નથી એમ જાણવા છતાં 'કોઈ' 'હા' પણ પાડે.
વહેપારીને કહીયે કે-‘પ્રમાણિક બનો !’ તો કહે કે-‘ આ જમાનામાં
આમ બનીએ તો કોઈ પૂછે નહિ !’ એ અર્થકામ આત્મા સાથે
સંબંધ કેટલો રાખે છે ? આત્મા પાસે રહે ક્યાં સુધી અને આવે
ક્યારે ? ઈચ્છા મુજબ કોની પાસે આવે છે ? બધા પાસે ? ઈચ્છા
મુજબ હજારોની પ્રાપ્તિ કોને થાય છે ? બુદ્ધિશાક્તિને, ભણેલાને કે
ચાલાકીપૂર્વક જૂઠું બોલી શકે એને ?

સૌ પુણ્યવાનને.

‘ એ પુણ્યવાન શાથી બન્યો ? ’-આ બધી વાતનો વિચાર કર-
વાનો કોને ? એ માટે સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા આત્માને આપણે
ઝોળખાવવો છે.

સાત્ત્વિકી વૃત્તિ :

જ્ઞાનિઓએ સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા આત્માનું લક્ષણ બાંધતાં કહ્યું
કે-જે આત્માને અર્થકામની વાતો ન ગમે, પણ એનો જેનાથી
ત્યાગ થાય-‘જેનાથી એની લાલસા તૂટે-એની પૂઠે પડવાની વૃત્તિ
કપાય એવી વાતો જેને ગમે, એ સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળો છે !’ અર્થાત-

સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળો આત્મા તે છે કે-જે આત્માને તે જ વાતો ગમે, કે જેના પરિણામે અર્થકામની લાલસા કપાય : અર્થ અને કામ જેવા સ્વરૂપના છે તે સ્વરૂપે ઓળખાય : એ આત્માની વસ્તુ નથી પણ આત્માને ખરાબ કરનારી છે એમ સમજાય. ‘અર્થકામની તાલાવેલીથી આત્મા ઉન્નતિના પથે ચઢી શકતો નથી, પણ અવનતિના પથે ઉતરી જાય છે’-એવું સમજાવે તે વાતો ગમે, એ સાત્ત્વિકી વૃત્તિ છે. જ્યાં જ્યાં એ સાંભળવાનું મળે, ત્યાં ત્યાં અર્થકામને મૂકીને દોડે. એ મને છે કે-આ વસ્તુઓ જન્મ્યો ત્યારથી મળેલી છે અને એ પ્રવૃત્તિ મરું ત્યાં સુધી છે. મરવાનું ક્યારે ? શનિવારે મરાય, રવિવારે પણ મરાય ને સોમવારે પણ મરાય : સવારે, બપોરે કે સાંજે પણ મરાય : ગમે તે તિથિએ, ગમે તે વારે ને ગમે તે સમયે પણ મરાય : અને સાંભળવાનું રવિવારે જ કેમ ? સાંજે સાંભળવાનું અમૂક દિવસે જ કેમ હોય ? એક જ કારણ કે-‘આ ભાવના અંતરમાં ઉતરી નથી.’ સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા મનુષ્યને એક જ વિચાર કાયમ ખાતે આવે કે-‘અર્થકામની આસક્તિ મારા જીવનમાં ઉતરી જવી જોઈએ નહિ ! મારે તો હંમેશાં માટે એક જ પ્રયત્ન કરવાનો કે-જે વાસનાથી મારો આત્મા સંસારની જાળમાં ફસાયો છે, એ ક્યારે છૂટે.’ પોતા માટે એ વિચાર અને બીજા માટે પણ એ જ કે-‘જે વાસનાના થોડે વર્તમાનમાં દુઃખ થઈ રહેલ છે, ભવિષ્યમાં નિયમા દુઃખ થનાર છે, એ વાસના સઘળામાંથી ક્યારે છૂટી જાય !’

શુભ વિચાર :

આ સાંભળ્યા પછી હવે દરરોજ ચોવીસકલાકમાં થોડોક ટાઈમ પણ એવો વિચાર તો જરૂર આવવો જ જોઈએ કે-‘ક્યો રીતે મારો આત્મા બધાયો છે અને તે ક્યો રીતે છૂટે ? બંધનમાંથી છોડાવનારી કયા ક્યારે હું સાંભળું અને સાંભળીને જીવનમાં ઉતાઈ !’ આ ભાવના આવે ત્યારે સાત્ત્વિકી વૃત્તિ પેદા થાય છે : અત્યાર સુધી

સેવેલી બધી વિચારણા મંદ પડતી જાય છે : સ્વ અને પરના હિતની ચિંતા થાય છે : આ વૃત્તિ આવી એટલે સ્વહિત તો થઈ ગયું, કિંતુ દરેકે દરેક આત્માનું હિત શી રીતે થાય, એની એને ચિંતા થાય છે. એને શાસ્ત્રકારો મૈત્રીભાવના કહે છે. પારકાના હિતની ચિંતા સ્વ શિવાયના જેટલા એટલા બધા જ માટે : એમાં ભેદ ન પડાય. જે રીતે આપણું અહિત આપણને પસંદ નથી, એમ દરેકે દરેક આત્માને પોતાનું અહિત પસંદ નથી. ‘જીવ માત્રનું હિત યાઓ’—એજ ભાવના અને વિચારણા સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળાના હૃદયમાં સ્થાન પામે છે : એના હૃદયમાં પારકાના હિતની ભાવના સ્થિર થઈ જાય છે : અને એને જીવનમાં ઉતારવા માટે એ અવિરત પ્રયત્નો કરે છે. પારકાનું હિત ક્યારે થાય ? પારકાના હિતનો વિચાર ક્યારે આવે ? પોતાનો સ્વાર્થ ભૂલાય ત્યારે ! કોઈ પણ જાતિના પૌદ્ગલિક સ્વાર્થની લાલસા ન રહે, ત્યારે શાસ્ત્રે કહેલી મૈત્રીભાવના આવે છે. એ વિના પારકાના હિતની વૃત્તિ ટકતી નથી. એ પ્રતીતિ વિનાનો આત્મા, પોતાના સ્વાર્થનો સમય આવ્યે પારકાનું અહિત કરવા માટે પણ તૈયાર થઈ જાય છે. સાત્ત્વિકી વૃત્તિનો ગુણ આવે છે, ત્યારે પારકાનું અહિત થતું હોય તે પ્રવૃત્તિ હડી જાય છે. એ હડી ગઈ એટલે હિતનો વિચાર સ્વયમેવ આવશે. ‘કોઈનું પણ ભૂંડું તો ન જ થાયો : સારું થતું હોય તો આપણે રાજ : ખોટામાં રાજ નહિ : કોઈ પણ આત્મા ઉત્તિના પથે ચઢે એમાં આનંદ : નીચે પડે એમાં આનંદ નહિ, પણ દયા આવે : સંઘળા ઉંચે ચઢે એ જ ભાવના : અને જેટલા ચઢીને પડે અથવા ઉંચે ચઢે જ નહિ એવાની દયા !’ એને એક જ વિચાર આવે કે—‘ન ચઢ્યા હોય તે ચઢો અને પડ્યા હોય તે પણ ઠેકાણે આવો.’ પહેલી હિતચિંતા અને બીજી દયા : ત્રીજી કોઈ પણ આત્માના ગુણ જૂએ, કોઈને પણ ગુણની પ્રાપ્તિ દેખે તો આનંદ થાય : એની પ્રશંસા થાય : પ્રમોદ થાય : અને જેઓ ગુણ નથી પામ્યા એમ સમજ્યા છતાં પામવાનો પ્રયત્ન નથી કરતા, ઘૂસી

ગયેલા દોષ નહિ કાઢતાં ઉઠ્યા સામે થાય છે, મહેનત કરવા છતાં જેનો સુધારો થઈ શકે એમ નથી, એમ લાગે તેઓના પ્રત્યે ઉપેક્ષા આ ચારે પ્રકારની વિચારણા જેના અંતરમાં આવે તે ક્રમવાર અયોગ્ય પ્રવૃત્તિથી બચતો બચતો, ધીમે ધીમે ઉંચી કક્ષાએ ચઢતા જાય. જેમ જેમ આગળ વધે, તેમ તેમ જગતના જીવોની હિત અને દયાની ભાવના વધે : ગુણવાનને જૂએ તો આનંદ આવે અને અયોગ્યતાની છેલામાં છેલ્લી દશા જૂએ ત્યાં ઉપેક્ષા આવતી જાય. એ જ્યારે જ્યારે ખોલે કે કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરે, ત્યારે ત્યારે આ વિચારણાનું એનામાં દર્શન થાય.

દયાભાવ ક્યાં રહે?

જ્યાં પારકાના હિતની ચિંતા જ નથી, એનામાં સાત્ત્વિકી વૃત્તિ ન મનાય : જે વસ્તુ મેળવવા સારીય દુનિયા મથી રહી છે, તે તે પ્રવૃત્તિમાં જ મુંઝાઈ રહે એવા પ્રયત્ન ન થાય : સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળો આત્મા તો, જેમાં દુનિયા મુંઝાઈ રહી છે એ મુંઝવણમાંથી નીકળી જવાય, એવા પ્રયત્ન કરે : ગમે તેવી દશામાં આનંદમય રહી શકે તેવી સ્થિતિ પેદા કરવા પ્રયત્ન કરે : મુંઝવણને વધારનારી વૃત્તિ દુનિયાના જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય, તે રીતનો પ્રયત્ન કરનારા આત્મામાં સાત્ત્વિક વૃત્તિ હોતી નથી. એકે એક ઝાતી એમ જ ફરમાવે છે કે-‘અર્થ’ અને કામની લાલસાથી બચો : મળી જાય અને ભોગવ્યા વિના ચાલે તેમ ન હોય તો નિર્મોહપણે ભોગવી લેવું જોઈએ : ન મળી જાય તો ઈચ્છા પર કાપ મૂકો !’ કોઈ આસ્તિક દર્શનકારે જગતને એમ ઉપદેશ નથી આપ્યો કે-‘અર્થકામમાં આત્માનો ઉદ્ધાર સમાયેલો છે.’ જગતને જે વસ્તુ ગમતી હતી અને જગત જેને માટે તનતોડ પ્રયત્ન કરી રહ્યું હતું, તેનો ઉપદેશ કેમ ન આપ્યો ? કારણ કે-એમને પારકાના હિતની ચિંતા હતી : અહિત ન થઈ

જાઓ, એવી લાગણી હતી : તેથી દુનિયાને નહોતું રૂચતું તો પણ એની એ વસ્તુ કહ્યા કરી. દુઃખીને એક જ કહ્યું- ‘વિચાર કર, દુઃખ સાથી ?’ દુઃખની દયા ન આવે એમ નહિ, પણ એથી એને એવે માર્ગે ન ચઢાવી દેવાય કે-વધુ ને વધુ દયાપાત્ર બનતો જાય. દુઃખની ફરીયાદ કરનારને કહે કે- ‘દુઃખ તારી ભૂલથી કે બીજાની ? તો હવે એ જાતિની ભૂલ આ જીવનમાં ફરી ન બની જાય, એની સાવધાની રાખ !’ દયાની ચિંતામાં બીજી અયોગ્ય વાત હંચામાં ન પેસતી જાય એની પૂરતી સંભાળ રાખે ! કોઈ પણ દુઃખથી બચો, સુખી થાઓ, દુઃખન ગણાતા પણ સુખી થાઓ, -આ ભાવનાવાળાને કોઈને સુખી જોઈને ઈર્ષ્યા આવે ? એના સુખમાં લાગ પડાવવાની વૃત્તિ જાગે કે પડાવી લેવાની ઈચ્છા થાય ?? થતી હોય તો માનવું કે- ‘હજી એ આત્મા જોઈએ તે રીતે પારકાનું ભહું જોવાની શક્તિ કેળવી શક્યો નથી,’ એ વૃત્તિમાં દયાભાવ ટકતો નથી : પારકાના હિતની ચિંતા રહી શકતી નથી. ‘સૌનું હિત થાઓ, પ્રાણી માત્ર ઉન્માર્ગથી બચો, સન્માર્ગમાં આવો, હિંસાથી બચો, મૃષાથી બચો, પોતાનું હોય તે બીજાને આપો, પારકાનું લેવાની વૃત્તિ ન કરો, વિષય-વિકારથી અલગ થાઓ, કોઈ પણ પદાર્થની મૂર્છાને પ્રિય ન ગણો, અમે તેવા પ્રસંગે પણ પોતાની જ સાધનામાં મગ્ન બન્યા રહો, દુનિયાનું કોઈ પણ પાપ હૃદયમાં ન જન્મે.’ -આ ભાવનાવાળો દિવસે દિવસે અર્થકામના માર્ગે જાય કે એથી ઉલ્ટા માર્ગે ? આ વિચાર-વાળાને અર્થકામનો માર્ગ ઉન્માર્ગ ભાસે, કેમકે-બધી પાપવૃત્તિ એ એને આધીન છે : જગતમાં પાપની પ્રવૃત્તિ એને લઈને જ છે. પારકાનું ભહું કરવાની વૃત્તિ એકાંતે આવી જશે, ત્યારે એ અર્થકામના માર્ગે નહિ ધસે, કિંતુ એથી ઉલ્ટે માર્ગે જશે : એના ત્યાગનો રસ્તો પકડશે.

ઉપસંહાર :

આજે અર્થકામમાં કોઈ જોડાય, એની સામે આડ-અંતરાય

નથી : ત્યાં વાળનાર મળે, ચઢાવનાર મળે ! ત્યારે વાંધા ક્યાં છે ? જો સાત્ત્વિકી વૃત્તિ આવે તો જ વાંધા ને ? અર્થકામ અથોઅ વસ્તુ છે અને તેથી એની અથોઅતા ઠસાવવા કોઈ પ્રયત્ન કરે છે, એ જાણુવામાં આવી જાય તો શું થાય ? ' એ આદમી જોખમકારક લાગે, અને ત્યાં સુધી નહિ સાંભળવા લાયક રહે, સાંભળશે તો આપણો સાથી મટી એ વૃત્તિવાળાનો સાથી થઈ જાય, એવા બહુ જગતમાં વધી જાય તો ઉપદ્રવ થાય. અર્થકામ પ્રત્યે કુદષ્ટિ કરનાર-કરાવનાર માણસો બહુ વધી જાય તો અર્થકામ ખોટા છે-એના સહવાસથી અન્યવું જોઈએ-એવું બોલનાર-વિચારનાર એનું જ વાતાવરણ જમાવનાર વધી જાય, તો પરિણામ શું આવે ? માટે એ વિચારને ઉગતો દાખવો જોઈએ ! જે અમારા આત્માને દુનિયાની વાસના તરફ દોરે, વધારે,-એવી વસ્તુ જોવી, દેખવી, સાંભળવી નહિ,-એવી જાવના થઈ જાય તો નાટક, સીનેમા, હાટલવાળા વિગેરે વિગેરેનું થાય શું ? અને ત્યાં સુધી સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા વધે નહિ, વધે તો સ્થિર રહી શકે નહિ અથવા અને ત્યાં સુધી પોતાના વિચાર બહાર મૂકી શકે નહિ'-આવી ભ્રમણા અને પેરવીમાં પડેલી દુનિયાના હૃદયમાં સાત્ત્વિકી વૃત્તિ રથાન નહિ પામે. એ એમ વિચારે છે કે-'અર્થકામ વિના હિતની ચિંતા કરી જ ન શકાય. ' કેમકે-એણે સુખ એમાં કદ્યું છે : પણ વસ્તુતઃ જોતાં એ હિતચિંતા મટી જાય છે અને અહિતચિંતા થઈ જાય છે : તામસી અને રાજસી વૃત્તિવાળાને હિતચિંતા હોતી નથી અને કરે છે તો જગતના જીવોને ઉલ્ટા ઉન્માર્ગે દોરી જાય છે. અર્થકામની આસક્તિથી રહિત, એને છોડવા તનતોડ પ્રયત્ન કરનાર અને એની સામગ્રી મળે ત્યાં પહોંચી જનાર, એ બધા સાત્ત્વિકી વૃત્તિવાળા છે : એને પારકાના હિતની ચિંતા અખંડપણે ચાલુ રહે છે : એ વિચારણામાંથી જે જન્મે તેનું નામ ધર્મ છે અને એજ આ લોક તથા પરલોકમાં સુખ આપનાર વસ્તુ છે : એ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો બધું જ વાંચવું, બધું જ સાંભળવું, એ જાવના ધુસી છે તે કાઢી

નાખો ! તેનું જ સાંભળવું અને વાંચવું કે-જે આત્માઓએ અર્થકામની આસક્તિ તોડવાના પ્રયત્નો આરંભ્યા છે : ચાર-આઠ દિવસ માટે નહિ, દુનિયાની સાધના સાધવા માટે નહિ, પણ કાયમ ખાતે કેવલ સ્વ અને પરની દયાથી જ પ્રેરાઈને જેમણે એ વ્યાપારો તજ્યા છે : જે આત્માઓ એની સામે મોટી શહેનશાહત ધરી દેવામાં આવે તો પણ તેને લાત મારે એવા છે ! સાત્ત્વિકી વૃત્તિની વિચારણા તે કહેવાય કે-‘ જેમાં અર્થકામના ત્યાગની પ્રવૃત્તિનો પ્રયત્ન છે : એને તજ્યા પછી ફરીથી પાસે આવે તો પણ ઠોકરે ચઢાવવાની વૃત્તિ છે : જેના વિચારોમાંથી પારકાની હિતચિંતા શિવાય બીજી નીકળવાનું નથી. ’ એવાને સાંભળવાથી આત્મા ઉન્માર્ગે કાઢી કાઢે ચઢવાનો નથી. સાત્ત્વિકી વૃત્તિની આ એક જ ભાવના દઢ થઈ, તો બધા સદ્ગુણો પણ આપોઆપ આવશે.

(અત્રે કેટલાક પ્રશ્નો પૂછાયા હતા અને તે પ્રશ્નોના કરેલા સમાધાનનું સારશૂન અવતરણ નીચે આપવામાં આવે છે.)

પ્રશ્ન ૦ અનેકને બોધ આપનાર ગુરૂના બોધને શિષ્ય અંગીકાર ન કરે, તો ગુરૂના સંસ્કારમાં ખામી ગણાય કે નહિ ?

ઉત્તર ૦ ઠંડું આઈસ જેવું પાણી જેના ગળાને ન ઠારે, એ પાણીમાં દોષ ખરો કે નહિ ? દાહજ્વરવાળાને ઠંડામાં ઠંડા પાણીનું ટીપું પડે તો એને શાંતિ થવાને બદલે એનો દાહ વધે : અગતર વધતી જાય. ઠંડા પાણીએ એ આત્માને ન ઠાર્યો, તો પાણી તો ખામી ખરી કે નહિ ? તેવી રીતે શિષ્યની યોગ્યતામાં ભેદ હોય તો ગુરૂનો બોધ શિષ્ય ગ્રહણ ન પણ કરે, પણ તેવી કાંઈ સામાની અયોગ્યતાનો બોલો ગુરૂ ઉપર ન નાખી શકાય. હાં, એમ પૂછતા હો કે- ‘બોધ કરનાર ગુરૂએ યોગ્ય બનવું જોઈએ કે નહિ ?’ તો હું કહું છું કે- ‘બનવું જોઈએ : ગુરૂના મેળવરી જોઈએ : એ મેળવ્યા વિના બોધ આપવો જોઈએ નહિ !’ પણ જમાડનાર સારી રસોઈ પીરસે

અને ખાનારો ભાન ન રાખે તેથી એને ઝાડા થાય, તે જન્માડના-
રનો દોષ ખરો ? કહેવું જ પડશે કે-નહિ.

પ્રશ્ન૦ દીક્ષા ક્યા સંજોગોમાં, કોને, કયી રીતે આપી શકાય ?

ઉત્તર૦ આ ચર્ચા વર્ષોથી ચાલ્યા કરે છે : છતાં એ પ્રશ્ન
કાયમ રહ્યો છે. એ નાનો પ્રશ્ન નથી. એનો ઉત્તર ટુંકાલુમાં ન
પતાવાય. છતાં આપણે એક વાક્યમાં એનો ઉત્તર આપવો હોય તો
પણ કહી શકીએ છીએ કે-‘શ્રી જિનેશ્વરોની આગા મુજબ હરકોઈ
સંયોગોમાં વિરક્ત બનેલા આદ્યી માંડોને અતિ વ્રદ્ધ ઉંમર સુધીનાને
દીક્ષા આપી શકાય.

પ્રશ્ન૦ ક્યારે ? ઉત્તર૦ વૈરાગ્ય થાય ત્યારે.

પ્રશ્ન૦ કયી સ્થિતિએ ? ઉત્તર૦ ભાવના વધી જાય ત્યારે.

પ્રશ્ન૦ વૈરાગ્ય કેવો ? સ્મશાન વૈરાગ્યને વૈરાગ્ય કહેવાય ?

ઉત્તર૦ જેને સંસાર એટલે વિષયકષાય અને અર્થકામ ન
ગમે તેમજ આત્મકલ્યાણની પ્રવૃત્તિ ગમે એનું નામ વૈરાગ્ય.

પ્રશ્ન૦ વૈરાગ્યથી દીક્ષા લીધેલા પડે છે કેમ ?

ઉત્તર૦ ચઢવા માંડ્યા પછી પડવાનું શું કારણ ?, એમ શંકા
ઉભી કરીને માર્ગને રોકવા તરફ દોરવાઈ જવું એ યોગ્ય નથી.
નીસરણી ચઢવા માંડે ત્યારે ચક્કર આવે, ડોકર વાગે, પગ લપસી
જાય, હાથમાંથી દોરડું છૂટી જાય, ઉપરથી ધસારો આવે કે નીચેથી
કોઈ પગ ખીંચે તો પડી પણ જાય. અનેક કારણોમાંના કોઈ કારણે
એ બને. અને એ રીતે કોઈ પડી જાય તો મોટી નવાઈની વાત
આ દુનિયામાં નથી. એથી કોઈ નીસરણીને બાળી ન મૂકાય કે
કુહાડો લઈને તોડી ન નખાય. પણ પગથીયાંનાનાં હોય તો મોટાં
કરાય, દોરડાને બદલે લોદાની સાંકળ રખાય, પણ પેલો પડો ગયો
માટે કોઈ ચઢો નહિ એવી રાડો ન પડાય. દુકાન ખોલનારો દેવાળુ
ઘઢવા ઈચ્છે છે ? ના, છતાં કાઢે છે કે નહિ ? એથી કોઈએ દુકાન
ખોલવી અંધ કરી ? અશુભના ઉદયે, દુર્ભાવનાના યોગે પડી પણ

જમ, એમાં નવાઈ જેવું નથી.

પ્રશ્ન૦ વિલાયતી કાપડ પહેરવું સાઈ કે ખાદી પહેરવી સારી ?
એમાં આપનો શો મત છે ?

ઉત્તર૦ આ પ્રશ્નનો અનેક વાર ઉત્તર અપાઈ ગયો છે. આખા જગતને નિર્ગ્રંથ-પરિગ્રહરહિત થવાનો ઉપદેશ સાધુઓ આપે છે : એમ પૂછવામાં આવે કે-‘ અંગલો અંધાવું કે ઝુંપડી અંધાવું ?- એમાં આપનો શો મત ? કયું સાઈ ? ’ સાધુ શો મત આપે ? સાધુ તો એક જ કહે કે-‘ અંગલો ૫ છોડવા લાયક છે અને ઝુંપડી પણ છોડવા લાયક છે, ત્યાં અંધાવવાની વાત જ શી ? ’ કોઈ પૂછે કે-‘ ઘી ખાઈ તો સાઈ કે દૂધ ખાઈ તો સાઈ ? ’ એને ઘીયે છોડવાનું અને દૂધે છોડવાનું કહેવાય : જે સાધુઓ દુનિયાની કોઈ પ્રવૃત્તિ, કે જેમાં થોડો પણ પાપનો અંશ હોય, તે માટે સંમતિ ધરાવતા નથી, તેઓ આ પ્રશ્નમાં મત કયો રીતે આપે એ સમજાવે ! દુનિયાની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ જેમાં અધિક યા ઓછું પાપ હોય, તેનીનો જોણ કરવાનો, બીજા પાસે કરાવવાનો અને કરનારને સાઈ માનવાનો ત્યાગ કર્યો છે, તેવા સાધુ દુનિયાની પ્રવૃત્તિમાં પોતાનો મત આપે કયો રીતે ? ‘ પારકે પૈસે વહેપાર કરવો એ સારો કે ધરની મૂડીએ કરવો એ સારો ? ’-એમાં સાધુ શું કહે ? ‘ ચુલામાં હાથ ધાલું તો સાઈ કે ઓલામાં ધાલું એ સાઈ ? ’-એમાં સાધુ શું કહે ? સાધુ તો એમ જ કહે કે-‘ ચૂલા ને ઓલા બેઉમાં અગ્નિ હોય છે. ’ જે સાધુએ દુનિયાની સઘળી પાપપ્રવૃત્તિમાંથી હાથ ખેંચેરી નાખ્યા છે, જાત માટે પાપપ્રવૃત્તિ મૂકી દીધી છે, એટલું જ નહિ પણ અમાતા, પિતા અને બીજા ઉપકારિની પણ સેવા છોડી, એકલી શ્રી જિનેશ્વરદેવની સેવા સ્વીકારી છે, તેની પાસે દુનિયાની પ્રવૃત્તિમાં મત માગવો, એ મારા માનવા પ્રમાણે વધારે પડતો આગ્રહ છે ! પહેરેલું કઢાવવાની વાત કરનાર પાસે શું પહેરવું એમ કેમ પૂછાય ? ખાવા- પીવા કે પહેરવા-ઓઢવાની વાત સાધુ પાસે પૂછવી, એ નકામી છે.

સાધુનો મત કાઢવામાં છે, પહેરવામાં નથી : નહિ વાપરવામાં છે, વાપરવામાં નથી.

પ્રશ્ન ૭ સાધુને પણ કપડાં તો પહેરવાં પડે છે ને ?

ઉત્તર ૭ સાધુને કપડાં વાપરવાનાં રહે છે, એ બરાબર છે : પણ સાધુ જે કાંઈ વાપરે છે તે ક્યારે અને કેવી રીતે વાપરે છે, એ નક્કી કરવું પડશે. ગૃહસ્થ એમ પૂછે કે—‘સંસારી અમે, હવે તો બ્રહ્મણ્ય એ ને ?’ તો સાધુએ શું કહેવું ? જેવો પ્રશ્ન વસ્ત્રમાં પડ્યો છે, તેવો બીજો પણ પડ્યો છે. એમ સાધુને કપડાં પણ ગૃહસ્થ પાસેથી લેવાનાં છે, તેમ બધી ચીજો ગૃહસ્થ પાસેથી લેવાની છે : ગૃહસ્થ પોતે પોતાની જાત માટે ઉપયોગમાં લેવા લાગ્યો હોય, તે એને હરકત ન આવે અને પોતાને પૂરું ચર્મજન્ય એ રીતે સાધુ લે છે. જે તમે એમ પૂછતા હો કે—‘અધિક પાપ શેમાં લાગે છે ?’ તો એનો ઉત્તર સ્પષ્ટ છે. મીલાદિ યત્રોથી ઉત્પન્ન થતાં વસ્ત્રોમાં અધિક પાપ દેખાય જ છે. એના હિસાબે વિચારો તો એ શિવાયનામાં ઓછું પાપ થાય છે, એમ જણાય. મીલાદિ જે યત્રોમાં હિંસાદિનો પાર રહેતો ન હોય, એમાં અધિક પાપ છે એ ખૂલ્લું છે : બાકી સર્વથા પાપનો ત્યાગ એ ધર્મ છે, એમ કહેનાર પાપત્યાગના માર્ગે જવામાં જ ધર્મ જણાવે છે.

૦૦

અત્રે સ્ટા. ટા. છ વાગી જવાથી મહારાજશ્રીએ અંતિમ અંગળ સંભળાવીને વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કર્યું હતું.

—(૦)—

પ્રતિ ધર્મિઓને આપણે એમ કહી શકીએ છીએ કે—‘તમે જે દાનાદિ કરો છો એ ઠીક છે, ધર્મને પ્રધાન અને અર્થ-કામને ગૌણ માન્યા એ બહુ સારું કર્યું, પણ હજી અમે એમ કહીએ છીએ કે—અર્થ અને કામને હેય કાટિમાં મૂકા અને એક ધર્મને જ ઉપાદેય માની લો, તો અમારી સાથે તમે બહુ જ ખૂશીથી બેસી શકો છો.

જૈન દીક્ષા અને પત્રકારો

[વડોદરા રાજ્ય વરકશી પ્રમટ થએલ 'સચાસ દીક્ષા પ્રતિષ્ઠા' નિબંધને ટેકા આપતો એક લેખ તા. ૨૦ : ઓગસ્ટ : ૧૯૩૧ ના 'સચાસ વિજય' પત્રમાં તંત્રીસ્થાનેથી પ્રમટ થયો. આ લેખ સત્યથી વેગળો ને ગેરસમજભર્યો હોઈ, અને 'સચાસ વિજય' વડોદરામાંથી જ પ્રસિદ્ધ થઈ હોઈ રાજ અને પ્રજામાં પવિત્ર 'જૈન દીક્ષા' વિષે ભેદભેદ ને ગેરસમજ ન ફેલાય, એ હેતુથી પાટણના ધર્માનુરાગી જૈનોની વિજ્ઞપ્તિથી પૂ. બાલપ્રકાશચારી, સમર્થ વિદ્વાન બ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ પંચાસપ્રવર કીમદ શામલિજયજી ગણિવરે (પૂ. આ. કીમદ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજને) એ લેખમાંની ગેરસમજને દૂર કરવા એક બહેર પ્રવચન પાટણમાં તા. ૨૧ ઓગસ્ટ ૧૯૩૧ ને શુક્રવારે આપ્યું હતું.

આ પ્રવચનમાં તેઓ કીમદે 'શામલિજય કેસરી' નેવાં અજ્ઞાન અને અને ધર્મદ્વેષથી દોરવાએલ હોઈ ભાગવતી જૈન દીક્ષા સહામે તદ્દન ખોટી દીક્ષા કરનારાં પત્રો માટે ચલ્લ કહેવા યોગ્ય કહ્યું હતું તેમ જ 'જૈન દીક્ષા' અંગે કરાતા આક્ષેપો પૂરવાર કરવાનું આહ્વાન પણ કર્યું હતું. આ બધું વિવેચન 'જૈન દીક્ષા' સંબંધી બહારના ચાતાકરણથી દોરવાઈ ગયેલાની સમક્ષ એક એવી સૃષ્ટિ ખડી કરે છે. કે જેથી વાંચકની ખોટી માન્યતાઓ હુપ્ત થાય. એ પ્રવચનનું આ સારભૂત અવતરણ છે — પ્ર૦]

આસ્તિક શું સમજે ?

આજે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલી સર્વોત્તમ પ્રવ્રજ્યા સહામે જે જે આક્રમણો થઈ રહ્યાં છે, તે ફટલાં બધાં બનાવટી અને ઉપ

જાવી કાઢેલાં છે, તે સમજાવવા માટે અને 'જૈન દીક્ષા'ની મહત્તા ફેરવી છે, તે બતાવવા માટે 'જૈન દીક્ષા' એ વિષય રાખ્યો છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જે દીક્ષાનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તે પોતે પોતાના જીવનમાં જીવીને, નહિ કે-કેવળ બીજાઓ માટે જ. બીજી વાત એ છે કે-એના વિના આત્મા ધારે તો પણ મુક્તિ સાધી શકે એમ નથી, તે માટે એને ઉપદેશી છે. અત્યાર સુધી જે આત્માઓએ મુક્તિ સાધી છે, તે એના જ પ્રતાપે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોની દીક્ષા, એટલે દુનિયાભરનું હિંચામાં હિંચું શિક્ષણ કહીએ, તો પણ ચાલી શકે છે. જીવનને સારું ને સુંદર બનાવવા માટે યોગ્ય શિક્ષણ આપવું, એનું નામ જ 'જૈન દીક્ષા' છે. એની પ્રાપ્તિ તેને જ થાય છે કે-જે આત્મા યોગ્ય બની ચૂક્યો છે અગર યોગ્ય બનવા પ્રયત્ન કરે છે. આસ્તિક દુનિયા, કે જે સંસારને અનાદિ માનનાર છે, અનાદિકાળથી આત્મા રખડે છે અને કર્મને લીધે આત્માની ચડતી-પડતી થયા કરે છે એમ માને છે, તેને માટે એ પ્રશ્ન જ અસંભવિત છે કે-અમૂક આત્માને કેમ દીક્ષાની ભાવના થાય ? કે દીક્ષાની ઉત્તમતા કેમ સમજી શકાય ? ?

શું વિચારવું છે ?

જૈન દીક્ષા, એ કોઈ ભયંકર વસ્તુ નથી, એટલું જ નહિ પણ એક સારામાં સારી અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે. દુનિયાના જેટલા પાપ-વ્યાપારો છે, તેને તજવા અને સદ્ગુણોની નિશ્ચા સ્વીકારી, એમની આરા મુજબ શક્તિ હોય તેટલા પ્રમાણમાં ઉત્તમ આચારોનું પાલન કરવું : અર્થાત-કોઈ પણ આત્માને મનથી, વચનથી કે કાયાથી દુઃખી કરવો નહિ, કરાવવો નહિ અને કરતા હોય એને સારા માનવા નહિ : એજ રીતે અસત્ય, ચોરી, સ્ત્રીસંગ, ધનધાન્યાદિ પરિગ્રહ સેવવા નહિ, સેવરાવવા નહિ અને સેવતાને ભલા માનવા નહિ, એનું જ નામ જૈન દીક્ષા છે. હિંસા, જૂઠ, ચોરી વિષયની વાસના અને પરિગ્રહ —એ પાંચે જગતને ડૂબાડનાર, પાપમાઝ કરનાર અને અધોગતિએ

પહોંચાડનાર મહા દોષો છે, એવું જગતમાં કયો બુદ્ધિમાન નહિ સ્વીકારે? એનો ત્યાગ એનું જ નામ જૈન દીક્ષા. એની સામે આક્રમણ ક્ષાત્રવાનું કાંઈ પ્રયોજન છે? નથી જ. તે છતાં રાજ્યો તરફથી પ્રતિબંધની વાતો થાય છે, એનું કારણ એ જ છે કે—પાપની વૃત્તિથી જારોભાર ભરેલા આત્માઓએ આજે એ સ્વપર તારક દીક્ષા સામે ખોટું પ્રચારકાર્ય આરંભ્યું છે, નહિ તો—જૈન દીક્ષા, એ રાજ્ય તથા પ્રજા ઉભય માટે શાંતિને આપનાર છે. ખૂનીઓને રોકવા, જુકાઓને શિક્ષા કરવી, ચોરી કરનારાઓને પકડવા, જેની અને તેની—જે અને તે વસ્તુ લુટનારાઓને રોકવા, એ કાર્ય રાજ્યને જે કાયદા બંધી કરવું પડે છે, એ કામ દીક્ષાથી સહેજે સહેજે થાય છે: છતાં રાજ્ય આડે આવે છે એવું જે સાંભળીએ છીએ, તેનું કારણ શું છે તેને આપણે વિચારવું છે.

ગેરસમજીત રાથી થાય છે?

વર્તમાનકાળમાં દુનિયાના પત્રકારો, વસ્તુસ્થિતિ સમજી જાણી જાહેરાત કરનારા હોય છે એમ મનાયું છે, પણ જ્યારે એજ પત્રકારો તંત્રીસ્થાનેથી સાચી વસ્તુના સ્વરૂપને ઉલટાવીને પણ વગર વિચારે અને વગર તપાસે આટિંકલો પ્રગટ કરે જાય, ત્યારે લોકો ઉન્માર્ગે જાય એમાં નવાઈ નથી. પત્રકારોને માથે મોટી જોખમદારી હોય છે. પોતાના પત્રમાં પારકે નામે પણ એક વાત પ્રગટ કરવી હોય, તો પણ તપાસ કરવી જોઈએ છે, તો પછી પોતાના હાથે, પોતાની જાતે અને પોતાના નામે એક વસ્તુ પ્રગટ કરવી હોય, ત્યારે કેટલી તપાસ કરવી જોઈએ? છતાં નથી થતી, અને લખ્યે જવાય છે, એને અંગે જ ગેરસમજીતીઓ ઉભી થતી જાય છે.

પહેલી ગેરસમજ:

૧. ‘દીક્ષાથી અનેક અનર્થો થાય છે. આળસના હિતનો સંહાર થાય છે.’

એવી એવી વાતો પત્રોના તંત્રીસ્થાનેથી પણ પ્રગટ થાય છે, એ આશ્ચર્યની વાત છે. જૈન દીક્ષા, એવી પરમપવિત્ર ચીજ છે કે—જેની સામે કોઈથી પણ ટીકા થઈ શકે તેમ નથી. આથી એની સામે કાયદાની આવશ્યકતા નથી. જૈન દીક્ષા, ચાહે નાનો હોય, યુવાન હોય કે વૃદ્ધ હોય, કોઈને પણ અનર્થ કરનારી નથી. દીક્ષિત થયેલો તેનાથી બનશે તો ઉપકાર જ કરવાનો છે અને તે નહિ બને તો પોતાનું તો તે સુધારવાનો જ છે. જૈન દીક્ષા લેનાર, સંઘર્ષિ-ઓની સાથેના સ્વાર્થમય સંબંધો તોડી, લક્ષ્મી અને ધરમારનો પરિત્યાગ કરી, કેવળજ્ઞાનિઓની આરા મુજબ નિર્દોષ જીવન જીવવા જાય છે. એ રીતે સન્માર્ગે જનારા, બનશે તો ખીજને એ માર્ગે ચલાવશે અને તે નહિ બને તો પોતાનું તો તેઓ જરૂર જ સુધારશે, એવો ઉત્તમ કોટિનો એ માર્ગ છે.

શાની સ્વતંત્રતા ?

વડોદરા રાજ્યના વડોદરા તળમાંથી નીકળતાં અને રાજ્ય તથા પ્રજામાં સાડાં મોલાદાર ગણાતું હોય, એવું એક પત્ર જૈન દીક્ષા માટે જેમ-તેમ લખી દે, એથી અનર્થ થવા સંભવ છે. જૈન દીક્ષાથી ભયંકર અનર્થો થઈ ગયા હોય એવો એ પત્ર તરફથી દેખાવ કરાય છે, પરંતુ એ દેખાવ સત્યથી કેટલો વિરોધી છે, એ આપણે બતાવવું છે. એ પછી જૈનસમાજમાંથી નીકળતાં પત્રો પણ દીક્ષા માટે કેટલાં આડંબરી અને અસત્ય લખાણો પ્રગટ કરે છે, તે આપણે ક્રમસર જોઈશું. જે બુદ્ધિપૂર્વક, વિચારપૂર્વક, થોડી પણ તપાસ કરવાની દરકારપૂર્વક જૈન દીક્ષાનું સ્વરૂપ જાણવા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે, તો સત્યના અર્થોને તો એની આડે આવવાનો વિચાર સર-ખોયે નહિ આવે. શ્રી જૈનશાસનમાં જે દીક્ષા અપાય છે, એની વચ નક્કી કરવાની નથી પણ શાસ્ત્ર નિયત કરેલી જ છે. આઠ વર્ષથી માંડી અતિશય વૃદ્ધાવસ્થા ન આવે ત્યાં સુધી, જૈન શાસ્ત્રકારોએ દીક્ષાની

ચોગ્યતા માની છે. રાજ્યે પણ સાત વર્ષના બાળકને બુદ્ધિપૂર્વક ગૂંઠેા કરનાર માની, એને ચોગ્ય શાસન આપવાનો કાયદો કર્યો છે. જૈન શાસ્ત્રે આઠ વર્ષથી બુદ્ધિપૂર્વક માની દીક્ષા લેવાની છૂટ આપી છે. શાસ્ત્રે જેને સગીર વય ગણી છે, તેનાં માતાપિતા કે વાલીની અનુમતિ વિના દીક્ષા આપવાની ના પાડી છે અને તે પછી સગીર ત્રય પૂર્ણ થયા બાદ ખોટું કામ કરવા સ્વતંત્ર નહિ, પરંતુ સારું કામ કરવા માટે તે આત્મા સ્વતંત્ર છે, એમ શાસ્ત્રે કહ્યું છે. જમે એટલી મોટી ઉંમર પછી પણ, પાપ કરવાની જૈન શાસ્ત્રે છૂટ આપી નથી. ત્યાં તો વડીલોની આજ્ઞા અને શિષ્યામણુ માનવાનું કહ્યું છે. પણ જે આત્મા ઉત્તમ કાર્ય માટે જવા ઇચ્છતા હોય, તે વડીલોની અનુમતિ મેળવવા પ્રયત્ન કરે. મળે તો અનુમતિપૂર્વક અને ન મળે તો તે વિના પણ જાય. પરંતુ અત્યારે એક જ વસ્તુ હાથ ધરવામાં આવી છે અને તે એક સગીર અને એની અટકાયત. એનાં માઆપ અને વાલી ખૂશીથી રમ આપે, તો પણ તેને દીક્ષા આપવી નહિ, એ વિચારના માણસોને આધીન થયેલા પત્રકારો એક જ વાત લખી રહ્યા છે કે-‘આજે સગીરની દીક્ષાથી ભયંકર અનર્થો થઈ રહ્યા છે.’

આક્ષેપો જીરું છે !

વડોદરાથી તા. ૨૦ : ઓગસ્ટ : ૧૯૩૧ ના પ્રગટ થયેલા ‘સયાજીવિજય’ પત્રમાં આ વિષયમાં તંત્રીસ્થાનેથી એક લેખ લખાયો છે, તેના પહેલા જ ફકરામાં એમ લખ્યું છે કે-

૨. “ગુજરાતમાં તેમજ આ રાજ્યમાં છેલ્લાં આઠ દશ વર્ષથી એવા ઘણા દાખલાઓ બનતા સંભળાય છે કે-જેથી સારાં કુટુંબનાં સગીર બાળકોની કાચી અને અજ્ઞાન બુદ્ધિને ગેરલાભ લઈ, કેટલાક ધર્મગુરુઓ એ બાળકોને પટાવી, ફેસલાવી અને છેવટ જગાડી માઆપ અને વાલીઓથી છાની રીતે સંસારત્યાગની દીક્ષા આપી એલા મુંડે છે યા સાધુ બનાવી દે છે.”

આઠ-દશ વર્ષથી ધણા દાખલાઓ બન્યા છે, એમ લખે છે અને આખા અગ્રલેખમાં એક જ દાખલો ટાકે છે. અને એમાં પણ જે લખ્યું છે, એથી એ પૂરવાર થઈ શકતું નથી કે-પટાવી, ભગાડી, નસાડી, ફેસલાવી દીક્ષા દઈ દીધી છે. આવા ભાવવાળું આ લખાણ પહેલી જ વાર નથી, પણ પૂર્વે પણ થઈ ગયું છે. ન્યારે વારંવાર થવા માંડ્યું, તો આપણે જાહેર કરવું જ જોઈએ કે-જે લખો છો તે પૂરવાર કરો, કેમકે-આ નાનોસુનો આક્ષેપ નથી. આવા આક્ષેપ પૂરવાર થયા હોય તો સાધુઓને સગ્નઓ થયેલી જ હોય, પણ એવો એક પણ બનાવ બન્યો નથી. એ ઉપરથી સિદ્ધ જ છે કે-સાધુઓ ઉપરના તે આક્ષેપો તદ્દન ખોટા છે. કેની ઉપર કયી નતિના આક્ષેપ થાય છે, એ ન સમજી શકાય એવી વાત છે. આ આક્ષેપ વ્યક્તિગત નથી, પણ દરેકે દરેક ધર્મગુરુઓ સામે આ આક્ષેપ થઈ જાય છે. આ નસાવી લેવામાં આવે, તો બધા જ સાધુઓ હુંટારાની કાટિમાં જાય અને તો સાધુઓ માટે ઉપદાર કરવાનું ક્ષેત્ર બંધ થઈ જશે, કેમકે-એવા સાધુઓનો ઉપદેશ કેમ સંભળાય ? અને એવાનો ઉપદેશ સાંભળવાથી કાયદો પણ શું ? આ ભયંકર કાટિનો આક્ષેપ એક એક ધર્મના નાયકોને માથે ભયંકર જોખમ મૂકી દે છે. વડોદરા રાજ્યમાં પ્રમાણિક ગણાતા પત્રકાર જેવા એક જોખમદાર સ્થાનેથી આ લખાય છે, માટે આનો આપણે આજે વિરોધ કરવો પડે છે.

પૂરવાર કરો !

પહેલી વાત એ નક્કી કરવી જોઈએ કે-જૈનસમાજમાં છેલ્લાં આઠ-દશ વર્ષમાં સદ્ગુરુઓના હસ્તે બાળદીક્ષિત સાધુ થયા કેટલા ? વધારેમાં વધારે શોધીએ તો સગીર વયમાંથી સદ્ગુરુના હસ્તે દીક્ષિત થયેલાનો છેલ્લામાં છેલ્લો આંક મારા રમરણ મુજબ પચીસથી વધુ તો નહિ જ નીકળી શકે. એમાંના જેટલા દીક્ષિત થયા છે, તે

બધાએ એમના વાલિઓની આરાપૂર્વકના છે : એક પણ આરા વિનાનો નથી. આટલા પણ આઠથી દશ વર્ષમાં આંતરે આંતરે બને છે, એની સ્થાને જે લખાય છે કે-ઘણા બને છે, તો ઘણા એમ ક્યારે દેખાય ? રોજના રોજ બનતા હોય અગર ધાડોની ધાડો પડતી હોય, એવા દેખાવ કરવામાં આવે અને આની સામે કાંઈ કહેવામાં ન આવે, તો ખૂદ રાજ્યમાં પણ શી અસર થાય ? જો એમ ઘણા દાખલાઓ બનતા હોય, તો વડોદરા રાજ્યની કોર્ટમાં એવા કેટલા કેસ હોત ? અને વળી 'સારાં કુટુંબનાં' લખે છે, તો એ કુટુંબના માણસો એવી રીતે દીક્ષાઓ આપી દેનારને ઊંડે ? આપણે પૂછીએ છીએ કે-કોર્ટમાં એવા કેટલા કેસ આવ્યા અને કેટલા સાધુઓને સજા થઈ ? આમાંનું કશું જ નહિ બનવા છતાં પણ એમ લખવામાં આવે છે, તો એમ કહેવું જ પડશે કે-રાજ્ય અને એના અમલદાર વર્ગને ગેરસમજુતીમાં મૂકવા માટે ઇરાદાપૂર્વક જ આવું પ્રચારકાર્ય થાય છે. એ ન થાય એ માટે 'સયાજીવિન્ય' પત્રના અધિપતિને આપણે પૂછીએ છીએ કે-ગુજરાતમાં તેમજ વડોદરા રાજ્યમાં ઘણા દાખલાઓ બન્યાનું કહો છો, તો કેટલા બન્યા અને કયા કયા સારા કુળના છોકરાને નસાડી, ભગાડી અને ફોસલાવીને દીક્ષા આપી ? કાં તો આ વાતને પૂરવાર કરી આપો કે-સગીર વયનાં બાળકોને પટાવી, ફોસલાવી અને ફેવટ ભગાડી, માઆપ અને વાલિઓથી છાની રીતે દીક્ષાઓ આપવામાં આવી હોય અને એ પૂરવાર ન કરી શકો તો અમે ભારપૂર્વક કહીએ છીએ કે-આ એક ભલિની ધર્મગુરુઓની ભયંકર બદતક્ષી છે. ધર્મગુરુઓને ભયંકર તરીકે ચીતરવાનો આ આક્ષેપ અમૂક ઉપર નથી જતો, પણ સર્વ ઉપર જાય છે અને આનો જવાબ લેવાનો સહુનો અધિકાર છે. તેમજ આનો વ્યાજબી ઉત્તર ન આપી શકો, તો તમારો પત્રકાર તરીકેનો ધર્મ તમે બૂલીને દુનિયાને ઉન્માર્ગે લઈ જનાર કરો છો. ત્યાર પછી એજ લેખમાં- 'બાળકોને વૈરાગ્ય કેમ થાય ?'-એમ

કહીને તે વાતને ઘૃણાજનક રીતિએ હસી કાઢવામાં આવે છે, પરંતુ એતો રદીઓ આપણે હમણાં નહિ આપતાં અવસર આવ્યે પ્રમાણ-પુરસ્સર બતાવીશું. હાલ તો આપણે બીજા કેવા બનાવટી આરોપો ઉપજાવી કાઢવામાં આવે છે તે જ જોઈશું. આગળ ચાલતાં એજ પત્રકાર લખે છે કે—

૩. “ધર્મના ઝોડા નીચે એ સંન્યાસ દીક્ષાનો બહોળો પ્રચાર વધવાથી ખુદ સગીરનાં વાલીઓ અને ધર્મગુરુઓ વચ્ચે ખુલ્લા ઝગડા-મારામારી થઈ, પોલીસ અને ન્યાયની અદાલતોએ કેસ ચઢવા માંડ્યા. એટલી હદ સુધી જ્યારે એ બદી આગળ વધી ગંભીર અને અનિષ્ટ રૂપ લીધું, ત્યારે પોકાર વધતાં સગીરના રક્ષણની ખાતર સરકારે વચ્ચે પડી કાયદો કરવાની આવશ્યકતા ઘણાને જણાઈ હતી અને તેથી ચોમેરથી માગણીઓ થઈ હતી.”

આમાં ધર્મગુરુઓ અને સગીરના વાલીઓ વચ્ચે ખુલ્લા ઝગડા અને મારામારી થઈ અને કેસો થયા, એવું જો લખવામાં આવ્યું છે, તો એવા દાખલાઓ બન્યા હોય તો એ લખનારે પૂરવાર કરી આપવા જોઈએ. વળી બદી એટલે એવી રોગ તરોડ દીક્ષાને સંબોધવામાં આવે છે. એણે ગંભીર રૂપ લીધું હતું એટલે પોકાર વધી ગયો અને સરકારને વચ્ચે પડવાની ચોમેરથી માગણીઓ થઈ, એમ પણ કહેવામાં આવે છે. ચોમેરની માગણીમાં એક મહાસુખભાઈ! બીજા નંબરે હોય તો અમુક ગામના યુવક સંઘ!! ત્રીજો નંબરે હોય તો જૈનસમાજનું નામચીન જૈન છાત્રું!!! અને બીજા કોઈ હોય તો તે પણ કોઈક જ!!!!—એ ચોમેરની માગણી. પણ આ બધાએ જાહેરમાં એવી માગણી કરી હોય એવું સ્પષ્ટ તો બહાર આવ્યું હોય, એમ સ્મરણમાં નથી. છતાં ચોમેર માગણી, ભયંકર બદી, કેસો અને મારામારી, એ શબ્દો લખવા પડ્યા છે, કારણ કે—એ ન લખે તો પહેલો ફકરો કિંમતહીન થઈ જાય છે. એટલે જેની ઇમારત બાંધવી હોય એવો પાયો ચણવો જ જોઈએ. એક પાશ્વિક

માગણી થઈ એમ લખ્યું હોત તો હજી માની લેત, પણ ચોમેરથી માગણી થઈ એટલે સર્વપક્ષીય માગણી જેવો અર્થ થાય છે. બદી, કેસ, મારામારી,—આ બધા એટલા ભયંકર કોટિના આક્ષેપો છે કે—એને પૂરવાર કરવા બનતી તક આપવી જોઈએ અને જે આવું જ બનતું હોય તે પૂરવાર કરી દે, તો આપણે પણ કહીએ છીએ કે—એ કાયદો થાઓ, કેમકે—આ તો હુંટારું કામ થયું. એ આરોપો પૂરવાર થઈ જાય તો કાયદા સામે બીલકુલ વિરોધ છે જ નહિ. માટે આપણે એમને કહીએ છીએ કે—કાયદો કરાવવાની હોંશ હોય તો આ વસ્તુ પૂરવાર કરો.

સગીરનું હિત બગડે છે ?

બીજી દલીલ આપે છે કે—

૪. ‘ સગીરના હિતની ખાતર આ કાયદાની આવશ્યકતા છે. ’

આપણે પૂછીએ છીએ કે—આ માર્ગે વાલીઓ સગીરને ચઢાવતા હોય, તો એમાં સગીરનું અહિત શું થાય છે ? આજ રાજ્યમાં ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો થયો છે કે—જે માઆપ પોતાના દીકરાને કેળવણી ન આપે એનો દંડ કરવો. માઆપ કે બાળકની ઇચ્છા હોય કે ન હોય, છતાં ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો કરનાર રાજ્ય, ફરજિયાત નહિ પણ મરજિયાત, બાળકની ઇચ્છા કરાવીને, યોગ્ય માઆપ સન્માર્ગે ચઢાવવાનો પ્રયત્ન કરે, તો એમાં પ્રતિબંધ શું કામ ? દીક્ષા જેવી ચીજ ફરજિયાત લેવી જોઈએ, એવું તો કોઈ કહેતું નથી. પૂર્વના શુભ સંસ્કારો જાગે, કર્મોનો ક્ષયોપશમ અગર લઘુકર્મિપણું થવાથી જે બાળકને ઇચ્છા થાય અને માઆપ એને સન્માર્ગે ચઢાવવા તૈયાર થાય, તો પછી વિરોધ શો ? આ કાયદાનો અર્થ તો એ થાય કે—‘ સુસંસ્કાર પાડી બાલ્યકાળથી સારા માર્ગે ચઢાવનાર યોગ્ય વાલીઓના હક્ક ખૂંચતી સેવા. ’—એ કયી રીતિએ યોગ્ય છે ? જે વાલીઓ પોતાના દીકરાઓને

એવું શિક્ષણ આપે છે કે-જેના પરિણામે એ એવા નિવડે કે જેઓ જેલમાં સમડે છે અગર રાજ્યને અને પ્રજાને ભયંકર નોખમ રૂપ અને છે, જેઓ દંડ આપીને પણ બાળકને શિક્ષણ નથી આપતા, પોતાનાં બાળકોને દુનિયામાં પોતપોતાના ધંધા, રિવાજ અને કુટેવો શીખવે છે, મદીરાપાનિઓ, લુંટારાઓ, ચોરો, અનીતિ અને અન્યાયખોરો, પોતપોતાના દીકરાઓને તે તે વ્યસનો શીખવી રહ્યા છે : એનું વાલીપણું ખૂંચવી લેવા માટે રાજ્ય તરફથી કાયદા કરવામાં આવ્યા છે કે ? કાયદા તો ખરા તે થવા જોઈએ કે- જેટલાં જેટલાં અધમ અને દુરાચારી કુળ હોય, એટલાનાં બાળક જન્મે ત્યારથી એનું વાલીપણું ખૂંચવી લેવું જોઈએ. પણ એવાઓનું વાલીપણું તો અખંડિત રહે : એવાને તો ગૂંઠો કરે, પકડાય અને પૂરવાર થાય તો સજા અને દીક્ષા આપે એ માન્યાપને તો સીધી જ સજા ! તે પણ કેવી ? આર માસ અથવા એક હજાર રૂપિયા દંડ, અગર તે બન્ને !! આવા એક કાયદાની આ પત્રકારે તરફદારી કરી છે, થવો જોઈએ એમ એ પત્રકાર કહે છે અને એમ થવું બહુ જરૂરી છે, એમ બધાને એ સમજાવે છે !!!

હુંવે આવો સગીરના હિતની વાત ઉપર :

સગીર પાછો આવે તો શું થાય ? હું એમ કહું છું કે-મોટી ઉંમરનો દીક્ષિત થયેલો ન પળે ને પાછો આવે તો શું થાય ? બીજી વાત એ કે-સગીર ઘેર ચાલી આવ્યો અને તેને વારસો ન મળ્યો, એનો એક પણ ફેસ કોર્ટમાં નથી. એવો એક પણ બનાવ નથી. સગીર ઉંમરના દીક્ષા લીધા પછી પડી ગયાનાં દૃષ્ટાંત પ્રાયઃ શોધ્યાં પણ જડે એમ નથી. હજુ ઉંમરલાયક પતિત થઇને ઘેર આવ્યાનાં દૃષ્ટાંતો છે, પણ સગીરનાં દૃષ્ટાંતો મોટા ભાગે નથી. છતાં વર્ષોભરમાં એકાદ દાખલો બની જાય, એ કાંઈ દૃષ્ટાંત રૂપ લેવાય નહિ. અને એવા માટે તો જે બાળકો ખરાબ ચર્મ ગયાં

અને એનાં માબાપોએ રખડતાં મૂકી દીધાં, એના માટે રાન્યે ક્યા કાયદા કર્યા છે? માટે સગીરના હિતને અંગે જોટલી વાતો કહેવામાં આવે છે, એ બધી ખોટી ને બનાવટી છે.

કાયદાની જરૂર છે ?

આગળ જતાં લખે છે કે—

૫. ‘હિંદીશ ગુજરાતમાં પરદેશી અને વિધર્મી રાજસત્તા હોવાથી આવી બાબતમાં પગલાં લેતાં અચકાય તેથી તેવા કાયદા માટે આશ્ચર્ય થોડી રહે છે, પરંતુ પ્રજાની સામાજિક, ધાર્મિક અને નૈતિક સ્થિતિ સુધારવા માટે આપણા શ્રી. મહારાજ સાહેબ એક સ્પષ્ટેશી રાજકર્તા તરિકે પોતાની પ્રજા પ્રત્યેનો પવિત્ર ધર્મ સમજતા હોઈ, આવી બાબતમાં સ્વાભાવિક રીતે જ આપણા રાન્યે તેને કાયદાનો મુસદ્દો ઘડીને પ્રજાની સૂચનાઓ માટે આજ્ઞાપત્રિકામાં પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.’

આની સલામે આપણે એમ કહીએ છીએ કે—જો દિવસે રાન્ય અને પ્રજાનો પવિત્ર ધર્મ શું છે, પ્રજાનું સામાજિક, ધાર્મિક અને નૈતિક હિત શી રીતે થઈ શકે, એ વાત રાજા અને રાજમાધિકારિઓ યોગ્ય ધર્મગુરુઓ પાસે સાંભળશે, તે દિવસે રાન્યસત્તા સારી રીતે સમજી શકશે કે—આવા એક કાયદાથી પ્રજાનું કોઈ પણ હિત સચવાતું નથી, પણ ઉલટું વાસ્તવિક હિતનું ખૂન થાય છે. જેઓ યોગ્ય આત્માઓને ધર્મમાર્ગે ચઢાવનારા હોય, તેઓને આ વસ્તુ પૂરવાર કરી આપવી એ કાંઈ જ કઠણ નથી. ધર્મના પ્રમાણિક નેતાઓને પૂરેપૂરી રીતે સંભળાય, તો આવા કાયદાથી પ્રજાનું હિત કોઈ પણ રીતિએ સાચવી શકાતું નથી, એટલું જ નહિ પણ પ્રજાહિતનું ઉલટું ખૂન થઈ જાય છે, એ વાત સમજાવી સહેલ છે.

વડોદરાનો કેસ :

હવે ઘણા દાખલાઓની વાતમાંથી ફક્ત એક જ દાખલો મળી

આવે છે અને તેને આ અગ્રલેખમાં જેટલી થાય તેટલી દીક્ષા-ટિપ્પણુ પૂર્વક ટાંકવામાં આવે છે. ડબોઈનો છોકરો, છાણીમાં દીક્ષા અને વડોદરામાં કેસ. એ કેસને અંગે આપણે જેટલું જાણીએ છીએ તેટલું કહીએ છીએ. એ કેસ બન્યો તે એના વાલીઓની હૃદય-પૂર્વકની ઇચ્છાથી નથી બન્યો. એ કેસ બન્યા પછી છોકરાએ કોર્ટમાં ખૂદલે ખૂદલું સૂચવ્યું કે-‘ મેં મારી રાજપૂત્રીથી દીક્ષા લીધી છે અને સાધુઓએ મને દીક્ષા લેવા માટે કંઈ પણ દબાણ કર્યું નથી. ’ દીક્ષા લીધાના છ-આર મહિના પહેલાંથી એ છોકરો ઉત્તમ પ્રધારનું જીવન જીવતો હતો. કુટુંબીઓને માલુમ હતું કે-આ દીક્ષા લેવાનો છે. તે છતાં પણ પારકું શીખવેલું બોલે છે, એમ કહીને કોર્ટ અને ઘેર પાછો મોકલાવ્યો હતો. ઘેર પાછો ગયા પછી થોડો જ વખત ઘરમાં રહ્યા બાદ, વાલીઓની સમ્મતિપૂર્વક એ છોકરાએ ફરી દીક્ષા લીધી છે અને અત્યારે દીક્ષિત અવસ્થામાં મૌનજૂદ છે. આ દાખલા ઉપરથી નસાડવા, ભગાડવા, ફેસલાવવા, પટાવવાનો એક પણ આરોપ વાસ્તવિક રીતે પૂરવાર થઈ શકે એમ નથી. છતાં આના ઉપર તો એ લેખમાં ઘણું લખી નાખ્યું છે અને કહે છે કે-

‘ આ બાબતમાં સગીર બાળકોને રક્ષણ આપવા ખાસ કાયદો નહિ હોવાથી, ઘણા ધર્મગુરુઓ સામાન્ય ફોજદારી કે બીજા કાયદાઓની છટકાપારીઓનો લાભ લઈ, સગીરોને ઉઠાવી, નસાડી, સાધુ બનાવી દેતા અને વૃદ્ધ માબાપોને રડાવી તેમની જાંદગી દુઃખી કરતા હતા. ’

આપણે એમ પૂછીએ છીએ કે-શું રાજ્ય પાસે આવી રીતે ઉપાડી લઈ જનારનું રક્ષણ કરવા માટે કાયદાનું સાધન નથી ? એ સાધન ન હોય તો ચોટાઓ નહિ ઉપાડી જાય ? સગીરોના રક્ષણ માટે રાજ્ય પાસે જેઈએ એટલાં સાધન છે, છતાં નથી એમ માની લઈએ, તો પણ ઉઠાવી જવાનો આરોપ પૂરવાર ન કરે, ત્યાં સુધી આ કાયદાની આવશ્યકતા કોઈ રીતે ફરી શકતી નથી.

નવયુગ શું માગે છે ?

અત્યાર સુધી કાયદાની આવશ્યકતા સમજાવી લોકોને તેમાં સહકાર આપવાની વાત કરી. હવે એ પત્રકાર એક નવી જ વાત લખે છે—

૬. ‘આ નિયંધ સંયંધમાં કેટલાક તરફથી કંઈક ગેરસમજાતી ફેલાવવાનો અને કાયદાને અમલમાં નહિ આવવા દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. એ મનોદશા હાલના વિચારસ્વાતંત્ર્ય અને પ્રગતિના નવયુગમાં ખરેખર દીલગીરી ઉપજાવે તેવી છે.’

આ યુગ સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રગતિનો છે, તો એવા યુગમાં આ મુસદ્દા સામે વિરોધ થાય, એમાં દીલગીર થવા જેવું શું છે ? એનો વિરોધ, એ સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રગતિને ટેકા આપે છે કે અટકાવે છે ? પણ ન્યાં એક જ પુન હોય કે—યુગધર્મને પ્રતિકૂળ હોય કે અનુકૂળ હોય, પણ ગમે તે ભોગે આ કાયદો પસાર થયો જ નોંધાશે, ત્યાં ગમે તે શબ્દોના ઓણા નીચે આ કાયદો યોગ્ય છે, એટલું જ પૂરવાર કરવાનું રહે છે. જો આ યુગને સ્વાતંત્ર્ય અને પ્રગતિનો માનતા હોઈએ, તો આ કાળમાં તો ઉલટા એવા કાયદા થવા જોઈએ કે—સારા માર્ગે વાલીઓએ પોતાનાં બાળકોને ચઢાવવાં જ જોઈએ અને ન ચઢાવે તો રાજ્ય ખર્ચ લેશે. આજે તે બાળકો પણ એજ માગે છે કે—અમે અમારી ઈચ્છા મુજબ કેમ ફરીએ, હરીએ કે કરીએ નહિ ? જે યુગમાં હજારો બાળકો રાજ્ય સામે જે રીતે પ્રજામાં બેદલિ ઉપજાવે એવાં ગાયનો ગાવાની ટૂટ લેનારાં છે, એજ યુગમાં આત્મકલ્યાણના માર્ગે જવાની ઈચ્છા થાય એ બાળક અને એના વાલીના હૃદયની સ્વતંત્રતા ઉપર ત્રાપ મારવી છે, તો આપણે પૂછવું પડશે કે—એ સ્વતંત્રતા મહોંટીથી બોલવાની છે કે હૃદયથી માનવાની પણ છે ? માટે નવયુગને પણ જો ધરાધર રીતે સમજવામાં આવે, તો આ કાયદાની આવશ્યકતા નકામો ડર છે. પણ દુઃખની વાત તો એ છે કે—આ માર્ગે કરડો છે. દરેકે દરેક

બાળકને આ માર્ગ પર રસ નથી થતો. પૂર્વે ધર્મની આરાધના ખૂબ ખૂબ કરી હોય અથવા લઘુકર્મી હોય એવાં બાળકોને જ આ માર્ગ પ્રત્યે પ્રેમ થાય છે. આ સંયમમાર્ગ કાંઈ રહેલો નથી. હરેક આત્માને જોના પર પ્રેમ નથી થતો. મોટા મોટા બુદ્ધાઓ પણ આ માર્ગની વાત સાંભળતાં મ્હોંટું કટાણું કરી દે છે. પૂર્વના સુસંસ્કાર હોય તેને જ જોના પ્રત્યે પ્રેમ થાય છે અને એ રીતે જોને પૂર્વના શુભ સંસ્કારોના યોગે એ ઠીક લાગે, તેની સામે આડ કરવા કટિબદ્ધ થનારને એવો પ્રતિબંધ ન કરવાને સમજાવવા કાંઈ પ્રયત્ન કરવું હોય, તો તે પણ બાળ્યની નથી તેમ કહેવું, એ કેટલું બધું બેહુદું અને સ્વાતંત્ર્ય તથા પ્રગતિનું રોધક છે, એ ખાસ વિચારણીય છે.

કાયદાનો વિરોધ શા માટે ?

હવે એ પત્રકાર એવો કાયદો ન થાય, એવી પેરવી કરનારાઓને ઉદ્દેશીને લખે છે કે—

૭. ‘આ કાયદો સર્વ ધર્મ અને સંપ્રદાયો માટે ત્રાગુ થઈ શકે, તેવા સર્વ સાધારણ સ્વરૂપનો હોવા છતાં માત્ર જૈન કોમના એક ભાગમાં આથી ભાગવતી દીક્ષા અને ધર્મગુરુઓના હક્ક ઉપર રાજ્યનું આક્રમણ થાય છે, એવી ગેરસમજથી આ કાયદો નહિં થાય તેવી હિલચાલ શરૂ થઈ છે અને અમદાવાદમાં તો તે માટે એક સમિતિ પણ નીમાઈ છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે—સમજી અને શાણા જૈન કોમના નેતાઓ—શ્રાવકો તેમજ ધર્મગુરુઓ આ બાબતમાં ધાર્મિક ભાગણી કે હક્કનો સવાલ ઉભો કરવાની ગેરસમજ નહીં કરતાં—સગીર બાળકોના રક્ષણની પવિત્ર દુરજનો ધર્મ, નીતિ, વ્યવહાર તેમજ કાયદાની—દૃષ્ટિએ ગંભીરપણે વિચાર કરશે.’

આપણે કહીએ છીએ કે—ગંભીરપણે વિચાર કરીને જ પ્રયત્ન આરંભાયો છે. કાંઈ પણ બાગેવાન જરા પણ ગેરસમજથી દોરવાયેલ

નથી, કેમકે-આ કાયદાથી ધર્મગુરુ, વાલી અને સગીર, બધાના હિત ઉપર આક્રમણ થાય છે. આ કાયદો ન હોય તો જ સગીર બાળકનું હિત જળવાઈ શકે તેમ છે અને એથી જ એનો વિરોધ વ્યાજબી છે અને તેના માટે ઉલ્લેખ થાય છે અને કરીશું, એવી જાહેરાત કરીએ છીએ.

સગીરોનું રક્ષણ કયાં હોય ?

હવે એ પત્રકાર છેલ્લે છેલ્લે કાયદાનું આખું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે કે-

૮. ‘આ પ્રતિબંધથી કોઈ પણ સગીર બાળકને કોઈ પણ ધર્મ કે સંપ્રદાયની દીક્ષા આપી કાચી અણસમજી વયે તેને સંસારત્યાગ કરવામાં ન આવે અને ધર્મ કે કાયદા વિરુદ્ધના તેવા કાર્યમાં કોઈ માબાપ, વાલીઓ કે અન્ય કોઈ સાચી શ્રદ્ધા કે ખોટા સ્વાર્થથી સંમતિ યા મદદગારી ન આપી શકે તે હેતુ છે. સગીરના ભાવી હિત અને હક્કનું રક્ષણ કરવું તે માબાપોની જ નહિ પણ કોમ, સમાજ અને તેથી આગળ વધી છેવટે સરકારની પણ ફરજ છે. અને તે ફરજ બજાવવા માબાપો અને સમાજનેતાઓ નિષ્ફળ જવાથી, લોકોની માગણીઓથી રાજ્યને આવે કાયદો કરવાની જરૂર જણાઈ છે. તેમાં કોઈનાં ધર્મનીતિ કે સામાજિક હક્કો ઉપર ત્રાપ મારવાનો કે આક્રમણ કરવાનો સરકારનો હેતુ નથી-હોઈ શકે નહિ. આમાં માત્ર સગીરોનું રક્ષણ, એ એક જ હેતુ છે અને તેમ કરવું તે રાજ્યની પવિત્ર ફરજ છે.’

અમે એની સામે એમ કહીએ છીએ કે-‘તમે બાળક અહિત થાય એવા માર્ગ ચઢી જાય, ખરાબ ચાલે ચઢી જાય, એનાથી એનું રક્ષણ કરવું.’-આવું જો સાચા દીલથી જ માનતા હો, તો રાજ્ય પાસે એવી અરજી ગુજરા કે-‘ભયંકર પાપાચરણમાં ઉછેરી રહેલા વાલીઓ પાસેથી વાલીપણું પડાવી લો.’-પણ એ નથી થતું અને આ થાય

છે, એથી એક જ વાત સિદ્ધ છે કે—સમાજમાં અનીતિ, અન્યાય કે ત્રાસ ફેલાવે એની દરકાર નથી : માત્ર એક જ દરકાર છે કે—કોઈ પણ બાળક દીક્ષિત ન થાય. તમને એની જ પડી છે. આજે જેલો ભરેલી રહે છે, પોલીસને રાત-દહાડો ઉઘાડો પહેરો ભરવો પડે છે, એ છોકરા આકાશમાંથી પડેલા છે કે કોઈ પણ વાલીના હાથ નીચે ઉછરેલા છે ? એ વાલી ખોટા હતા માટે જ ને ? એવા વાલીઓને બધી છૂટ ? દીક્ષા અપાવનાર ઉપર કે દીક્ષા લેનાર બાળક ઉપર એવી ભ્રાંતિનો કોઈ આરોપ નથી કે—તે ભયંકર પાપ કરી રહ્યો હોય, છતાં એની સામે કાયદા કરવા મન થાય છે, તો અનાડી લોકો માટે કાયદા કરવાનું મન કેમ ન થયું ? જેને ખોટું શિક્ષણ આપી ખોટે માર્ગે ભ્રષ્ટ્ર જવાય છે, તેની સામે કાયદા કરવાની જરૂર ન જણાય ? જેના દીકરા ચારી કરશે, ખોટું આચરણ આચરશે, તેની સગ્ન તેનાં મા-બાપને થશે, એવો કાયદો કરાવી શકતા હો તો કરાવો કે જેથી જગતની શાંતિમાં કાંઈક વધારો થાય.

ધર્મગુરુઓ અને યુગધર્મ :

હવે હવે બધા ધર્મગુરુઓને સલાહ આપે છે.

૯. “ ધર્મગુરુઓ પણ યુગધર્મ સમજ પોતાના અનુયાયિઓને સાચે માર્ગ દોરશે અને દરેક ધર્મનાં સાધુમંડળ અને આચાર્યો પણ આ કાયદાને ટેકા આપી સગીરોને સંન્યાસ દીક્ષા નહિ અપવાના કરાવો કરી, ધર્માચાર્ય તરીકે ધર્મ અને સમાજ તરફ પોતાની ફરજ બજાવશે. ”

ધર્મગુરુઓને યુગધર્મની સલાહ આપતાં, પોતે યુગધર્મમાં માને છે કે કેમ, તેની જ અમને શંકા થાય છે. આજનો યુગધર્મ તો કહે છે કે—દરેક પોતાના આજખી હક્કો જાળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, ત્યારે ધર્મગુરુઓ અને યોગ્ય વાલીઓના આજખી હક્કો આ જ છે કે—કુમળી વયનાં બાળકોમાં ખોટી વાસના પડે તે પહેલાં સારી

જગ્યાએ મૂકી દેવાં તથા ઉત્તમ સંસ્કારોથી સંસ્કારિત થયેલાં સગીર બાળકોનો એ જ બાળબી હક છે કે-ઉત્તમ સ્થાનમાં મૂકાઈ જવું, કારણ કે-મોટી ઉંમરે વિષયવાસનાના કુસંસ્કારોથી સંસ્કારિત થયા પછી ધર્મમાર્ગે ચલાવવા કઠિન છે અને ચઢ્યા પછી સાચવવા કઠિન છે. આથી ધર્મકુટુંબમાં જન્મેલાં બાળકોને તેમનામાં કુસંસ્કારો આવે એ પહેલાં, એમના વડિલો એમને સારા માર્ગે લઇ જાય, જેથી તેઓ નીતિસંપન્ન બને, સાચા જ્ઞાની બને અને જગતના સહવાસમાં આવતા અનેક યોગ્ય આત્માઓને શુદ્ધ નીતિસંપન્ન બનાવી શકે. સયાજી-વિજયના તંત્રી જે યુગધર્મ શીખવતા હોય, તે તેમને કહી દેવું જોઈએ કે-અમારો યુગધર્મ તમે કહો છો તેથી એટલે એવા દ્વિત-વિરૂદ્ધના કાયદાઓ કરાવવાથી વિરૂદ્ધનો છે, આજે કહેવાય છે કે-દેશના દ્વિતને હાનિ પહોંચે તેવી કેળવણી લેવી એ પણ પાપ છે, તેા અમે પણ કહીએ છીએ કે-દીક્ષાની પવિત્ર ભાવનાને હાનિ પહોંચાડે એવા સંસર્ગમાં રહેવું, એ પણ પાપ છે. બાળકોને એવા સંસર્ગમાં રાખવાં, એ માઆપને શિર પણ પાપ છે, કારણ કે-તેઓ એટલી બાળક પ્રત્યેની પોતાની ફરજ ભૂલે છે. આમારો યુગધર્મ તેા અત્યારે આ છે. આજની પ્રવૃત્તિ કહે છે કે-‘ઉંમર યોગ્ય થયા પછી માઆપને કહી દેવું કે-અમારી આ ઈચ્છા છે, સમજે તેા ડીક નહિ તેા છોડી દેવાં અને કુટુંબ કે ઘરની દેશહિતની આગળ ચિંતા કરવી એ પણ પાપ છે.’ એવા ઘણા દાખલાઓ બન્યા છે. એ યુગધર્મ અમારી પાસે બતાવતો હોય, તેા અમે આ દરાવને ટેકા શી રીતે આપી શકીએ ? યુગધર્મની સલાહ આપીને તેા તમે અમને ટેકા આપવાનું નથી કહેતા, પણ એ કાયદાની સામે થવાનું કહો છો ! આજનો યુગ તેા કહે છે કે-ઘરની બાબતમાં રાજ્યને વચમાં ન લાવો, સમાજની બાબત સમાજને સમજી લેવા દો અને ધર્મની બાબત ધર્માત્માઓને જ સમજી લેવા દો. માટે યુગધર્મની વાત કોઈ પણ રીતે તમારી સલાહને બંધબેસતી નથી. આ લખાણ તમે તમારી

પોતાની બુદ્ધિથી લખ્યું હોય, તો તેને પૂરવાર કરવાની તમારી પવિત્ર ફરજ છે અને પૂરવાર ન કરી શકતા હો તો જાહેરમાં તે લખાણ પાછું ખેંચી લેવું જોઈએ. અને તેમ કરીને પત્રકાર તરીકના તમારા ન્યાયિપણાની પ્રતીતિ તમારે કરાવવી જ જોઈએ. ‘સગીરના વાલીઓ અને ધર્મગુરુઓ વચ્ચે ખૂંટલા ઝઘડા-મારામારી થઈ, પોલીસ અને ન્યાયની અદાલતોએ કેસો ચઢવા માંડ્યા’ આવી આવી જે વસ્તુઓ આજ દિન સુધી બની નથી, તેને બની એમ લખવામાં આવ્યું છે અને ઝાંથી ધર્મસંપ્રદાયોના નાયકો ઉપર બચંકર જાતિનો આક્ષેપ કર્યો છે. એકે એક ધર્મસંપ્રદાયના સાચા ધર્મનિષ્ઠ આગેવાનો જરૂર એ આક્ષેપની ખબર લેવા પ્રયત્ન કરશે. કોઈ પણ સંપ્રદાય બાલ-પ્રવચન કે એવી જ જાતિના યોગ્યપણાનો ઇન્કાર કરતા નથી.

ઉપસંહાર :

આ તો પર પત્રકારની વાત કરી, પણ આપણા ઘરનાં એટલે જૈન સમાજનાં પેટભરાં પત્રો તો એથી પણ આગળ વધે છે. હું બાળું છું ત્યાં સુધી આ પત્રકાર તો જૈન નથી પણ ઇતિર છે, એટલે એ તો જેટલું મુશ્યું-સાંભળ્યું હોય તે ઉપર મદાર બાંધીને પણ લખવા પ્રેરાય અગર રાજ્ય તરફથી કાયદાનો મુસદ્દો બહાર પડ્યો, તો એના હિતનું જ લખવું, એમ માનીને પણ લખ્યું હોય, તે છતાં લખેલી વાત અસત્ય હોય તો રાજ્યને પણ ખોટી સત્તાહ આપનાર તરીકે પૂરવાર થાય, એટલું જ નહિ પણ જે વખતે મુસદ્દો બહાર પડે છે તે વખતે ખોટી-ભળતી વાતો ન લખી શકાય. જે વખતે રાજ્યે સઘળાઓ પાસેથી અભિપ્રાયો માંગ્યા છે, તે વખતે આ રીતે અભિપ્રાય એક પત્રકારે લખી દેવો, એ ખડુ અન્યાય છે. હજી પણ દરેકે દરેક પ્રમાણિક ગણાતા પત્રકારોને મારી ભલામણ છે કે- પેટભરાં પેપરો જેમ ફાવે તેમ લખી નાખે છે, એની વાત બાળુ પર મૂકી છે, કારણ કે-એમને તો ગમે તે રીતે પેટ ભરવું છે. એવા-

ઓની તો એ માન્યતા હોય છે કે- જો નહિ મળે ત્યાં સુધી સાચું-ખોટું જાણીને પેટ ભરીશું અને સળ થઈ તો જોલમાં ભરીશું. વળી પેપરવાળો થયો એટલે એને આસાન કેદ મળે એ સામાન્ય કાયદો છે, માટે એવાની વાત જવા દો. પરંતુ મોટા, ડાહ્યા અને નામાંકિત પત્રકારનો એ ફરજ નથી. જૈનદીક્ષા જેવા મહાન પ્રશ્ન પર એમ એવા તદ્દન ખોટી તથા અર્ધસત્ય હકીકતોથી ભરેલા અને રાજ તથા પ્રજાને ખોટું રસ્તે દોરનારા લેખો ન લખો. ધર્મગુરુઓને મળો, પૂરતી તપાસ કરો અને પછી લખો. ‘પ્રજામિત્ર’ પત્રકારે પણ દીક્ષાને મોટો દૈત્ય ઠહો છે. અને સાધુઓને ગુંડા વિગેરે તરીકે ઓળખાવ્યા છે. આમ લગભગ વિનાનું લખવાની પદ્ધતિ થઈ પડી છે અને એવા-ઓને કોઈ પૂછે કે-‘તમે શાથી આમ લખો છો?’ તો તેના સીધા ઉત્તર પણ નહિ આપે. સાંભળશે જ નહિ. આવી રીતિના પત્રકાર સમાજને આપ રૂપ છે. ધર્મની બાબતમાં દુનિયાને આડે રસ્તે દોરે છે. ઇતર લોકો આથી ભ્રાંતિમાં પડે છે. જેટલા એવા પત્રકારો દીક્ષા આદિ ધાર્મિક વિષયમાં આટિંકલ લખે છે, તે કોઈની શીખવણીથી, દોરવણીથી અગર પારકી સલાહોથી લખે છે, એમ કહેવું જ પડશે. કોઈ પણ જાતિની પાકી બાતમી મેળવ્યા વિના મનસ્વી રીતે જેમનાં તેમ-ખોટા આક્ષેપભર્યાં લખાણો કર્યા કરે છે, માટે એવાં લખાણોથી સમાજે ચેતતા રહેવું જોઈએ.

સયાહવિજય અને હિંદુસ્તાન વિગેરે પત્રો પર આજે હું આરોપ મૂકું છું કે-એ લોકો દીક્ષા સંબંધી આટિંકલો અને લેખો તંત્રીસ્થાનેથી લખે છે, તે પારકાની શીખવણીથી, પારકાની સલાહથી, તપાસ કર્યા વિના, મનમાં આવ્યું તેમ લખે છે અને એથી જૈન દીક્ષા જેવા પવિત્ર પંથને વગોવી રહ્યા છે અને પવિત્ર જીવન જીવતા જૈન સાધુઓને નિંદી રહ્યા છે. આ વાત આપણે એટલા જ માટે જાહેર કરીએ છીએ કે-વડોદરા રાજ્યના ન્યાયી અધિકારીઓ ઉપર એવા લેખોથી ખોટી અસર થાય નહિ. દીક્ષાને દૈત્ય કહેવો અગર

બધી કહેવી, એ બધા આક્ષેપ બનાવટી, સત્યથી વેગળા અને સાખીત ન થઇ શકે તેવા છે. જો તેઓમાં પોતાની વાત પૂરવાર કરી આપવાની હામ હોય, તો ખૂશીથી પૂરવાર કરી આપે. અપવાદ દરેક જગ્યાએ હોય છે. દીક્ષિત થનારમાં એકાદ-એ ટકા એવા પણ નીકળી જાય, પણ સગીરોને ઉડાવી, પટાવી, ફાસલાવી અને છેવટ ભગાડી અનુમતિ વિના મુંડી લેવામાં આવે છે, એ વાત તદ્દન જુદી, બનાવટી અને દીક્ષાને નિંદવાના દુષ્ટ ઇરાદે ઉપજારી કાઢવામાં આવી છે.

બીજી વાત એ છે કે-જૈન દીક્ષા જેવા પવિત્ર માર્ગમાં દીક્ષિત થયા પછી બાળક કે મોટા કોઈ ઉપર જીવલેમ ગુજરાતો જ નથી. ધર્મ એ શક્તિ મુજબ કરવાનો છે : ઇચ્છાથી કરવાનો છે : એના માટે બળજબરી છે નહિ અને વપરાતી પણ નથી. સગીર વયમાંથી પાતિત થનારા કોઈ અપવાદ શિવાય નીકળી શકે એમ નથી. મોટી ઉંમરમાંથી પડવાનો સંભવ વધુ છે અને પડે પણ છે. પરંતુ જેટલો ઘોંઘાટ થાય છે તેવા તો નહિ જ. એમ તો શાહુકાર બજારોમાંથી પણ આરે મહિને એ-પાંચ દેવાળું કાઢનાર નીકળે છે. તેથી કોઈ બજારો બંધ થયાં નથી. આવી વાતોને આગળ કરીને ધર્મી લોકોના બ્યાજબી હક્કો પર ત્રાપ મારતી, તે ભયંકર પાપાચરણ છે. હજુ ઘણી વાત દીક્ષા સંબંધી કહેવાની બાકી રહે છે, તે અવસરે જોઈશું.

વચનામૃતો-

જે પાપો અટકાવવાને માટે કાયદા કરવા પડે છે, તેની પણ અટકાયત દીક્ષાથી વિના કાયદે થઈ જાય છે.

વસ્તી વધારવા જતાં સિદ્ધાંત તૂટી જાય, એ કદી જ ન વિભાવાય.

સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક નિબંધ

[વરોદરા રાજ્યે પ્રસિદ્ધ કરેલા 'સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક નિબંધ'નો રથળે રથળે જૈન સંઘોએ સર્વાનુમતે વિરોધ કર્યો હતો. એજ રીતે પાટણના ધર્માનુરાગી શ્રી સંઘના આગેવાનોએ સાધુ, સાધ્વી, આવક અને આવિકા રૂપ ચતુર્વિધ શ્રી સંઘની જાહેર સભા, તા. ૧ : ૯ : ૧૯૩૧ ને દિને પૂજ્યપાદ શાન્તમૂર્તિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયભેધસૂરીશ્વરજી મહારાજના અધ્યક્ષપણામાં મળી હતી. આ નિબંધ જૈનોના ધાર્મિક છુટાપણાને હુંટનારો અને જૈન ધર્મના મૂળભૂત તત્ત્વોનો વિરોધી હોઈને, ચતુર્વિધ શ્રી સંઘની આ સભાએ તેનો વિરોધ દર્શાવતો ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કર્યો હતો. આ સભામાં, પૂજ્યપાદ બાલબ્રહ્મચારી, સમર્થ વિદ્વાન, આખ્યાનવાચકપતિ પંન્યાસપ્રવર શ્રીમદ્ રામવિજયજી ગણિવરે (પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે) આ નિબંધનો અમલ કેટલો અનિષ્ટકારક છે, એ દર્શાવતું એક મુદ્દાસરનું પ્રવચન કર્યું હતું. તેઓ શ્રીમદે કરમાવ્યું હતું કે-આવા કાયદો બીજાજરૂરી છે, ખોટી દોરવણીનું પરિણામ માત્ર છે, બાહ્ય દીક્ષાની શક્તિ શોચનીય કે અનર્થકારી નથી, તેમજ જે હદેશથી એ નિબંધ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે તે હદેશને સાધક નથી પણ બાધક છે.-૩૦]

નિબંધની ઉત્પત્તિ :

વરોદરા રાજ્યના ન્યાયમંત્રી વિપ્લુ કૃષ્ણરાવ ધુરંધર તરફથી દરેકના અભિપ્રાયો જાણવા માટે, આ 'સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધક નિબંધનો મુસદ્દો' તા. ૩૦ જુલાઈને દિને જાહેરમાં મૂક્યો છે. આ

મુસદ્દો જણાવવામાં આવે છે કે—વિચાર કર્યા પછી જાહેરમાં મૂક્યો છે, કારણ કે—તા. ૧૯ : ૧૨ : '૨૯ ની ધારાસભાની બેઠકમાં લલ્લુ-ભાઈ કીશોરદાસ તરફથી એક ઠરાવ રજુ કરવામાં આવ્યો હતો. તે ઠરાવ આ હતો:—

“ નાદની ઉંમરમાં માણસોને દીક્ષા આપી ત્યાગી બનાવવામાં આવે છે. તેથી કુમળી વયનાં અને કાચી બુદ્ધિનાં માણસો સમજ 'વગર દીક્ષા લે છે અને ત્યાગી બને છે, તેથી ઘણા પ્રસંગે અનર્થ થાય છે. માટે જેની ઉંમરનાં ૨૧ વર્ષ પૂરાં થયાં ન હોય તેવા 'કોઈ' પણ માણસ, સ્ત્રી અગર પુરૂષને સંસારત્યાગની દીક્ષા આપી 'શકાય નહીં' તથા જેની ઉંમરનાં ૨૧ વર્ષ પૂરાં થયાં હોય પણ '૩૦ વર્ષ પૂરાં ન થયાં હોય તેવા માણસને પ્રાંત ફોજદારી 'ન્યાયાધીશની પરવાનગી મેળવ્યા શિવાય સંસારત્યાગ કરવાની 'દીક્ષા આપી શકાય નહીં' એવું ધોરણુ ઠરાવવા આ ધારાસભા 'શ્રીમંત સરકારને વિનંતિ કરે છે. ”

રામચંદ્ર જે. અમીનનો વિરોધ :

આ ઠરાવના સંબંધમાં તે ધારાસભાની બેઠકના અધ્યક્ષસ્થાનેથી એવો ખુલાસો થયો હતો કે:—

“ આ બાબતમાં તપાસ કરી આવા કાયદેસર અંકુશની જરૂર 'છે કે કેમ, તેનો વિચાર કરવામાં આવશે. ”

*

ધારાસભાની બેઠકમાં પહેલી જ વાર ન્યારે આવા પ્રકારનો ઠરાવ મૂકાવાની જાહેરાત થઈ હતી, ત્યારે તેનો અનેક કારણોસર યોગ્ય વિરોધ કરવાને માટે, તે જ ધારાસભાના એક સભાસદ રામચંદ્ર જે. અમીને એક મુદ્દાસરનું લખાણ તૈયાર કરીને ત્યાં બહેંચ્યું હતું, કે જે આવા ઠરાવને બીનજરૂરી તરીકે, રાજ્યના ને પ્રજાના હિતનાશક તરીકે તથા ધર્મમાં અયોગ્ય ડખલગીરી કરનાર તરીકે પૂરવાર કરે છે. આ રહ્યું તે :—

૧૧

“ રા. લક્ષ્મણાઈ કીશોરદાસે જે હરાવ મુક્યો છે, તે સામે ‘હું ઘણું કારણથી થાઉં છું.’ ”

“ પ્રથમ તો તે હરાવ નકામો છે. વાલીની સંમતિ શિવાય જે જે ‘સગીરોની સાધુજીવનની દીક્ષા આપવામાં આવે છે, તેને પહેંચી ‘વળતા સારૂ કાયદાના હાથ જેઠાએ તેટલા લાંબા છે. દીક્ષા આપવા ‘સારૂ જે કોઈ સગીરનું હરણ કરી જાય, તો તેમને શિક્ષા કરવા ‘સારૂ ફોજદારો કાયદાના કાનુન પૂરતા છે. જે કોઈ સખ્સ સગીરના ‘વાલીની સંમતિ શિવાય સગીરને લલચાવે અને ખસેડે, તો તે ‘મનુષ્યહરણ ગુન્હાનો આરોપી થાય છે. તેમાં ગુન્હેગારનો આરોપ ‘જેવાતો નથી અને કોઈ પણ સખ્સ જળ વાપરીને અગર ઠગાર્ઠના ‘સાધનથી બીજા સખ્સને એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં જવાને ‘લલચાવે, તો તે મનુષ્યહરણ કરે છે. જે વાલી આ દુનિયાદારીના ‘કામમાં સગીરનો સારામાં સારો હિતચિતક હોય, તો તે જ ભાવ ‘સગીરના ધાર્મિક કાર્યમાં શા માટે તેની પાસેથી લઈ લેવો ? જે ‘વાલી અધ્યાત્મિક હિત માટે સગીરનું અર્પણ કરવાની સંમતિ ‘આપે છે, તે તેનું મોટામાં મોટું હિત સાધે છે, કારણ કે-આવા ‘આવા અર્પણથી તેના આત્માની મુક્તિ થાય છે, કે જે મુક્તિને ‘માટે માનવજીવન સંકટો યુગોથી તલસે છે. જે લોકો સગીર છે, ‘તેમની આત્મતામાં ધારાશાસ્ત્રીઓ એવું અનુમાન કરે છે કે-તેમના ‘હિત મુજબ વર્તવાને તેઓ શક્તિવાન છે. અને જ્યારે સાંસારિક ‘આત્મતામાં તેમના સામે કાંઈ પ્રતિરોધ કરવામાં આવતો નથી, તો ‘નૈતિક અને ધાર્મિક કાર્યોમાં તેમના ઉપર શા માટે પ્રતિરોધ ‘મૂકવો ? તેનું કાંઈ કારણ નથી. લાયક ઉંમરના માણસની ઈચ્છામાં ‘આવે, તો સારામાં સારો ખજાનો અને મિલકત આપી દે. સાંસારિક આત્મતામાં સરકાર તરફથી કાંઈ પણ હરમ્યાનગીરી અગર ડખલ ‘શિવાય પણ તેની તમામ મિલકત અને સર્વસ્વનો ભોગ આપી ‘શકે, તો પછી તેના ધાર્મિક વર્તનમાં અટકાવ કરવાનું કાંઈ

‘વ્યાજખી કારણ નથી. જો કોઈ સખ્સ માલમીડકતનો લ્યાગ કરી
 ‘પવિત્ર લ્યાગનું છવન સ્વીકારે અને જનસમાજ અને પરમાત્માની
 ‘સેવા ગ્રહણ કરે, તો પછી તેની વિવેકબુદ્ધિ ઉપર પ્રતિરોધ કરવાનું
 ‘કાંઈ પણ કારણ નથી. ફર્સ્ટ ક્લાસ માછરૂટ અગર સખ ડીવીઝનલ
 ‘માછરૂટ પણ વિદ્વાન અને બહુશ્રુત હોય, પણ જૈનોના પવિત્ર
 ‘વર્ગમાં દીક્ષા લેવા ઇચ્છનાર સખ્સના દર્શિબિદ્યથી દીક્ષાના સવાલનો
 ‘નિર્ણય કરવામાં તે કેવળ અસમર્થ પણ હોય. પાશ્ચાત્ય ભૂમિએ
 ‘પૂર્વમાં ઘણી બાબતોમાં પ્રવેશ કરેલો છે, પરંતુ હિંદના આખ્યા-
 ‘ત્મિક વિદ્વાસક્રમમાં પાશ્ચાત્ય ભાષાને કદિ પણ પ્રધાનપદ આપવાનું
 ‘નથી. આ ઠરાવમાં પ્રાંત ન્યાયાધીશની મંજૂરી મેળવવાનું લખ્યું
 ‘છે, તેનાથી ધાર્મિક બાબતમાં જે સ્વતંત્રતાપાતું છે અને જેની
 ‘ભારે મોટી ગણના કરવામાં આવે છે, તેનો ખ્વંશ થાય છે. અને
 ‘હું આપને નમ્રતાપૂર્વક જણાવું છું કે-જે માણસ લાયક ઉંમરે
 ‘પહોંચ્યો છે, તેના ઉપર આવા પ્રતિરોધની શરત નાંખવી તે
 ‘ખીલકુલ અનુચિત છે. ”

“હવે બીજી રીતે જોતાં, આ ઠરાવથી જૈનોની ધાર્મિક સ્વ-
 ‘તંત્રતા ઉપર મોટો હુમલો થાય છે. ત્યાગાશ્રમના પવિત્ર માર્ગમાં
 ‘હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી અને ખ્રીસ્તીઓની દીક્ષામાં કાંઈ પણ
 ‘કાયદો અગર કાનુન હોય તે મારી જાણમાં નથી, તો જ્યારે હિન્દુ
 ‘કોમ પોતાની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં સ્વતંત્ર છે, તો તેમાંથી જૈનોને
 ‘શા માટે ચુંટી પ્રતિરોધ કરવો જોઈએ ? ”

“હવે ત્રીજી રીતે જોતાં આ ઠરાવથી જે પ્રગતિશીલ સરકાર
 ‘તરફથી ધાર્મિક કાર્યોમાં દરમ્યાનગીરી નહિ કરવાનો સિદ્ધાંત કર્યો
 ‘છે, તેમાં મોટો ભંગ થાય છે. જૈનોનું આખ્યાત્મક કદ્યાણ શેમાં
 ‘છે, તેનો વિચાર કરવાને જૈનો જ સારામાં સારા વિચારક છે,
 ‘અને કાઉન્સીલ જૈનોની ધાર્મિક બાબતમાં વચમાં પડે અને કાયદો
 ‘કાનુન ઘટે, તો તે જૈનોની મર્યાદાનો ભંગ કરે છે. જે સેંકડો

- ‘વર્ષથી ધાર્મિક કાર્યમાં તટસ્થતા અને દરમ્યાનગીરી નહિ કરવાની
 ‘પ્રથા ચાલતી આવે છે, તેમાં જો ભંગ કરવામાં આવે, તો લોકના
 ‘મગજ ઉપર સરકાર સામે વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન થાય અને તેમની
 ‘લાગણી ઉશ્કેરાય. અને જો સરકાર એમ ધારતી હોય કે-ધાર્મિક
 ‘આખતોમાં આવા ઠરાવ કરવાથી અને લોકોની ધાર્મિક સ્વતંત્રતા
 ‘ઉપર ત્રાપ મારવાથી તેને લાભ થશે, તો તેના ધારવા કરતાં તેને
 ‘હાનિ વિશેષ છે. મનની અને વિચારની સ્વતંત્રતાને તોડી પાડવાને
 ‘બદલે તેને વિશેષ છૂટ આપવી જોઈએ.”
- “હવે ચોથી રીતે જોતાં, મનુષ્યના જીવનનો અંતિમ હેતુ
 ‘જડ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવી, અગર ધન, દોલત, વિદ્યા, વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત
 ‘કરવું તે નથી-પરંતુ આધ્યાત્મિક પ્રગતિમાં જો ખરું સુખ છે, તે
 ‘તેનું પરમ કર્તવ્ય અને અંતિમ આદર્શ છે. તેથી કાઈ પણ
 ‘સંપ્તના આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના કાર્યમાં પ્રતિરોધ કરવો જોઈએ નહિ.
 ‘આત્મા ઉપર માયાએ ઘણું અને નહિ ઇચ્છવાયેય આરોહણ
 ‘કયું છે. હવે તો તે માર્ગમાંથી અટકવાનો સમય છે. આધ્યા-
 ‘ત્મિક નિર્વાણની પ્રાપ્તિ માટે ઐહિક સુખોનો ભોગ આપવાથી
 ‘ઉન્નતિ સધાય છે. ઐહિક સુખો નાશવંત છે અને પારમાર્થિક
 ‘સુખ ચિરકાળ ટક તેનું અને સ્થાયી છે. સાંસારિક સુખ
 ‘આત્માની મુક્તિના સાધનમાં અંતરાય રૂપ છે અને આધ્યાત્મિક
 ‘જીવન તે ગતિમાં વિશેષ બળ આપી પરમગતિને પ્રાપ્ત કરાવે
 ‘છે, તેથી પાશ્વત્ય ભાવોને મગજમાંથી કાઢી નાખવા કાઉન્સિ-
 ‘લને હું વિનંતિ કરું છું અને પૂર્વની સંસ્કૃતિના ભાવ ગ્રહણ
 ‘કરી જે આર્યભૂમિએ અઘાપિ પર્યંત નામના કરી છે, તેને
 ‘કર્તવ્યતાના માર્ગે અન્ય દેશોને અનુકરણીય અને તેવી જ્યોતિર્રૂપ
 ‘તેને બનાવો.”
- “હવે પાંચમી રીતે જોતાં, આ ઠરાવ દુનિયાની પ્રગતિમાં
 ‘પણ એક અંતરાય રૂપ છે. જે મહાપુરુષો થઈ ગયા છે, તેઓ

‘ તેમના દુધીયા દાંતમાંથી જ સાધુ થયા છે, પરન્તુ મોટી ઉંમરે
 ‘ તેમણે સંસારત્યાગ કર્યો નથી. જે વખતે સાંસારિક જીવનની
 ‘ કલુષિતતાથી જ મગજ મુક્ત હોય છે, તે વખતે નાનપણથી જ
 ‘ દીક્ષા લઇને ધાર્મિક ગુરૂઓનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. જીવનના
 ‘ કલેશથી જેમનું મન દગ્ધ થયું નથી અને નિર્દોષ છે, ત્યાંથી જ
 ‘ ધર્મભાવના જગત્ થાય છે. આ કાઉન્સિલમાં જે દરાવ છે, તે
 ‘ જે અમલમાં આવીને પ્રતિરોધ કરવામાં આવ્યો હોત, તો દુનિયાના
 ‘ મહાન ગુરૂઓ જગતને મળ્યા ન હોત. ”

“ હવે છઠી રીતે જોતાં, આ દરાવતી હિંદમાં કોઈ જોડી
 ‘ અગર દાખલો નથી. ખ્રિસ્તીશ હિંદ અગર નેટીવ સ્ટેટમાં કોઈ
 ‘ પણ ભાગમાં ધાર્મિક માન્યતા અને કાર્યની સ્વતંત્રતામાં અટકાવ
 ‘ કરનાર આવો કોઈ પણ દરાવ નથી. તો આવી ધાર્મિક સ્વતંત્રતાને
 ‘ ખેડીથી જકડી લેવા વડોદરા સ્ટેટને પડેલ કરવાનું કાંઈ કારણ
 ‘ નથી. આ દરાવથી એક વડોદરા રાજ્યની નહિ, પણ સમગ્ર
 ‘ હિંદની જૈન કામમાં વૈમનસ્યની લાગણી ઉત્પન્ન થશે, તેના વડે
 ‘ વડોદરા રાજ્યની સુંદર કીર્તિને ઘોઈ નાંખી કલંકિત કરવાનું
 ‘ કાંઈ પણ કારણ નથી. આવા દરાવથી મનુષ્યની કૃત્રિમ સ્વતં-
 ‘ ત્રતા છીનવી લેવામાં આવે, તેમાંથી સ્ટેટની કીર્તિને શા માટે
 ‘ જોખમમાં નાખવી અને કલંકિત કરવી ? ”

“ હવે સાતમી આખતમાં જોતાં, એક ધર્મમાંથી બીજા ધર્મમાં
 ‘ જતાં સ્ટેટે કોઈ જાતનો અટકાવ કરેલો નથી. હિન્દુ તે ખ્રિસ્તિ અને
 ‘ ખ્રિસ્તિ તે હિન્દુ થઈ શકે છે, તેવી રીતે મુસલમાન પણ થાય.
 ‘ આવી રીતે થવાથી ધર્મનો સમૂલો ફેરફાર થાય છે, છતાં પણ
 ‘ કાંઈ અટકાવ થતો નથી, તો પછી એક સખસને તેના ધર્મમાં
 ‘ શા માટે પૂર્ણ છૂટ ન આપવી ? જૈન સાધુ તરીકની દીક્ષા તે
 ‘ સાંસારિક ઉપાધિમાંથી મુક્તિ છે અને તે ત્યાગ અને આત્મ-
 ‘ ભોગનું જીવન છે અને તે મુક્તિપદને માટે છે. મનુષ્યજીવનને

‘ પાપવાસનામાંથી મુક્ત કરી, સેવાભાવ અને આત્મસમર્પણનું જીવન
 ‘ છે. પોતાની વાસનામાં રચ્યાપચ્યા રહેલા માણસો જોઈએ છીએ
 ‘ કે પરમાત્માની અને જનસમાજની સેવાભાવનાવાળા પવિત્ર પુરૂષો
 ‘ જોઈએ છીએ ? આધ્યાત્મિક જીવનથીજ અને ઉન્નત ઉપચારથીજ
 ‘ (એકલા વિચાર નહિ, પણ આચારથીજ) મનુષ્યોનું ઉંચું કલ્યાણ
 ‘ સધાય છે. આપણી પાસે પોતાના એકલા જીવનું કલ્યાણ ઇચ્છી-
 ‘ નાર આત્મત્યાગી, સર્વસ્વનો ભોગ આપનાર સાધુપુરૂષો હોય,
 ‘ તો દુનિયા ઘણીજ વિકાસક્રમમાં આગળ વધેલી, સુખી અને
 ‘ ફલપ્રદ હોત અને સેંકડો મનુષ્યો જીવનના કલહમાંથી ઉચ્ચ
 ‘ સુખની પ્રાપ્તિ કરત અને માયાની જાળમાંથી છૂટી જત. ”

“ છેવટે આ સભાને હું વિનંતિ કરું છું કે-કેટલાક ચળવળીયા
 ‘ અને અશાંતિકર પુરૂષોએ ધાંધલ મચાવી અને આપના મગજ
 ‘ ઉપર કાંઈ પણ નૈન દીક્ષા વિરોધી લાગણી ઉત્પન્ન કરી હોય, તો
 ‘ તેને મગજમાંથી કાઢી નાંખી, ધાર્મિક આચરણમાં તટસ્થતા સ્વી-
 ‘ કારી અને જનસમાજને આપ પૂરવાર કરી બતાવો કે-વડોદ-
 ‘ રાની કાઉન્સિલને હું એક સુખો કરતાં પારમાર્થિક સુખોની
 ‘ ગણના વિશેષ છે અને બીજી કાંઈ પણ કાઉન્સિલ કરતાં આ
 ‘ કાઉન્સિલને મનુષ્યત્વનાં ઉંચામાં ઉંચા સુખોની વિશેષ કાળજી
 ‘ છે, એમ બતાવો. તેથી ધાર્મિક હિતને માટે તથા જનસમાજ
 ‘ તથા સ્ટેટના હિતને માટે, એટલુંજ નહિ પણ દિલ્હના ભાવિ
 ‘ હિતની ખાતર, સૌ કરતાં શ્રેષ્ઠ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને ખાતર
 ‘ પણ હું આ સભાને ખાસ વિનંતિ કરી તે ઠરાવ રદ કરવા
 ‘ જણાવું છું. ”

સગીરની દીક્ષાની પદ્ધતિ નથી તો શોચનીય, નથી તો અનર્થકારી !

લલુભાઈ કીશોરદાસે ધારાસભાની બેઠકમાં ઠરાવ રજુ કર્યા
 બાદ, એવાં કાંઈ પણ પ્રયત્ન કારણો બન્યાં નથી, કે જેથી

વાતને રૂપાંતરથી પણ અમલમાં લાવવાની આવશ્યકતા માની શકાય, કારણ કે—‘સંન્યાસ દીક્ષા પ્રતિબંધ’ના મુસદ્દામાં એ સંબંધી ખાસ ઉલ્લેખ પણ નથી. એમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

“વળી કેટલેક પ્રસંગે કુમળી વયનાં જૈન બાળકોને લાગતી ‘દીક્ષા આપવામાં આવી સાધુ બનાવવામાં આવે છે, અને તેથી ‘તે પદ્ધતિ શોચનીય હોઈ બંધ કરવા પાત્ર છે એમ શ્રીમંત—‘સરકારને પણ જણાયું છે.”

તેમજ—

“સગીર વયનાં બાળકોને દીક્ષા આપવામાં અનેક અડચણો અને અનર્થો ‘સમાજેલાં હોય છે.”

આ રીતે—‘સગીર દીક્ષાની પદ્ધતિ શોચનીય છે’ અને એમાં ‘અનેક અડચણો અને અનર્થો સમાજેલાં હોય છે,—એમ મોઘમપણે જણાવ્યું છે, પરંતુ તે સંબંધમાં કોઈ જાતની પદ્ધતિસર તપાસ કરવામાં આવી હોય, એવું જણાવવામાં આવ્યું નથી. આની રહામે આપણે જાહેર કરીએ છીએ કે—

“સગીર વયની દીક્ષાપદ્ધતિ લેશ પણ શોચનીય નથી, કારણ કે—તેથી કોઈ પણ પ્રકારનો અનર્થ થયો નથી, થતો નથી અને થવાનો સંભવ પણ નથી. એટલું જ નહિ પણ અત્યાર મુઘીમાં એ પદ્ધતિના પ્રતાપે ધર્મને, સમાજને, રાષ્ટ્રને અને રાજ્યને અનેકાનેક લાલ મળ્યા છે.”

બીજી વાત. એ નિબંધમાં એમ જણાવવામાં આવે છે કે—આ મુસદ્દો વ્યાપક છે અને કોઈ પણ સંપ્રદાયના સાધુ, સંન્યાસી, યતિ, યોગી, વેરાગી, કૃષ્ણ વિગેરેને માટે તૈયાર કર્યો છે, પણ પહેલો ફરાવ જે લટ્વુભાઈ તરફથી લાવવામાં આવ્યો હતો, તે તો ખાસ જૈનોને માટે જ હતો અને આ મુસદ્દો લાવવામાં તેનું જ ઓડું લેવામાં આવ્યું છે. આ વિષયમાં છાપાંઓ અને સુધારક માન્યતાવાળાના લેખોથી રાજ્યે દોરવાઈ જતું, એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી, કેમકે—

છાપાંઓ આ સંબંધમાં જે લખે છે તે બધું તપાસ કરીને જ લખે છે, એ પૂરવાર થઈ શકે એમ નથી : અને સુધારકોને સંયમ એ કઠિન અને કૂર લાગે છે, માટે એમનો વિરોધ ઘણા સમયનો છે, તેથી તેઓની વાતોથી દીક્ષાની પદ્ધતિ શોચનીય છે, એ કોઈ રીતે પૂરવાર થઈ શકે એમ નથી. અને તપાસ જ કરવાની હોય, તો તે આ વિષયના જાણકાર-દીક્ષા આપનાર, દીક્ષા લેનાર અને દીક્ષા અપાવનારની પાસે પહેલ કરવી જોઈએ, કેમકે-જેટલી તેઓને માહિતી હોય તેટલી ખીજને ન હોઈ શકે, તેથી તેવાઓની પાસે તપાસ કરવાથી પૂરેપૂરી આત્મી મળી જાય અને એ ઉપરથી જો અનર્થકારી સાબીત થાય, તો જે કાંઈ પગલાં લેવામાં આવે તેમાં વાંધાનું કારણ રહે નહિ.

‘શ્રીમંત સરકારને આ પદ્ધતિ શોચનીય છે’-એમ જે રીતે જણાયું હોય, તે જાહેરમાં મૂકવું જોઈએ કે-કોના કોના દ્વારા એમને દીક્ષાની પદ્ધતિ અનર્થકારી છે, એમ જણાવવામાં આવ્યું છે : અગર દીક્ષા માટે ભોગ આપનારાઓ પાસે તપાસ કરવી જોઈએ અને એ તપાસમાં એ વાત પૂરવાર થાય તો પછી કાંઈ કહેવાપણું રહે છે ક્યાં ? પણ આપણે કહીએ છીએ કે-નિબંધમાં જણાવવામાં આવ્યો છે તેવો અનર્થ સગીરોની દીક્ષાથી થતો નથી, કેમકે-જૈન શાસ્ત્રોમાં ૧૬ વર્ષની વય સુધીના સગીરોને તેનાં માથાપ અગર વાલીઓની સંમતિ વિના દીક્ષા અપાતી નથી અને ત્યાર પછીની વયના માણસો જૈન શાસ્ત્ર તેમજ નીતિશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પણ સ્વતંત્ર મનાય છે.

‘સર્વ સંપ્રદાયો માટે આ કાયદો છે’-એમ જે જણાવવામાં આવ્યું છે, તે વિષે આપણે ધારીએ છીએ કે-કોઈ પણ સંપ્રદાયને આ વાત ઈષ્ટ હોઈ શકે નહિ, કેમકે-પોતાના ધર્મ અગર પંથમાં ઇવન ગાળવાને ઈચ્છતા કોઈને પણ એ પાલવે તેવું છે નહિ.

મુસદ્દાની ચોથી કલમમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે-‘ત્યાગની દીક્ષા એક ધાર્મિક સંસ્કાર ગણાય છે; તેની વચ્ચે શ્રીમંત સરકારે

પડવાનો આ મુસદ્દાનો હેતુ નથી; પરંતુ જો કોઈ સગીરને તેની દીક્ષા આપવામાં આવે તો તે તેની સમજણ શિવાય અથવા રજામંદી શિવાય છે એમ ગણવું જોઈએ' વિગેરે. ત્યાગનો દીક્ષા એક ધાર્મિક સંસ્કાર છે અને તેની વચ્ચે ન આવવાનો શ્રીમંત સરકારનો ઈરાદો છે, પણ સગીર બાળકોની થતી દીક્ષાને અટકાવવી તે કોઈ પણ ધર્મની વિરુદ્ધ નથી, એમ શ્રીમંત સરકારને સમજાવવામાં આવ્યું છે. પૂર્વના સુસંસ્કારને લઈને જે બાળકને દીક્ષાની ભાવના થઈ છે અને તે ભાવનાને જે માળાપ પુષ્ટિ આપે છે અને પોતાની મેળે સદ્ગુણોને સોંપવા જાય છે, એને અટકાવત કરવી એ ધર્મવિરુદ્ધ નથી, એવી માન્યતા જેમ જૈનશાસનની દૃષ્ટિએ ભૂતભરેલી છે, તેમ દુનિયાનાં ઈતર શાસનોની દૃષ્ટિએ પણ ભૂતભરેલી જ ગણી શકાય.

ત્રીજી વાત સગીરના દિત સંબંધી જણાવવામાં આવે છે કે— સગીર દીક્ષા લઈને પાછો ઘેર આવે તો તેના ત્રારસાના હક્કો ચાલ્યા જાય છે, તો એ વાત તો મોટી ઉંમરવાળાના માટે પણ સરખી જ લાગુ પડે છે અને એવો કોઈ પણ સગીર આજ સુધી ઘેર પાંચા આવ્યો હોય, તેણે વારસો માગ્યો હોય અને ન માગ્યો હોય, એવા બનાવ બન્યો હોય એવું જાણવામાં પણ આવ્યું નથી, એટલે એ પ્રશ્ન ઉભો થવાનું કારણ રહેતું નથી : માટે તેવો કોઈ દાખલો બનવાના ભયથી અનેક આત્માઓને તેઓની કલ્યાણસાધનામાં વિઘ્ન કરવું, એ કોઈ પણ રીતે કિતકર નથી.

પવિત્ર દીક્ષાની અટકાવત માટે દંડ અને સજા જેવું જોખમ ઉભું કરવામાં આવે અને એવો કાયદો ઘડાઈ જાય અને જાહેરમાં તેને પાળવાની ફરજ પાડવામાં આવે, તો વડોદરા રાજ્યની તે પ્રજા કે જે ઉત્તમ અને પરમજ્ઞાની ધર્મગુણને ઇચ્છે છે, તેને મોટું વિઘ્ન થઈ જાય, એટલું જ નહિ પણ સારા સાધુપુરુષો માટે આ વિહારભૂમિ પણ નકામી બની જાય.

ઉપસંહાર :

આની સામે શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ કાયદેસર જેટલા ઉપાયો યોજવાની

જરૂર જણાય, તે ચારે પ્રકારના સંધે યોજવા જ જોઈએ. આ સવાલ એકલા શ્રાવકોનો જ નથી કે એકલા સાધુઓનો જ નથી, પરંતુ સઘળાનો છે. એકલા પાટણનો પણ નથી, પણ આખા હિન્દુસ્તાનને લાગતો—વળગતો છે. આવા પ્રશ્ન વખતે—‘આપણને શું?’—એમ કહેનાર પોતાની જાતને જૈનપણમાં રાખી શકતો નથી. આ ઠરાવનો સામનો કરવાને બદલે જેઓ તરફેણ કરતા હોય, તેઓ પણ પોતાના જૈનપણાનું પોતાની મેજે જ રાજીનામું આપે છે. જે વખતે મૂળભૂત વસ્તુના લોપનો સવાલ ઉભો થાય અને તેમાં જે સામેલ થાય, એનો અર્થ જ એ છે કે—તે પોતે જૈનપણનો ત્યાગ કરે છે. અત્યાર સુધી જેઓએ આ ઠરાવની તરફેણ કરી છે, તેને ટેકા આપ્યો છે અને જાહેરમાં તેની પુષ્ટિ કરી છે, તેઓ શાસ્ત્રદષ્ટિએ જૈનપણમાંથી આપોઆપ બહાર થઈ જાય છે. દીક્ષા હોય તો જ જૈનશાસન રહે, નહિ તો લોપ થઈ જાય. સાધુ શિવાય જૈનશાસન રહી શકતું નથી. જેથી સાધુમાર્ગનો લોપ થઈ જાય એવા મુસદ્દાના ઉદ્દેશનો સ્વીકાર જે કોઈ કરતું હોય, પછી તે એક વ્યક્તિ હોય કે અનેક હોય, સભા હોય કે સંસ્થા હોય, નાની યા મોટી જે કોઈ હોય—તે પોતે આપોઆપ જૈનપણમાંથી બાતલ થઈ જાય છે. જૈન ગણાતી કોઈ પણ વ્યક્તિથી આ મુસદ્દામાં સામેલગીરી થઈ શકે એમ નથી. આપણે વડોદરા નરેશને જણાવવા માગીએ છીએ કે—આ મુસદ્દાથી જે લોકોનું હૃદય ધ્વાયું છે—જેઓને દુઃખ થયું છે, તેમને પૂરતી રીતે સાંભળવા એ રાજ્યની ફરજ છે. ધર્મી અને શાંત પ્રજાના સમૂહના ધાર્મિક છુટાપણા ઉપર ત્રાપ મારવાને બદલે તેને પૂરેપૂરું રક્ષણ આપવું જોઈએ. રાજ્ય ઉપર ખોટી અસર નીપજવવા માટે આ ઠરાવ માટે ધન્યવાદના સંદેશાઓ મોકલનાર વસ્તુતઃ નામના જૈનો છે, પણ સાચા જૈનો નથી. શુદ્ધ શાસ્ત્રાજ્ઞાની આડે આવનાર આવા મુસદ્દાની તરફેણ કરનાર બધા જ જૈનસંઘથી આપોઆપ બહાર થાય છે, કેમકે—શાસ્ત્રોને નહિ માનનારાઓને શ્રી જૈનસંઘમાં સ્થાન હવું પણ નહિ, હોય પણ નહિ અને છે પણ નહિ.

જૈનપણું શું અને શા માટે ?

[વિ. સં. ૧૯૮૭ના વૈશાખ મહિનામાં પોતાના પૂ. પરમારાધ્ય શુરદેવ પૂ. સિદ્ધાન્તમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયભેષ્મસૂરીશ્વરજી મહારાજની સાથે-બાલક્રમચારી, સમર્થ વિદ્વાન્, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, પંચાસપ્રવર શ્રીમદ્ રામવિજયજી ગણિવર (હાલ પૂ. આ. શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ) અમદાવાદમાં પધારતાં, નૂદી નૂદી પોળોના જૈનોની આમ્રહલરા વિનંતિથી રોજ પ્રાયઃ નૂદે નૂદે સ્થલે તેઓ શ્રીમદ્નાં નહેર પ્રવચન થયાં હતાં. તેજ રીતિએ પ્રસ્તુત નહેર પ્રવચન પાછીયાની પોળમાં ખાસ બાંધેલા મંડપમાં તા. ૨ : ૫ : ' ૩૧ શુક્રવારે સવારે થયું હતું અને સંક્રો જૈન-જૈનેતર સ્ત્રી-પુરુષોએ ભાગ લીધો હતો. પૂ. મુનિવરો પણ સારી સંખ્યામાં હાજર હતા.

આચાર્યમહારાજ શ્રીમત્ સાગરાનન્દસૂરિજી મહારાજનાં આમ્રહલર્યાં હસૂત્રપ્રપણું અંગે હાલમાં તેઓ સાથે મેળ નથી, પણ તે કાળે તેા સારો મેળ હતો. આથી પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાન વખતે તેઓ તથા પૂ. સ્વ. પરમ શાન્તમૂર્તિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયભેષ્મસૂરિજી મહારાજ વિગેરે પણ ખીરાજમાન હતા. રાત્રમાં મંગલાચરણ રૂપે શ્રી સાગરાનન્દસૂરિવરે મંગલ પ્રવચન કર્યું હતું અને ત્યાર બાદ પૂ. પંચાસપ્રવરશ્રીએ વિચેયન કર્યું હતું. જન્મેનાં સારભૂત અવતરણો અત્રે અપાય છે—૩૦]

[આ. મ. શ્રીમત્ સાગરાનન્દસૂરિજીએ

મંગલાચરણ રૂપે કરેલ વ્યાખ્યાન]

ભવિતવ્યતા કયાં ?

“ સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધં યો જ્ઞાનં વિરતિમેવ ચાપ્નોતિ ।

ઃદુઃખનિમિત્તમપીદં, તેન સુલઘ્ધં ભવતિ જન્મ ॥ ૧ ॥ ”

શાસ્ત્રકાર મહારાજ ભગવાન શ્રી ઉમાસ્વામિ વાચકવર, ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે જણાવે છે કે— આ સંસારમાં દરેક આત્મા અનાદિકાળથી રખડી રહ્યો છે : રખડતાં રખડતાં કોઈ ભાગ્યયોગે મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થયો છે. ’ અનાદિ સૂક્ષ્મ નિગોદમાં આત્મા અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા શરીરમાં અનંત જીવોની સાથે રહ્યો છે. અનંતા જીવો એકઠા થાય ત્યારે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું સૂક્ષ્મ શરીર બનાવી શકે. સાથે ઉપજવાનું, સાથે આહાર અને સાથે જ શ્વાસોશ્વાસ : એમાંથી અમૂક સંખ્યાવાળા આગળ વધી શક્યા, બાકી બધા એમ જ રહ્યા. એક કંપની એક લાખ ભાગીદારની : એમાંથી હલહલદેવાળું કાઢે અને એક જ શાહુકાર રહે : એટલી નસીબદારી હોય ત્યારે બને. જે વખતે આપણે અનંતકાયમાં હતા, ત્યારે મનુષ્યપણું, ત્રસપણું કે બાદરપણું શી ચીજ હતી એનો ખ્યાલ નહોતો. ત્રસ, બાદર કે મનુષ્યપણાને જાણ્યા વિના એનો વિચાર શી રીતે આવે ? અને વિચાર આવ્યા વિના મેળવવાની ઈચ્છા તો થાય જ ક્યાંથી ? કાર્ય માલુમ ન હોય તો એનાં કારણોની ઈચ્છા ન હોય અને કારણ અમલમાં ન મૂકાય ત્યાં સુધી કાર્ય ન થાય. સામાન્ય નીતિ— કારોનો પણ એ નિયમ છે કે—કારણ શિવાય કાર્ય થતું નથી. અનાદિ નિગોદમાં અજ્ઞાનપણું હતું, કાર્યકારણ જાણતા નહોતા, એની ઈચ્છા નહોતી, છતાં મનુષ્યપણું મળ્યું કેમ ? શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—એનું જ નામ ભવિતવ્યતા. એ ભવિતવ્યતાના જોરે એકની કાર્યસિદ્ધિ થઈ, બાકીના પડ્યા રહ્યા. ભવિતવ્યતા શાસ્ત્રકારોએ ક્યાં રાખી ? લાકડીના ટેકાથી ચાલવાનું કાને ? આંધળો હોય અગર કેડ ભાંગેલો હોય એને ! યુવાન મનુષ્ય લાકડીને ટેકાને આવે તો હાંસી થાય. જેને કારણની સામગ્રી નથી, એવાને માટે જે ભવિતવ્યતા રાખી છે, તે મનુષ્યભવ, આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમકુળ, ઉત્તમજાતિ, પર્યોદ્રિય-પરિપૂર્ણતા, અને દેવ-ગુરૂની જોગવાઈ પામ્યા છતાં, ભવિતવ્યતાને

વળગે એ હાંસિપાત્ર છે. નિગોદમાં ભવિતવ્યતા શિવામ ખીન્ને આધાર નહોતો, પણ ઉદયમ કરવાને લાયક થયા પછી ભવિતવ્યતા પર એસી ન જવાય.

ભવિતવ્યતા કેવી છે ?

એક મનુષ્ય જંગલમાં ભૂલે પડ્યો, આંખો ગઈ, પાણી પીવા જતાં ઘેનની ચીજ પીવાઈ ગઈ, આગળ ચાલતાં પડી જવાથી ઢીંચણ ભાંગી ગયા : આવો મનુષ્ય માર્ગ પર કયી રીતે આવે ? ખીચારો જંગલમાં જ મરી જવાનો એમ જ કહી શકાય. એવામાં કાંઈ એવો વિલાધર કે દેવતા આકાશમાં જતો હોય. એને દયા આવે અને માર્ગ પર મૂકી દે તો કાંઈ અસંભવિત નથી. આ સાંભળીને ધરદાપૂર્વક, જાણી જોઈને તમે જંગલમાં જાઓ, આંખો ફેડો, ઘેનની ચીજ પીઓ અને પગ ભાંગો ? નહિ જ. કેઈ દરદી પ્રાના રોગો મટે છે એ ધારીને રોગ ઉઠા કર્યા ? રોગોને મટતા દેખવા છતાં રોગ ઉભો કરવાને કાંઈ તૈયાર નથી. આંધળા, લૂલા અને ખેલાનનું માર્ગમાં આવવું થયું, તો પણ આપણે આંધળા, લૂલા કે ખેલાન થવા તૈયાર નથી. એ તો કદાચ થાય, પણ આ ભવિતવ્યતા તો કાલાંતરે બની, ન બની એવી છે.

ચૂક્યા એટલે હુતા ત્યાંના ત્યાં !

ખીજ વાત. સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય-નિગોદમાં ફરીને આ જીવ નહિ જ જાય, એવું કોઈએ લખી આપ્યું નથી. પ્રમાદી બન્યા, દેવ-ગુરુ-ધર્મની જોગવાઈ છતાં તેને હારી ગયા, તો આપણે માટે પણ ત્યાં જવાનું અંધ ચર્ચ ગયું નથી. અહીં આવીને પણ ધર્મ, ઉત્તમ માર્ગ કે આત્મકદયાજીતી દિશા ચૂક્યા ને પાછા પડ્યા તો દશા શી ? ભગવાન શ્રી મહાતીરદેવ જેવા કયક અને ગણધરદેવ શ્રી ગાંતમ-સ્વામિજી મહારાજ જેવા સાંભળનાર : એમને પણ ભગવાન કહે છે

કે:- 'સમય માત્ર પ્રમાદ કરીશ નહિ.' એમને માટે તો નિર્ભય-પણું પણ હતું. જેમ શ્રી તીર્થંકરદેવ તે ભવે મોક્ષે જાય, તેમ શ્રી ગણધરભગવાન પણ તે જ ભવે મોક્ષે જાય : છતાં આવી આવી રીતે રખડી જવાય, એમ એમનેય કહ્યું તો આપણા માટે તો શું કહેવું ? દેવ-ગુરુ-ધર્મની આરાધનાથી જે અહીં ચૂક્યા તેને ગમડતાં વાર નથી.

નરકનિર્દેશકો !

મનુષ્યભવ પામીને દેવ-ગુરુ-ધર્મની આરાધના ન કરે, ઉર્દા વિરાધના કરે, તે નરક અને નિગોદમાં જાય, એમ કહેનારને- 'નરકનિર્દેશકો છે'-એમ કહીને મશ્કરી ન થાય. ચોરી કરે તે કેદમાં પડે, ચોરી કરનારને જેલની સગ થાય, એ શબ્દોનું દુઃખ કોને થાય ? શાહુકારને નથી થતું પણ ચોરને થાય છે. શાસ્ત્રવિરુદ્ધ બોલનાર, તીર્થોની આશાતના કરનાર, ગુરુઓની નિંદા કરનાર નરક જાય, એમ કહેનારને 'નરકના પાસ ફાડનાર'-કાણુ બોલે ? જે એ ટોળીમાંના હોય તે ! જે એ ટોળીમાં ન હોય, તેને તો જરૂર એમ થાય કે-જે ચોરી કરે તેને જેલ થાય જ. તેવી જ રીતે આત્મકલ્યાણના માર્ગની શ્રદ્ધાવાળો તો કદિ જ એમ નહિ કહે કે-નરક નિગોદનું કહેવું-એ હાંસિપાત્ર છે ! આ જીવને નરક-નિગોદન દાર બધ નથી : આરાધનામાં ચૂક્યા અને વિરાધનામાં પડ્યા તે એજ વલે છે.

ભવિતવ્યતા ક્યાં સુધી ?

અનંતાનંત પુદ્ગલપરાવર્ત ગયા ત્યારે ભવિતવ્યતા પાકી કાર્ય કે કારણનું જ્ઞાન, ઇચ્છા કે તત્પરતા નહોતી, છતાં પણ ભવિતવ્યતાના યોગે બધું બની ગયું : બાદરપણામાં આવ્યા : છત પણ પાછગતું દાર ખૂટ્યું હતું તેથી કંઈ વખત પાછા ગયા અ

આત્મા : એમ કરતાં પંચેન્દ્રિય મનુષ્યપણામાં ભવિતવ્યતા લાવી. એકેન્દ્રિયથી કેક મનુષ્યપણા સુધી લાવવામાં ભવિતવ્યતા શિવાય આપણને સહાયક નહોતું. પરન્તુ જેમ આંધળાને બીજો દોરે ત્યાં સુધી શોભા, પણ દેખતાને દોરે તો અપમાન અને તિરસ્કાર જ થાય, તેમ મનુષ્યાણું પામ્યા પછી ભવિતવ્યતા રૂપ લાકડી પકડવા જઈએ તો એવદૂર જ બનીએ : માટે મનુષ્યભવનો સદુપયોગ કરવાની જરૂર છે.

જનવરતું પાપ ખવાય, મનુષ્યનું પુણ્ય !

શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—આ મનુષ્યજન્મ કેવા ? દુઃખનું કારણ : આરાધના નહિ કરતાં વિરાધના કરનારને આ મનુષ્યભવ જ દુઃખનું કારણ છે. વધારે પાપકર્મ કાણુ બાંધે ? એટલી સાથે અનંતો સંસાર ભેળો કરવો, એવા તીવ્ર પરિણામો પશુ કે તિર્યંચોને નથી : નર્ક—નિગોદાદિ અપાવનાર તીવ્ર કર્મબાંધો મનુષ્યભવને લીધે અને છે. મનુષ્યભવનો સદુપયોગ ન થાય તો તે ખરેખર ખરાબ છે. એ દષ્ટિએ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે—“ધર્મની આરાધના નહિ કરનાર મનુષ્ય કરતાં તિર્યંચ થયો હોત તો સારો હતો.” તિર્યંચપણામાં અકામ નિર્જરાથી પાપ ભોગવ્યું અને અહીં મનુષ્યપણું પુણ્યયોગે મળ્યું તે ખવાયું : જનવરને પાપ ખવાય, મનુષ્યને પુણ્ય ખવાય : પશુને અકામ નિર્જરાથી દેવલોક મળે, મનુષ્યને દુરપયોગથી નર્કાદિ મળે. મનુષ્યપણાનો દુરપયોગ કર્યો તો પુણ્યનો ક્ષય છે અને પાપનું ઉપાજન છે. એટલા માટે નવ ઐત્યેયક, સર્વાર્થ સિદ્ધ કે મુક્તિ પર્યંતના સુખને અપાવનાર મનુષ્યભવને દુઃખ કારણનું પણ શાસ્ત્ર કહે છે. તલવાર પણ શત્રુ કે ચોરને ભગાડનારી અને પોતાનું રક્ષણ કરનારી ક્યારે અને ? મુકથી પકડે ત્યારે ! અણીએથી પકડેલી તલવાર હાથ કપાવે, ગળું કપાવે અને માર ખવડાવે ! તલવાર એજ પણ યથાયોગ્ય ઉપયોગ ન કર્યો તો રક્ષકને બદલે ભક્ષક થઈ. તે રીતે આજ મનુષ્યભવ આરાધનામાં ઉપયોગમાં ન આવે, તો આપણને હુંડાવનાર ને કપાવનાર થાય.

મોક્ષમાર્ગે ઉંટ સમાન !

ગર્ભની સ્થિતિ જૂઓ તો પણ ખીલાડા, ઉંદર, કુતરા આદિની સ્થિતિ દુંકી અને મનુષ્યને નવ મહિના : ખીજને તીકું રહેવાનું અને મનુષ્યને રહેવાનું ઉંધે માથે. ઉંધે મસ્તકે નવ મહિના લટક્યા, અંધારી-ગંધાતી કોટડીમાં રહ્યા, ત્યારે મનુષ્યપણું મળ્યું : આ રીતે દુઃખે મળેલો છતાં જરૂરી કેમ ? ઉંટનાં આંદારે વાંકાં છતાં રણની મુસાફરીમાં ઉંટનું જ કામ પડે : ખીજું વાહન કામ ન આવે. તે રીતે મોક્ષ માટે ભવારણ્યની મુસાફરીમાં મનુષ્યભવ શિવાય કાંઈ પણ કામ લાગે એમ નથી. સામાન્ય રીતે દેવભવ સારો, પણ જેમ રણમાં હાથી-ઘોડા કામના નહિ, ઉંટ જ જોઈએ, તેમ મોક્ષ માટે મનુષ્યભવ વિના ચાલે નહિ. માટે કહ્યું : **સુલબ્ધમ્**-સારો મળ્યો.

પશુથી પણ અધમ :

કસાઈની જાતિમાં જન્મવાથી દુગતિનાં કામ કરવાં પડે, અનાર્થજાતિમાં જન્મ પામવાથી છાંછી સુધી ધર્મનું નામ સાંભળવા ન મળે, ખરાબ કુળ કે જાતિમાં ઉપજેલો જેમ ધર્મ ન પામે, તેમ જૈન જાતિમાં ઉપજ્યા છતાં જેને નથી દેવ, ગુરૂ કે ધર્મની આરાધનાની પડી કે નથી તીર્થની ભક્તિની પડી કે નથી સાધર્મિકવાત્સલ્યની પડી-એ બધા મનુષ્ય છતાં પશુથી પણ અધમ કોટિના છે.

એ કહે છે કે-તીર્થ જાય તો જવા દેવું, પણ પૈસા વડે રક્ષણ ન કરવું. એમ કહેનાર પૈસાનો પૂજારી છે, પણ ધર્મનો દ્રેષી છે : તીર્થનો વિરોધી છે. મા કે આયડી ખોટા કેસમાં હોય એને અચાવવા માટે પૈસા ખચીને માખાપતી આગરને ન અચાવવી એમ એ બોલશે ? નહિ જ. પૈસાથી તીર્થનો અચાવ કરવા કરતાં જવા દેવું બહેતર : એ કહેનારના કે એના સાથીઓના પૈસા તીર્થમાં નથી : ત્યાં અપાયેલા પૈસા તીર્થનો અચાવ કરવા માટે અપાયા છે અને

એ રીતે અપાયેલા પૈસાથી બચાવ થાય, છતાં એમ બોલાય છે એનું કારણ ? પણ એ બોલાય એમાં નવાઈ પણ નથી. એમને તો તીર્થ કે દેવ કાંઈ જોઈતું નથી. તીર્થ કે દેવ પ્રત્યે રાગ હોય તો શ્રી તીર્થ કરદેવો માટે બળવાખોર કે એવા એલફેલ શબ્દો બોલાય કે સંભળાય ? શ્રી તીર્થ કરદેવોને કોઈની સામે બળવો નહોતો કરવો : એમને તો આત્માની ઋદ્ધિ આત્મામાંથી પ્રગટ કરવી હતી : છતાં એમને બળવાખોર કહેવાનું કારણ એક જ કે-પોતાને બળવો કરવો છે. નહિ તો હાથ કે કલમ ન આવે. પંચ મહાવ્રતધારી સાધુઓને પડાણ શબ્દ કેમ લગાડાય ? કારણ એક જ. સીપાઈને ગાળ કાણ દે ? કાટવાળને કુટિલ કાણ કહો ? કહો કે-ચોરની ટોળીના હોય તે ! પંચ મહાવ્રતધારિઓને પડાણ કહીને નિંદવા કાણ આવે ? જેને પંચ મહાવ્રતની શ્રદ્ધા ન હોય એ જ !

એક દૃષ્ટાન્ત :

એક શેઠ હતો. તે બજારથી ઘેર ચાલ્યો. સ્ત્રીએ મુખ કરમાયેલું દેખ્યું : પૂછે છે-‘તમારું મુખ મલિન કેમ છે ?’ ઉત્તરમાં કહે છે- ‘ગાંઠેથી પશ્યું નથી કે કોઈને દીધું નથી, પણ હું આવતો હતો ત્યારે ફલાણા શેઠ ફલાણાના બે રૂપિયા આપી દીધા. માથાનો પસીનો પગે જાય ત્યારે એક પાઈ પેદા થાય છે, ત્યારે આ તો બે રૂપિયા પારકાને આપી દીધા : માટે મારું મોંદું મલિન થયું છે.’

મનુષ્યપણું સારું કેને ?

તે રીતે જે જીવો ધર્મને માનતા નથી, તે પોતે તો ધર્મ કરવા કોઈ દિવસ તૈયાર નથી, પણ તોડવા જ તૈયાર છે. ગુરૂઓને કહે છે-મક્તનું ખાય છે. શટલા લઈ ગુલામી કરનાર સાધુઓને એમને ખપ છે, પણ શાસ્ત્રે ફેકડીયું લેવાનું અને ફેકડનું દેવાનું કહ્યું છે : સાટે લેવાથી કે સાટે આપવાથી સાધુપણું અથવા શ્રાવ-

કપણું રહેતું નથી : સાધુઓએ શિક્ષા ક્રોધ પણુ સાટા તરોકે લેવાની નથી. સાટાખત કરવાનું કામ જૈનશાસનના સાધુઓનું નથી. સાધુને દેવાવાળા ‘મુઘાદાયી’ છે અને લેવાવાળા ‘મુઘાજીવી’ છે; પણુ એ પરમાર્થ વૃત્તિ, નિરાશ્રય સ્થિતિ અને નિર્બંધ અવસ્થા રૂપી નથી, તેથી કહે છે—‘મક્તનું ખાય છે.’ ઓચ્છવ, મહોત્સવ, સેવા, પૂજા, પ્રભાવના, એ આડંબર રૂપ સૂઝે છે : એમ માનીને પોતે નથી કરતા એટલુંજ નહિ, પણુ ખીન્નય જે તીર્થની ભક્તિ કરે, સાધુપણું લે, ઓચ્છવ-મહોત્સવ કરે, એમાં પણુ એમનાં મુખ મલિન થાય છે. પોતાને ધર્મ સૂઝે નહિ, ખીન્ન કરે એ ગમે નહિ, એવાને મનુષ્યપણું સાં મળ્યું કહેવાય નહિ. મનુષ્યપણું એનું જ સાં કે જે સમ્યગ્દર્શને શુદ્ધ એવું સમ્યગ્જ્ઞાન પામે અને એ અનેથી શુદ્ધ એવી વિરતિ પામે ! એ ત્રણે રત્નોને પામનાર જે આત્મા હોય, તેને જ મળેલું મનુષ્યપણું સાં પામેલું કહેવાય. એ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર શું છે ?, એની ઓળખાણ હવે પછી—

[આટલા વિવેચન બાદ, પૌરિશી ભણાવવાનો વખત થતાં તે ભણાવવાયા બાદ, પૂ. પ્રવચનકારશ્રાંએ કરેલા મનનીય પ્રવચનનું સારભૂત અવતરણ :—]
માનવજીવન ક્યારે મહત્ત્વનું ?

અત્યાર સુધીમાં મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ એ જીવેને કેટલી દુર્લભ છે તે અને એ દુર્લભ એવા માનવજીવનની પ્રાપ્તિ પછી તેની સફળતા માટે શું શું કરવું જોઈએ, એ સામાન્ય રીતિએ (શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી) મહારાજ તરફથી બતાવવામાં આવ્યું. એ ઉપરથી વિચારવાનું એ જ હોય કે—જ્યારે આપણને મળેલા મનુષ્યભવની આટલી બધી મહત્તા અનંતજ્ઞાની મહાપુરૂષો ફરમાવે છે, ત્યારે તેની મહત્ત્વની વસ્તુને પામીને, જેમ કહેવામાં આવ્યું તેમ

પ્રમાદી બનીને નિષ્ક્રિય કરી નાખીએ, તો એ ખરેખર આપણું દુર્ભાગ્ય ગણાય : માટે કોઈ પણ રીતિએ આવું કિંમતી માનવપણું કે જેને અનિવર્યતાઓએ પણ પ્રશંસ્યું છે અને સંસાર રૂપ અટ્ટી પાર ઉતારવા તે જ એક સમર્થ છે, તેને પામીને પ્રમાદી નહિ બનતાં, જ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ જીવનને જીવીને, તેની સફળતા સાધી લેવી રહી. જે એ ન સધાય તો જેને આવી ઉત્તમ સામગ્રી નથી મળી, તેના કરતાં આપણી સ્થિતિ કફેડી થઈ જાય.

જીવન સફળ ક્યારે ?

એમ પણ ફરમાવવામાં આવ્યું કે-આ જીવનમાં ધર્મની આરાધના ન થઈ, તો પછી એ માનવપણા કરતાં તિર્યંચપણું સાફ. એ શબ્દો પણ જેઓને હૃદયમાં ન ખૂંચે અને કોઈ પણ જાતની આનંદ ન લાગે, તો તો કહેવું જેમજે કે-માણસ થવા છતાં માણસાઈ હજી સુધી આવી નથી. અહીં જે ભાર દઈને કહેવાય છે, તે સાંભળનારનું અહિત કરવા માટે, ઉતારી પાડવા માટે કે દુઃખી કરવા માટે કહેવામાં નથી આવતું : પરંતુ આત્મા પ્રમાદમાં પડ્યો હોય, કર્તવ્ય વિસરી ગયો હોય, તો જગત થાય અને જીવનને સફળ કરવા પ્રયત્નશીલ અને, એ જ એક હેતુ છે. એ હેતુને પાર પાડવા માટે રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ જરૂરી છે. એની પ્રાપ્તિ વિના જે માનવભવ ખપી જાય, એની કશી જ કિંમત નથી : એટલું જ નહિ, પણ એ આત્મા ઘણો જ અધોગતિને પામી જાય, એવો મોટો સંભવ છે. ઉંચામાં ઉંચું સાધન પામ્યા છતાં પણ, આત્માની ઉન્નતિ થાય એવી કાર્યવાહીને બદલે અધઃપતનની કાર્યવાહી થાય, તો ધણું જ શરમાવનારું ગણાય. એ સ્થિતિ ન આવે માટે પૂર્વના કે વર્તમાનકાળના ઉપકારિઓ એ જ ફરમાવે છે કે-‘મનુષ્યજીવનને નિષ્ક્રિય અને નુકશાનકારક ન બનાવવું હોય, તો સમ્યગ્દર્શનથી શુદ્ધ બનેલું જ્ઞાન અને એ ઉભયથી અનુપમ બનેલું એવું ચારિત્ર,

તેની પ્રાપ્તિ માટે અવિરત પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ. ’

સમ્યગ્દર્શનનો પ્રભાવ :

સમ્યગ્દર્શન એ પાયો છે. એના પર શ્રી જિનેશ્વરદેવના ધર્મપ્રાસાદનું મંડાણ છે. જેઓ એ પાયાને મજબૂત નથી બનાવતા, તેઓ ધર્મપ્રાસાદને સ્થિર કરી શકતા નથી અથવા ધર્મપ્રાસાદમાં જીવન ગુળરી શકતા નથી : એને માટે જ સૌથી પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ માટે અખંડ પ્રયત્ન આરંભવા જોઈએ. એ પ્રયત્ન અખંડ ચાલુ રહે તો સમ્યક્ત્વ કોને કહેવાય, સમ્યગ્જ્ઞાન ક્યારે થાય અને સમ્યક્ચારિત્ર પામ્યા પછી આત્માની કેવી દશા થાય, એ સમજાય : એ પામ્યા પછી ભયંકર સંસારને પણ કયી રીતિએ આત્મા સુખમય બનાવી શકે છે અને આત્માનું દુષ્કાર્મ ગયેલું અનંત સુખ કયી રીતે પેદા કરી શકે છે, એ બધું સહેજાઈથી સમજી શકાય : અનુભવી શકાય ! જે સમ્યગ્દર્શનને શ્રી જિનશાસનનો પાયો માન્યો, આધાર કહ્યો, તેની પ્રાપ્તિ માટે, એના સ્વરૂપને સમજવા માટે અગર એના મર્મને જાણવા માટે કોઈ પણ જાતિના પ્રયત્ન ન થાય, તો જૈનપણું આવે જ ક્યાંથી ? અને ‘જૈન’ તરીકે પિછાનાતા સમાજનો વાસ્તવિક અભ્યુદય પણ શી રીતે થાય ? જૈનપણું, એ જાતિ કરતાંયે ગુણને વધુ અવલંબે છે. આપણે જૈન તેને જ કહીએ છીએ કે-જે આત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવ અથવા વીતરાગ પરમાત્માના શાસનનો અનુયાયી બને : જેને વીતરાગ પ્રત્યે સદ્ભાવ ન જાગે, વીતરાગની આરા પ્રત્યે પ્રેમ ન જન્મે અને વીતરાગની આરા ખાતર સર્વસ્વ તજી દેવું જોઈએ એવી ભાવના ન જન્મે, તે આત્મા વાસ્તવિક રીતિએ જૈનપણાને પામી શકતો નથી.

ભયંકર કમનશિખી :

દુનિયામાં જૈન તરીકે જીવવું હોય, જૈન તરીકે જીવવાની

ભાવના જન્મી હોય અને એમાં જ આત્માની સાચી મહત્તા સમ-
જાઈ હોય, તો આપણે કયી ભાવનાના પૂજારી બનવું જોઈએ ?
કોની પૂજે પ્રયાણ કરવું જોઈએ ? અને જીવનને કયી રીતે જીવવું
જોઈએ ?—એ નક્કી કરવું પડશે. કોડો યા અબ્જોની મિશ્કત કે
મોટી શહેનશાહત મેળવી લેવાથી જૈન છીએ, એવું કાઈ જ નહિ
માને : જૈન જાતિમાં જન્મેલા અને જૈનધર્મને પાળનારા જૈનો
જેમ બંગલાઓમાં વસે છે, તેમ એ ધર્મને નહિ પામેલા પણ
વસે છે : દુનિયાના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ ઈતરે પાસે પણ છે : અમે
વસીએ છીએ તે શહેર બહુ મોટું છે, એનું નામ પણ સુંદર છે,
ત્યાં અમારા બંગલા-પેઢીઓ વિગેરે ઘણું છે, સેંકડો માણસો અમારે
ત્યાં નોકરી કરે છે અને ત્યાં જઈએ ત્યાં અમે માનપાન મેળવીએ
છીએ,—એમ કહેવાથી કાઈ જૈન તરીકે ઓળખી લે એમ માનો
છો ? શું બતાવીએ તો સામા આપણને જૈન તરીકે સ્વીકારે ? જૈન
તરીકેની છાપ પાડવા માટે ચોવીસે કલાક કયી જાતિના વિચારો
અને કયી જાતિની પ્રવૃત્તિ હોવી ધટે ? એવા વિચારો જરૂરી ન
મનાય, ત્યાં સુધી ઉપકારિઓ ઉપકાર કરવા મથે તો પણ ન જ
થાય ને ? જૈન તરીકે જીવવા માટે—જૈન બનવા માટે જરૂર દુનિયા
કરતાં કાંઈક નવું કરવું પડશે : એ ન કરી શકીએ તો કદિ જ
જૈનશાસનને સમજી શકીએ નહિ, પામી શકીએ નહિ કે તેને
આરાધી શકીએ નહિ. એટલા માટે પૂર્વના મહાપુરુષોના જીવનનો
સારામાં સારી રીતિએ અભ્યાસ કરવો જોઈએ : જ્ઞાનિઓનો પૂરો
પરિચય કરવો જોઈએ : અને એને સમજવા બધી શક્તિઓ
ખર્ચવી જોઈએ; અને જે એ રીતે જૈનપણું સમજાઈ જાય,
જીવનમાં ઉતારવા થોડાય પ્રયત્નો થઈ જાય, તો પણ મનુષ્યબલ
સફળ થઈ ગયો : એ આત્મા નિયમા મુક્તિગામી તરીકે જ્ઞાનિઓની
દૃષ્ટિએ નિશ્ચિત થઈ ગયો : જે આત્માની અત્યાર સુધી ગણના કે
કિંમત નહોતી તે ગણના થઈ ગઈ. જૈનપણું પામેલા અનંત

આત્માઓ નિગોદમાં પણ પડ્યા છે, છતાં જ્ઞાનિઓ કહે છે કે-એમની ગણુના થઈ ગઈ છે : સંસારથી એ આત્માઓ તરવાના છે : અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં નિયમા મુક્તિ પામી જવાના છે. એક વાર પામી ગયા પછી નિગોદમાં ચાલી ગયેલા આત્માઓને પણ અનંતજ્ઞાનિ-ઓએ મહોરછાપ મારી આપી છે : એક વાર જે વસ્તુ પામી જવાથી અનંતજ્ઞાનિઓ જેની ગણુના કરી લે-મહત્તાને સ્વીકારે, પછીથી સંસારમાં ફાઈ એવી વસ્તુ નથી કે જે અધિક કાળ સુધી એ આત્માને દુઃખી કરી શકે : નિગોદ કે સંસાર વધારે કાળ હવે તને સંગ્રહે નહિ. અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં અવશ્ય છૂટો થઈ જાય : આટલી ખાત્રી જ્ઞાનિઓ જે જૈનત્વની પ્રાપ્તિ થવા માત્રથી આપે, એ કેટલી મહત્ત્વની ચીજ છે ? જૈનકુળમાં જન્મ્યા છતાં અને- ‘અમે જૈન છીએ’-એમ જાતે કહેવડાવવા છતાં, ‘જૈનપણું શું છે ?’ એ સમજાય નહિ કે સમજવાની ભાવના સરખી ન જાગે, એ ભયંકર કમનશીખી જ છે ! કુલિન કોણ કહેવાય ? કુલવટ કોનું નામ ? ઉત્તમ જાતિ કે ઉત્તમ કુળ કોને ક્યો ? વિચારહીનને નહિ જ. ફુટ્યું કે ફુટ્યું ?

આજે તો શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનના આચારથી વિપરીત વર્તન કરતો જોઈને કોઈને રહેજે શીખામણુના એ શબ્દો કહી દઈએ, તો કહે-‘એ ટાયલાં જવા દો ! એવી રીતે કહેવાના જમાના વહી ગયા !!’ જૈનપણુનું જ્ઞાન કરાવનારી ક્રિયાઓ, જનપણુનો ખ્યાલ કરાવનારી પ્રવૃત્તિઓ અને હૃદયમાં જૈનત્વને જાગૃત કરનારી વસ્તુઓ તેમજ જૈનત્વની ખીલવટ કરનારી સામગ્રીઓ ત્રિગેરેને જોઈને, જે આત્મા આનંદ પામવાને બદલે બળી ઉઠે અને ઉલ્ટો પૂર્વપુરૂષ ઉપર કટાક્ષ કરવા તૈયાર થઈ જાય, એને જૈન જાતિપણું ક્યું કહેવાય કે કુટી નીકળ્યું કહેવાય ? આબુજીની કારણી જેવા જેને અનાયો માનો તે આવે : અનિમેષ નયણે જૂએ : સ્તબ્ધપણે.

જોયા કરે : પૂછે કે-‘ કાણે કરાવ્યું ? શા માટે કરાવ્યું ? ’ સાંભળે કે-
‘ દેવની ભક્તિ માટે ! ’ ત્યારે એને સહેજે થાય કે-‘ કયા દેવ ? ’
અંદર જાય છે : પ્રભુની અલૌકિક મૂર્તિ જોઈને ટોપો ઉતારે છે :
અને પોતાના દેશમાં જઈને કહે છે કે-‘ જૈનો જેવી દેવભક્તિ ક્યાંઈ
ન જોઈ. ભક્તિ માટે કેટલા ઉદાર ! ’

મળ્યું ‘ખરૂં’ પણ ફળ્યું નહિ ને ?

શ્રી જિનેશ્વરદેવના ભકતોને મન લક્ષ્મી અસાર છે : તુચ્છ છે :
એના ભોગે એ પોતાના તારકની ભક્તિ કરવામાં જીવનની સફળતા
સમજે છે. ‘ એક મંદિરમાં મૂર્તિ બેસાડતાં અઘળક લક્ષ્મી ખર્ચે
છે. ’-એ જાતિની અસર એ લઈ જાય. જ્યારે જૈન જાતિમાં જન્મેલા
પણ ઉચ્છ્રંખલ અનેલા પૈકીના કાંઈને, કદાચ પકડીને પણ એ સ્થળે
લઈ જવામાં આવ્યો હોય, તો જેમ જેમ એની દૃષ્ટિએ કારણી
દેખાય, તેમ તેમ આંખોમાં મરચાં ખરે ! ઝટ બોલી ઉઠે કે-‘ આ
રીતે જૈનોએ પૈસાનું ઘણું પાણી ક્યું ! ? ’ આ આત્મા જૈનપણું
પામશે ? નાટકચેટકમાં કલાકા ગાળનારા અહીં પાંચ મીનીટ નહિ
ગાળે અને બોલી ઉઠે છે કે-‘ નિર્જીવ વસ્તુની સેવાથી લાભ શો ? ’
અનાવટી વસ્તુને માની લે, નાટકમાં પચીસ રૂપિયાના પગારદારને
રાજ માની લે : અને શ્રી જિનેશ્વરદેવનો સાક્ષાત્ ખ્યાલ કરાવતી,
અંગેઅંગમાંથી વીતરાગતા ઝરાવનારી અને દેખતાં જ શાંતરસમાં
ઝીલાવનારી એવી પ્રભુપ્રતિમા પાસે જેની આંખ ન ચોંટે, એને
ઉત્તમ દેશ, જાતિ કે કુલ ફળ્યું એમ શી રીતે કહેશો ?

શું અતાવવું છે ?

જે પામવાથી સંસાર નિયત થાય છે, ભયંકર છતાં મનોહર
અને છે અને દુઃખમય છતાં સુખમય બની જાય છે, તે જૈનપણું
પામવા અને પમાડવા કપી જાતિના પ્રયત્ન કરવા જોઈએ, તે હું

ખતાવવા માગું છું. શ્રી શ્રેણિક રાગના પુત્ર અને મંત્રી શ્રી અભય-
કુમાર સાથે મૈત્રી બાંધવા માટે, અનાયું દેશના આર્દ્રકુમારે હીરા,
માણેક અને પન્નાની ભેટ મોકલી અને અભયકુમારે શું કયું ?
જાન્યો કહે છે કે-‘ દુઃખ શાનું છે ? બેકારીની ખૂમ શાથી છે ?
પાપ, અન્યાય, અતીતિ, પ્રપંચ, લોભ, ઇર્ષ્યા વધ્યાં એ જ કારણે ને ?’
અને-‘ જગતમાં પારકાનું લૂંટી લેવાની વૃત્તિ જગી એથી જ ને ?’
‘ દુઃખી છીએ ’-એમ ખૂમ ન મારો, સુખના ઉપાય લો. લૂંટ
પાડ્યે સુખ નહિ મળે : લૂંટ પાડ્યે આવેલી લક્ષ્મી તો હાથમાં
કડી પહેરાવશે. એવી લક્ષ્મી મેળવવાનું પ્રયોજન શું છે ? એના
કરતાં પરિણામે અનંતા સુખને પમાડનાર જૈનપણાને પામવા પ્રયત્ન
કરવો, એમાં શી હાનિ છે ?

‘ સમજી નહિ ’-કહે ને ટીકા કરવા તૈયાર !

જૈન ખનનું હોય,-ઉત્તમ દેશ, ઉત્તમ ઝાતિ અને ઉત્તમ કુળની
સાર્થકતા સાધવી હોય, તો ક્ષણવાર-થોડો સમય, તમારી દૃષ્ટિ
બાજુએ મૂકી અનંતજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ જૂઓ, સાંભળો, વિચારો અને
મનન કરો. દુનિયાની દૃષ્ટિનો વર્ષો સુધી અભ્યાસ કરનારા અને
એમાં છાંદગીનો મોટો ભાગ ખર્ચી નાખનારા તમે જૈનદર્શન શું
છે ? , અને જગતને એ ફરમાવે છે શું ? , -એનો અભ્યાસ કરવા
માટે કેટલાંક વર્ષ ગાળ્યાં ? કેટલાંક મહિના ગાળ્યાં ? ? અરે, કેટલાંક
દિવસ ગાળ્યાં ? ? ? હજારો જૈન જે અમદાવાદમાં વસતા હોય, ત્યાં
એનાં બાળકોમાં આ સંસ્કારો ન જોવામાં આવે, એમાં નામના છે
કે કલંક છે ? જન્મના જૈન હોવા છતાં, જૈન માતાપિતાનાં દૂધ
પી મોટા થવા છતાં, શ્રી જિનેશ્વરનાં ભક્ત માતાપિતાની ગોદમાં
ખેલેલાં છતાં,-જૈનપણું શું છે અને શા માટે છે ? , એનો ખ્યાલ
ન હોય તો કોને કલંક ? કહેજો કે-ધર્મગુરુઓને ! નાપાસ થયેલો
છોકરો પૂરવાર કરી શકે કે-ત્રીસે દિવસની હાજરી હતી, માસ્તરે

કહેલું પ્રેમથી સાંભળતો હતો, મહેનત કરી હતી, છતાં નાપાસ થયો :
તો કહેજો કે-માસ્તરનો વાંક ! પણ ત્રીસ દિવસમાં ત્રણ કલાકની
પૂરી હાજરી નહિ, સાંભળ્યું નહિ અને મહેનત કરી નહિ, ત્યાં
શિક્ષક શું કરે ? નિરંતર જિનવાણી કેટલા વૃદ્ધો, યુવાનો અને બા-
ળકા સાંભળે છે ? પોતાની ભૂલનો આરોપ ધર્મગુરુઓ પર મૂકા,
એ ચાલે ? જૈનશાસનને સમજતા હોય તે દેવ-ગુરુ-ધર્મનું અપમાન
સહે ? આટલી મોટી સમાજ ન્યાં વસે, જૈનોનું સામ્રાજ્ય મનાય,
રસ્તે ચાલતાં જ જૈન તો દષ્ટિએ ચઢી જ જાય, ત્યાં-‘ જૈનપણું શું
અને શા માટે ? ’-એનો ઉત્તર આપનાર ગણ્યાગાંડ્યાય ન મળે
હોં ! પણ કહો કે-જાતિમાં જન્મ્યા છે, પણ જૈનપણું સમજવા
માટે કદિ જ મહેનત કરવામાં આવી નથી : મામાપોએ અભ્યાસ
કરાવવા કાળજી કરી નથી. જે જૈનશાસનના-દર્શનના ઉપલક શ્રવણ
માત્રથી દુનિયા શિર ઝુકાવે, જેની કાર્યવાહી કેવલ સ્વ અને પરનું
કલ્યાણ કરનારી અને જેના સિદ્ધાંતો અનુપમ-સાંભળનારને ઘડીમર
થોભાવે, એવાને પામેલા પણ વિચારહીનપણે, ભક્ત્યાભક્ત્યના વિવેક
વિના વર્તતા દેખાય, તો એ ભયંકર નામોશી છે ! સત્તારમાં મંદિર
આગળ જૂઓ તો કોણ આવે ? ઘરડા, ખવાઇ ગયેલા શરીરવાળા :
ઘણી તો સ્ત્રીઓ ! જીવાનીઆઓ અને ગળવાન શરીરવાળા તેમજ
રોજ શરીરનું માપ કાઢનારાઓનાં દર્શન ત્યાં કેમ નહિ ? નવકારશી-
માં નંબર પહેલો અને અહીં શાથી નહિ ? એ કહે છે કે-‘ હું
સમજ્યો નથી. ’ અને એ જ માણસ પ્રસંગ આવ્યે સાધુ પર ટીકા
કરે છે ! જૈનધર્મના ઉત્તમોત્તમ આચારો સામે ટીકાઓ કરે છે !!
આ દશામાં રહેલા માણસો જીવનને કવી રીતે સફળ કરશે એ
સમજવો !

ઘોંઘાટોનું કારણ :

આવા માણસોની ફરીયાદ છે કે-‘ અમને નરકગામી કહ્યા,

દુર્ભતિગામી કહ્યા, અમારી ટીકા કરી ! ' પરન્તુ એટલુંય ન વિચારે કે- ' ટીકા શા માટે થઈ અને એ ટીકા કરીને ટીકાકાર કયું કળ ઉપાર્જન કરવાની ઈચ્છા રાખે છે ? ' એવો વિચાર કદિ કર્યો છે ? તમારા ધર્મગુરુઓ હિંસકને, આરંભિને, પરિગ્રહિને, દુનિયાની મમતામાં ફસેલાને, વિષયકષાયમાં રક્તને-એવાને સ્વર્ગગતિ મળે એવું બોલે ? જૈન જાતિમાં જન્મ્યા છતાં, જૈનપણાને કલંકિત કરે તેવું વર્તન કરે એને પરમેશ્વરે ન પૂછે, એવું બોલે ? નાટક-એટક-સીનેમા જૂએ, હોટેલમાં જે-તે ખાય, અભક્ષ્ય ખાય, એને માટે સદ્ગતિ સર્જાયેલી છે, એમ બોલે ? અન્યાય-ફૂડકપટ-પ્રપંચ સેવે, છતાં જો એ જાતિએ જૈન છે, તો એની જરૂર મુક્તિ થવાની, એમ કહે ? શું બોલે, એ તમે કહો ને ? બહુ આરંભી અને બહુ પરિગ્રહિને માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવે કયી ગતિ કહી છે ? નરક ! તો પણ વર્તમાનકાળના ગીતાર્થો સ્વર્ગ કહે, એમ ? શ્રી જિનેશ્વરદેવેએ કહ્યું એ જ ગીતાર્થો કહે, એમાં આશ્ચર્ય કે નવાઈ શી ? ' જૈનશાસન શું છે અને શા માટે છે ? ' - એ વિચારવા અવસર નથી લીધો. મહેનત નથી કરી : નહિ તો આજે ચાલી રહ્યા છે તેવી જાતિના ધોંધાટો જૈનશાસનમાં કાઈ કાળે પણ હોત નહિ જ.

અભ્યાસ કરો :

જૈનપણું, એ કેટલી મહત્વની ચીજ છે, એ વિચારવા માટે રાજા શ્રેણિકના પુત્ર અને મંત્રી અભયકુમારને આપણે યાદ કર્યા છે. જ્ઞાનિઓએ જે દષ્ટિએ જીવન જીવવાનું બતાવ્યું છે, એ દષ્ટિએ વિચારો અને અત્યારે જીવી રહેલ જીવન વચ્ચેના અંતરનું માપ કાઢો. પૂર્વપુરૂષો જેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાના પાલક અને આરાધક બન્યા, તેમ બનવા પ્રયત્ન કરો. જૈનશાસનમાં સમ્યગ્-દર્શન, સમ્યગ્-જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રની આરાધના આત્માપર કયી જાતિની છાયા નાખે છે, આત્માને કયી દશાનો બનાવે છે અને ક્રમે ક્રમે

હિત વનાવતે બનાવતે અનંતા સુખને પામવાની ઇચ્છાને કથી રીતિએ સફળ કરે છે, એનો અભ્યાસ કરો.

હીરા, માણેક ને પત્તાની ભેટમાં શું ?

મત્રી બાંધવા હીરા, માણેક અને પત્તા ભેટ તરીકે મોકલાવીને, આર્દ્રકુમાર શ્રી અભયકુમારને કહેવડાવે છે કે—‘અનાર્ય દેશનો પાટવી આપની સાથે મૈત્રી ચાહે છે.’ એ મૈત્રી સાચવવા શ્રી અભયકુમારે તે જ ભેટ મોકલી આપી હોત, તો એ પ્રસંગને આજે આપણે સંભારત ખરા ? નહિ જ; પણ એ કહે છે કે—‘મારી જે મૈત્રી ચાહે એ મારા જેવો કેમ ન બને ? હું જેને પામ્યો તેને તે કેમ ન પામે ?’ શું ? રાત્ર્યમંત્રિપણું કે સાલખી ? નહિ, પણ કાંઈક બીજું અને તે પણ અનુપમ ! ‘એવું જો મારી મૈત્રીનું કળા એને મારે આપવું હોય, તો મારે શું કરવું જોઈએ ? હીરા, માણેક, પત્તા તો સૌ મોકલે. શ્રી મહાવીરદેવના સેવક અને શ્રેણિકના પુત્ર તરિકે મારી વિશેષતા શી ? હું તો પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવના ભક્ત અને ક્ષાયિક સમર્પિતના ધણી શ્રેણિકનો પુત્ર છું !”

શ્રી અભયકુમારને આવા વિચારો આવે છે, એનું કાણુ સમજાય છે ? દૃષ્ટાન્ત તો ઘણીય વાર સાંભળ્યું હશે, પરન્તુ કદિ સાર શોધ્યો છે ? આજે તમે શી ભેટ મોકલો છો ? અને તેમાંય શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ જેને જડ દેખાય, નિર્ગ્રન્થ ગુરૂઓ જેને મક્કતનું ખાનારા દેખાય અને ધર્મ જેમાં લખાયો છે તે આગમ જૂના કાળનાં જણાય, એટલે કે—તે વખતને માટે લખાયેલાં જણાય, એને ભેટ મોકલવા શું મળે ?

શ્રી સાગરાનંદસૂરિજી—ચીલડાં !

મહારાજ કહે છે કે—ચીલડાં, અર્થાત—કળના કરંડીયા મોકલવા ઇચ્છે ! જૈન છીએ એમ ખાલી બરાડા પાડયે નહિ ચાલે :

સાધુઓની ટીકા કરી શકીએ છીએ, એમ કહ્યો પણ નહિ ચાલે; બધી છૂટ ભોગવાય, પણ પહેલાં જૈન બનો. પછી તો તમે એ છૂટ માગશો જ નહિ. નાનો છોકરો બાપાજી પાસે પૈસા ક્યાં સુધી માગે ? સમજણો ન થાય અને બાપાજી કેમ નિભાવે છે એની ખબર ન હોય ત્યાં સુધી ને ? સમજ્યા પછી વારંવાર પૈસા માગવા માટે નહિ દોડે ! જે દિવસે જૈનપણું આવી જશે, એ દિવસે જીભપર લગામ મૂકાઈ જશે ! લેખણુ પણ અંકુશમાં આવી જશે !! લખતાં છાકટા નહિ બની જવાય અને બોલતાં બેકામ નહિ બની જવાય !!-‘શું પછું છે આપણા ધર્મમાં ?’-‘અમારામાં કાંઈ નથી’-‘આટલા બધા શીરકા શા ?’-પણ એ કહેનાર શ્રી જૈનશાસનને સમજ્યો કે દિ ? દુનિયામાં ક્યું એવું સ્થાન છે, કે જ્યાં તે તે વિષયનો પરિચય કે અભ્યાસ જણે ન કર્યો હોય એવાને બોલવા ઉમેા કરે ? આજે જે જૈનો જેમ-તેમ લખે છે અને બોલે છે, એ જૈનપણું સમજ્યા જ નથી. બોલવું હોય તો બોલવાની અને લખવું હોય તો લખવાની છૂટ છે, પણ તે ક્યારે ? જૈન બન્યા પછી !

પોતાની મૈત્રી ચાહનાર વ્યક્તિ એવી ને એવી ન રહી જાય, એની કાળજી પ્રભુધર્મને પામેલા અભયકુમાર કરી રહ્યા છે. સ્નેહી નથી : એક ગામ, દેશ કે જાતિનો નથી : અને આર્ય પણ નથી : એવાનો પણ અભયકુમાર વિચાર કરે છે અને તમે તમારા સગા અચ્ચા માટે પણ શું પ્રયત્ન કરો છો ? જ્યારે અનાર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા માટે અભયકુમાર વિચાર કરી રહ્યા છે કે-‘હું શું મોકલું ?’ ત્યારે તમે તમારા પોતાના દિકરા માટે પણ એ વિચાર નથી કરતા ! તમેાને શું કહેવું ?

પરંતુ ખરો વાત તો એ લાગે છે કે-આજના એવાઓનો વિરોધ બીજી જગ્યાએ છે. એમને શ્રી જૈનશાસનની ચિંતા નથી, એમના પેટની છે : વિષયવિશ્વાસ અને મોજશોખની છે. એમને મતિકલ્પનાએ ધર્મ કરવાની છૂટ આપો, તો ધર્મનો ક્યાં વિરોધ

છે ? ‘ જે વખતે જે તમને ઠીક લાગે એ વખતે એ ધર્મ ! ’ એવી જાતના ધર્મના તો એ અઠંગ પૂજારી બની જાય, પણ શાસ્ત્રે એની સામે એક મોટી આડ મૂકી છે : ધર્મ ત્યારે જ કહેવાય, કે ત્યારે તે ક્રિયામાં શાસ્ત્રની સમ્મતિ હોય. એ શાસ્ત્ર જાત કે કળત, યોગ્ય કે અયોગ્ય, લાયક કે નાલાયક અને સાચા કે ખોટાને ખૂલ્લા પાડે છે : સાચા ધર્મી અને ટોંગી ધર્મીને ઉઘાડા કરે છે : છૂપાં રહેલાં પાપને ખૂલ્લાં કરે છે ! ગુ-હો છૂપાઓ છૂપાય નહિ-ગમે તે કરણીને ધર્મ મનાવવા માગે તો મનાવાય નહિ, -એ બધું શાસ્ત્રો તદ્દન ૨૫૦૮ રીતિએ જગતને દર્શાવે છે. એવા શાસ્ત્રને જો કાંઈ સંભાળનાર, સાચવનાર કે જગતમાં ફેલાવનાર હોય, તો તે સાધુઓ જ છે : એ સાધુઓને સીધો ઇલકાળ આપી દેવો ‘ પઠાણો ’ કારણ કે-એઓ શાસ્ત્રનાં પ્રદર્શન કરાવનાર, વરઘોડા કઢાવનાર, હાથીપર ચઢાવીને દુનિયામાં ન જાણતા હોય તેને પણ જણાવનાર ! એણે કહ્યું એ જ ધર્મ છે, એમ કહેનાર કાંઈ હોય તો તે સાધુઓ જ છે : માટે તેમની હયાતિ જ ન જોઈએ, એ એમના મનોરથ ! પણ રાજ્યસત્તા નથી કે-સાધુઓને ઉપેડીને કાંઈ જગ્યાએ મૂકી આવે : મારી શકે એમ પણ નથી, કારણ કે-રાજસત્તા બીજી છે. એટલે મોંઢે બોલવા સિવાય કે કાગળીયાં કાળાં કરવા સિવાય ચા બળાપો કાઢવા સિવાય બીજી શક્તિ છે નહિ, માટે પોલીસી વાપરે છે કે-તે સાધુઓને તો રહેવા દો. મનમાં સમજે કે-કેટલો વખત રહેશે ? બહુ બહુ તો આયુષ્ય હોય એટલું જીવવાના છે, -પણ તેટલો વખત પણ એમને હલકા પડાય એટલા પાડો : ભયંકર બદમાશી કરનારા છે, સમાજમાં લાલ્લ સળગાવનારા છે, કળ્યાખોર છે, એવા ઇલકાળ તૈયાર કરો : એમનું કાંઈપણ સાંભળ્યા વિના આંખો મીંચીને જેટલાં સાધનો હોય એટલાં ઉપ-યોગમાં લ્યો : લખ્યે રાખો. -એ બધી એમની મનઃસૃષ્ટિ : અને એમ કરવાનું કારણ એ છે કે-એમણે બરાબર જોયું છે કે આપણે અજ્ઞાન દુનિયાને જે દિશાએ ઝુકાવોશું તે દિશાએ ઝુકનેવાલી છે, માટે ઝુકાવ્યે રાખો !

સાધુઓ કહે એને માનો નહિ અને એને-જ કરે તો અભિમાની કહો !! ઝઘડાખોર, પડાણુ, ઉડાઉગીર, આળસને ઉડારી જનાર, એમ બોલ્યા કરો !!! દુનિયા કહેશે કે-એકને પણ ન ઉપાડ્યો હોય તો લખે કેમ ? પણ હું પૂછું છું કે-ઉપાડ્યો હોય તે ફરતા કેમ રહ્યા હોય ? મૂર્ખ દુનિયાનો ગુણ છે કે-વાંચે એને માની લે. ધર્મના અર્થો પણ પરિચયમાં આવે નહિ, સમજી જાય નહિ, માટે એમને પણ હલકા પાડો. સમજી ગયા હોય એમને અજ્ઞાતી, અંધ-શ્રદ્ધાળુ, ખેતરૂંદ અને ભણેલા-ગણેલા નથી એમ કહો : વધુમાં જમાનાના અજાણુ, અણુધડ, વરપોડા તથા ઉજમણામાં સમય ને શક્તિ વેડફી નાખનારા, સાધુઓની પૂંઠે ફર્યા કરનારા અને માત્ર ઉડાગ્યે જનારા કહો દેવા : એ ઉપરાન્ત, નવા સાધુઓ ન જન્મે એની કાળજી રાખવી. આલ્ચરય અજ્ઞાન કાળની જ કહી દેરી. આત્મા બાવુક દ્રવ્ય રહ્યું એટલે તેના ઉપર સંયોગ તેવી અસર થાય ! ઉંમર લાયક થાય એટલે ભૂત વગગાડી દેવું-વગગયું, હવે જાય ક્યાં ! જાય તો ફાવટ થઈ જાય-મરણ આવે તેમ લખાય-દુનિયાને પક્ષમાં ખેંચાય ! સાધુઓ છે એ મરી ખૂટે-હોય તેમની ત્યાં સુધી આગર બગાડીએ અને નવા થાય નહિ તેની પેરવી રાખીએ ! ઇરાદા પૂર્વક, ચોજના પૂર્વક, સમજપૂર્વક આવી રોતનું પ્રચારકાર્ય થયા કરે છે.

રાગ માટેનો ત્યાગ, એ ત્યાગ નથી !

શ્રી જૈનશાસનની માન્યતા તરફ શિથિલતા આવતી જાય છે અને એને આચરવામાં પ્રમાદ વધતો જાય છે : એનું કારણ જૈનપણું સમજવાના પ્રયત્નની ખામી છે. મૂડીને ખરાય કરનાર દીકરા માટે નોટીસ આપનારા જૈનો જૈનપણું વેચી ખાનારા માટે નોટીસ કેમ નથી આપતા ? રક્ષા માટે પ્રયત્ન કરે એને ઝઘડાખોર કેમ કહે છે ? એમના જૈનપણાના વિચારોનું દેવાળું નીકળ્યું છે છે એથી જ ને ? આ દશામાં સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને

સમ્યક્ ચારિત્રની આરાધનાની વાતો સાંભળવાનું જોવું સુંદર ફળ આવતું જોઈએ, તેવું સુંદર ફલ શી રીતે આવે ? ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ ફરમાવે છે કે—‘ જે આત્મા સમ્યક્ દર્શનથી પાવન બની જાય, તે આત્મા ભવોદધિમાં રમે નહિ.’ કદાચ ન નિકળાય તો રહે એ વાત જુદી, પણ રમે નહિ. તમે રહેલા છો કે રમતા છો ? તમે જૈન છો કે નહિ ? તમે સમ્યક્દષ્ટિ છો કે મિથ્યાદષ્ટિ ? અહીં તો ભવોદધિમાં રમવાની નહિ, પણ ગાંડા થઈને નાચવાની ચેષ્ટા ચાલી રહી છે. સમ્યક્ દષ્ટિને રહેવાનું પણ દુઃખિત હૃદયે, ન રહેવાય એ સાઈ એમ માનીતે છે; ત્યાં ગાંડા થઈને નાચતારા આગળ સમ્યક્ દર્શનનાં વર્ણન કરવાં શાં ? કારણ કે—જે પોતાને જૈન મનાવે છતાં સંસારમાં આસક્ત રહે, ગાંડો-થેસો બની રમે, તે આત્મા શી રીતે એને પચાવે ? એને તો એના મહાત્મ્યાદિનું વર્ણન પણ ન ગમે : એને તો દીક્ષા, ત્યાગ, સંયમ એ શબ્દો પણ ખટકે. જો રાગ માટે ત્યાગ રૂચે, એને ત્યાગ રૂચે ન ગણાય. દુનિયાની સંપત્તિ મેળવવા માટે જરૂરી ત્યાગ રૂચે, એ ત્યાગની રૂચિ નહિ પણ ભયંકર રાગની રૂચિ છે : એ ત્યાગમાંથી સન્નિપાત પ્રગટ્યા વિના રહેવાનો નથી. એ સન્નિપાતમાંથી ઘરે ઘરે દાવાનળ સળગશે. સાવધાન નહિ રહે એ બધા સળગી મરવાના છે. કાષ્ઠના ખીસ્સામાંથી પૈસા કઢાવી લેવા નમ્ર બનાય, શાંતિ રખાય એ ગુણ છે, કેમ ? રૂપિયાના ચાર લેવા ગરમાગરમ દુધના પ્યાલા પાઈ દીધા એ ઉદારતા છે, કેમ ? માટે આંધળુકીયા નહિ બનતાં ગુણાવગુણનો વિવેક કરો.

ઉત્તમ કેટિની ફરજ

અભયકુમારને અનાર્થને પણ સુધારવાના વિચાર આવતા હતા. તમે તમારાં બાળ અને અચ્ચાં, આશ્રિત, કુટુંબપરિવાર, સ્નેહી, સંબંધી માટેય આ વિચાર ન કરો, એ કેટલી નીચી પાયરીએ આવી ગયા છો તે વિચારો ! તમારાં બાળકોમાં જૈનપણના સંસ્કાર નાખવાનો

પ્રયત્ન ન કરતા હો, તો તમને મારે શું કહેવું એ તો કહો ! જેના કઠિન શબ્દ આવે, એ ભારે પડવાનો ને ! જૂઠું બોલવું અને જૂઠા છો એમ કહે એ ખમવું નહિ !! ગૂંહો કરવો અને દંડથી છટવા ફાં-ફાં મારવાં, એ વિષને વધારવા જેવું છે : અહીં છૂટી ગય, એનું ફળ ચક્રવર્તી વ્યાજ સાથે ભોગવવું પડશે : વ્યાજ ગણાય, પણ પાપના ફળને ગણત્રી વિનાનાં કહ્યાં છે. એને માન્યા સિવાય છૂટકો નથી. એ માનીને ઝટ સમજી લેવું અને સમજીને આચારમાં મૂકવું. એ ઉત્તમ કોટિની ફરજ છે. અભયકુમારને મૈત્રી સફળ કરવા માટે મોકલવા યોગ્ય એક જ વસ્તુ દેખાણી : શાસ્ત્રને તો સત્ત્વ નવનાર નેઈએ, પણ કેવળ દર્શનમાત્રી, -યોગ્યતા હોય તો, -વસ્તુનું ભાન કરાવનાર ચીજ એક છે, અને તે શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ ! જંગ-લોમાં, પહાડો પર અજન્મે ખચીને તમારા પૂર્વજેએ પ્રતિમાઓ કેમ બેસાડી છે ? નિવૃત્તિ લઈને આવશે તો પરિણામે તારકની મૂર્તિ પર દષ્ટિ ચોંટશે-મૂર્તિની છાપ પડશે : પુણ્યાત્મા હશે તો જરૂર પામશે. આ એમનો આદર્શ છે. તીર્થયાત્રાએ જ્ય ત્યાં પણ આજના જીવાનીયાઓમાંના કહે છે કે-‘ પેટની પૂજા વિના પ્રભુની પૂજા શાંતિથી થાય નહિ.’ આવાઓને તપશ્ચર્યા રૂચી નથી અને અસંયમ રોમ રોમ વ્યાપ્યો છે કે કાંઈખીજી છે ? ‘ તીર્થનું શું છે ? ’ -આ ભાવના શાથી આવી ? શ્રી સિદ્ધિગિરિની યાત્રા બંધ થઇ તે વખતે કલિયુગના એક ભાગ્યશાળીએ (?) હિસાબ કાઢ્યો હતો કે- બાર મહિને ઓછામાં ઓછા ૫૦ હજાર યાત્રાળુઓ શ્રી સિદ્ધિગિરિજી જાય : એકની પાછળ દશ રૂપીયાનો ખર્ચ ગણીએ તો બારે મહિને જે તીર્થ પાંચ લાખ રૂપીઆ ખાઈ જાય, એ તીર્થ બંધ પડે એના શોક શા ? એવા હિસાબોથી જોનારો ઉદય કરવાનાં દાવો કરનાર કુળદીપકો (?) જોઈને નિતિમાં જીવે છે. એ પોતા ‘ દીપક ’ નામ ધરાવનારા પણ ‘ અંગારા ’ હોવાના પ્રતાપે અધોગતિ ચાલી રહી છે. હજી ન ચેતાય તો અવનતિ કપાળમાં લખાયેલી છે.

પ્રભુમૂર્તિના પ્રભાવ :

જાણો છો તે કે—શ્રી અભયકુમારે આર્દ્રકુમાર માટે કપી ભેટ તૈયાર કરાવી ? શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની સુંદર મૂર્તિ ભરાવી : એ પ્રતિષ્ઠા કરાવી : એને અલંકારો સજ્યા : અને પછી એને ઉત્તમ પેટીમાં મૂકી : આ ભેટ, કહેજો કે—અભયકુમારે બહુ સાવધાની પૂર્વક જોવા આપી છે—એકાંતે જોજો, વારંવાર જોજો, ઉપેક્ષા નહિ કરતા ! મૂર્તિ ગઈ : પાટવીના હાથમાં આવી : ધારી ધારીને જોઈ : આર્થદેશનો કેઈ અલંકાર તો ન હોય !, —એમ ધારી માથે મૂકીને જોઈ, જે લટકાવીને જાઈ, પણ બંધમેસતું આવતું નથી. પછી સામે મૂકી આંખોથી નિર્નિમેષપણે જુઓ છે. જેતે જેતે કાંઈક છે, અનુપમ છે, નહિ જોયેલું છે, સુંદર છે એમ લાગ્યું. કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો : જાતિરમેરુ યુ જ્ઞાન થયું : પૂર્વની જાતિ યાદ આવી : ઓળખાણ થઈ : આ તો એ—શ્રી જિનેશ્વરદેવ છે. પૂર્વે આરાધેલો ધર્મ યાદ આવ્યો. વિરાધના પણ યાદ આવી. હૃદયમાં એમ થયું કે—આ મૂર્તિ જેણે પમાડી તે ગુરુ : એના દર્શન વિના કેમ રહેવાય ? માતા—પિતા—દેશ—જાતિ ભૂલાઈ ગયું. શું યાદ રહ્યું ? એક ધર્મ. તમે મૂર્તિ જોઈ : એના ગુણો સાંભળ્યા : એનું વર્ણન, એનો મહિમા સાંભળ્યો : એને પૂજી : અને જેની મૂર્તિ એના મહિમાને પણ સાંભળ્યો : સાંભળતાં સાંભળતાં વર્ષો થયાં, છતાં હજી અડધો કલાક મૂર્તિ સામે રીતસર બેસી, તેની ઉત્તમતા અને પોતાની અધમતા વિચારવાની કુરસદ મળી નહિ ! ? કહે છે કે—‘ મન ચોટતું નથી ! ’ પણ મન ચોટાડવાનો યોગ પ્રયત્ન કર્યો ?

અહીં ધર્મને કુરસદ નહિ તો ભવાંતરે સુખમાં નહિ !

જન્મના તૈ ૧, જૈન મા—બાપના દીકરા, ‘અમે જૈન’—‘અમે જૈન’ એવો દાવે કરનારા, અમદાવાદ શહેરમાં જિનમૂર્તિઓ જેવી છે એવી કેાઈ આરિચિત દેશમાં જાય અને ત્યાંના લોકો જુઓ તો

કલાકાંબર જૂએ, એને તમે મજૂર પાસે લોટે પાણીએ નવડાવી દેનારા છો ને ? જાતે અભિષેક કરનારા કેટલા ? છોકરાને સાથુ દઈને નવડાવનારા અને શરીર માટે ઉંચી જાતિનો સાથુ મંગાવી ઘસનારા તમે, તારકની મૂર્તિના અભિષેક કોની પાસે કરાવો ? ઇંદ્રો કરતાંયે સાલ્મ-બીમાં વધ્યા એમ ? એ કુરસદ નથી મળતી તો ભવાંતરમાં સુખ ભોગવવાની કુરસદ પણ મળવાની નથી. ભક્તિની કે ધર્મની કુરસદ નહિ મેળવીને સુખનો આશા રાખો છો ? સાંભળવા માટે નાલાયક બની જવાના. ઉદ્ધારકને હાથ ખેંચેરવા પડવાના. એવી હાલત આવ્યા પહેલાં ચેતો. શ્રી જિનેશ્વરદેવો સંપૂર્ણ જ્ઞાની હતા. એ અનન્તજ્ઞાનિઓએ શ્રી જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ અને મંદિરની પૂજા-ભક્તિ-સેવા-ઉપાસનાનાં વિધાન કીધાં છે : યાજી જીવો માટે-ઉંચામાં ઉંચી કાટિનો ત્યાગ નહિ સ્વીકારી શકનારાઓ માટે-તરવાનું, જગાડનારું, મન-વચન-ક્રયાતે પવિત્ર કરનારું સાધન શ્રી જિનમૂર્તિ જેવું એક પણ નથી. જ્યાં દોષ નહિ, દુષ્ટ વાતાવરણ નહિ, ખરાબ વાસના પેદા કરાવનાર વસ્તુ નહિ અને ઉત્તમોત્તમ સામગ્રીઓ, જ્ઞાનિઓએ જલા માટે થોજી આપેલી છે, ત્યાં ચિત્ત ન ચોટે અને તેમ છતાં પણ એમના સિદ્ધાંત ઉપર ચર્ચા કરવા તૈયાર થાઓ, એ કયી લાયકાત ? જાતિએ જૈન છીએ માટે ખેડો પાર, એમ નહિ માનતા. જૈનત્વ કેળવવા જે પ્રયત્નો કરવા ચોગ્ય છે તે કરવા પડશે. એક વાર જૈનપણું આવી જાય, પછી સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રનાં વર્ણન કોઈ કરશે, ત્યારે ઉલ્લાસથી સાંભળવાનું મન થશે : આચારની ભાવના જાગશે.

રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય ?

‘અમે દેવ-ગુરૂને માનીએ છીએ’-એમ કહે નહિ ચાલે : માનતા હો તો એમણે કહેલો ધર્મ ગમે કે બીજો ? ધર્મ તો મરજી મુજબ, ફાવટ આવે, ઠીક પડે તો કરીએ,-એ ન ચાલે ! દેવ-

ગુરૂને માનવાનો અર્થ એ છે કે-માન્યા પછી અંતરમાં લખાઈ જાય કે-એમની આજ્ઞાની આરાધના નહિ થાય, ત્યાં સુધી મારા આત્માનો આ સંસારમાંથી ઉદ્ધાર થવાનો નથી. આજ્ઞા માનવા આતુરતા વધે ત્યારે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય : સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે સમ્યગ્જ્ઞાન થાય : અને એ બે ખીલે એટલે સમ્યક્ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ રહેજે થાય.

ઉપસંહાર :

એટલા માટે ઉપકારી મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે-‘તેનો જ મનુષ્યભવ સુલબ્ધ છે કે-જે સમ્યગ્દર્શનથી શુદ્ધ જ્ઞાન અને ચારિત્ર પામ્યો હોય.’ બીજાના જન્મ તો એજે-નિષ્કુળ ગયા : ઉલ્ટા અધો-ગતિમાં લઈ જનારા થયા. તેનો જ નરજન્મ સફળ થયો કે-જેણે આ રત્નત્રયીને લીધી : તરવાનો માર્ગ આ જ એવી ખાત્રી થઈ. એના વિના, એના પ્રેમ વિનાના આત્માઓ આ સંસારમાં એક નહિ, અનંતાનંત રખડી રહ્યા છે. કાંઈતો ઉદય આના વિના થયો નથી, થતો નથી અને થવાનોયે નથી. ન મળ્યાં હોય તો મેળવું, મળ્યાં હોય તો ઝાળખી લઉં, ખસી ન જાય-બગાડનારા બગાડી ન જાય એટલી સાવધાની રાખું, અને જો કાંઈ આવે તો એને દાન દઉં ! જ્યાં સુધી કર્મબંધનોથી મુક્ત થઈ સિદ્ધપદે ન પહોંચે, ત્યાં સુધી દરેક આત્માને એની જરૂર છે : તે માટે પામેલા આત્મા લ્હાણી કરે, પ્રભાવના કરે. સાધુઓ પોતાને લવાંતરમાં મળે એ માટે રત્નત્રયીની લ્હાણી કરે છે. ન ગમે એ નાચે ફૂટે-ખૂંસરાણુ કરે, એમાં નવાઈ શી ? જેને એની મહત્તા સમજાઈ તે જગતને આપવા પ્રયત્ન કરે. પોતાના નરજન્મને સફળ કરવા જેમ પોતે પ્રયત્ન કરે છે, તેમ અન્ય પણ આત્મકલ્યાણુ સાધી શકે એવા પ્રયત્ન કરે. એને જે ઝીલશે તે અને ઝીલાવશે તે આત્મકલ્યાણુ સાધી શકશે.

એક વારની જ ભલામણ

આ ગ્રન્થમાં જે મહાત્માનાં પ્રવચનોનું સારભૂત અવતરણ પ્રગટ કરાયું છે, તે જ મહાત્માનાં પ્રવચનોનું સારભૂત અવતરણ એક અઠવાડિક દ્વારા પણ પ્રગટ કરાય છે. તે સાપ્તાહિકનું નામ છે—

શ્રી જૈન પ્રવચન

આ સાપ્તાહિકનો કોઈ પણ એક અંક આપ વાંચો અને આપને ગમે તો તેવું વાંચન નિયમિત કરી શકાય એ માટે આપ આ સાપ્તાહિકના ગ્રાહક બનો.

વાર્ષિક મૂલ્ય — રૂ. ૪-૮-૦

દરેક વર્ષ જાન્યુઆરીએ શરૂ થઈ ડીસેમ્બરે પૂરું થાય છે. વચગાળે થતા ગ્રાહકબંધુઓને બની શકે ત્યાં સુધી ચાલુ વર્ષના પ્રગટ થઈ ચૂકેલા અંકો અપાય છે. દરેક વાર્ષિક લવાજમ ડીસેમ્બરે પૂરું થયેલું ગણાય છે. ભેટ પુસ્તક અપાતું નથી. વાર્ષિક લવાજમ મનીઓર્ડરથી મોકલવા સાથે આપનું નામ અને પૂરું સરનામું સ્વચ્છ રીતે લખી મોકલો:—

શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલય
ઠે. ટંકશાળની પોળ-અમદાવાદ

દરેક જૈનને જરૂરનું—

પૂ. આચાર્યાદિ મુનિવરો કયાં કયાં વિચરે છે, ભિન્ન
ભિન્ન સ્થલે શાસનપ્રભાવનાનાં કેવાં કેવાં કાર્યો થાય
છે—એ વિગેરે સમાચારો તેમજ પ્રભુઆજ્ઞાને અનુ-
સરતા તંત્રીસ્થાનેથી અપાતા અને જૂદા જૂદા
લેખકોના લેખો માટે

શ્રી વીરશાસન

સાપ્તાહિકના ગ્રાહક બનો. શ્રી વીરશાસનનું વર્ષ
ઑગસ્ટથી શરૂ થઈ જુલાઈમાં પૂરું થાય છે.
વાર્ષિક લવાજમ.....છ રૂપીઆ.

વાર્ષિક ગ્રાહકોને ભેટપુસ્તક અપાય છે.

વર્ષ શરૂ થયા પછી થનાર વાર્ષિક ગ્રાહકોને, ત્યાં સુધીમાં
પ્રગટ થયેલા નકો, શીલીકે હોય તોજ અપાય છે.
દરેક વાર્ષિક લવાજમ જુલાઈએ પૂરું થયેલું ગણાય છે.

વધુ વિગત માટે પૂછો:—

શ્રી વીરશાસન કાર્યાલય

ટે. ટંકશાળની પોળ — અમદાવાદ

